Primavera, 2005

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT

Redacció:
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Avda. Blasco Ibáñez, 32
46010 València
Telèfon 96–386 40 90
Edita i publica:
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Institut de Filologia Valenciana
Subscripcions i correspondència:
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISSN:
0214 - 8188
Dipòsit legal:
B - 25.992 - 1990
Fotocomposició:
IIFV
Imprès per:
Novagràfik, S.L. - Barcelona
(octubre 2006)

Primavera, 2005

Director fundador: Antoni Ferrando
Director: Joan Ponsoda
Director adjunt: Miquel Nicolás
Consell de redacció: Josep M. Baldaquí, Gemma Lluch, Tomàs Martínez, Manuel Pérez Saldanya, Vicent Pitarch, Vicent Salvador i Vicent Simbor
Secretari de redacció: Francesc Pérez i Moragón
Consell Assessor: Antoni Badia i Margarit, Jordi Castellanos, Germà Colón, Joan Fuster (†), Joseph Gulsoy, Joan Solà, Giuseppe Sansone (†), Arthur Terry (†), Joan Veny, Curt Wittlin, M. Claire Zimmermann

Normes d'avaluació de les col·laboracions

1.- *Caplletra* programa els seus volums a partir de les propostes fetes per les seccions de l'IIFV.
2.- El Consell de Redacció decideix l'acceptació d'originals a la vista dels informes d'avaluadors externs a l'IIFV, el criteri majoritari dels quals tindrà caràcter vinculant.
3.- *Caplletra* no s'identifica necessàriament amb els punts de vista mantinguts en els articles que publica.

NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

Qüestions generals

Els articles tindran una extensió màxima de 20 pàgines i els autors n'inclouran un resum de 8/10 ratlles en anglés o en català.

Els articles s'enviaran en suport informàtic, en Word per a Macintosh o Word per a Windows. En aquest segon cas, s'adjuntarà una còpia en format RTF. Si s'utilitza algun altre processador de textos caldra indicar quin. Cal enviar-ne també una impressió en paper, a doble espai.

El text anirà encapçalat amb el títol (tan breu com siga possible) i el nom de l'autor. Al final de l'article i abans de les Referències bibliogràfiques, es tornarà a indicar aquest nom i la institució acadèmica a què pertany l'autor, a més de les seues adreces postal i electrònica.

Divisió dels articles

Segons les necessitats expositives, convindrà dividir l'article en apartats. Els títols dels epígrafs o subepígrafs aniran en redona normal, en una línia separada dels paràgrafs precedent i següent.

Referències bibliogràfiques internes

Les referències bibliogràfiques s'inclouran dins del cos de l'article i seguiran el sistema «autor-any-pàgina». L'any i les pàgines apareixeran entre parèntesis, separats per dos punts. Quan la referència abaste tota una obra s'hi ometrà explicitar les pàgines a què es remet. Entre l'últim cognom de l'autor citat i l'any de publicació del text a què es fa referència no s'intercalarà cap signe:

... com ja s'ha observat (Sanchis Guarner 1980: 144)

... com observa Sanchis Guarner (1980: 144).

... «Dels documents del Principat desaparegué plenament l'article *es* ja en el segle XIV» (Sanchis Guarner 1980: 144).

... Aquesta era la idea recurrent del llibre (Sanchis Guarner 1980).

Bibliografia

Les referències que apareixen en el text es repetiran al final en un apèndix de Bibliografia, ordenades alfabèticament pel primer cognom de l'autor i s'ajustaran a les convencions següents:

— Articles (títol entre cometes i nom de la revista en cursiva, numeració completa, any d'edició, pàgines):

Picallo, C. (1990) «Elements anafòrics i localitat», *Caplletra* 8, pp. 41-53.

En el cas dels articles de diari no cal indicar-ne el número; serà suficient amb la data completa.

— Llibres (títol en cursiva, lloc d'edició i casa editorial):

Sanchis Guarner, M. (1980) *Aproximació a la història de la llengua catalana,* Barcelona, Salvat.

— Capítol o parts de llibres col·lectius o miscel·lanis (autor, títol, dins, primer autor, nom de l'editor o editors de l'aplec, ed. o eds., títol del recull, any, pàgines):

Anderle, A. (1991) «La crisi dels col·lectivismes» dins San Martín, A. ed., *Públic / Privat: un debat obert,* València, Universitat de València/Ajuntament de Gandia.

— Els cognoms dels autors hi figuraran en versaletes (o en minúscula), primer el cognom o cognoms; després, separat per una coma, la inicial del nom de fonts. S'utilitzarà la mateixa tipografia per a noms d'autors o curadors d'un volum que apareguen citats en l'interior de la referència.

— El nombre de volums de les obres citades s'indicarà darrere de l'editorial, en aràbics i seguit

de l'abreviatura «vol.», sense marcar el plural.

— El volum recomanat s'assenyalarà amb el número romà corresponent darrere del títol.

— Quant a l'entitat editora, s'ometran les paraules Editorial o semblants, llevat d'algun cas en què, per claredat, és aconsellable mantenir-la (p. ex. Edicions 62).

— Les coedicions s'indicaran amb una barra separadora (València / Barcelona; IIFV / PAM).

— Si la data real d'edició d'una obra no es correspon amb la que figura a la portada, s'indicarà entre claudàtors dintre del parèntesi: (1998 [1999]).

— Quan s'utilitze una edició que no siga la primera i la data d'aquesta siga rellevant, s'indicarà entre claudàtors darrere de la data de l'edició emprada: (1998 [1a ed. 1954]).

— Les obres d'un mateix autor i any s'ordenaran afegint una lletra a la data: (1998*a*), (1998*b*), etc.

— Les pàgines s'indicaran amb les abreviatures p. o pp. (no pàg. o pàgs.).

Citacions

Les citacions breus (una o dues línies), apareixeran dins del text, entre cometes angulars (« »).

Si són més extenses, aniran en paràgraf a banda, sense cometes i en Times 8, format normal.

Les elisions s'indicaran amb tres punts entre claudàtors: [...].

Notes

Les notes crítiques, de nombre i extensió reduïts al mínim, apareixeran a peu de pàgina i es reservaran a explicacions o aclariments complementaris de l'autor. Figuraran en un document informàtic a banda.

No tindran un interlineat especial entre elles i estaran compostes en Times 8. El número inicial de referència anirà entre parèntesis.

Les crides a nota s'indicaran en el cos de l'original en aràbics volats, darrere de la paraula indicada. Si aquesta porta després un signe ortogràfic, les crides aniran darrere del signe.

Requisits tipogràfics

El format general del text, a banda les especificacions indicades per a citacions extenses, anirà en Times 10, sense sagnats ni tabuladors.

La cursiva podrà utilitzar-se a per a títols de publicacions i per a destacar algun terme o diferenciar paraules o frases curtes en una llengua diferent de la de l'article. No per a les citacions.

S'usarà el guió curt ens els casos ortogràficament exigibles i l'intermedi en funció de parèntesi dintre d'una frase. En aquest cas, si l'incís acaba en punt, se suprimirà l'últim guió.

Preferentment s'usaran les cometes angulars. Quan calguen distincions internes en una citació, s'empraran les cometes d'acord amb la gradació < “ ‘ ’ ” ».

Elements gràfics

Les taules i figures, en Times 8, aniran numerades consecutivament. La llegenda anirà a la part inferior, separada per un espai, en el cas de les figures, i a la superior, en el de les taules.

Correcció de proves

Les contribucions acceptades i compostes es retornaran als autors per a la correcció de proves. Les esmenes s'efectuaran seguint els signes convencionals de correcció. No s'hi podran fer afegits.

Enric Balaguer Pascual
La missió en la vida. Notes sobre Camins de França *de Joan Puig i Ferreter* 9

Enric Cassany
Juli Francesc Guibernau: Un escriptor popular de l'època de la restauració 29

Maria Josep Marín
Gramaticalització i funció discursiva dels verbs de percepció 47

Pere Rosselló Bover
Panorama amb dona *i la guerra civil en la novel·lística de Miquel Àngel Riera* 73

MONOGRÀFIC SOBRE «SINTAXI HISTÒRICA»
Coordinació: Josep Martines i Manuel Pérez Saldanya

Introducció 93

Bruno Camus Bergareche
La quantificació: estudi comparatiu castellà-català 101

Susann Fischer
Construcciones con avance estilístico en el catalán antiguo 119

Montserrat Batllori, Narcís Iglésias i Ana Maria Martins
Morfologia i sintaxi dels clítics pronominals en català medieval 137

Joan-Rafael Ramos
Els auxiliars dels temps compostos en català medieval 179

Jaume Mateu Fontanals
La selecció de l'auxiliar en els verbs intransitius del català antic: alguns aspectes descriptius i explicatius 211

Gemma Rigau
Estudi microsintàctic del verb caldre en el català antic i en l'actual 241

Maria Josep Cuenca i Àngels Massip
Connectors i processos de gramaticalització 259

Montse Batllori i Avel·lina Suñer
Valors adverbials associats a la conjunció que*: un estudi històric* 279

Ressenyes 303

Abstracts 317

ENRIC BALAGUER PASCUAL

LA MISSIÓ EN LA VIDA
NOTES SOBRE *CAMINS DE FRANÇA* DE JOAN PUIG I FERRETER

> Aquest llibre no és un llibre de records. És la història de la meva vida, una temptativa de contar-la per ordre cronològic i d'esbrinar-ne el sentit. He estimat i estimo la vida, i no menys que la vida (però tampoc no més) estimo el seu sentit. Escric sobre mi en passat i present, i parlo del passat amb el meu llenguatge d'avui.
>
> (Nina Berbèrova, *El subratllat és meu*, p. 15)

1. EL SENTIT D'UNA VIDA

Les paraules amb què Nina Berbèrova enceta *El subratllat és meu* ens situen al bell mig de la tasca autobiogràfica. Perquè una autobiografia, més enllà de ser un recompte de fets del passat d'un individu –una evocació de records, com molt sovint es presenta– es configura com un exercici vital d'autoanàlisi, d'exhumació d'experiències encaminades a desvelar-ne el sentit. El sentit d'una vida. Certament, el lliurament a aquesta tasca suposa analitzar els punts centrals de l'experiència viscuda, així com cisellar els missatges i les conseqüències que un n'ha extret (o que un, passat el temps, en pot extraure).

La darrera frase del paràgraf d'*El subratllat és meu* ens encara amb un altre dels eixos del projecte autobiogràfic: «parlo del passat amb el llenguatge d'avui». En el text de Berbèrova –una de les autobiografies més vigoroses del segle passat– l'escriptura porta des del present al passat i és amb el llenguatge del present –i amb la visió del present– que s'hi analitza el passat. La doble direccionalitat de l'exercici, o, si es vol,

Caplletra 38 (Primavera 2005), pp. 9-28

la doble temporalitat, marca el procés d'elaboració autobiogràfic, ara, establint un vaivé continuat, adés, fent una mena de reajust final amb el qual cloure l'operació.

Però no és només «amb el llenguatge d'avui», sinó «amb la visió d'avui» que l'autobiògraf revisa el que ha viscut: puntua l'experiència, la subratlla o la desconsidera; selecciona uns fets i no uns altres; parla d'uns capítols de la vida i en suprimeix d'altres. De vegades, aquest exercici es du a terme, totalment o parcial, d'una forma inconscient. Tota autobiografia parla, doncs, de l'autodescobriment de l'autor, del relleu significatiu de la personalitat i des de la maduresa que atorga aquesta mena de coneixement. Schopenhauer –i no és l'únic– observava com en arribar a una edat avançada, la vida d'un esdevé com si hagués estat dissenyada per un novel·lista, amb un ordre i un pla, on les diverses peces (etapes, accions de la vida) encaixen de forma adient. Així, factors o esdeveniments que, en el seu moment, semblaven irrellevants, amb el pas del temps, es manifesten indispensables en la composició de la peça. Val la pena que ens preguntem: com un arriba a tenir aquesta percepció? Què té de real i què de mite? Un pot treballar per argumentar, lligar o relacionar els diversos elements d'una vida (la raó pot justificar o demostrar qualsevol cosa). Però el fet cert és que en la nostra vida –i parle sobretot des de l'experiència de lector d'autobiografies– sempre hi podem veure un fil conductor. Fins i tot, una gran coherència que pot semblar-nos misteriosa o màgica. De vegades, aquesta trama ben orquestrada s'explica a través de conceptes com vocació o destí. (Potser la paraula destí té unes connotacions massa arcaiques, mesclades amb obscurs significats religiosos.) Es tracta, molt sovint, de descobrir una correspondència entre nosaltres i el món que pot prendre forma a través d'altres substantius: predisposició, habilitats, crides, revelacions. El fet cert és que la totalitat dels components d'una vida, sotmesos a reflexió, semblen articular una composició simfònica, i un podria dir que la tasca autobiogràfica, molt sovint, és la crònica de la recerca d'aquesta composició. L'autobiògraf es busca, s'indaga, es descobreix; sondeja el seu esperit (emprar ànima pot semblar massa sublim).

L'exercici autobiogràfic es presenta, així mateix, com un projecte amb un doble vessant: es tracta d'un exercici d'indagació psicològica i ètica (ètica entesa com el saber de la recerca de la felicitat) i és, també, com tot el que té a veure amb l'escriptura, un exercici literari. Com a exercici literari, com a incursió en l'escriptura, és una operació on hi compten els recursos, les estratègies, les tàctiques comunicatives encaminades a l'eficàcia expressiva, a persuadir el lector, a seduir-lo. Aquesta doble naturalesa (que no

es pot obviar) no ens ha de distraure de l'exercici existencial de la singladura autobiogràfica.

2. AUTOBIOGRAFIA I ESPAI AUTOBIOGRÀFIC EN L'OBRA DE JOAN PUIG I FERRETER

Aquestes consideracions són el preàmbul per aproximar-nos a una de les autobiografies més destacades de la literatura del segle XX. Es tracta de *Camins de França* de Joan Puig i Ferreter. L'escriptor, nascut a la Selva del Camp, el 1882, la va publicar en versió definitiva el 1934. Abans n'havia avançat alguns capítols a la *Revista de Catalunya*. Des de 1982 circula en una edició de MOLC que –a diferència de la major part de la narrativa de l'autor, sobretot de les obres d'*El pelegrí apassionat*– l'ha fet accessible al públic.

Camins de França de Puig i Ferreter –amb dues parts, «Oratge i tenebra» i «Llibertat i poesia»– presenta els avatars d'un(a) persona(tge) –o d'una persona esdevinguda personatge– en el seu procés de formació. En molts aspectes –podem pensar en els motius centrals– reuneix els elements més reiterats del gènere: records infantils, etapa escolar, moment de descobriment de la literatura, procés d'assoliment dels trets més essencials de la pròpia personalitat (on entra la rebel·lió, sovint la fugida de l'entorn familiar...). Aquesta última peripècia la trobem escenificada a través d'un viatge a França que dugué a terme entre 1903 i 1904. El recorregut, quan l'autor vint-i-cinc anys després el narra, pren un caràcter de viatge iniciàtic.[1] No obstant el caràcter d'autobiografia de *Camins de França* –i autobiografia amb els ingredients bàsics–, l'obra de Puig s'acull, en el territori de la narrativa sobretot, a un gran espai autobiogràfic. Ho consignava Domènec Guansé, en l'aproximació que en feia de l'autor a *Abans d'ara*: «cap escriptor no s'ha pres ell mateix amb tanta insistència com a primera matèria literària» i el relaciona amb el mite de Narcís que, en aquest cas, enfurismat de no comprendre's en les imatges de l'espill, el trenca en bocins (1966: 189). També podem entendre, després d'observar alguns dels referents literaris com ara Proust, tan comentat a *Ressonàncies*, que l'autor és ben conscient que una de les

1. La gènesi de l'obra troba una explicació minuciosa en els pròlegs: «Pròleg a l'edició de la Revista de Catalunya» i, posteriorment, el de 1933, reproduïts tots dos en l'edició de la MOLC, de 1982. L'autor hi subratlla el caràcter d'encàrrec de l'obra, sol·licitada per Rovira i Virgili, així com la determinació d'aquest de cenyir-se al relat memorialista i no donar pas a la ficció.

opcions que té com a escriptor[2] és precisament aquesta: convertir-se, si fa no fa directament, en el personatge *disseccionat*. En efecte, si en la producció teatral és fàcil rastrejar alguns temes relacionats amb la seua vida personal, en la narrativa aquest paral·lelisme prendrà un caire transparent. D'*Els tres al·lucinats*, on el component autobiogràfic no sembla ser del tot directe, ja que entre els personatges principals i el protagonista no trobem una correspondència fàcil d'establir, l'autor escriu a *Ressonàncies*: «enlloc jo no m'havia pintat millor ni conegut més exactament que en el Joan-Antoni Margalef» (1975: 90), el protagonista d'aquesta novel·la. A *Servitud* (1926), Puig novel·litza la seua etapa de treball en la *Vanguardia* (en l'obra, la *Llanterna*). Però l'element autobiogràfic constituirà *Vida interior d'un escriptor*, i sobretot, *Diari d'un escriptor*. *Ressonàncies* (1975), un diari que segueix de prop el seu afany creatiu des de 1942 a 1952, imbuït en la redacció d'*El pelegrí apassionat* i que es publicà postumament. Una vasta reflexió sobre la seua obra, la concepció literària, mesclada amb anotacions personals sobre la seua salut, les activitats diàries en uns anys en què Europa va viure la convulsió tumultuosa de la guerra. En *El cercle màgic*, protagonitzat per Janet Masdéu, hi trobem una mena d'alter ego de l'escriptor. Després, cronològicament, arribarà *Camins de França*, el 1934. Però durant els anys quaranta, una vegada acabada la guerra del 1936, instal·lat a França en un exili que alguns han volgut veure daurat i, segons l'escriptor, és precari i dur, Puig i Ferreter escriu els dotze volums d'*El pelegrí apassionat*, una novel·la voluminosa on ficcionalitza, de nou, la seua vida des de la infantesa (el protagonista del primer volum, Janet vol ser un heroi, és Janet Masdéu, com a *El cercle màgic*). Sobre la novel·la plana, com diu Fuster, la necessitat d'«ajustar-hi comptes», ja que és una obra de «justificació de si mateix i d'atac als seus amics» (Fuster 1971: 249). El quart volum d'*El pelegrí*... serà *Vells i nous camins de França*, una nova ficcionalització de l'aventura francesa.

Però a banda d'aquest aspecte concret, convé parar esment en les declaracions de l'escriptor mateix sobre els components autobiogràfic i ficcional en la seua obra. Hi

2. Quan comenta, per exemple, els llibres de la seua biblioteca que ha deixat a Barcelona, l'autor esmenta entre els autors favorits el pes que ocupen les biografies, diaris, memòries, així com l'assaig (*Ressonàncies*, 81-82). Sobre Proust, hi trobem un comentari força interessant: «Proust es posa al centre dels seus llibres com a autor i com a personatge de la novel·la. És la novetat de la seva obra. Jo em penso que sobre ell mateix inventa amb molta llibertat, com faria amb un personatge imaginari però sempre a base de dades reals. En penetrar tan a fons en ell per la psicologia, l'anàlisi agudíssima i el despullament de les seves sensacions, penetra en l'home general. Tots els grans escriptors ho han fet, però ell declaradament, i amb una franquesa, un coratge que supera el de Rousseau i el de Montaigne» (*Ressonàncies*, 101).

ha força declaracions que farien un pèl llarga l'exegesi, però podríem, fent un estat de la qüestió ràpid, dir que Puig estén el caràcter autobiogràfic al conjunt de l'obra, sense que aquest fet supose presentar-la, convencionalment, com a tal.

A banda de les consideracions inicials, la filiació al gènere apareix, sovint, a *Camins de França*. Així, en un moment concret, escriu: «No insistiré gaire. Fóra crueltat amb mi mateix. Altra cosa faria si escrivís una novel·la en lloc d'unes memòries» (270, I). Declaracions com aquesta, conformen el que Philippe Lejeune integra en els components del pacte autobiogràfic. L'afirmació, que cal situar en un conjunt més nombrós de declaracions de l'autor, insisteix que es tracta d'una obra al servei de la crònica, on hi ha una submissió als fets viscuts. No obstant això, són interessants les observacions de l'autor al voltant del binomi sinceritat/mentida, perquè per a l'autor –ho veurem més avant– l'escriptura eficaç fa, sovint, necessària si no la mentida, sí la imaginació, bé que sempre amb un fons de veritat.

Però anem a una altra declaració crucial. En el primer volum d'*El pelegrí apassionat*, Janet vol ser un heroi, l'autor hi deixa anar aquesta afirmació que, tot i la seua extensió, val la pena comentar (1952: 220):

> Hi ha coses que ningú no contarà mai, que no s'han de contar, que ningú no ha contat. No, ni Rousseau, ni Amiel, ni Gide, ni Proust, no ens han dit tota la veritat sobre ells mateixos. Les faltes greus, els errors, les passions extremades, l'home les confessa quan li sembla que tenen una certa grandesa, i si no la tenen del tot ell la inventa; però la petitesa i la lletjor, qui les confessarà? ¿Qui tindrà prou franquesa per dir-les? Per això les memòries sovint són falses i en canvi trobem veritat en la ficció.

L'última afirmació (hi ha més veritat en la ficció que no en l'autobiografia) coincideix, quasi textualment, amb la nota a peu de pàgina amb què André Gide clou el primer capítol de la seua autobiografia: *Si le grain ne meurt* (*Si la semilla no muere*: 264).[3] L'autor, en afirmar si fa no fa el mateix, escampa el caràcter autobiogràfic a la totalitat de l'obra, incloent-hi la ficció. Philippe Lejeune (1975: 42) ha designat l'efecte de manifestacions com aquestes amb el nom de *pacte fantasmàtic*. Perquè d'alguna manera, el lector és invitat a llegir les ficcions com a fantasmes reveladors de l'individu.

3. «Les memòries mai no són sinceres sinó a mitges, per gran que siga la voluntat de dir la veritat; tot és sempre més complicat que allò que es diu. Potser fins i tot que un s'acoste més a la veritat en la novel·la» (264).

En l'obra de Puig la relació autobiografia/novel·la és tractada sovint. Uns quants anys després, en una anotació de *Ressonàncies*, hi escrivia (1975: 73):

> Camins de França no diuen cap mentida. Però no diuen prou la veritat. El secret per dir-ho tot només el té el novel·lista. Només inventant hom arriba a la pura veritat. L'embriaguesa de la creació poètica és com la del vi, *in vino veritas*. Els grans poetes en prosa o en vers, ho són per això.

3. UN VIATGE INICIÀTIC

L'autobiografia de Puig i Ferreter s'articula al voltant del viatge. Un viatge a França, com apareix, de bell antuvi, present en el títol. El viatge interior es desplega paral·lel al viatge físic: sense canvi geogràfic, sense desplaçament físic sembla que no ens hi acostem al pertinent desplaçament mental que propicia el coneixement. L'estructura episòdica del viatge serveix per presentar la matèria objecte d'atenció de forma organitzada en etapes i on tot s'encamina envers la meta final. És, doncs, una estructura pràctica i efectiva. Altrament, com ha recordat amb un propòsit més vast Josep Gifreu en *El meu país*, «totes les cultures busquen en les narratives del viatge les claus de l'existència», perquè el viatge és tota una «al·legoria de la vida humana». En temps pretèrits, el viatge tenia un caràcter salvador, en la modernitat postrenaixentista –seguesc les paraules de Gifreu– era sinònim de «camí creador, d'exploració i d'autorealització» (2000: 17).

El viatge és una força positiva a través de la qual l'individu es construeix ell mateix, busca la seua identitat, tot abandonant la més superficial i la no autèntica. La quantitat d'efectes que produeix el viatge el convertirà en un dels temes centrals del llibre. El punt de partida el resumeix l'autor així (230, I):

> Volia fer un viatge d'estudi i d'experiència; arribar-me a París, guaitar Europa, viure amb més intensitat que no havia viscut fins ara, conèixer altres terres.

L'autor de la Selva del Camp opta (de vegades fa pensar que impulsat per les circumstàncies) per un determinat tipus de viatge. Un viatge amb jornades de caminar, sempre en contacte amb la gent de les ciutats i els pobles que recorre. La meta d'aquest serà arribar a París: «l'atracció de França i de París, que és per a tot català artista la Meca dels seus somnis» (229, I). Al voltant del viatge, amb tot el seguit d'encontres amb gent i llocs, s'orquestraran una sèrie important d'experiències i de descobriments. El viatger,

en agafar distància dels costums i prejudicis propis, es predisposa a descobrir noves realitats (formes de vida, relacions personals, ciutats, treballs...) d'una forma directa i no llibresca. L'autor té molt clara la necessitat d'una relació concreta i real, i si pot ser «en companyia de gent no contaminada per la concepció llibresca de la vida» (324, I). Aquesta prevenció serà reiterada al llarg de les pàgines. Es tracta de no confondre la realitat amb la representació simbòlica, ni de substituir el que un pot copsar directament per allò que idealismes o simulacres artístics poden crear. Al costat de contribuir a l'efecte de versemblança, en els postulats de Puig i Ferreter trobem reiterada la defensa que només «allò que vivim ens penetra totalment» (167, I). El coneixement autèntic ha de bandejar, doncs, experiències indirectes, abstraccions i teories. Més que descobrir noves amèriques, del que es tracta és de provocar l'estranyament del nostre jo real. El que compta no és veure coses noves sinó saber-les mirar amb ulls nous.

En aquest sentit, el viatge esdevé, com en el *bildungsroman*, un correlat imprescindible de l'evolució de l'individu, lligat a la superació de proves, la realització de descobriments i la recepció de missatges –o lliçons– de la gent amb qui hi es troba. El desplaçament del nostre escriptor, després d'unes peripècies inicials, desemboca en la vagabunderia. És un tipus de viatge que suposa la pèrdua de la identitat social pròpia: esdevenir una mena de ningú i, després, a partir d'aquesta realitat, d'alguna manera, renàixer.

La vagabunderia puigiferreteriana té molts components –una àmplia tradició el precedeix– relacionats amb el tarannà romàntic: la defensa de la llibertat a ultrança, un cert estoïcisme combinat amb la recerca de plaers refinats, l'exaltació heroica, la rebel·lió contra les convencions... En les observacions de l'autor, cal destacar la seducció de la solitud, els plaers de la solitud i els seus beneplàcits. La reflexió sobre la soledat que, altrament, el relaciona amb el seu estimat Rousseau, és extensa en les pàgines de *Camins de França*. De vegades, l'autor, amb una ponderació desapassionada, en detalla els ingredients. «Sovint –escriu en un moment determinat– la soledat m'ha donat gaudis d'aquests intensos fins a l'esgarrifança, fins al dolor voluptuós, fins al deliri» (152, I). I sens dubte, com comentarà en un altre moment, «els solitaris són els qui copsen més intensament la vida» (204, I). A la fi, la vagabunderia és un mitjà complaent: «Sentia –escriu en un moment donat– que aquella vida de vagabund que per a mi començava era la més bella de les vides. Que no es podia comparar amb cap altra i que, en aquells moments, jo no hauria canviat per res del món» (245, II). Però

la paraula clau per a definir el seu estat d'ànim és joia: «Tenia la sensació d'ésser absolutament lliure, i el sentiment de la meva llibertat infinita em produïa una joia fins aleshores desconeguda, una joia que es traduïa en força» (245, II). La llibertat mai ningú no la regala, és sempre una conquesta. S'aconsegueix a base de tossuderia i d'entusiasme.

A despit de l'apologia de la soledat, Puig i Ferreter també adverteix dels riscs solipsistes, dels efectes de la polarització. En un altre moment, escriu: «La joia, quan esdevé solitària, és metzinosa», i afig: «de virtut es converteix en vici –horrible com un vici solitari–, i de gràcia celestial, esdevé fervent corruptor» (205, I). Una mena de llei imperceptible sembla regir l'univers i fa que després de la intensitat en un sentit n'haja de venir una altra de signe oposat.

En soledat, el viatger hi viurà les revelacions pertinents com ara les que relata a l'entorn de la visita que fa a l'escriptor Frederic Mistral (73, II):

> Al tren vàrem fer una magnífica troballa. Era al capvespre. Jo m'estava a la finestra, a l'esquerra. Travessàvem un paisatge fresc com un verger. Grans llorers, xiprers corpulents, tofes enormes de xuclamel i altres plantes arrapadisses s'alçaven arran de la via, tan a prop, que em feien la il·lusió de poder abastar llur fullam amb la mà. Tot era tendre, lluminós, amb una llum vegetal, humida. El cap enfora de la finestra, jo absorbia la sentor molla de la vegetació i el pensament em fugia devers la infantesa, travessava les barrancades frondoses de les muntanyes de la meva terra. Era un èxtasi. Un d'aquells èxtasis que fonen el moment present amb milers de moments del passat i en fan un moment únic, irreal, fantàstic. Era un d'aquells estats excepcionals que solem anomenar poètics, de pregona emoció.

4. DARRERE DEL FILL PRÒDIG

Darrere les pàgines vibrants de Puig i Ferreter, a banda d'un escriptor amb un món propi i un llenguatge també personal, hi trobem el procés de construcció de la seua personalitat. En aquest sentit, en *Camins*... hi ha un relat iniciàtic identificable en els seus trets bàsics. El resultat és l'assoliment de la formació pertinent i l'explicació de la gestació de la seua concepció artística. El procés s'assembla, en molts moments, a la construcció d'una figura heroica que, capaç de vèncer dificultats, arriba olímpicament a la meta. Aquesta meta és el descobriment de la seua missió en la vida. Un missió com a home i, sobretot, com a escriptor.

La gesta viatgera, per un altre costat, la podem relacionar amb la paràbola del «Fill pròdig», ja que l'individu, per arribar a ser ell mateix, necessita anar-se'n de casa. Allò que és rutina, allò que forma part del paisatge de sempre, té el perill de produir

una habituació poc sana. L'única manera de defugir-lo és amb la ruptura, amb el viatge. Tornarà, després, a casa però amb un bagatge propi, amb un sèrie de possessions que passaran a formar part de la seua realitat. Es donaran, doncs, les condicions per segellar la reconciliació amb el seu entorn. Podem veure, també, com llançar-se al món, exposar-se al risc, és un paral·lel –una extensió– del despertar creatiu. El viatge emprés pel nostre autor segueix les etapes del relat d'iniciació. Tot partint d'una mancança, com en els contes meravellosos analitzats per Vladimir Propp, el protagonista buscarà una sèrie d'experiències que donaran com a resultat el premi. En aquest cas no serà la boda amb la princesa, però sí la maduresa, el descobriment de la missió com a escriptor –com ja hem dit. Al llarg de la peripècia, l'individu s'enfrontarà amb proves diverses; comptarà amb ajuts estimables i, per descomptat, amb opositors i hostilitats (poc importa el caràcter exterior o interior de les accions). Entre els ajudants tenim persones concretes i, també, llibres. Pel que fa als opositors, podem constatar com sovint són les forces interiors del mateix individu les que hi cooperen i, de vegades, són simplement els adversaris. Si resumim, en esquema, els fets nuclears del procés, tenim:

I **Situació inicial**

Origen social i familiar. Infantesa i adolescència a la Selva. Trasllat a Barcelona.

II **Pèrdua o mancança**

Vida a Barcelona sense al·licients. Estancament creatiu. Dificultats i desequilibris emocionals.

«Què he de fer? Què he d'ésser? Qui em guarirà? Qui m'ajudarà? (156, I)
«Només allò que vivim ens penetra totalment» (168, I)

III **L'heroi se'n va de casa**

«Jo que he pogut aprendre gran coses amb l'estudi, les vull aprendre vivint i corrent món» (338, I)
«Sóc un escriptor que fa l'aprenentatge de la vida. Vull conèixer el món, els homes» (65, I)

IV **Donants. L'heroi sofreix proves**

Després de mesos de viatge, trampejant penalitats i dificultats de tota mena (robatoris, enganys, faenes dures, dormint al ras o en pallisses, demanant almoina, etc.), l'heroi passa tota mena de proves: fam i fred. Benestar físic a pesar de les dificultats.

Fa descobriments sobre el seu caràcter, el caràcter dels homes i del món:

«Els solitaris són els qui copsen més intensament la vida» (201, I)
«Em sorprenia que la vida fora tan senzilla», (208, II)
«La lliçó m'agrada. Tothom és mestre d'alguna cosa» (229, II)
«[Escriure] no pas anant a la caça del document amb el carnet de notes a mà, sinó aprofitant les coses que he viscut o que m'han impressionant profundament i que han resat dintre meu amb tot llurs colors» (224, II)

V **Mancança satisfeta**

«He après a veure el món, d'estimar-lo. Potser el començo a comprendre, com el pot comprendre l'artista. Abans [...] vivia reclòs en mi.» (357, II)

5. EPIFANIES I MOMENTS DE REVELACIÓ A TRAVÉS DEL CAMÍ

El text del nostre escriptor està travessat de moments intensos d'on extrau un missatge, una revelació. Aquests moments, James Joyce, tot emprant el llenguatge religiós, els anomena epifanies. En l'obra de l'irlandés, una visió corrent, pot ser un paisatge comú o una estampa domèstica, es transforma en una cosa bella i radiant. Objectes muts esdevenen puixants, ambients habituals es vesteixen amb una aurèola d'expressivitat intensa. Tot, en definitiva, es cobreix d'una atmosfera que propicia la revelació.

Unes quantes pàgines més avant del moment en què precedia la visita a Frederic Mistral, Puig i Ferreter servint-se'n d'un somni, reblarà el significat d'aquesta revelació (81, II):

> Per primera vegada tinc la intuïció d'una forma d'art clara, forta, punyent, fulgurant, en oposició a l'art boirós del nord; però no pas un art limitat, retallat, com el pregonen els classicistes, art de contorn precisos i concrets, sinó un art d'infinit, amb totes les fondàries pregones de l'infinit. Sinó que aquestes fondàries, en lloc de ser plenes d'ombra, ho són de llum, del palpitant misteri de la llum...

El missatge, igual que a l'epifania bíblica, anuncia el camí a seguir. Com que allò més important en la vida d'un escriptor és la seua obra, les revelacions se situen en aquesta latitud. L'autor dóna compte, així, de la poètica pròpia, amb tota la solemnitat, l'aurèola de fulgor, tal com requereix una missió –si fa no fa– sacerdotal. Si ho mirem des de la perspectiva de la història literària, Puig s'allunya de l'element modernista, en allò vagorós i d'influència nòrdica i fuig també del classicisme. Indirectament, un hi

pot veure una al·lusió al noucentisme i propostes afins. Ben coneguda és la posició de Puig i Ferreter sobre el programa noucentista. Algunes de les figures capdavanteres, com ara Josep Carner, són objecte de comentaris incisius. En un moment determinant de *Camins*..., Puig comenta: «la nostra literatura, més que no pas de manca de tècnica, pateix de la nostra manca de densitat moral. Ningú no pot negar que certs literats catalans escriuen bé; però la majoria fan l'efecte, àdhuc escrivint bé, de no tenir un món interior» (159, I).

Però les revelacions no acaben en l'àmbit artístic, sinó que estableixen un conjunt de referències on entra una filosofia de vida, una ponderació del comportament humà en un sentit ample, sempre acompanyat d'un autodescobriment en les diverses esferes: l'amor i el sexe –la sensualitat, de la qual tant parlarà–, de la forma d'encarar-se a la vida de les diverses tipologies humanes –en farà una classificació de passions motrius: l'econòmica, la sensual i l'avidesa de poder, contraposades a les passions espirituals: la del savi, la del filòsof o la de l'artista. El període de recerca és un camí continuat de premonicions, de descobriments, d'observacions culminants. L'aprenentatge és obertura, disposició al canvi i a acceptar la diferència.

Moltes de les observacions del nostre escriptor naixen a redós de l'exercici de caminar. El desplaçament voluptuós es relaciona amb el seu origen rural –«Els fills del camp ens sentim més segurs sota un arbre que no enmig d'un carrer» (91, II). Siga com siga, els efectes benèvols de caminar donen salut que, amb la llibertat, esdevé un bàlsam salvador. L'autor ho resumeix així (237, III):

> El gust de caminar, perquè sí, per la voluptat de la marxa, aquest plaer físic, especial en què prenen part tots els àtoms del cos i que també esdevé un plaer de l'esperit, l'he sentit sempre, ja el coneixia d'infant i d'adolescent i va tocar a l'embriaguesa aquella tarda a la Provença, davant de les Alpilles enceses...

Encara que trobem moltes referències relacionades amb l'exercici de caminar al llarg de les pàgines de *Camins de França*, poques són tan explícites com aquest fragment on en sintetitza els efectes del triangle camí, soledat, vagabunderia (48, II):

> Caminar és una joia, un plaer, i pot esdevenir una passió. Això explica el vagabundeig. [...] De sobte, vaig descobrir que la carretera contenia una deu de plaer. No em vaig recordar on anava, ni que em proposava. No, no cal pensar en l'objecte del viatge, ni en allò que trobaràs al final, ni si hi guanyaràs o si hi perdràs. No cal pensar en res. Més ben dit, cal no pensar en res. És el gust del moviment, de l'exercici, de l'avançar per avançar. No et porta ningú, no necessites ningú, res.

El plaer de caminar unit a la vagabunderia, aqueix avançar sense nord, disposat a qualsevol sorpresa, sempre buscant rebre la puixança de totes les coses és l'ànim adient per a descobrir noves realitats. Aquest estat d'ànim –estat de gràcia– és equiparable al moment creatiu. La coneixença de Josep, un rodamón que l'acompanyarà bona part del viatge, esdevindrà una peça clau. Josep, que ocuparà un lloc preeminent en *El pelegrí...*, representa una paper davant de la vida fora de les convencions i dels valors domesticats per la rutina. És inevitable pensar en els rodamons gorkians, en la petjada rousseauniana, com quan comenta «estava alegre en la meva pobresa com un sant Francesc» (410, II) o quan reitera: «Les bones coses no es fan sinó anant sol. Com els pensaments» (410, II). El viatge així és revolta, transgressió, és despertar, és renaixement.

Caminar, sense un objecte prefixat ni condicionat per horaris ni obligacions, i on es combinen determinades sensacions físiques i psíquiques, produeix serenitat i predisposa a l'obertura (145, II):

> Començava això per un estat contemplatiu, saborós, deliciós, mesclat de sensacions de vida sana, enmig de l'aire bo, de les sentors de les herbes, del sol que m'escalfava les sangs. Aleshores se m'afinava la sensibilitat d'una manera extraordinària. Percebia els mínims detalls del paisatge, descomponia les coses, penetrava en llur intimitat, absorbia llur essència, com si elles no tinguessin secrets per a mi.

El moviment corporal activa el de la ment, quasi podem dir que desperta un canvi integral de la persona i causa un benestar físic i psíquic. Sembla, llavors, que un entra en contacte amb les energies profundes que sostenen i guien les persones. L'autor escriu: «Trobava que la més gran felicitat del món no te la dóna la riquesa, ni el poder ni l'amor, sinó l'acte de pensar, d'inventar, amb aquesta força de creació de coses, de figures, d'idees, de vides imaginades que l'artista porta en ell mateix»(144, II). Per assolir aquest estat de gràcia, el desplaçament físic és un instrument cabdal. També fa aquest per despertar un contacte ultraindividual de caràcter transcendent. Així, en alguns moments, sembla abraçar una mena de filosofia panteista: «I m'agradava dir Déu com qui diu aire, o llum o l'aigua que em donava tanta alegria» (233, II).

6. UNA VISIÓ INTEGRAL DE LES COSES

La densitat filosòfica de *Camins de França* és considerable. Com tot llibre que vol ser una mena de balanç vital, l'escriptor desplega un ventall ampli d'observacions sobre la condició humana on poques coses importants hi resten fora. Les relacions

personals i les seues circumstàncies se sotmeten a agudes anàlisis. «Sobre cada persona graviten unes lleis misterioses, ineluctables que rarament coincideixen amb les lleis d'una altra persona. Són els destins. L'atzar i la fatalitat els governen. La coincidència depèn del moment» (133, II). Observacions d'aquesta mena sovintegen en les pàgines de l'obra. L'autor s'encamina a extreure una lliçó de cada cosa, de cada experiència viscuda i de cada coneixença feta. De tota mena d'indagacions, la seua persona n'és el laboratori: «I és que en la meva vida jo no he conegut sinó una sola forma d'obediència: l'obediència als meus moviments interiors» (297, I).

Puig i Ferreter abordarà, de forma reiterada, el paper del somni i de la fantasia en la vida quotidiana; el paper de la sinceritat i la mentida; els canvis i desequilibris anímics; ens parlarà de les forces autodestructives de l'individu. Així, caldria destacar com al costat de la disposició al gaudi i a la joia –«sóc un morfinòman de la joia», escriu en un determinant moment– és també una persona que ha «desitjat tenaçment i voluptuosament de morir» (115, I). La idea de suïcidi, en un moment donat, desperta una sensació complaent. De fet, hi ha una embriaguesa tràgica de forma quasi paral·lela a la de joia. Diguem que hi ha un èxtasi de vida i, de la mateixa manera, un èxtasi autodestructiu. Aquesta realitat ambivalent s'abocarà diverses vegades en les pàgines de *Camins de França*.

També trobem observacions del seu credo social, sovint lligat a l'admiració de personatges, com ara Callis, que encarnen valors llibertaris idealistes. Sense fer-ne tampoc matèria teòrica ni declaracions de principis es confessa un individualista anàrquic (389, II). De les pàgines es desprén una defensa de la fraternitat humana capaç de transcendir aspectes superficials, ideològics o rols socials. Per damunt d'ideologies, el factor d'empatia humana estableix lligams: «No hi ha res com la cordialitat entre home i home; totes les doctrines són fum al costat de dos homes que fraternitzen» (172, II). Un evangeli pròxim als rodamons gorkians i allunyat d'una fraternitat de casino de la República que, en la pràctica, esdevé paper mullat.

No només hi haurà aquesta experiència personal directa, també hi trobem allò que la cultura llibresca ha donat al nostre autor. Les referències literàries de Puig i Ferreter són vastes: Goethe i Gorki són, amb distància, els escriptors més referits. Després, hi trobem Rousseau, Montaigne, Balzac, Dostoievski, Nietzsche, Zola, Shakespeare.

Del conjunt de temes que tracta l'autor, n'hi ha dos de destacats. D'una banda, les relacions afectives i sensuals i, d'altra, el món de la creació (la concepció de

l'escriptura i la missió com a escriptor). Una concepció on l'escriptura resta unida –molt goethianament– a la vida.

7. LA SENSUALITAT

«De tots els enemics de la meva joventut, el més poderós, el realment invencible per a mi fou la sensualitat» (219, I). Aquesta confessió ens situa al cor de les reflexions dutes a terme per l'autor al llarg de les pàgines de *Camins de França* sobre l'esfera sensual. Com pocs autors catalans, Puig i Ferreter indaga l'atracció de les relacions humanes, els seus components, escenaris i tota mena de característiques. La sensualitat compta, entre les seues armes, la imaginació, un factor que transmuta la realitat i en propicia el desequilibri. Uns paràgrafs més avall diu: «La sensualitat és allò que fa oblidar totalment –com no res més– la nació dels deures amb els altres i amb un mateix» (219, I). I els perills de la sensualitat són les recaigudes o «fer de la sensualitat un hàbit» (219, I). En relatar alguns dels capítols en què s'ha vist arrossegat per la sensualitat, com ara amb la pescatera de la Barceloneta, el nostre autor no estalvia aproximacions de la volcanitat passional i el terrabastall d'efectes que en produeix (190, I):

> Cada dia en veure-la em sentia torbat; cada dia em venia de nou el seu encís embriagador. Alta, harmoniosa i fortament musculada [...] era fortitud i gràcia ondulant. Jo, en acostar-m'hi, sentia que em tremolaven les cames. Era més forta que jo. La seva presència em feia tornar vermell. No era pas que n'estigués enamorat. L'amor és un altra cosa. Allò era més torbador que l'amor. Era la sensualitat. Vora aquella dona tot hauria naufragat en mi. [...] era irresistible. Les sirenes devien ésser una cosa així»

L'observació de conductes humanes, en aquest àmbit, oferirà un mosaic interessant de casos. Es tracta de tot un catàleg de situacions i, sovint, una rigorosa anàlisi de les emocions que les acompanyen. A propòsit d'un fet real, presenciat per l'autor, de desencontre passional d'una parella, Puig arriba a una conclusió rotunda: «em sembla endevinar –escriu– que el sexe és una cosa cruel» (169, II). Hi ha, en la seua naturalesa, quelcom que se'n fuig al domini de la persona. La repugnància, per un altre costat, pot ser tan intensa i immediata com l'atracció. Es tracta d'una força dura, de vegades sense causa, amb un desfermament inaturable. Quan es produeix una divergència entre un ser i el seu objecte d'atracció es poden produir casos humiliants o heroics, però el que no hi cap és la indiferència. Però en el fons –i açò és una extrapolació més general– la crueltat assaona la vida. Sense estridències, ni exageracions,

però la vida és tràgica. I açò tal i com ho pinta Puig no és un sentiment, ni una emoció: és un saber.

Les indagacions en el territori eròtic són diverses i contínues, van des de l'amor explosiu, a l'amistat i a la companyonia, aborden des de les afinitats electives a les infatuacions eròtiques. Per un altre costat, l'estudi de les passions, per dir-ho zoliescament, el fa arribar a conclusions com ara el grau de participació de la imaginació, perquè com observa en un determinat moment: «les exaltacions sexuals i les intel·lectuals van sovint acompanyades» (48, II), i el que resta clar, així mateix, és que: «les persones sense imaginació sofreixen poc» (156, I). El sexe és un territori a indagar i la curiositat de l'escriptor sembla no trobar cap motiu per aturar-se. De la lectura d'un llibre, el nom del qual no reté, l'autor comenta actuacions com el sadisme: «Quan avui penso, comprenc el sadisme, la suprema felicitat en la crueltat» (286, I). En un altre moment hi constata com «les vides dels éssers s'atrauen o es repel·leixen sovint materialment més encara que per l'esperit» (216, II). Les lleis d'aquesta atracció són, sovint, inescrutables. Pocs autors catalans, al llarg del segle XX, han abordat la sensualitat de forma més directa i amb pocs prejudicis. Un fet ressenyat per Puig i Ferreter ens descriu l'atracció que li va despertar el cos d'un home (365, II):

> A l'esquerra tinc un cos formós, jove, magnífic, que ofereix un contrast sorprenent. Té la cara negrosa, insignificant, i el cos rosat, blanc, transparent, d'una suavitat admirable, d'una esveltesa perfecta. Em fa pensar en un gimnasta de circ quan la nuesa li brilla sota els fars elèctrics. Potser ho és, em dic. L'envejo, com un home enveja la glòria, el talent, però d'una manera més forta, amb una profunditat estranya i dolorosa. Per primera vegada comprenc que una dona s'enfolleixi amb un cos així i el prefereixi als honors, als talents, a les altres gràcies i qualitats que pugui tenir un home. És curiós com aquest pensament em fa estremir, fins a l'esborronament, com si amb ell penetrés per primera vegada el secret i el misteri de la sensualitat.

Més sovint és l'entramat quotidià, domèstic –la lluita material– el que desperta el sentiment pregon d'amistat. Si la sensualitat és torbació, commoció i desig inefable, l'amistat és comunió serena, comprensió, confiança. En aquesta esfera no hi ha tant un element luxuriós sinó un fil de comunicació compacta, on entren la bondat, la tendresa, el desig d'eliminar la soledat. En opinió de l'autor, l'amor total és quan les necessitats espirituals i les sensuals s'entrellacen. Però la veritat és que al llarg de les peripècies narrades a *Camins de França* poques vegades apareixen a l'uníson.

8. L'ESCRIPTURA

«Un llibre, per a mi, era una transfusió de sang o no era res» (285, I) –escriu Puig i Ferreter en el primer volum. L'afirmació dóna compte d'una manera explícita i contundent del credo literari de l'autor. Imbuït de ben jove en la lectura de llibres i partícip després d'un cercle literari, l'autor va sentir una necessitat expressiva ineludible. Un dels primers impulsos el portarà a escriure una obra (*L'home dels ulls blaus*) amb un afany de revenja del seu pare. L'impuls d'escriptura és un moviment de força interior. «Jo no podia fer [escriu Puig i Ferreter] com alguns companys meus que avui calçaven Maragall, demà Verdaguer o Guimerà, i n'estaven tots cofois» (179, I); per contra, «una veu interior em deia que havia d'escriure amb la meva sang, crear els meus escrits amb la meva vida» (179, I). Una de les lectures de *Camins de França* la podem fer seguint el camí que traça l'autor en descobrir les premisses a partir de les quals escriure. Hi sovintegen al·lusions, retrets o posicionaments sobre el caràcter, el sentit i l'envergadura de la vocació literària. Tasca en la qual s'aboca intensament i que culminarà com a fruit del viatge. Perquè llançar-se al món, arriscar-se, és un paral·lel –una extensió– del despertar creatiu. Puig i Ferreter s'adona que pot transformar la pròpia existència en una cosa nova, tot utilitzant-la com a material d'escriptura, perquè entre escriure i viure (o viure i escriure) hi ha un *continuum*. El desdibuix de les fronteres no s'acaba ací: tampoc no hi haurà diferència entre pensar i actuar. Escriure, per al nostre autor, és una forma d'acció.

No són secundàries les premisses literàries a les quals s'acollirà Puig. El deler per Gorki o Rousseau singularitza el nostre escriptor en la literatura catalana. Val la pena que ens detinguem en l'anàlisi que fa de l'autor rus. Gorki és tota una revelació, un cas mig màgic: un home sense formació, sense cultura clàssica capaç de fer relats magistrals que desvelen un coneixement de l'home amb tota la seua varietat i intensitat. Quin és el secret d'aquesta força i d'aquest saber?, es pregunta el nostre autor. La resposta és reveladora: «Acostar-se a l'home amb els ulls ben oberts, però encara més amb simpatia i amor», i rebla: «l'amor per damunt de tot, com el ferment més actiu de comprensió i, per tant, de creació» (185, I).

Aquesta visió de la tasca literària com a expressió directa de l'acostament amorós a la realitat, esdevé nuclear en Puig. Ben mirat, enamorar-se de les coses, persones, paisatges és una forma que disposa l'escriptor –i el no escriptor– per entrar en la pell d'un altre. Com es cansa d'afirmar Puig, la comprensió intel·lectual de la realitat és

incompleta. Ara bé, l'acostament directe, la sinceritat d'emocions, és suficient per a dur a terme una creació reeixida? La resposta és que no. I és ací on entra una nova coordenada: es necessita la força de la simulació: «Per a l'artista certs sentiments no comencen d'existir fins que la simulació no comença» (251, I) i la sentència és glossada amb múltiples arguments. Com exposarà més avant l'autor es tracta d'una vertadera paradoxa, ja que quan simulem «surten les veritats més profundes» i a l'inrevés, en voler ser sincers deixem de ser-ho. Per això la tasca creativa requereix una cert abandó, cedir el protagonisme al que es cuina entre la coneixença i la imaginació, l'experiència i la fantasia. Fer el comediant és, doncs, el camí, en el benentés que «un art de mentida sola no és art, reclama un fons i un subfons de veritat» (84, II). En diversos moments, l'autor acudirà de nou al tema per adduir el conjunt d'aspectes d'aquesta concepció. En alguns moments, s'acostarà a la formulació de Goethe, en *Poesia i veritat*, ço és no perseguir la descripció minuciosa de la realitat, ans la repercussió que aquesta ha deixat en l'ànima. Un altre factor que cal comptar és el moment d'inspiració perquè un poeta no ho és a totes les hores. «La poesia i l'amor [conclou Puig] són un estat de gràcia» (120, II).

La tasca d'escriure no s'encamina a fer grans i ambiciosos malabarismes tècnics, ni tampoc a buscar l'estatus de celebritat social. El quadern de bitàcola del nostre autor passa per viure i penetrar el més profundament possible dins de la vida, «i si dintre la vida has trobat alguna cosa que val la pena dir, dir-la, a la teva manera, senzillament» (121, II). I es demana: «Això és l'art? Dir l'essencial de les coses que tu has vist? Sí, això és l'art, és el meu art» (121, II). Ara bé, la realitat no aprofita per anar amb un quadern de notes transcrivint-ne els seus trets manifestos, ans deixant que el fons viscut opere a través de la consciència.

Puig desestima una literatura interessada en esteticismes formals, com també aquella que fa servir experiències culturals rebuscades. Per això, comentant l'estat de la literatura catalana en la seua joventut escriu: «Trobàvem la literatura catalana deshumanitzada, sense fibra espiritual, amb una mica de color i prou. Odiàvem l'èxit guanyat amb l'artifici» (199, I). La visió que després de la tasca literària no només s'allunya de les directrius noucentistes (Carner, D'Ors, etc.), sinó que les combat i, a la seua manera, les estigmatitza. «Em sembla que els nostres temps és els dels escriptors. A condició que escriure sigui una forma d'acció. Jo veig l'art d'escriure com una missió, i detesto els escriptors que fan d'aquest art un pur joc, encara que aquest joc sigui meravellós» (39, II).

Ja hem comentat com presenta, en forma de revelació, la seua concepció literària on exclou, per un costat, l'»art boirós del nord» (81, II) i, per un altre, el motlle clàssic, un art de contorns precisos i concrets. El seu punt de mira pretén donar compte de les pregoneses humanes, però sense caure en el deliri romàntic de l'inefable, la tenebrositat o l'exageració expressionista. L'aprenentatge vital li haurà donat elements per a dur a terme l'empresa «[...] escriuré unes coses salvatges, arriscades. Escriuré també perillosament, al marge de la societat, com ara visc [...] seré un escriptor lliure que no es doblegarà davant de res ni de ningú» (201, II). Els binomis, escriptura i revolta, escriptura i risc, s'entrellacen.

10. LA MISSIÓ EN LA VIDA

En el pròleg al segon volum de *Camins de França*, Puig escriu que l'aventura narrada en el llibre és la que impulsa a «la descoberta, la conquista i l'afirmació de la nostra personalitat, que és l'aprenentatge i, en els casos més reeixits, el mestratge de l'home» (12, II). Les paraules semblen insubstituïbles: descoberta, conquista i afirmació. Certament radiografien els ingredients de la tasca autobiogràfica amb les dimensions que hem comentat al llarg d'aquestes pàgines. Gràcies a les peripècies ocasionades a través del viatge, Puig i Ferreter ha aconseguit posar-se a prova, descobrir el seu caràcter fort, capaç de superar dificultats físiques, contratemps de tot tipus, i està disposat a gaudir, amb complaença, d'allò més bàsic i elemental de la vida. Ha pogut, saltejant dificultats, acostar-se a alguns moments de joia, fins i tot, de plenitud (209, II):

> Era la calma, la pau. L'amor a tot. Oblit de mi mateix. Fusió completa amb les coses. Anul·lació de les ambicions, del desig. Puresa, felicitat. Humilitat sense saber-ne el nom. Èxtasi. Grandesa i senzillesa d'ésser sinó un home. Joia de respirar, oh, amiga! De tremolar en un infinit lluminós, amb el misteri de la vida a dins, esborronador, com, en la llunyania blava, el misteri esborronador dels estels.

L'operació d'autodescobriment porta l'autor a usar una imatgeria amorosa com quan escriu que descobria la pròpia intimitat i «prenia també possessió de mi» (146, I). El llarg viatge és un objectiu en si mateix, «no cal pensar [escriu en les pàgines 48-49 del II volum] en l'objecte del viatge, ni en allò que trobaràs al final, ni si guanyaràs o perdràs. No cal pensar res [...] la qüestió potser era no arribar mai. No importa l'estació final. L'important era el camí». Les paraules no poden ser més eloqüents i clares, amb un regust kavafià, *avant la lettre*.

A la fi de l'aventura, l'escriptor descobreix que potser no és una persona única, inconfusible, però sí que té unes metes personals definides. La pobresa franciscana –el mestratge del fred i de la fam– se li ha revelat una fruïció i li ha demostrat que viure a la intempèrie és un bon al·licient per a dominar la voluntat, excitar la imaginació, deixar de costat els obstacles per al creixement. Perquè al capdavall els problemes i els reptes són quelcom imprescindible per mantenir la ment desperta i un estat vital ple d'estímuls. No hi ha massa diferència entre problemes intel·lectuals i materials, tot dos fabriquen una sensació de superació i de valentia. Altrament no hi ha res més «estimulant ni més renovador que veure sortir el sol cada matí en una contrada nova» (9, II).

Des d'un altre angle, la naturalesa ha estat una font contínua de revelacions i descobriments. Fins i tot, l'impuls d'atenció al cosmos inspira «sentiments religiosos, d'una religió vasta, o universal i eterna que no és la de cap Església» (285, II). En definitiva, el camí d'aprenentatge ha deixat un interminable seguit de lliçons. Però potser la més definitiva és la que es desprén de la missió com a escriptor. Una missió que és «viure, arribar al fons de les coses, penetrar al més a dins possible el misteri que m'envolta, amarar-me de la substància del món» (39, II). Vet ací la missió. I tenir una missió vol dir estar integrat en el ritme de l'univers.

L'aventura d'escriure –al capdavall, la mateixa de viure– és una recerca constant, una disposició a aprendre: «D'ara endavant acceptaré tot el que vingui: sols de l'acceptació neix l'amor, i sols en l'amor trobaré la plenitud, sols en la plenitud hi ha vida entera, i sols en la vida entera la superació del mal, i sols en la superació del mal la suprema alegria i la comprensió» (183, II). Només qui estima és capaç d'entendre i de sentir-se satisfet. Al nostre escriptor el viatge li ha fornit un fons de saviesa: «He après a veure el món, d'estimar-lo. Potser el començo a comprendre, com el pot comprendre l'artista. Abans no posseïa res d'això; vivia reclòs en mi.» (357, II)

ENRIC BALAGUER
Universitat d'Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BERBÈROVA, N. (1995 [1ª ed. 1989]) *El subratllat és meu*, Barcelona, Edicions 62 («Millors Obres de la Literatura Universal», 98).

Fuster, J. (1971) *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial.
Gide, A. (2002 [1ª ed. 1927]) *Si la semilla no muere*, Buenos Aires, Losada (*Si le grain ne meurt*).
Gifreu, J. (2000) *El meu país. Narratives i combats per la identitat*, Lleida, Pagès editors.
Guansé, D. (1966) *Abans d'ara. Retrats literaris*, Barcelona, Proa.
Lejeune, PH. (1975) *Le pacte autobiographique*, Paris, Seuil.
Puig i Ferreter, J. (1982 [1ª ed. 1934]) *Camins de França*, Barcelona, Edicions 62 («Les Millors Obres de la Literatura Catalana», 1982). [Indiquem amb i, ii, la procedència dels volums corresponents.]
— (1952) *Janet vol ser un heroi*, Perpinyà, Proa.
— (1952) *Homes i camins*, Perpinyà, Proa.
— (1975) *Diari d'un escriptor. Ressonàncies, 1942-1952*, Barcelona, Edicions 62.

ENRIC CASSANY

JULI FRANCESC GUIBERNAU: UN ESCRIPTOR POPULAR DE L'ÈPOCA DE LA RESTAURACIÓ

INTRODUCCIÓ

En un article de 1887 dedicat a Josep Roca i Roca, el crític Joan Sardà (1887: 481-483) enceta la semblança literària del famós director de *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa* amb la relació d'una visita a Ripoll cap a finals dels anys setanta, durant la qual Roca s'acostà a saludar el corresponsal de *La Campana* —un manyà, li sembla recordar. El ripollès s'impressiona davant el famós periodista i no para de repetir *¿vostè és el senyor P.K?,* com si Déu l'hagués baixat a veure. Ell i els veïns que ha aplegat es miren embadalits el personatge, l'admirat humorista que coneixen com a P.K, i responen amb grans riallades al més mínim gest o comentari de Roca, el qual, per cert, no pretén fer acudits. De seguida trobem l'explicació del cas: és l'èxit enorme de *La Campana*, font d'esbarjo i abeurador polític indispensable d'aquells obrers de Ripoll. Aquesta anècdota dóna pas de seguida al retrat de Roca com a escriptor: un escriptor naturalment dotat per a la literatura seriosa i el periodisme polític, que les circumstàncies obliguen a refugiar-se en el gènere festiu i el periodisme popular. Posat en aquest terreny, però, s'hi consagra com un mestre. No es tracta només que domini, a còpia d'exercitar-s'hi, els recursos de la literatura còmica, sinó que coneix extraordinàriament bé el seu públic. Per això *La Campana* té tant d'èxit i per això mateix és difícil trobar algú que pugui igualar Roca com a escriptor popular. Només un, segons Sardà, està destinat a ser el seu hereu: en *C. Gumà*, «un dels seus col·laboradors més constants i de més pesquis».

Caplletra 38 (Primavera 2005), pp. 29-46

D'aquest *C. Gumà* vull parlar. Sabem ben poca cosa de Juli Francesc Guibernau, que és qui s'amaga darrere del pseudònim. En canvi, de *C. Gumà* en resten una munió d'obres publicades per la Llibreria Espanyola dels editors López, autèntica fàbrica de literatura popular. Durant més de dues dècades, l'enorme popularitat de Guibernau se sosté gràcies a *La Campana* i *L'Esquella* (on fa servir, a més, els pseudònims *A. March*, *Fantàstich* i *Matias Bonafè*), a setmanaris editats pels López, i als quaderns i llibres que aquests li publiquen i constantment promocionen. Aquesta presència continuada durant un quart de segle (però que es fa sentir especialment els anys vuitanta i noranta) contrasta amb l'absolut oblit posterior. Potser s'hauria de distingir entre l'autor en particular i el corrent de literatura popular dintre del qual el trobem (el corrent *modern*, que s'estén de Pitarra a Rusiñol), però justament m'interessa presentar el primer com a exemple significatiu del destí del segon. El cas és que des dels projectes de construcció d'una cultura i d'una literatura nacionals que anomenem Modernisme i Noucentisme, la literatura festiva de l'època de la Restauració és condemnada en el seu conjunt com a manifestació de xaronisme o vulgaritat, i per moltes raons considerada no integrable a l'empresa constructiva. Era un perill que tota la literatura catalana pogués ser confosa amb *aquella* literatura. Només amb la crisi del Noucentisme s'adverteix un interès integrador. A partir de 1939, no cal dir-ho, les preguntes sobre com se salda la lluita interna entre sectors populars i sectors cultes resulten del tot ocioses.

Com si s'haguessin encomanat d'aquest esperit de negació, els estudiosos del XIX català a penes s'han ocupat de les manifestacions diverses de literatura popular. Pel que fa al nostre personatge, hem d'esperar el 1986 per trobar-ne una al·lusió suficient a la *Història de la Literatura Catalana*, dins el capítol que J. Molas titula significativament *La nova literatura popular: tradició i modernitat* (1986: 35-37). Abans, el veiem citat fugaçment per F. Curet (1967: 407), que li diu *Carles* Gumà, per J. H. M. Poblet (1979: 165-166) i per Ll. Solà (1969: 14; 1878: 138-139) en les antologies comentades que aquest publica des dels anys seixanta sobre la premsa satírica, intent ben acollit de recuperació d'una memòria de l'humor català. No tracto pas de dir que Guibernau constitueixi un monument literari d'estudi obligat, sinó que, com a document socioliterari, el seu interès és indubtable. Però deixem-ho: ens hauríen de plànyer de massa coses. De no tenir cap bon estudi sobre les formes (el discurs humorístic, la sàtira, la paròdia), els gèneres, els autors (aquí cal fer constar les valuoses aportacions recents en Morell 1995 i Casacuberta 1997), els ideòlegs (com el mateix Roca) o els editors

(tot i que sembla que podem esperar la fixació del catàleg editorial dels López) d'aquesta *moderna* literatura popular.

Per això, vist amb els ulls d'ara, crida tant l'atenció l'article de Sardà que encapçala aquestes notes. No es repetirà que un crític seriós, catalanista a més, s'aturi en un escriptor popular com Roca, s'esmerci a caracteritzar el seu estil i a sospesar la seva projecció i el seu paper en la societat de l'època... com si es tractés d'un autor culte. Crec que això transparenta alguna cosa més que companyonia generacional o un deure d'amistat: indica que el catalanisme literari de Sardà confia més en la integració d'estrats, en la suma de varietats, que en una mena d'ideari que informi *tota* la literatura nostrada. L'aguda percepció que el crític demostra de les condicions personals, del medi i les circumstàncies que fan l'escriptor és tot un senyal que parteix del fet donat, i els escriptors festius en són un d'innegable. No és que no els pugui criticar, sinó que no s'atorga el dret de negar-los. Amb l'habilitat que sol demostrar per xifrar en una anèctdota allò que vol dir, Sardà reporta que a l'Ateneu Barcelonès han retirat *L'Esquella* i *La Campana*, publicacions massa baixes en un temple del saber. Els francesos, diu, no farien mai una cosa semblant amb el seu *Charivari* ni menystindrien els seus publicistes festius. I amb aquesta comparació toca el punt clau: les relacions entre literatura culta i literatura popular en el si d'una literatura nacional.

L'únic intent teòric articulat que conec de revisió, o reivindicació, de la línia de literatura popular vuitcentista de què parlem es deu a Pere Coromines (1972 [1930], 1933). Es tracta, però, d'una revisió en sintonia amb tot de senyals emesos des de mitjan dècada de 1920, com ara la recuperació o revaluació de Rusiñol per part dels sectors cultes. La idea de Coromines és que hi ha dues literatures, la popular i la floralesca o acadèmica, que discorren en paral·lel, que ocasionalment conflueixen o s'interfereixen i que acaben conformant un únic corrent nacional. Tot el seu discurs té un aire de reparació i la declarada voluntat de rescatar la literatura festiva –*xarona*, per dir-ho amb el terme infamant—, del seu desprestigi. Aquesta mena de dualisme en la interpretació del XIX farà una certa fortuna. La distinció entre literatura romàntica i popular, segons Coromines, jocfloralista i xarona, segons A. Carmona (1967), patrícia i plebea, segons J. Fontana (1988: 444-447), recull, si més no, dues realitats ben distingibles, i se sol fer per vindicar el paper dels escriptors populars en la Renaixença: són ells els que garantirien que aquesta arribi al poble.

Darrere d'aquesta distinció de traç gruixut, però, s'amaguen molts problemes. Fem veure de moment que sabem exactament de què parlem quan parlem d'aquestes

dues *literatures*: ens queda encara la feina de detectar i valorar allò que Coromines en diu interferències. No hi ha cap dubte que existeixen. Molas (1980) ha advertit que no es pot aplicar al segle XIX la idea de la cultura popular de l'època pre-industrial i, per tant, que és massa simple oposar literatura culta i literatura popular: els gèneres sorgits de l'una o l'altra intercanvien i substitueixen funcions, es metamorfosen i estratifiquen en funció de la seva projecció sobre uns lectors també diferenciats i estratificats. El mateix Molas (1986: 10) esquematitza les relacions d'intercanvi, molt fluides, entre el nivell culte i el popular. En el quadre que dibuixa, Guibernau apareix com exemple d'autor popular que imita models savis sense assimilar-s'hi. En justícia, potser cal dir també: sense assimilar-los. Sigui com sigui, la *nova* literatura popular és nova precisament per la seva inevitable imbricació amb la literatura culta.

Es pot comprendre que assagistes com Coromines desitgin veure confoses en una literatura nacional les aigües d'aquests dos corrents, o que crítics com J. Triadú (1961: 10-11), que prenc en aquest punt com exemple d'una tendència historiogràfica a narrar els fets des d'un punt de vista renaixentista, hagin parlat de *la conjunció renaixent*: d'una conjunció històrica, produïda a mitjan segle XIX, entre la literatura i el poble. Però cal preguntar-se si la hipòtesi orgànica de la confluència nacional, necessàriament formulada en termes molt generals o abstractes, pot recollir la situació real d'aquests corrents en la complexa (*diversificada*, *estratificada*, dèiem abans) societat de l'època industrial. Fins i tot l'assaig més lliure, i més propici a les generalitzacions, s'hauria de poder basar en un quadre ben descrit i detallat dels valors d'un corrent i de l'altre. Un quadre completat sense l'obsessió de fer confluir res. Si hi ha una línia de literatura popular de Pitarra a Rusiñol, cal veure si existeix per alguna cosa més que la continuïtat d'uns gèneres (sainet, poesia jocosa, quadre costumista) i uns registres (humor, sàtira, paròdia), i confirmar, desmentir o corregir els tòpics que fem servir per definir-la: una idea de literatura que es resol en nul·la capacitat simbòlica i mítica i en realisme estrafet o degradat; una relació amb el públic servil; un ús de la llengua merament utilitari; una ideologia informada de republicanisme i d'anticatalanisme polític. Les notes que segueixen volen contribuir a aquest estudi amb una primera aproximació a un autor molt significatiu del corrent de literatura popular de l'època de la Restauració.

C. GUMÀ

Juli Francesc Guibernau (Barcelona 1856-1927), amagat darrere el pseudònim *C. Gumà* (a vegades *Celestí Gumà*), o darrera dels *Fantàstich*, *A. March* i *Matias Bonafè* que reserva per a la prosa, resumeix les gràcies i els límits de l'escriptor popular festiu que ha nascut amb l'exemple de Pitarra i a l'escalf, com ell, de les publicacions d'Innocenci López. Estem parlant, òbviament, d'un aficionat, però d'un aficionat persistent i prolífic com pocs. Deixa molt enrere els altres autors de poesia humorística i de quadrets costumistes: Rossend Arús, Joan Molas, Marià Escriu i companyia. Poeta, sainetista, comediògraf i articulista, en tots aquests gèneres desplega una activitat intensíssima. Un professional no hauria pogut fer més, quantitativament parlant. Ignoro els tractes que tenia amb el seu editor (molt apreciat, si jutgem per alguna dedicatòria). A la segona edició de *Vint minuts de broma*, dos monòlegs publicats probablement als anys noranta, es llegeix que els drets d'impressió i venda corresponen a l'editor i els de representació a l'autor, i tot fa pensar que aquest era el tracte habitual pel que fa a les obres teatrals. Però no sabem res dels guanys que obtenia dels famosos quaderns de poesia festiva, una fórmula editorial d'èxit provat des de finals dels anys setanta. L'editor López els anunciava sota l'epígraf *Obras de C. Gumá*, de forma agrupada i nominal que només té l'equivalent, em sembla, dels *Singlots poètics* de Serafí Pitarra. Això és un indici que es vol presentar l'autor com el successor de Pitarra, des de fa anys convertit en Frederic Soler.

El mateix Guibernau reconeix Soler com a mestre absolut. L'article necrològic que li dedica, *Frederic Soler, mestre* (Fantástich 1895), comença amb la frase «No en Gay-Saber; en tot». Mestre de tota l'actual generació d'escriptors catalans, apòstol de la llengua, mestre de poetes, comediògrafs, dramaturgs, prosistes. En l'època més difícil, «lo puntal, lo sostenedor, lo geni protector de la llengua catalana». Sense ell, ens diu, qui sap si la meitat de Barcelona parlaria en castellà. Diàfanament, el nostre home assenyala els seus déus tutelars: en el mateix número de *La Campana* (March 1895) fa la crònica de l'impacte popular de la mort de Soler i, en versos al·legòrics, el reuneix, a l'altre món, amb Josep Anselm Clavé (Gumà 1895):

> Y'l gran poeta del poble
> y'l gran cantor de la Patria
> s'extenen en lo seu llit
> cubert de rosas y palmas,

y comensan lo etern somni
ab las mans entrellassadas.

La tradició de què es reclama és, doncs, ben identificable. Josep Roca i Roca, el seu padrí literari, el presenta com un fadrí argenter, autodidacte, que va començar enviant versos a *La Campana* i ara és popular, un poeta que tracta temes transcendentals de manera planera (P. del O. 1880) i que com «Béranger a França, com Trueba a Espanya, com l'immortal Clavé aquí a Catalunya, és una gloria de la clase obrera. Obrer és encara, obrer joyer, que passa las horas de costum treballant al obrador, com las hi passava l'inolvidable Robert Robert, joyer també, avants d'anarse'n a Madrit a conquistar gloria y a morir de gana». No hi falta, en aquesta presentació, la nota d'oposició als escriptors floralistes i la vinculació del seu protegit amb el «català que ara es parla» (P. K. 1883).

Des de les primeres col·laboracions a *La Campana de Gràcia* (1877) i a *L'Esquella de la Torratxa* (1879) fins al decaïment com a articulista cap al 1907 i com a versaire pocs anys abans de la seva mort, els títols de Guibernau es compten per milers. Lluís Solà (1978: 139) anota que «tal com havia esdevingut popularíssim, de cop i volta el seu tipus d'humor passà de moda i tornà, modestament, al seu obrador de Sants», però no sé d'on ho treu ni indica el moment d'aquest abandonament. Aquesta vasta producció es reparteix, fonamentalment, en articles periodístics (de costums o polítics), poesies de diversa mena (majoritàriament, festives) i peces teatrals (sainets i comèdies).

M'aturaré poc en els seus articles, que en el vessant més costumista he situat en una altra banda (Cassany 1992: 122) entre la tradició d'*Un Tros de Paper*, el món d'Emili Vilanova i la temàtica i els valors mesocràtics en crisi de la societat de la Restauració. Com a la seva poesia festiva, Guibernau reflecteix en aquests articles el canvi d'humor de la societat, la qual es prohibeix ja tota forma d'ingenuïtat, de manera que sembla que en el temps present tot hagi de girar entorn dels diners, les dones, la corrupció política i la fragilitat de les institucions socials. Es així com veiem desfilar els homes de despatx, els nous rics, els polítics, les senyores que rellisquen per mantenir el status o ascendir socialment, i una infinita sèrie de personatges que pul·lulen al voltant dels diners, la moda i la política. L'atribut discursiu del gènere i el registre crític o satíric potser justifiquen que no puguin a penes aflorar els valors positius que l'autor declara preservar, però més aviat se sospita que aquests no poden travessar una espessa

capa d'escepticisme. Una cosa semblant podríem dir del publicista polític: el republicanisme, l'anticlericalisme, el rebuig radical de les classes dirigents i el progressisme materialista que exhibeix conformen el patró d'una certa actitud petitburgesa a l'època de la Restauració. Darrere de la sovint efectiva, per còmica, ridiculització dels Sagasta, Martínez Campos, Polavieja, etcètera, de la corruptela municipal en ocasió de l'Exposició Universal o de la sarcàstica crònica de les crisis internacionals ¿quina fe positiva hi ha? Roca detectarà aquest fons d'escepticisme dissolvent i apostrofarà Guibernau per corregir-li la imatge: «No tindrà fe en els capellans, ni ab altres cosas que no es vehuen [*sic*], pero la tè, sí y molt poderosa, ab lo progrés, ab la llibertat, ab l'amistat, ab la familia y ab vostè mateix» (P. K. 1883).

El primer recull de poesia, *Fruyta del temps,* de 1880, porta estampat el nom de Guibernau, juntament amb el C. Gumà. Aquest no s'hi presenta pas com un poeta festiu sinó més aviat reflexiu i epigramàtic, i també realista: «Las mil llagas que rosegan lo cor de la societat, lo dupte, la indiferencia, l'egoisme; tot está aquí amalgamat en tenebrós conjunt. Es la prosa de vida posada en vers: ni més ni menos. Inspirantme tant sols en la realitat, anant fredament al fons de las cosas, y apreciant lo mon tal com lo mira la major part del género humá, hi procurat condensar alguns dels pensaments de l'época. [...] Hi copiat del natural, sense demanar res a la fantasía» (Guibernau 1880: 7-8). És una il·lusió de l'esperit, això que copia del natural: hi domina el moralisme desenganyat i escèptic —declamatori:

DEGENERACIÓ

En cert temps es vritat que la vritat
anava despullada;
avuy tant de vestits li han colocat
que's veu mitj ofegada.

Camina ab lo cap baix, va ab lo pas trist
y tota esgroguehida;
tè por perque tot'hom mil cops l'ha vist
per or prostituida.

Ay, mísera vritat! Ha estat molt crú
lo teu destí contrari:
avuy la gent tant sols confia en tu
á casa d'un notari.

El món és teatre, la vida atzar, la justícia quimera, la religió falòrnia, el progrés il·lusori (la Història és plena de taques infamants), l'amistat falsa promesa, el matrimoni engany, la dona impura. La denúncia de tot el socialment instituït, el deler de posar Hobbes en vers (*homo homini lupus*), a penes deixen veure allò en què el poeta creu: només albirem una espècie d'última fe en l'individualisme creatiu. En fi, són coses d'un poeta molt jove, que hi assaja una bona varietat de metres i estrofes i, bé que amb aparat molt convencional, prova els registres historicopanoràmic, narratiu, íntim-madrigalesc, epigramàtic, darrere dels quals s'hi podrien rastrejar Clavé, Balaguer, Bartrina, Mestres, Soler o Guimerà. Aquest primer recull Guibernau el reeditarà i ampliarà en forma de quaderns: *Fruyta amarga*, *Fruyta verda*, *Fruyta agredolça* i *Fruyta madura*. Al costat de l'ambició que aquest llibre apunta, les *Cansons de la flamarada* (C. Gumà 1886) indiquen una certa caiguda —complaent— en la trivialitat. Aclareix al pròleg que no pretén fer pas poesia patriòtica, que amb el mot flamarada vol indicar que es tracta de poesies flamejants, «una cosa que brilla, espurneja, escalfa un mica y desapareix, sense arribar a produhir una impresió profunda». I no la produeix, em sembla.

El fort de Guibernau, i la base del seu èxit, són les poesies humorístiques editades, sense data, en quaderns que es venien a dos rals i il·lustrades, sovint graciosament, per Manuel Moliné. Alguns d'aquests quaderns, segons els anuncis, atenyen la sisena edició, i entre els més editats hi ha *Del bressol al cementiri*, *Ecce homo*, *L'amor, Lo matrimoni y'l divorci*, *Barcelona en camisa* i *La primera nit*. Es tracta d'una literatura declaradament festiva, amb més o menys decantament satíric. *Blanchs i negres. La qüestió de Cuba*, publicada en plena crisi colonial, ens pot servir d'exemple del vessant satíric d'aquest humorisme. Els recursos emprats recorden el Pitarra més divertit de l'època paròdica.

Al bell mitj de la manigua,
a dintre d'un barracon
cubert de fullas de guano
y adornat ab profusió
ab magníficas trenyinas
que penjan per tots cantons,
acaban de congregarse
quatre blanchs, tots espanyols,
y quatre negres auténtichs;
uns en representació

dels interesssos d'Espanya
y'ls altres com homes bons
de la llopada insurrecta
que ara fa aná alló en renou

En aquesta mena de conferència diplomàtica, els negres fan constar que

hay negro aquí que trabaja
quinse, veinte, treinta años
como una bestia de calga,
comiendo mangos... de escoba
y otras viandas delicadas,
fumando sólo pitillos,
bebiendo jarabe de agua,
para encontlalse, al fin, viejo,
lleno de arrugas y canas,
sin un mísero sentavo,
ni paja para la cama,
mientras esos caballeros
que nos remiten de España,
en menos que canta un gallo
con sus líos y sus mañas
se hasen con una foltuna
que no les cabe en el arca.

En la rèplica dels espanyols comencem a sospitar que la desmesura còmica no trivialitza la serietat dels arguments:

Ves quinas cosas mes raras
de venirnos a explicar!
Que'ls negres sou unas víctimas,
que sempre esteu traballant,
que'ls gobernants us explotan,
que un cop sumat y restat
may arribeu a Igualada,
que no podeu suportar
las cargas que us atropellan,
que us esteu morint de fam,
que aquí tot cau sobre'ls negres...
¿Però tu penses que els blanchs
menjem cervells de canari
per tot dia? ¿Tu no sabs
que, prescindint del color

y de la hetxura del nas,
ab lo qual jo no m'hi fico
perque aixó son naturals
de la propia carnadura;
fora d'aixó, dich, no sabs
que en tot lo demés ens passa
idéntich, igual, igual
que a vosaltres? ¿Tu t'afiguras
que allá en la terra dels blanchs
los pobres van ab livita,
com no sigui en Carnaval?
Ves, ves a dar una volteta
per Espanya, y tu veurás,
si sou no més els negritos
els qu'esteu desesperats.
Allí el qu'es pobre traballa…
si tè feyna; traballant
menja pa que no és farina,
beu vi católich-romá,
fuma patatera seca,
s'endeuta per tots costats,
viu en pisos com estables
y mor en un hospital.
Sas mullers fregan rajolas,
sos pares han de captar,
sas fillas van a la fábrica
y sos fills a ser soldats.
¿Drets polítics? Tot romanços.
¿Lo sufragi universal?
Una comedia asquerosa.
¿Lleys? Alló que tothom sap:
una especie de trenyina
que'ls richs estripan volant
y'ls pobres hi quedan presos...
Creume, alló fa horripilar!

Això, mentre els vius s'enriqueixen gràcies a ser regidors o ministres. De manera que s'ha de concloure que sempre i a tot arreu «lo poble va a sota». Insensibles a l'argument, els negres proclamen:

Queremo la independensia,
total, sin ninguna traba,
pa podel hasel en Cuba

tó lo que nos dé la gana.
Los negros serán los amos
de los campos, de las casas,
del tabaco, de los cocos,
de las piñas, de la caña,
del ganado, de los pesos...
y de las señoras guapas.

I això potser potser ja és massa:

—Apreta! ¿Hasta aixó voleu?
—Cómo no! Una ves lograda
la independensia de Cuba,
las blancas que no se vayan
quedarán en monpolio
de la rasa sobelana.
—¿Y'ls blanchs?
—Esos selvilán
pa arrastrar nuestra volanta
cuando allá a la tardesita
vayamo a la Calsada.

Intervenen en aquest punt els *mambises*, blancs, que recorden als negres que només són tontos útils. Esclata la baralla entre tots els *conferenciants* i just en aquell moment apareix el Tio Sam.

Tío Sam!—
cridan tots: —Muy bien venido!
Qué helmosa oportuniad!
—Mi ser oportuno siempre—
respon ell—mi solo andar
buscando oportunidades.
¿Qué novedad haber?
—Sam,—
fa un dels espanyols, sangrantse
en salut:—la novetat
que hi ha, és que convindria
que no't nessis a ficar
en lo que a tu no t'importa.
Oh, amigo! La humanidad
tener ciertas exigencias
que mí deber respetar.
El buen norte-americano

ser tutor universal
de todos los pueblos jóvenes
y los menores de edad.
—Just! Menors que tinguin quartos
o fincas que administrar,
¿vritat?

Sense comentaris. La disputa creix amb la denúncia dels espanyols de l'ajut que els nord-americans estan donant als insurrectes i les acusacions de barbàrie que els nord-americans adrecen als espanyols. Aquests, per legitimar el seu dret de propietat sobre l'illa, han d'invocar el mateix Cristòfor Colom. Colom sentencia que els negres són uns nouvinguts, els cubans descendents directes dels espanyols conqueridors i els ianquis uns facinerosos, però també que els espanyols no mereixen conservar l'illa:

si al descobrir tot això
hagués jo pogut pensarme
lo mal ús que'ls espanyols
n'havien de fe ab els sigles,
avants de dáusen ni un tros,
ho hauria donat als xinos,
als moros... o a qualsevol.

Encastellats en les seves posicions, tornen a la brega. I diu Colom (convertit en Tòful pels seus interlocutors):

—Deu de Deu, quina familia!
Ara fos a fer, ma noy!
L'as me flich si m'amohinava
en descobrir res... Ah, no!
Quan penso en aquella América
vista entre mos somnis d'or,
y ara contemplo aquest' olla
y miro aquest enrenou!
Mormas... tiros... cops de sabre...
sanch... gemechs... ruínas… mort…
Caballers, no va de broma,
n'hi ha per tira'l mon al foch!

La sàtira d'aquesta mena, aplicada a fets concrets i circumstancials, no és el registre que abunda més en la poesia festiva de Guibernau. Confrontar implícitament uns valors positius amb allò que es denuncia no li escau. En el cas de *Blanchs y negres*

és clar que hi ha la mateixa virtut realista que inspirava en la paròdia pitarresca: la vulgaritat i familiaritat del registre verbal i inventiu posa de genolls les versions o les veritats oficials, i les ridiculitza per contràries al seny. Hi ha aquí, potser, un fons de serietat, un contravalor positiu que és força difícil de trobar en les seves poesies festives, majoritàriament dedicades a fer brometa, més que a denunciar els costums del dia. Això és el que ofenia Maragall, Ors i Carner d'aquesta literatura: el rabeig en la crítica i la burla sense alternativa moral. Sense el fons seriós, el riure —creien— és dissolvent. I, en efecte, les facècies i peripècies dramàtiques que s'empesca el C. Gumá dels quadernets festius solen ser la il·lustració d'un prejudici. *Agència de matrimonis*, *Quina dona vol, vostè?*, *Un viatge de nuvis*, *Un casament a prova*, *La senyora de tothom*, *Lo dia que em vaig casar*, *Una aventura d'amor* són, per exemple, destil·lacions d'una misogínia que l'autor pressuposa en els seus lectors.

En aparença, la gravetat no és estranya a aquests versos, com correspon a un versaire que es creia pensador. Una altra cosa és que ens la puguem creure. En tot cas, i això és un imperatiu del gènere, el que reclama primer l'atenció és la facècia amb el seu accionat dramàtic i la llengua amb les seves distorsions burlesques. Exemple típic: a *Lo dia que'm vaig casar* una núvia relata les mil peripècies i obstacles que el seu marit troba el primer dia de casats per poder-la haver. L'interès d'aquest *capritxo* depèn purament de l'acumulació de despropòsits, fins a la cloenda picant, tant del gust de Guibernau, en la qual la noia confessa que el dia segon no es va pas assemblar al primer i que el maridet li va ensenyar el món per un forat. En els casos narrats i els retrats en vers (*Tipos y topos*: el conquistador, la mamà, la murmuradora, el ric-pobre, l'enamorat; el càndid reformador social), tot i la simplicitat de les historietes, al·legories i monòlegs reflexius, hi ha sovint gràcia verbal, fluència de l'heptasíl·lab i poca propensió a filosofar. En canvi, quan les idees reclamen el primer pla en versos epigramàtics (*Sota la parra*, *Lo llibre de les cent veritats*) es consuma el desastre. Diu molt del Guibernau que es vol pensador que es presenti com algú que pensa com tothom o que s'assimila als seus lectors més modestos. «Parlar al poble en un llenguatge elevat [diu un dels seus *Mil y un pensaments*] es insultar la seva ignorancia» (Gumà 1885: 86).

L'univers de la poesia festiva de Guibernau té una continuació natural en les seves peces teatrals, estrenades als teatres barcelonins Gran Via, Novetats, Romea, Catalunya entre 1886 (*Gos y gat*) i 1894 (*Jesús, Maria, Josep*), algunes amb música de Ricard Giménez. *Joguines còmiques*, *disbarats*, *revistes còmiques* fan la feina d'estrafer i caricaturitzar una realitat comuna i d'armar situacions equívoques, ja sigui amb la

simplicíssima mecànica del sainet o amb la més complicada d'una comèdia a frec del vodevil, terme admès per l'autor però que no indica cap inclinació excessiva pels equívocs sexuals (Gumá 1890).

En resum: l'humorisme de Guibernau, hereu per molts conceptes de Pitarra, cultiva poc la paròdia directa. En aquest sentit, és una raresa *Menudencias (Pequeñeces catalanas)* (March 1891), un libel anticlerical que es declara paròdia de *Pequeñeces*, de Luis Coloma, però tan exagerat que acaba semblant allò que no deu voler ser: una broma sobre el fulletó antijesuític. El terreny on se situa preferentment aquest humor, revestit de moralisme i escepticisme, és la crítica de costums. Es tracta d'una literatura limitada al seu públic —al nivell del seu públic. Ja hem vist que no es tracta d'insultar la seva ignorancia. Quan Guibernau dedica aquest llibre expressament als obrers i es presenta com «un company vostre, treballador com vosaltres y coneixedor práctich de las vostras necessitats» (Gumá 1885: «Dedicatòria»), no fa un compliment. Només hauríem d'estendre el sentit de *treballador* al conjunt de capes mitjanes-baixes de la societat catalana de l'època per entendre amb què es conforma.

FINAL

Guibernau, com hem vist, s'integra en un corrent de literatura popular i representa un humorisme, com tots els humorismes, íntimament lligat a una societat i a una època. Tots els intents de regeneració posteriors hauran de negar la part del lleó d'unes formes d'expressió inevitablement, per voluntat o per defecte, vulgars. La paròdia o, més ben dit, l'esperit de la paròdia que es veu encara representat per Soler i mantingut per Rusiñol, s'enduu els atacs més forts, els quals, però, no són sinó el pretext d'una negació intel·lectual més àmplia.

Yxart, estricte contemporani del nostre autor, tot i el seu entusiasme juvenil per la paròdia, ja troba, tot just començar la dècada de 1870, que aquesta modalitat ha passat feliçment a la història, i el balanç que acabarà fent del teatre de Soler (incloses les comèdies i paròdies) és que valen, més que res, com a documentació historico-costumista (Yxart 1886: 232). Jaume Brossa (1893) no li reconeix ni això: diu que Soler desestima la comèdia aristofanesca, la qual té el valor d'exhibir l'aspecte ridícul de la humanitat, la gràcia que es desprèn dels desequilibris de la vida quotidiana, per descarrilar en la paròdia, el gènere més insignificant i passatger. «Amb això sí que en Soler va obtenir dignament la representació ideal-literaria del poble català. Un poble

com el nostro, que tant té arrelat a l'ànima l'esperit d'imitació, i que en quant pot falsificar una cosa ja ha realitzat el seu ideal, forçosament havia de trobar gust en la ridiculització de tots els somnis del romanticisme tal com ho feia en Soler en les seves gatades i singlots poètics. En tota ànima de català, per més artista que sigui, hi ha quelcom de comerciant. En Soler ha resultat un dramaturg a l'engròs. No obstant, ell ha sigut la víctima d'aquella fam de *bromes* de mal gènero *literari* que es va apoderar del públic barceloní en la segona etapa del renaixement autonomista de Catalunya». En Pitarra, doncs, segons Brossa, ha estat el poeta de la menestralia, el Shakespeare còmic d'un país de botiguers. I amb una citació de Chamfort, remata: «lo que fa l'èxit d'alguns escriptors és la relació que hi ha entre la llur mediocritat d'idees i la del vulgo».

Des d'un semblant pressupòsit d'identitat nacional (el pressupòsit *modernista*), Maragall (1912) fustigarà la paròdia a *Por el alma catalana*: la paròdia no és com la ironia, que somriu des de dalt, o l'humorisme, que s'entendreix amb els contrastos de la vida, o la sàtira, que és al capdavall una forma d'amor indignat. La paròdia «remeda bajamente lo alto, y hace reir con bajeza»; mata tota idealitat: «es la risa torpe con que nos libramos de todo afán ideal», «se fija en el gesto descompuesto del hombre apasionado, lo vacía de pasión, pone en vez un sentimiento pequeño y he aquí el héroe convertido en mamarracho. Y el pueblo ríe, infeliz, y le están matando el alma». No és que no es pugui excusar aquella literatura menestral: el català vivia en els estrats més baixos i els enginys que van popularitzar la Renaixença no tenien consciència clara de la seva missió. Però en ple Renaixement, en plena Regeneració, ja no es pot tolerar l'atmosfera de mediocritat i *ordinariez*. Bé que torni el popular, però caldrà evitar la *risa mala*. Massa ens hem rigut del *mossen Senct Jordi*, dels *En Peres i En Jacmes* i dels *pius* i *fius* i les *ninetes*, que valen, però, infinitament més que totes les *Siles* i tots els *Castells dels tres dragons*. No hem de cedir a humorades nihilistes. Hem d'educar amb amor: «salvemos sobre todo el alma catalana».

Per escollir només un dels senyals emesos pels noucentistes, esmentaré la negativa d'Eugeni d'Ors a concedir a Soler el títol de fundador del teatre català (Ors 1950). Un fundador és Schiller per als alemanys, perquè reuneix en el seu teatre el valor universal i el valor particular nacional. La glòria de Soler, en canvi, és generacional i local. Es un precedent, un precursor, un primitiu. Un primitiu (i aquí Ors fa una distinció que potser no agradaria, pel que té d'acceptació del Pitarra paròdic, a Maragall i a Brossa), deliciós en les *gatades* i els *singlots*, però detestable en els drames, perquè en ells és un primitiu sense ingenuïtat. No sé si amb tot això Xènius polemitza amb

Raimon Casellas (1906), el qual sembla reconèixer el llegat de Soler («ens ha llegat una institució teatral que viurà mentres visqui nostra terra»). En tot cas, cal recollir que tots dos estan d'acord en l'interès del primer Pitarra, el de les gatades i singlots, més fresc i més sucós que les tristes obres parodiades.

Com objecte d'aquesta campanya —un objecte que *s'hi torna*—, la figura de Santiago Rusiñol és clau. Perquè, com recorda M. Casacuberta (1996: 31), «Rusiñol, hereu de la tradició cultural popular, xarona i republicana, estretament vinculada, pel que fa al tema de la llengua, amb el ''català que ara es parla'' i, en general, a les formes de sociabilitat i a les diversions típicament vuitcentistes —balls, carnavals, tallers, vetllades literàrio-musicals de to jocós—, es va saber situar, tot just començada la dècada dels noranta, en els espais de l'alta cultura sense renunciar en cap moment als seus orígens culturals ni renegar-ne». La mateixa Casacuberta (1997) ressegueix els passos de Rusiñol en la conquesta del seu espai: el contraatac al *Glosari* orsià, l'orgullosa defensa d'un riure *vuitcentista* que oposa als tristos noucentistes, l'acceptació dels Sagarra, Pla, Rovira i Virgili, que culmina amb l'homenatge de 1926, etcètera. La conclusió final és que Rusiñol, un mite essencialment popular, és també assumible des de determinats vessants de la tradició culta.

Però Rusiñol és singular —singularíssim. Ens podem preguntar si el que val per a ell val també per redimir tota una tradició vuitcentista, dintre la qual hem situat el nostre Guibernau. Sigui com sigui, es tracta d'un dels casos de confluència entre el corrent popular i el culte que perseguia, com hem vist, Coromines. En els seus assaigs de revisió del segle dinou, aquest formula la pregunta decisiva per provar de desmuntar la crítica modernista i noucentista: «Fins a quan persistirem a no comprendre que el nostre poble no veia una afirmació, sinó una crítica, en el xaronisme?» Amb això vol desvincular el *xaronisme* de l'expressió d'una ànima nacional. El poble és una cosa tangible, l'escriptor ha de fondre en el seu gresol tots els elements morals i materials del seu poble i no té dret a ignorar-ne cap. Fins a quin punt Coromines representa una actitud general als anys vint i trenta no és fàcil de dir. Al capdavall, ell venia d'on venia, i no ens fa estrany que després d'una àrdua construcció de *L'esperit de finesa* afirmi que les més delicades menges culturals no el faran renegar d'haver nascut al carrer de Robador ni de ser fill d'uns pares que de joves havien treballat la terra (Coromines 1972: 1108).

Seria ben il·lustratiu reunir els gestos que col·laboren a corregir la imatge de l'*estúpid* segle XIX (per dir-ho amb el mot de Léon Daudet) i encara més veure quina és l'herència, manifesta al XX, de la literatura popular o popularista del vuit-cents (en

autors com Francesc Pujols, en revistes populars com el *Papitu*, en actituds de l'escriptor amb relació al públic com la de Rusiñol). Refer els episodis de la negació del corrent literari popular com a *tradició* és omplir un capítol de la nostra història intel·lectual. Historiar directament els documents literaris d'aquesta tradició, segons com, és més: pot contribuir a entendre com des de mitjan XIX fins a la guerra civil s'assegura una relació continuada de la literatura en llengua catalana amb un públic ampli i divers. En aquesta cadena, Juli Francesc Guibernau, que hem tractat aquí, hi tindria el seu lloc.

ENRIC CASSANY
Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BROSSA, J. (1893) «Frederic Soler», *L'Avenç*, 5 (31 de març), pp. 84-88.

CARMONA, A. (1967) *Dues Catalunyes. Jocfloralistes i xarons*, Barcelona, Ariel.

CASACUBERTA, M. (1996) *El mite de l'humor russinyolià* dins *De Rusiñol a Monzó: humor i literatura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 29-48.

— (1997) *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

CASELLAS, R. (1906) «El monument d'en Pitarra. En Pitarra's mullará», *La Veu de Catalunya* (24 de desembre).

CASSANY, E. (1992) *El costumisme en la prosa catalana del segle XIX*, Barcelona, Curial.

COROMINES, P. (1933), *Interpretació del Vuit-cents català*, Barcelona, Altés.

— (1972 [1ª ed. 1930]) «Revisió de valors del segle dinou i quatre assaigs més» dins *Obres completes*, Barcelona, Selecta, pp. 1063-1111.

CURET, F. (1967) *Història del teatre català*, Barcelona, Aedos.

FANTÀSTICH [GUIBERNAU, J. F.] (1895), «Frederich Soler, mestre», *La Campana de Gracia*, 1364 (13 de juliol).

FONTANA, J. (1988) «La fi de l'Antic Règim i la Industrialització» dins *Història de Catalunya,* vol. 5, Barcelona, Edicions 62.

GUIBERNAU, J. F. (1880) *Fruyta del temps,* Barcelona, Llibreria Espanyola de López.

Gumà, C. [Guibernau, J. F.] (1885) *Mil y un pensaments,* Barcelona, Llibreria Espanyola de López.
— (1886?) *Cansons de la flamarada,* Barcelona, Llibreria Espanyola de López.
— (1890?) «Prólech» a *Ni la teva ni la meva,* Barcelona, Llibreria Espanyola de López.
— (1895) «La abrassada dels genis», *La Campana de Gracia*, 1364 (13 de juliol).
Maragall, J. (1912) «Por el alma catalana» dins *Artículos*, vol. 3, Barcelona, G. Gili, pp. 299-303.
March, A. [Guibernau, J. F.] (1891) *Menudencias (Pequeñeces catalanas. Pel pare A. March de la companyia de L'Esquella de la Torratxa),* Barcelona, Llibreria Espanyola de López.
— (1895) «Apoteosis», *La Campana de Gracia*, 1364 (13 de juliol).
Molas, J. (1980), «Literatura catalana i estrats socials», *Avui*, 3 de novembre.
— [amb la col·laboració de X. Fàbregas i de J. Massot] (1986) «La nova literatura popular: tradició i modernitat» dins Molas, Riquer & Comas (dirs.), *Història de la literatura catalana*, vol. 8, Barcelona, Ariel, pp. 9-74.
Morell, C. (1995) *El teatre de Serafí Pitarra*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
Ors, E. d' (1950) «Sobre l'estàtua inaugurada avui» dins *Glosari 1906-1910*, Barcelona, Selecta, pp. 338-340.
P. del O. [Roca i Roca, J.] (1880) «C. Gumá y Fruyta del temps», *L'Esquella de la Torratxa*, 89 (2 d'octubre).
P. K. [Roca i Roca, J.] (1883) «J. Guibernau (C. Gumá)», *L'Esquella de la Torratxa*, 224 (5 de maig).
Poblet, J.M. (1979) *La Barcelona històrica i pintoresca dels dies de Serafí Pitarra,* Barcelona, Dopesa.
Sardà, J. (1887) «Joseph Roca y Roca», *La Ilustració Catalana*, 156, pp. 481-483.
Solà, Ll. (1969) *L'Esquella de la Torratxa (1872-1939)*, Barcelona, Bruguera.
— (1978) *L'humor català*, vol. 1, Barcelona, Bruguera.
Triadú, J. (1961) *La literatura catalana i el poble*, Barcelona, Selecta.
Yxart, J. (1886) «Federico Soler y su teatro (Sota terra, La ratlla dreta)» dins *El año pasado*, Barcelona, Daniel Cortezo, pp. 179-233.

MARIA JOSEP MARÍN JORDÀ

GRAMATICALITZACIÓ I FUNCIÓ DISCURSIVA DELS VERBS DE PERCEPCIÓ*

1. INTRODUCCIÓ

En aquest treball, analitzem els marcadors discursius procedents de verbs de percepció en català dins del marc del debat electoral.[1] Abordem, en concret, el canvi semàntic i morfosintàctic sofert per les formes *aviam, a veure, miri* i *escolti* des del seu origen com a verbs fins a esdevenir elements amb una notable funció pragmàtica, vinculada, en aquest gènere, a l'organització discursiva i a les relacions de poder i cortesia entre els participants.

La nostra intenció és, d'una banda, mostrar l'eficàcia pragmaticodiscursiva d'aquest tipus d'unitats lingüístiques pròpies de la llengua oral i tradicionalment marginades de la investigació lingüística, atesa la dificultat que la seua anàlisi comportava des dels paràmetres d'una gramàtica centrada en l'escrit i circumscrita als límits oracionals; d'una altra, posar de manifest que la funció específica de cada marcador en el debat electoral es relaciona amb el grau de gramaticalització assolit.

(*) Aquest treball s'inscriu en la recerca duta a terme pel grup d'investigació LINK (Generalitat Valenciana, ref. GR2000-202) i les xarxes temàtiques «Gramàtica teòrica» (2002XT 00036) i «Coneixement, llenguatge i discurs especialitzat» (2001XT00032) de la CIRIT (Generalitat de Catalunya).

1. Utilitzem la noció *discourse marker* en el sentit encunyat per Schiffrin (1987: 328): un element pot considerar-se marcador discursiu «if it is syntactically detachable from a sentence, it is commonly used in initial position of an utterance, it has a range of prosodic contours and phonological reduction and it is able to operate on different planes of discourse».

L'arribada de l'anàlisi del discurs i la pragmàtica al camp de la lingüística va despertat l'interès per l'estudi de les formes que caracteritzen l'oral, de manera que, des de les darreres dècades del segle XX, aquestes han constituït un tema de recerca engrescador per a gran nombre d'investigadors. Amb tot, els treballs específics sobre marcadors discursius procedents de verbs de percepció són encara escassos,[2] ja que no resulta senzill escometre l'estudi d'aquests elements, els quals requereixen un marc teòric amb diversos nivells d'anàlisi. En aquest sentit, el nostre treball palesa que la lingüística cognitiva, una de les teories de l'ús lingüístic més recents, proporciona les eines idònies per a dur a terme aquesta investigació. Aquest enfocament, basat en un concepte de categorització on els límits entre categories són difusos, supera les fronteres entre els diferents components lingüístics i mostra de manera especial les relacions entre semàntica i morfosintaxi i entre semàntica i pragmàtica.

Molt vinculada a la lingüística cognitiva, la teoria de la gramaticalització, represa en la dècada dels noranta per lingüistes cognitivistes i funcionalistes (Heine *et alii* 1991; Hopper & Traugott 1993), ens ha endinsat en el canvi lingüístic produït en els elements analitzats. En concret, hem basat les nostres argumentacions en la *hipòtesi de la gramàtica emergent* de Hopper (Hopper & Thompson 1985; Hopper 1987, 1991), que aborda la relació entre gramàtica, significat i funció; en els estudis que apliquen la metàfora al canvi lingüístic (Sweetser 1990) i en la hipòtesi de la subjectivació (Traugott 1989, 1990, 1995; Traugott & Dasher 2001), que associa el canvi semàntic a la implicació de l'emissor en el contingut que transmet.

Quant als aspectes específicament pragmàtics i discursius, els treballs sobre cortesia lingüística de Brown i Levinson (1978, 1987) i Haverkate (1994) han completat el bastiment teòric adequat al nostre estudi, ja que la funció dels marcadors procedents de verbs de percepció es troba molt lligada a les relacions de poder i cortesia que s'estableixen entre els participants en el debat. En realitat, aquest esdeveniment comunicatiu és, per sobre de tot, un esdeveniment mediàtic, on mostrar superioritat sobre els adversaris resulta fonamental a l'hora d'aconseguir el suport dels teleespectadors/votants. En aquest context, la força argumentativa que els elements analitzats

2. Entre les investigacions centrades en aquest tema, podem citar les de Lamiroy i Swiggers (1993), Dostie (1998), Pons (1998), Cuenca i Marín (1998, 2000), Montolío i Unamuno (2001) i Marín (2003a). Aquest darrer treball constitueix la nostra tesi doctoral, alguns dels aspectes més significatius de la qual hem aplegat en l'estudi que ara presentem.

imprimeixen al discurs, manifestada en la introducció majoritària d'actes descortesos cap a l'interlocutor, cobra particular importància.

El corpus amb què hem treballat està constituït per quatre debats electorals en català, emesos per la Televisió de Catalunya. Es tracta dels debats celebrats amb motiu de les Eleccions Autonòmiques de 1992 i 1995 i dels corresponents a les Eleccions Generals de 1993 i 1996. Pel que fa a la metodologia, una vegada transcrits els debats i identificats els marcadors, hem introduït els exemples en una base de dades Acces 2000. Aquesta aproximació quantitativa senzilla ens ha proporcionat informació valuosa que ha confirmat l'anàlisi teòrica.

2. CANVIS SEMÀNTICS I MORFOSINTÀCTICS

Analitzem, en primer lloc, l'evolució semàntica i morfosintàctica dels elements estudiats des del seu origen com a verbs de percepció física fins a assolir la funció de marcadors discursius. Com veurem, aquesta evolució, que comença amb el canvi semàntic, es manifesta també en el nivell distribucional, funcional i formal (Cuenca & Marín 1998, 2000).

2.1 Canvi semàntic

En el procés de gramaticalització sofert pels verbs *veure, mirar* i *escoltar* fins a convertir-se en els marcadors *aviam, a veure, miri* i *escolti*, s'observa un canvi semàntic evident que va del significat literal de percepció física (1) a un significat subjectiu, vinculat a l'actitud del parlant respecte al desenvolupament de l'intercanvi comunicatiu (2):

(1) <Trias> Senyor Molins, vostès el que han aconseguit és crear empreses públiques a la Generalitat, deficitàries, deficitari_ (¿zzzz?), un moment, deficitàries i, en segon terme, crear, en aquest moment, un deute de vuit-cents mil milions de pessetes, vuit-cents mil milions de pessetes. [(A veure, jo l'**he escoltat**, senyor Molins)] [EG96, 0:43:52]

(2) <Ribó)] [...] Vostè mateix ha fet_ ha passat l'examen i crec que amb [(un notable suspens)]. <Moderador> [(El senyor Pujol)] li (¿zzzz?) contestar aquesta pregunta, [((¿zzzz?))]. <Pujol> [(B(u)eno:)], **escolti**, si vostè considera que quaranta-dos mil mil_ milions de pessetes [(és poca cosa, perdoni, (¿zzzz?) els hem guanyat, perdoni, ara m'interromp ell))] [EA95, 1:08:55]

Aquesta diferència entre l'ús i el significat d'*he escoltat* en (1) i *escolti* en (2) pot il·lustrar el pas de l'objectivitat a la subjectivitat que, segons afirma Traugott (1989, 1995), caracteritza el canvi semàntic. De fet, el significat literal i objectiu del verb *escoltar* (percepció auditiva) en (1) s'ha subjectivat en (2), on mostra de manera clara el punt de vista de l'emissor respecte del que s'està dient. Així mateix, en aquest exemple s'observa l'atenció explícita que el parlant mostra cap a l'oient com a participant en l'acte de parla, és a dir, s'activa també el mecanisme que Traugott i Dasher (2001: 19) denominen «intersubjectivació».

A més, el canvi semàntic que es manifesta entre (1) i (2) es relaciona amb el pas des del significat proposicional de percepció física (visual i auditiva) fins a significats intel·lectuals i emocionals que, segons destaca Sweetser (1990: capítol 2), es dóna habitualment en els verbs de percepció d'un gran nombre de llengües. Però convé destacar que el grau de modificació semàntica respecte del significat perceptiu original varia segons el tipus de verb del qual provenen. Així, els verbs de percepció visual han perdut totalment la referència al sentit de la vista, de manera que quan *veure* (3) o *mirar* (4) s'utilitzen com a marcadors, l'emissor no suposa que el receptor haja de veure o mirar res amb els ulls:

(3) <Colom> [...] després de dotze anys de govern del senyor Pujol, Catalunya continua sent a hores d'ara una nació estrictament de peatge [...] i penso que això és realment, punts de no funcionament del país [...]
<Moderadora> **A veure**, el senyor Vidal Quadras volia dir [(alguna cosa)] [EG93, 0:13:44].

(4) <Borrell> [...] Senyor Es_ Espasa, el Madrid-Barcelona amb alta velocitat tampoc és rentable, des del punt de vista (¿zzzz?).
<Espasa> Molt més, molt més que el Madrid-Sevilla.
<Borrell> Pues **miri,** jo no li aconsellaria que posés els cèntims com a accionista privat ni amb l'un ni amb l'altre [...] [EG93, 0:12:54]

És evident que ni la moderadora en l'exemple (3) ni Borrell en (4) pretenen fer cap referència al significat literal de *veure* o *mirar*. En canvi, com hem vist en (2), en el verb d'audició *escoltar*, la pèrdua del valor semàntic és menor, ja que sempre que parlem amb algú, suposem que està escoltant-nos i, per tant, el significat de percepció física (el significat literal i primari) d'aquest verb mai no queda totalment anul·lat. Amb tot, la (inter)subjectivació del significat s'hi esdevé igualment, perquè, quan funciona com a marcador discursiu, al significat literal, «objectiu», s'afegeix un valor discursiu bàsic d'apel·lació al receptor.

2.2 Característiques distribucionals

Pel que fa a la distribució, les formes estudiades solen aparèixer al començament de l'oració i presenten caràcter parentètic, és a dir, van precedides d'una pausa marcada i seguides d'una pausa poc marcada (el que podria correspondre en l'escrit a «punt X coma», on X = marcador):

(5) <Moderadora> Senyor Pujol.
<Pujol> **Miri**, nosaltres ens movem dintre del marc de l'Estatut i de la Constitució. El que passa és que entenem que se n'ha de fer i se'n pot fer una lectura, que no és la que fa (e)l govern actualment [...] [EA92, 1:15:45]

En relació amb la posició que ocupa i a les pauses que l'emmarquen, el marcador *miri* de l'exemple (5) és un cas prototípic del nostre corpus, on la majoria dels elements analitzats apareixen encapçalant l'oració en què es troben, precedits d'una pausa marcada i seguits d'una pausa poc marcada. A més, els marcadors estudiats es pronuncien amb una entonació asseverativa i un tonema final descendent.

Tot amb tot, el corpus analitzat també mostra exemples en què el marcador ocupa una posició aparentment més interna i es presenta només amb una pausa (6):

(6) <Pujol> [...] Però nosaltres en aquest moment sumem més que no pas restem, molt més que no pas restem. Atur: no sóc jo els que els ho dic, però **escolti**, realment nosaltres en aquest moment tenim un atur de l'11,11%. Espanya té un atur, concretament, del 16 i escaig per cent. És important, gairebé 5 punts. [EA95, 0:15:57]

Així, en (6), *escolti*, que apareix juntament amb la conjunció *però*, no encapçala una oració sinó la clàusula «realment nosaltres en aquest moment tenim un atur de l'11'11%». L'absència de pausa entre la conjunció i el marcador indica la tendència a formar un marcador compost.

2.3 Canvi funcional i formal

Les manifestacions gramaticals que posen en relleu el canvi semàntic experimentat per aquests marcadors s'aprecien tant en el nivell sintàctic (perden els trets característics dels verbs), com en el morfològic (queden fixats en determinades formes flexives) i en el fonològic (alguns elements mostren pèrdua de cos fonètic). Segons tindrem ocasió

de comprovar, aquesta evolució palesa que no totes les formes han assolit el mateix grau de gramaticalització.

Des d'una òptica gramatical, podem considerar la «verbalitat» en dos nivells: el sintàctic, atès que els verbs són predicats, és a dir, elements que necessiten un subjecte i opcionalment un o més objectes; i el morfològic, ja que els verbs es caracteritzen per la conjugació, especialment rica en llengües romàniques com el català. Tenint en compte aquesta doble perspectiva, la diferència entre l'ús discursiu dels elements en què se centra aquest treball i l'ús predicatiu que es dóna en l'exemple (7) és ben evident:

(7) a. Joan *ha vist/mirat* la revista.
b. Joan i Maria *escoltaven* les notícies.

En (7), s'aprecia que el verb té un subjecte i un objecte i, a més, és morfològicament variable. En canvi, com ja hem comprovat al llarg d'aquestes pàgines i mostra l'exemple (8), quan aquestes formes s'usen com a marcadors discursius, apareixen típicament sense subjecte ni complements:

(8) <Colom> [((¿zzzz?) qui a des_ qui ha desmuntat més el territori no sé qui s'endurà la palma, eh?, [(si la variant de Girona o (¿zzzz)?)] [Parlen tots alhora i no s'entén el que diuen]
<Moderadora> [(**A veure**, sisplau, hauríem_ hauríem d'acabar ara)] [...] [EA95, 1:44:01]

Queda clar que, en (8), *a veure* no funciona sintàcticament com a predicat: a més de no tenir subjecte ni complements, ocupa una posició parentètica des del punt de vista sintàctic que el fa aparèixer com un element independent de l'oració que precedeix.

Tanmateix, de vegades, aquests marcadors conserven en el nostre corpus alguns trets que manifesten la persistència del caràcter predicatiu. Així, poden aparèixer acompanyats d'un vocatiu (9), amb un subjecte posposat (10), seguits d'un objecte directe, generalment pronominalitzat (11), i, fins i tot, amb un complement circumstancial (12):

(9) <Molins> [...]. **Miri, senyor Serra,** mai, fins que Convergència ha arribat, vostès han fet la política que s'ha fet al llarg d'aquests 2 anys i mig. [EG96, 0:29:30]

(10) <Trias> ...[(això sí que és ocult (<pronúncia emfàtica>). Miri, **miri vostè**, no hi és, no hi és, m'ha entès vostè? No se l'han llegit)] [EG96, 1:10:15]

(11) <Rahola> [...] Sàpiguen que l'espoli fiscal a les illes i al País Valencià és encara més alt que a Catalunya. I això, **escolti'm**, vostès han estat claus però no ha semblat que els hi preocupés. [EG96, 0:41:01]

(12) <Serra> [(Això, això, es van posar d'acord totes les forces polítiques, menys vostè)].
<Trias> [(… (¿zzzz?) **Escolti un moment**, escolti un moment, escolti un moment_)] [EG96, 1:30:26]

Entre aquests trets, el més vinculat al caràcter predicatiu és la presència de complements, atès que comporta l'existència d'un subjecte; a continuació, el subjecte posposat i, finalment, l'aparició de vocatius, per equivalència semàntica amb el subjecte posposat.

La perspectiva morfològica corrobora aquestes observacions sintàctiques, ja que, paral·lelament al canvi funcional, es produeix un procés de fixació morfològica dels marcadors. Les formes basades en el verb *veure* (*a veure* i *aviam*) han quedat fixades en la primera persona del plural i, en aquest sentit, s'adrecen tant al parlant com a l'oient. *A veure* no presenta morfema flexiu, ja que sembla ser la versió reduïda d'*anem a veure*, on la forma *anem* ha estat elidida. *Aviam*, procedent de la primera persona del plural, *veiam/vejam*, ha incorporat la preposició/prefix *a*, probablement per encreuament amb *a veure*. Aquesta forma (a l'igual com la seua variant reduïda *viam*) conserva el morfema de primera persona del plural *-m*, però està tan gramaticalitzada que no té cap possibilitat de variació flexiva i el parlant ha perdut gairebé totalment la noció de conjugació i, fins i tot, d'origen verbal.

En canvi, els derivats de *mirar* i *escoltar* conserven la capacitat flexiva, tot i que limitada a la segona persona discursiva (segona morfològica en el cas del tractament de proximitat —*mira, escolta*— i tercera morfològica en el cas del tractament de distància —*miri, escolti*). Així, independentment de com es concreten pel que fa a la flexió (*miri, mirin, mira, mireu; escolti, escoltin, escolta, escolteu*), aquestes formes s'adrecen sempre a l'oient. Per exigències del gènere textual, en el nostre corpus, la variant morfològica més freqüent és la tercera persona del singular de tractament de distància o formal (*miri* i *escolti*). L'aparició de les formes en plural (*mirin, escoltin*) és possible però poc habitual, indici car d'una tendència a la fossilització morfològica. Alguns casos com el que segueix mostren de manera evident aquest procés de fixació:

(13) <Rahola> [...] però, a mi em fa una por terrible que passem de la llei Corcuera, que va ser una autèntica fractura democràtica, a la llei Álvarez Cascos, que, déu n'hi do, tornarà a ser

també regressiva en matèria del que ha de ser la defensa de l'estat de dret. **Mirin**, **escolti'm**, ni batalló bascoespanyol ni GAL, eh:? [...] [EG96, 1:23:58]

En efecte, la combinació de *mirin,* un marcador fixat en segona del plural (vostès), i *escolti'm*, que apareix en segona del singular (vostè), adreçats a un mateix interlocutor, posa de manifest el procés de fossilització morfològica en què es troben aquests elements.

Aquest repàs dels canvis gramaticals experimentats per les formes estudiades es tanca amb l'observació que algunes manifesten també reducció fonètica. De fet, *aviam*, versió ja reduïda d'*a* + *veiam/vejam*, pot reduir-se encara més en perdre la primera vocal i convertir-se en *viam*, la forma més freqüent d'aquest marcador en el nostre corpus (14):

(14) <Molins> Gràcies. Bé, nosaltres, vostè ho deia, no?, que ara explicarem això del «café para todos». **Viam**, quan es fa la Constitució es parla de nacionalitats, regions. [EG96, 0:48:28]

Pel que fa a *a veure*, variant també simplificada d'*anem a veure*, monoftonga sovint en *avere*, segons és habitual en alguns dialectes catalans (15):

(15) <Moderador>[(**Avere** un moment)], **avere** un moment, li tocava:_ senyor Trias, sisplau, ha esgotat el seu temps, si no després (<somriu>) no tindrà un altre torn de paraula per reequilibrar el temps. Senyor Serra. [EG96, 0:33: 54]

En canvi, en el nostre corpus, no hem trobat cap cas de reducció fonètica de *miri* ni d'*escolti*.[3]

2.4 Resultats obtinguts en l'anàlisi semanticosintàctica

Abans de presentar les dades concretes, explicitarem que, en el nostre corpus, hem trobat un total de dos-cents dotze marcadors discursius procedents de verbs de percepció, distribuïts de la manera següent: dotze ocurrències d'*aviam,* vint-i-quatre d'*a veure*, vuitanta-cinc de *miri* i noranta-una d'*escolti*.

3. En l'ús interjectiu de *mira*, també es donen les variants *ma* i *mi*, segons els dialectes (Alcover & Moll 1926-1968; Coromines 1980-1991).

(*a*) En relació amb el canvi semàntic, no es poden adduir resultats numèrics concrets, però, segons hem observat, el marcador *escolti* és la forma que conserva en major grau el significat literal de percepció auditiva. En canvi, en els altres tres marcadors, procedents de verbs de percepció visual, s'ha perdut tota referència al significat primigeni.

(*b*) Quant a les característiques distribucionals, la taula 1 mostra que, dels dos-cents dotze marcadors analitzats, cent noranta, pràcticament el 90%, apareixen al començament de l'oració. El 10% restant, que es troba en posició interior, sol encapçalar clàusula:

	AVIAM	A VEURE	MIRI	ESCOLTI	TOTAL
Inicial	12 (100%)	22 (91'7%)	78 (91'8%)	78 (85'7%)	**190 (89'6%)**
Interior	—	2 (8'3%)	7 (8'2%)	13 (14'3%)	**22 (10'4%)**
TOTAL	**12 (100%)**	**24 (100%)**	**85 (100%)**	**91 (100%)**	**212 (100%)**

Taula 1. Posició oracional

Si ens fixem en les diferències per marcadors, veurem que *aviam* apareix en posició inicial en tots els casos, mentre que el marcador que segueix menys aquest patró, tot i allunyar-se'n ben poc, és *escolti*, que ocupa una posició interior en el 14,3% de les aparicions.

Pel que fa al caràcter parentètic, aquests elements es troben entre pauses en el 84,9% dels casos. La resta, el 15,1%, es presenta únicament amb una pausa, que, normalment, segueix el marcador (taula 2):

	AVIAM	A VEURE	MIRI	ESCOLTI	TOTAL
Entre pauses	12 (100%)	21 (87'5%)	72 (84'7%)	75 (82'4%)	**180 (84'9%)**
Només una pausa	—	3 (12'5%)	13 (14'3%)	16 (17'6%)	**32 (15'1%)**
TOTAL	**12 100%)**	**24 (100%)**	**85 (100%)**	**91 (100%)**	**212 (100%)**

Taula 2. Pauses

Per marcadors, resulta destacable que *aviam* és l'única forma que apareix sempre entre pauses en el nostre corpus; *a veure, escolti* i *miri* poden aparèixer només amb una pausa, al voltant del 15% de les ocurrències corresponents, però, a l'igual com *aviam*, en la major part dels casos tenen caràcter parentètic.

(*c*) Canvi funcional i formal. Dels dos-cents dotze marcadors que conformen el nostre corpus, cent quaranta-cinc (el 68,4%) ja no presenten trets que els relacionen sintàcticament amb el verb del qual provenen. En la taula 3 hem desglossat els resultats dels seixanta-set marcadors (el 31% de total) que mostren algun tret referit al caràcter predicatiu: s'hi pot observar la preeminència de l'objecte directe pronominal (quarantados dels seixanta-set casos) vinculada, pràcticament en tots els casos, al marcador *escolti*. En concret, de les noranta-una ocurrències totals d'aquest element, quarantauna prenen la forma *escolti'm,* que incorpora l'acusatiu pronominal *(e)m*.

	AVIAM	A VEURE	MIRI	ESCOLTI	TOTAL
O. D.	—	—	—	2 (3 %)	**2 (3%)**
O. D. pronominal	—	—	1 (1'5%)	41 (61'2%)	**42 (62'7%)**
C. C	—	—	—	1 (1'5%)	**1 (1'5%)**
Subjecte posposat	—	—	1 (1'5%)	—	**1 (1,5%)**
Vocatiu	1 (1'5%)	4 (5'9%)	7 (10'5%)	9 (13'4%)	**21 (31'3%)**
TOTAL	**1 (1'5%)**	**4 (5'9%)**	**9 (13'4%)**	**53 (79'1%)**	**67 (100%)**

Taula 3. Persistència del caràcter predicatiu

En conseqüència, l'anàlisi per marcadors indica també que és *escolti* l'element en el qual es dóna una major persistència de l'origen verbal: gairebé en el 80% del total d'ocurrències d'aquest marcador. En l'extrem contrari, *aviam* només en presenta un cas, corresponent a l'1,5%.

Des del punt de vista morfològic, les dades de la taula 4 evidencien que, en efecte, els marcadors analitzats tendeixen a la fixació morfològica:

	AVIAM	A VEURE	MIRI	ESCOLTI	TOTAL
1a. plural	12 (100%)	24 (100%)	—	—	**36 (17%)**
2na. singular (vostè)	—	—	71 (87,5%)	86 (94,5%)	**157 (74%)**
2na. singular (tu)	—	—	1 (1,2%)	3 (3,3%)	**4 (1,9%)**
2na. plural (vostès)	—	—	9 (10,6%)	1 (1,1%)	**10 (4,7%)**
2na. plural (vosaltres)	—	—	4 (4,7%)	1 (1,1%)	**5 (2,3%)**
TOTAL	**12 (100%)**	**24 (100%)**	**85 (100%)**	**91 (100%)**	**212 (100%)**

Taula 4. Fixació morfològica

Aviam i *a veure*, fossilitzats en la primera del plural, mostren un grau total de fixació (100%). En *escolti* i *miri* la fixació no és tan alta: el 94,5% i el 87,5% respectivament. Aquests marcadors, usats majoritàriament en el debat en la segona persona del singular per al tractament formal, presenten algunes variacions, ja que poden aparèixer, bé que de manera molt esporàdica, en la segona del singular (*escolta, mira*), en la segona del plural (*escolteu, mireu*) i en la segona del plural per al tractament formal (*escoltin, mirin*).

Finalment, la reducció fonètica experimentada per alguns marcadors procedents de verbs de percepció en el nostre corpus pot apreciar-se en la taula 5, on es constata una superioritat clara de les formes sense reducció (el 91%) sobre les reduïdes (9%).

	AVIAM	A VEURE	MIRI	ESCOLTI	TOTAL
Formes reduïdes	9 (75%)	10 (41,7%)	—	—	**19 (9%)**
Formes sense reducció	3 (25%)	14 (58,3%)	85 (100%)	91 (100%)	**193 (91%)**
TOTAL	**12 (100%)**	**24 (100%)**	**85 (100%)**	**91 (100%)**	**212 (100%)**

Taula 5. Reducció fonètica

Aquests resultats mostren que els únics elements que apareixen reduïts són *a veure* i *aviam*. *Aviam*, forma ja reduïda, apareix normalment sota la forma *viam* (nou ocurrències, equivalents al 75% de les aparicions d'aquest marcador) i esdevé així l'element que proporcionalment presenta més reduccions. *A veure* també es mostra sovint en la forma reduïda *avere* (deu casos, que corresponen al 41% de les seues ocurrències). En canvi, *escolti* i *miri* no manifesten en cap cas minva de cos fonètic en el nostre corpus.

En síntesi, les dades observades posen de manifest que els marcadors discursius analitzats presenten, com a grup, les característiques semàntiques i morfosintàctiques següents:

i. corresponen a un mateix tipus semàntic d'origen, el de la percepció sensorial, tot i que han perdut en gran part, quan no totalment, el significat literal;

ii. deriven de formes imperatives o relacionades amb l'imperatiu;

iii. presenten caràcter parentètic i se situen típicament en la perifèria de l'oració;

iv. han abandonat, gairebé per complet, el caràcter predicatiu que tenien com a verbs;

v. estan totalment o parcialment fixats morfològicament i,

vi. en alguns casos, manifesten reducció fonètica.

Aquests trets ens permeten reconèixer en l'evolució d'aquestes formes un procés de gramaticalització, és a dir, un «procés de canvi de categoria activat per fenòmens semanticodiscursius» (Cuenca & Hilferty 1999: 197).

Però els resultats obtinguts indiquen també que no tots els marcadors estudiats presenten el mateix grau de gramaticalització. Des del punt de vista semàntic, *escolti* és l'únic element que no ha perdut completament el significat literal del verb del qual prové, ja que *escoltar* (o, si més no, *sentir*) és una acció que se suposa necessària en la conversa. Aquest manteniment parcial del sentit original sembla tenir un pes determinant en el fet que *escolti* siga el marcador menys gramaticalitzat del grup: és l'element que presenta més traces del primigeni valor predicatiu, conserva algunes variants morfològiques i no ha sofert cap pèrdua de cos fonètic.

En l'extrem contrari, *aviam* mai abandona la posició inicial i sempre té caràcter parentètic, de manera que és el marcador amb una independència sintàctica més acusada. De fet, no mostra cap tret relacionat amb la funció original de predicat, està totalment fossilitzat des del punt de vista morfològic i, tot i ser una forma ja reduïda, presenta reducció fonètica. *Aviam* és, per tant, el marcador més gramaticalitzat. El segueix *a veure*, forma que manté molt poques restes del seu paper predicatiu; a l'igual com *aviam*, està totalment fixat morfològicament i pot presentar minva fonètica. Finalment, *miri* es troba, pel que fa al procés de gramaticalització, més a prop d'*escolti*: encara manifesta algunes característiques morfosintàctiques que el vinculen al seu origen verbal —en menor grau, però, que el marcador originat en el verb *escoltar*— i mai no apareix reduït fonològicament.

3. ASPECTES PRAGMATICODISCURSIUS

Ens centrem a continuació en la funció pragmaticodiscursiva dels marcadors procedents de verbs de percepció en el debat electoral. Les formes estudiades, gramaticalitzades en major o menor grau segons hem vist, presenten com a valor pragmàtic general la força apel·lativa o conativa, originada en la naturalesa de

l'imperatiu del qual provenen. Aquesta característica, unida al valor fàtic que han desenvolupat, dóna lloc a funcions discursives més específiques: d'una banda manifesten un valor estructural com a organitzadors del discurs; d'una altra, evidencien les relacions de cortesia que s'estableixen entre els participants en el debat (Marín 2003b, 2005).

3.1 Organitzadors del discurs

Com a organitzadors del discurs, aquestes formes participen en l'estructura global de la interacció, bé unint torns de parla, bé unint actes. A més, organitzen i orienten el discurs, tant en relació al torn com en relació al tema. En aquest darrer aspecte, destaca la força (contra)argumentativa que vehiculen.

Quant a l'estructura global del discurs, en (16), tenim un exemple d'unió de torns mitjançant un marcador, mentre que en (17) el marcador uneix dos actes, és a dir, dues unitats comunicatives dins d'un torn:

(16) <Colom> [...] nosaltres, des de l'òptica d'Esquerra Republicana, només hi veiem, i per aprofundir en aquesta entitat del país, la via normal de tota nació normal al món, que és aquesta via d'assolir la totalitat de la nostra personalitat col·lectiva.
<Moderadora> **A veure**, el senyor Vidal-Quadras volia dir [(alguna cosa)]. [EA92,0:30:05]

(17) <Colom> El senyor Pujol, amb la seva habilitat, ja s'ha tornat a col·locar al centre de tothom, i ell ja es fa pal de paller. **Escolti'm**, senyor Pujol, n'hi poden haver altres de pals de paller, en aquest país. Vostè, durant un temps ha (a)nat fent aquesta teoria i s'hi ha anat posant còmode [...] [EA92, 1:38:41]

El marcador *a veure* de l'exemple (16) uneix el torn de la moderadora amb el del participant anterior. En (17), Colom utilitza *escolti* per avançar en la seua intervenció.

Pel que fa al paper d'aquests elements en l'organització discursiva, ja hem avançat que es desenvolupa en dos nivells: la distribució del torn i el desenvolupament del tema discursiu. En relació amb el torn, els marcadors analitzats poden assumir en el debat electoral diversos valors: distribució de torn entre els parlants, lluita per mantenir el torn propi i lluita per apoderar-se d'un torn aliè. L'exemple (18) ens proporciona un cas de distribució de torn:

(18) <Moderadora> **Avere**, senyor Jordi Pujol, [(pot respondre en la seva intervenció)]
<Jordi Pujol> [(em sembla que m'haurà de deixar, una mica per al·lusions)]
<Moderadora> sí, per al·lusions, n'ha tingut més d'una.[EA92, 1:49:38]

En efecte, en (18), la moderadora dóna la paraula a Pujol mitjançant el marcador *avere*.

També trobem diversificació en la funció dels marcadors en relació amb el tema del discurs: poden introduir un tema nou, contribuir a la progressió del tema tractat, vehicular un canvi de tema o bé encapçalar arguments i contraarguments. En realitat, en aquestes subfuncions es distingeixen dos blocs: un de més neutre o objectiu, que conté les vinculades al tema discursiu, i un altre de més subjectiu, on s'inclouen les lligades a l'argumentació i la contraargumentació. Aquest matís pot copsar-se en els exemples del nostre corpus. En (19), Molins introdueix el tema de la seua intervenció mitjançant el marcador *aviam*:

(19) <Molins> **Viam,** jo crec que: ja està clar que: a partir del 4 de març nosaltres a Madrid haurem de plantar cara [...]. [EG96, 1:43:14]

L'exemple (20) mostra una contraargumentació introduïda per *escolti*:

(20) <Trias> No digui tonteries, senyora Rahola.
<Rahola> No, com? De tonteries res. **Escolti'm,** de tonteries res, vostè llegeixi atentament el que diu el senyor Vidal-Quadras en els seus [(programes)].[EG96, 0:55:17.]

Resulta evident, que, en (20), el marcador fa una funció modalitzadora que no es dóna en (19), on el seu paper sembla, des d'aquest punt de vista, més neutre.

3.2 Indicadors de les relacions entre els parlants

Abordem ara la funció dels marcadors discursius procedents de verbs de percepció com a indicadors de les relacions que s'estableixen entre els participants en el debat. Aquesta funció es troba molt vinculada a la cortesia lingüística, ja que aquests elements es caracteritzen per precedir actes que amenacen la imatge de l'oient (Brown & Levinson 1978, 1987). En concret, en el gènere analitzat, els marcadors poden introduir: actes amenaçadors de la imatge positiva de l'oient (AAI positiva O), és a dir, actes que atempten contra la imatge que cada individu té de si mateix i vol que siga reconeguda i reforçada per la resta de membres de la comunitat; actes amenaçadors de la imatge negativa de l'oient (AAI negativa O), en altres paraules, actes que van en contra de la voluntat de l'individu que les seues accions no siguen impedides pels altres, i actes neutres des del punt de vista de la cortesia verbal.

Els actes que amenacen la imatge positiva de l'oient són els més agressius, perquè constitueixen actes descortesos (Haverkate 1994) que manifesten obertament una actitud negativa del parlant cap a l'oient. En el nostre corpus, s'han concretat en interrupcions, retrets, refutacions i, especialment, acusacions i crítiques (21):

(21) <Serra> En el senyo:r Molins li diré que ells volen ser la clau, però no saben quina porta volen obrir, la del poder del PP, ja ho donen per fet. **Miri**, eh:, senyor Molins, quan es negocia rendir sense lluitar, el preu que és l'únic que estan pensant, quin seria el preu del suport, es negocia a la baixa. [...] [EG96, 1:50:11]

En aquest exemple, el marcador *miri* introdueix una crítica de Serra cap a Molins i el seu partit.

Entre els actes que amenacen la imatge negativa de l'oient, les ordres o exhortacions, actes de parla no cortesos però no necessàriament descortesos, són els considerats prototípics (Haverkate 1994). En el nostre corpus, també n'hem trobat alguns (22):

(22) <Molins> [...] Les enquestes diuen que el 75% [(volen que vostès no tinguin tota la força. No, no, no, les enquestes, li juro (<pronúncia emfàtica li juro>) que no n'he fet ni una, ni jo)]
<Trias> [(Ho manipulen vostès, vostès, senyor Molins. Són uns grans, són uns grans manipuladors. **Miri**, pregunti, pregunti.)]
<Molins>... ni ningú de Convergència. [EG96, 1:17:08]

Així, en (22), Trias introdueix, amb el marcador *miri*, una ordre adreçada a Molins.

Els marcadors estudiats també poden encapçalar un tercer grup d'actes, diferenciats dels anteriors perquè els hem considerat neutres des del punt de vista de la cortesia. Es tracta d'actes que no constitueixen una amenaça per a la imatge de l'oient, ja siga perquè realitzen funcions neutres en relació amb l'interlocutor, com ara ordenar el discurs del parlant que els empra (23), ja perquè, tot i que podrien ser una amenaça per a l'interlocutor, incorporen alguna estratègia redreçadora que atenua o elimina aquest perill (24):

(23) <Molins> **Viam**, simplement 2 minuts per lo_ lo_ mig minut per lo de bons col·laboradors del_ del govern socialista. [...] [EG96, 0:29:30]

(24) <Rahola> [(Però si ja hi havia un govern de dretes)], senyor Serra, [(si ja hi era un govern de dretes (¿zzzz?))].

<Moderador> [(**Avere**, sisplau, estem arribant al temps del nostre primer bloc, sisplau)], tanca: aquest bloc el senyor Saura. És la última intervenció d'aquest bloc. [EA92, 0:51:47]

El marcador *viam* de l'exemple (23) serveix a Molins per a organitzar la seua intervenció. En (24), la interrupció del moderador, mitigada per la presència de la interjecció *sisplau*, segons és habitual en aquests debats com a mostra de respecte, és introduïda pel marcador *avere*.

3.3 RESULTATS OBTINGUTS EN L'ANÀLISI PRAGMATICODISCURSIVA

Presentem tot seguit les dades numèriques concretes en relació amb els aspectes pragmaticodiscursius.

(*a*) Organitzadors del discurs

Els marcadors analitzats realitzen una funció estructural global que consisteix a unir torns o unir actes dins d'un torn. La taula 6 presenta els resultats d'aquest nivell. Segons es pot apreciar, la funció predominant en el debat electoral és la unió d'actes de parla, gairebé el 65% dels marcadors que hi apareixen, és a dir, cent trenta-set dels dos-cents dotze casos analitzats.

	AVIAM	A VEURE	MIRI	ESCOLTI	TOTAL
Uneix torn	7 (58'4%)	17 (70'8%)	19 (22'3%)	25 (27'5%)	68 (32'1%)
Uneix acte	5 (41'6%)	5 (20'8%)	65 (76'5%)	62 (68'2%)	**137 (64'6%)**
Uneix t/a	—	2 (8'4%)	1 (1'2%)	4 (4'3%)	7 (3'3%)
Total	**12 (100%)**	**24 (100%)**	**85 (100%)**	**91 (100%)**	**212 (100%)**

Taula 6. Funció estructural global[4]

De la comparació entre marcadors, convé destacar que, mentre que *miri* i *escolti* s'especialitzen en la unió d'actes (el 76,5% i el 68,2% de les ocurrències, respectivament), *a veure* uneix majoritàriament torns (70,8% de les aparicions). *Aviam* es reparteix de

4. La taula inclou també els casos perifèrics (uneix t/a), és a dir, aquells en què resulta difícil establir si la funció del marcador és unir torns o actes o si fan una doble funció en aquest sentit.

manera més equitativa entre una funció i l'altra, tot i que la unió d'actes (58,4%) supera també la unió de torns (41,6%).

Pel que fa a l'organització i l'orientació del discurs, la majoria dels marcadors analitzats realitzen funcions relacionades amb el tema (el 82,1% del total), com podem comprovar en la taula 7, on també convé observar els resultats desglossats per subfuncions. En aquest sentit, crida l'atenció la preponderància en la introducció de contraarguments (gairebé del 35% del total de casos estudiats), seguida, a bastant distància, de la introducció d'arguments (al voltant del 15%).

	AVIAM	**A VEURE**	**MIRI**	**ESCOLTI**	**Total**
Distribució torn	1 (8'3%)	13 (54'2%)	—	1 (1'2%)	15 (7'2%)
Manteniment torn	—	2 (8'3%)	1 (1'2%)	9 (9'9%)	15 (7'2%)
Lluita torn aliè	—	2 (8'3%)	—	9 (9'9%)	11 (5'2%)
TORN	1 (8'3%)	**17 (70'8%)**	1 (1'2%)	19 (21%)	38 (17'9%)
Introducció tema	5 (41'7%)	5 (21%)	17 (20%)	2 (2'2%)	29 (13'8%)
Progressió tema	2 (16'7%)	—	14 (16'5%)	7 (7'7%)	23 (10'9%)
Canvi tema	1 (8'3%)	—	11 (12'9%)	6 (6'5%)	18 (8'5%)
Argument	2 (16'7%)	1 (4'1%)	16 (18'8%)	12 (13'2%)	31 (14'7%)
Contraargument	1 (8'3%)	1 (4'1%)	26 (30'6%)	45 (49'4 %)	73 (34'4%)
TEMA	**11 (91'7%)**	7 (29'2%)	**84 (98'8%)**	72 (79%)	**174 (82'1%)**
Total FUNCIÓ ORGANITZATIVA	**12 (100%)**	**24 (100%)**	**85 (100%)**	**91 (100%)**	**212 (100%)**

Taula 7. Organitzadors del discurs

Per marcadors, *aviam, miri* i *escolti* queden vinculats a funcions lligades al tema (91,7%, 98,8% i 79% respectivament). En canvi, *a veure*, apareix més lligat al torn (70,8%). En concret, *aviam* s'utilitza fonamentalment per a la introducció de tema, mentre que *miri* i, sobretot, *escolti* s'usen fonamentalment per a introduir contraarguments. *A veure* destaca en la distribució de torns.

(*b*) Indicadors de les relacions entre els parlants

En la taula 8 apleguem els resultats globals obtinguts en l'anàlisi dels marcadors procedents de verbs de percepció en la funció d'indicadors de les relacions entre els parlants dins dels debats analitzats.

	AVIAM	A VEURE	MIRI	ESCOLTI	TOTAL
AA pos. O	3 (25%)	9 (37'5%)	52 (61'2%)	71 (78%)	135(63'7%)
AA neg. O	—	1 (4'1%)	7 (8'2%)	13 (14'3%)	21 (9'9%)
Actes neutres	9 (75%)	13 (54'1%)	23 (27%)	7 (7'7%)	52(24'5%)
Truncaments	—	1 (4'1%)	3 (3'5%)	—	4 (1'9%)
TOTAL	**12 (100%)**	**24 (100%)**	**85 (100%)**	**91 (100%)**	**212 (100%)**

Taula 8. Funció d'indicadors de les relacions de poder per subfuncions[5]

La funció principal és la introducció d'actes amenaçadors de la imatge positiva de l'oient: cent trenta-cinc marcadors dels dos-cents dotze totals, gairebé el 65%. Les altres dues funcions, la introducció d'actes amenaçadors de la imatge negativa de l'oient i d'actes neutres, no poden comparar-se en importància a l'assolida en la introducció d'AAI positiva. Amb tot, l'encapçalament d'actes neutres és també destacable i ateny el 24,5% del total, mentre que en la introducció d'AAI negativa de l'oient, les ocurrències a penes arriben al 10%.

Entre els marcadors, *escolti* és l'element més destacat en la funció d'introduir AAI positiva de l'oient, el 78% de les aparicions, seguit de *miri*, el 61,2%. En canvi, *aviam* i *a veure* tenen un paper molt més discret en aquest sentit, el 25% i el 37,5% de les ocurrències, respectivament. De fet, *aviam* s'especialitza clarament en la introducció d'actes neutres, el 75% dels casos d'aquest element. Aquesta és també la funció majoritària d'*a veure*, que, tanmateix, no arriba a xifres tan altes, el 54,1%.

En resum, les dades obtingudes confirmen que els elements estudiats organitzen discursivament l'intercanvi comunicatiu en el debat electoral i, al mateix temps, posen

5. En aquesta taula hem agrupat sota l'etiqueta «truncaments» els casos on els marcadors estudiats no arriben a introduir cap acte de parla perquè es produeix alguna mena de tall en la intervenció.

de manifest les relacions de cortesia entre els participants. Aquests trets generals es concreten en funcions diverses.

Com a organitzadors discursius:

i. participen en l'estructura global del debat, unint, en la major part dels casos, actes de parla; a més,

ii. contribueixen a fer avançar el tema del discurs, fonamentalment mitjançant la introducció d'arguments i contraarguments.

Com a indicadors de les relacions entre els participants:

i. s'utilitzen principalment per a encapçalar actes descortesos que amenacen la imatge positiva de l'interlocutor, tot i que, en ocasions, també poden introduir actes que n'amenacen la imatge negativa i actes neutres des del punt de vista de la cortesia.

El lligam entre aquestes funcions és bastant evident. Així, resulta lògic que el paper bàsic d'aquests marcadors siga la unió d'actes de parla, ja que els participants els empren sobretot per a fer avançar el tema dins de les seues intervencions i, en particular, per a introduir contraarguments. Aquesta especialització en la contraargumentació és la causa que s'utilitzen majoritàriament per a introduir actes descortesos.

Sintetitzem també els resultats obtinguts de la comparació entre marcadors. Els elements més gramaticalitzats, *aviam* i *a veure*, procedents del verb de significació passiva *veure* i fixats morfològicament en la primera persona del plural, uneixen generalment torns de parla. En canvi, les formes menys gramaticalitzades, *miri* i *escolti*, originades en verbs de significació activa i fixades en la segona persona del singular (tractament formal), uneixen principalment actes dins d'un torn. Aquestes diferències vinculades al grau de gramaticalització es projecten en la resta de funcions pragmaticodiscursives, de manera que, en relació amb l'organització de l'intercanvi comunicatiu, *a veure* i *aviam* fan funcions més neutres: el primer s'especialitza en la funció estructural d'unir torns i el segon en la introducció de tema. Tanmateix, *miri i escolti* solen encapçalar contraarguments, la qual cosa els apropa a la modalització. Aquest ús explica que trobem habitualment aquests marcadors davant d'actes que amenacen la imatge de l'interlocutor, mentre que *aviam* i *a veure* precedeixen actes neutres des del punt de vista de la cortesia.

No podem cloure aquest apartat sense afegir algunes dades que no apareixen en les taules però que constitueixen informació rellevant per a la nostra anàlisi. En primer lloc, *escolti* i *miri*, els marcadors que podem qualificar de més «agressius», atès el paper pragmàtic que desenvolupen en el debat, són emprats únicament pels polítics participants (gairebé mai pels moderadors), que intenten mostrar així la seua superioritat sobre els oponents. La major part de les ocurrències d'*aviam* també correspon als polítics participants, però, com hem vist, solen introduir actes més neutres, relacionats amb l'organització que fa el parlant de la pròpia intervenció. D'altra banda, *a veure* és pràcticament l'únic marcador que utilitzen els moderadors, els quals solen acompanyar-lo d'expressions del tipus *sisplau* o *gràcies.*

D'aquests fets, podem deduir les conseqüències següents:

(*a*) El debat electoral és un esdeveniment comunicatiu no cooperatiu, on la funció global bàsica dels marcadors analitzats és destacar l'enfrontament dialèctic entre els polítics que hi participen. Així, dels dos-cents dotze marcadors que componen el nostre corpus, cent setanta-sis, és a dir, el 83%, corresponen a *escolti* i *miri*, les formes més descorteses.

(*b*) Que *a veure* siga l'única forma en què la unió de torns supera la unió d'actes s'explica perquè és l'element més emprat pels moderadors, els quals han de conduir el debat i distribuir les paraules entre els polítics. Aquesta és també la causa que aquest marcador destaque sobre la resta en la introducció d'actes neutres, ja que els moderadors l'usen habitualment acompanyat d'estratègies redreçadores, per tal d'imposar la seua autoritat però mostrant sempre respecte als convidats. Si les ocurrències d'aquests marcador, vint-i-quatre, corresponents a l'11,3% del total, són baixes, és perquè els moderadors no són els protagonistes de l'enfrontament i no hi intervenen tant com el conjunt de polítics participants; a més, aquests usen poc aquesta forma, que fretura de la força discursiva d'*escolti* i *miri* a l'hora de marcar les diferències entre els participants.

(*c*) La baixa freqüència d'aparició d'*aviam*, només dotze casos, el 5,7% del total de marcadors, es pot relacionar amb el fet que és el marcador més neutre i, per tant, poc rendible en un gènere com el debat electoral, on la funció principal d'aquests elements és destacar la confrontació amb l'adversari.

4. GRAU DE GRAMATICALITZACIÓ I FUNCIÓ DISCURSIVA

Si, tenint en compte els resultats obtinguts, situem les formes considerades en un *continuum* de gramaticalització i de valor intersubjectiu, com a oposat al subjectiu, obtindrem un esquema com el que apareix en la figura 1:

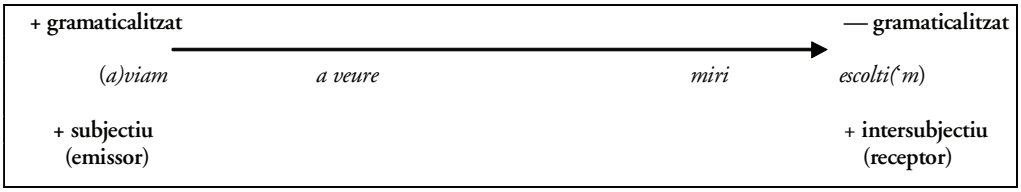

Figura 1. Grau de gramaticalització i naturalesa semanticopragmàtica dels marcadors

A la vista de l'esquema, resulten encara més evidents algunes de les observacions ja fetes a partir de la informació proporcionada per les dades quantitatives. Així, el grau de gramaticalització assolit per cadascuna de les formes sembla tenir una relació directa amb el caràcter passiu o actiu dels verbs de percepció dels quals provenen i amb el fet que es tracte d'un verb de percepció visual o auditiva. Podem afirmar, doncs, que

(*a*) *Veure*, verb de percepció visual i de caràcter passiu, és l'origen dels marcadors més gramaticalitzats: *aviam* i *a veure*.

(*b*) Els verbs de caràcter actiu *mirar* i *escoltar* donen lloc als marcadors menys gramaticalitzats: *escolti* i *miri.* Dins d'aquest grup, *miri*, relacionat amb la vista, assoleix una fixació més alta, mentre que *escolti*, vinculat a la percepció auditiva, és la forma menys gramaticalitzada, ja que com a marcador no perd totalment el seu significat original.

Igualment, el caràcter més subjectiu o més intersubjectiu dels marcadors es vincula a un grau major o menor de gramaticalització en el nivell morfosintàctic. En concret, els marcadors més gramaticalitzats, atès que remeten a l'emissor i al receptor per estar fixats en la primera persona del plural, focalitzen en l'emissor i remarquen la subjectitivat, l'atenció de l'emissor sobre el discurs que està construint. En aquest

sentit, per tant, desenvolupen funcions més neutres. En canvi, les formes menys gramaticalitzades destaquen la intersubjectivitat i tenen valors més «agressius» i descortesos, ja que, fixades en la segona persona del singular, remeten únicament al receptor i subratllen l'oposició parlant-oient com a persistència del valor imperatiu i conatiu d'origen.

En definitiva, es verifica una iconicitat entre forma, funció discursiva i significat dels verbs de percepció utilitzats com a marcadors discursius que il·lustra la hipòtesi de la gramàtica emergent formulada per Hopper i Thompson (1985:747) en referència a les categories bàsiques de verb i nom:

> [...] the less a linguistic element is required by the discourse either to report an event [verb function] or introduce an entity for potential discourse manipulation [noun function], the less salienty it will be marked as a member of the category which languages universally designate to carry this function.

En els cas que ens ocupa, si determinades formes dels verbs *veure, mirar* i *escoltar* deixen de ser utilitzades per a expressar un valor verbal, tendiran progressivament a perdre els trets formals típics d'aquesta categoria. De fet, els elements estudiats s'han allunyat sintàcticament dels predicats i s'aproximen a la connexió textual. A més, tenen un paper destacat en l'organització discursiva i assumeixen funcions pragmàtiques rellevants en el debat electoral.

5. CONCLUSIONS

El nostre estudi, centrat en les formes *aviam, a veure, miri* i *escolti* en el debat electoral, ha posat de manifest el procés de gramaticalització sofert per aquests elements des del seu origen com a verbs fins a esdevenir marcadors discursius amb funcions pragmàtiques. L'evolució comença quan, en determinats contextos, les formes imperatives de les quals provenen sofreixen un afebliment total o parcial del significat literal i una pragmatització d'aquest significat, de manera que es converteixen en mecanismes fàtics i conatius per a cridar l'atenció del parlant. Paral·lelament, en el nivell sintàctic es produeix una descategorització, ja que aquestes unitats lingüístiques, que abans pertanyien a la categoria gramatical verb i actuaven com a predicats, perden parcialment o totalment el caràcter predicatiu i passen a realitzar una funció diferent relacionada amb la connexió i/o la modalització. Aquesta pèrdua de la verbalitat es

manifesta també en la tendència a la fixació morfològica dels elements estudiats, alguns dels quals presenten, a més, minva de cos fonètic.

Així mateix, aquest treball ha mostrat que unitats lingüístiques pròpies de l'oral, considerades tradicionalment partícules poc importants, resulten molt efectives des del punt de vista discursiu. En particular, les formes analitzades, a més d'estructurar l'intercanvi comunicatiu mitjançant la unió de torns i actes de parla, desenvolupen una destacada funció pragmaticodiscursiva en el debat electoral, on s'utilitzen bàsicament per a introduir arguments i contraarguments i per a encapçalar actes descortesos que amenacen la imatge positiva de l'interlocutor. Aquestes atribucions no poden obviar-se en el gènere estudiat, un tipus de debat no cooperatiu on els participants no pretenen convèncer els adversaris de les seues opinions, sinó captar el vot dels ciutadans. De fet, el debat electoral és un debat televisat on resulta fonamental manifestar superioritat sobre els polítics oponents davant dels teleespectadors/votants. En aquest sentit, els marcadors procedents de verbs de percepció, gràcies a la força conativa que conserven del seu origen com a formes imperatives, emmarquen i realcen els actes de parla que introdueixen, contribuint així a augmentar l'efecte de control discursiu sobre l'adversari.

Finalment, aquesta investigació ha palesat la vinculació entre l'evolució semanticosintàctica dels elements analitzats i les funcions pragmaticodiscursives que desenvolupen: els marcadors més gramaticalitzats fan funcions discursives més neutres, mentre que els menys gramaticalitzats s'especialitzen en funcions més agressives. Es corrobora així la interrelació entre els diferents components de la gramàtica i es confirma l'eficàcia del model cognitiu, que qüestiona l'autonomia de la sintaxi i parteix de la hipòtesi de la influència mútua entre forma i funció, entre sintaxi i significat.

MARIA JOSEP MARÍN
Universitat Politècnica de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER, A. M. & Francesc de B. MOLL (1983 [1ª ed. 1926-1968]) *Diccionari català-valencià-balear*, Inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana, Palma de Mallorca, Alcover-Miramar.

BROWN, P. & S. C. LEVINSON (1978) «Universals of language use: Politeness phenomena» dins *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*, Cambridge, Cambridge University Press.

— (1987) *Politeness. Some Universals of Language Use*, Cambridge, Cambridge Univesity Press.

COROMINES, J. (1980-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial.

CUENCA, M. J. & J. HILFERTY (1999) *Introducción a la lingüística cognitiva*, Barcelona, Ariel.

CUENCA, M. J. & M. J. MARÍN (1998) «On the boundaries of grammar: linking words and grammaticalization theory» dins B. CARON (ed.), *Proceedings of the XVIth International Congress of Linguists* (París, 20-25 de juliol, 1997), Oxford, Elsevier Sciences, CD-ROM, 0444.

— (2000) «Verbos de percepción gramaticalizados como conectores. Análisis contrastivo español-catalán» dins R. MALDONADO (ed.), *Estudios Cognoscitivos del Español*, Monogràfic de la *Revista Espanyola de Lingüística Aplicada* (*RESLA*), pp. 215-237.

DOSTIE, G. (1998) «Deux marqueurs discursifs issus de verbes de perception: de *écouter/regarder* à *écoute/regard*», *Cahiers de lexicologie*, 73, 2, pp. 85-106.

HAVERKATE, H. (1994) *La cortesía verbal, Estudio pragmalingüístico*, Madrid, Gredos.

HEINE, B., U. CLAUDI & F. HÜNNEMEYER (1991) *Grammaticalization: A Conceptual Framework,* Chicago, University of Chicago Press.

HOPPER, P. (1987) «Emergent grammar», *Berkeley Linguistic Society*, 13, pp. 139-157.

— (1991) «On some principles of grammaticization» dins E. C. TRAUGOTT & B. HEINE (eds.), *Approaches to Grammaticalization*, Amsterdam, John Benjamins, pp. 17-35.

HOPPER, P. & S. THOMPSON (1985) «The discourse basis for lexical categories in universal grammar», *Language*, 90, 4, pp. 703-752.

HOPPER, P. & E. C. TRAUGOTT (1993) *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

LAMIROY, B. & P. SWIGGERS (1993) «Patterns of mobilization: A study of interaction signals in Romance» dins R. A. GEIGER & B. RUDZKA-OSTYN (eds.), *Conceptualizations and Mental Processing in Language,* Berlín, Mouton de Gruyter, pp. 649-678.

MARÍN, M. J. (2003a) *Discurs i gramaticalització: verbs de percepció usats com a marcadors discursius en el debat electoral*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, CD-Rom. [<http://www.tdx.cbuc.es>]

— (2003b) «El paper dels connectors en la construcció i l'anàlisi del debat» dins V. MARTINES (coord.), *Llengua, Societat i Ensenyament*, vol. II, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 397-422.

— (2005a) *Marcadors discursius procedents de verbs de percepció. Argumentació implícita en el debat electoral*, València, Universitat de València, Annex 59 de *Quaderns de Filologia*.

— (2005b) «El debat electoral: la (des)cortesia necessària?», Actes del *First International Conference on CDA*, Cd-Rom, València, Universitat de València. [<http://www.uv.es/cdaval/jorda_correccio.pdf>]

MONTOLÍO, E. & V. UNAMUNO (2001) «The discourse marker *a ver* (Catalan, *a veure*) in teacher-student interaction», *Journal of Pragmatics*, 33, pp. 193-208.

PONS, S. (1998) «*Oye* y *mira* o los límites de la conexión» dins M. A. MARTÍN ZORRAQUINO & E. MONTOLÍO (coords.), *Los marcadores del discurso. Teoría y análisis*, Madrid, Arco Libros, pp. 213-228.

SCHIFFRIN, D. (1987) *Discourse markers*, Cambridge, Cambridge University Press.

SWEETSER, E. (1990) *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge, Cambridge University Press.

TRAUGOTT, E. C. (1989) «On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change», *Language*, 65, pp. 31-55.

— (1990) «From less to more situated in language: the unidirectionality of semantic change» dins S. ADAMSON *et alii* (eds.), *Papers from the Fifth International Conference on English Historical Linguistics*, Amsterdam, John Benjamins, pp. 496-517.

— (1995) «Subjectification in grammaticalization» dins S. WRIGHT & D. STEIN (eds.), *Subjectivity and Subjectivization,* Cambridge, Cambridge University Press, pp. 31-54.

TRAUGOTT, E. C. & R. B. DASHER (2001) *Regularity in Semantic Change*, Cambridge, Cambridge University Press.

PERE ROSSELLÓ BOVER

PANORAMA AMB DONA I LA GUERRA CIVIL EN LA NOVEL·LÍSTICA DE MIQUEL ÀNGEL RIERA

INTRODUCCIÓ

L'estiu de 1979 Miquel Àngel Riera (Manacor, 1930 - Palma, 1996) comença a Miamar –la casa d'estiueig al Port de Manacor, on va escriure la majoria de les seves obres– la redacció d'una nova novel·la, que tancarà el cicle iniciat el 1973 amb *Fuita i martiri de Sant Andreu Milà*. L'obra es titularà *Panorama amb dona* i no estarà acabada fins l'estiu de 1982. Una altra vegada, com havia ocorregut amb les dues novel·les precedents, la història sorgeix del desenvolupament d'un aspecte o d'un personatge ja tractat en una de les obres anteriors. Entre *Fuita i martiri de Sant Andreu Milà* i *Morir quan cal* (1974) només hi havia un lligam de parentesc entre els protagonistes i un breu enllaç de les dues històries: Andreu Milà era el nebot de la tia Andreua, la mare de l'adolescent que protagonitza *Morir quan cal*, el qual arribava a llegir el text d'una carta del seu cosí. I *L'endemà de mai* continuava cronològicament *Morir quan cal* just en el punt on aquesta història havia acabat: el funeral per la mort del fill de s'Almonia.

En canvi, «*Panorama amb dona* parteix d'un creixement lateral», que es produeix quan el novel·lista reprèn «un personatge marginal, Gabriela de la Vinya Nova», que apareixia a l'obra anterior. Així, en la nota que encapçala *Panorama amb dona* l'autor ens presenta la nova novel·la com el fruit d'una recerca efectuada entre els seus personatges: «*Panorama amb dona* és el resultat d'investigar què va ocórrer a Na Gabriela durant el breu període que visqué distanciada de l'amo En Cosme» (Riera 1983: 10). Per tant, la història de *Panorama amb dona* corre paral·lela a un moment

Caplletra 38 (Primavera 2005), pp. 73-89

de *L'endemà de mai*, si bé no hi ha pròpiament cap intersecció entre les accions d'una i altra.

Convendrà recordar que el personatge de Gabriela de la Vinya Nova sortia per primera vegada al capítol 17 de *L'endemà de mai*. Es tractava d'una antiga jornalera de s'Almonia, que es presentava a l'amo en Cosme per tal que aquest intercedís en el seu favor i aconseguís salvar el seu marit, en Laro, que havia estat capturat pels feixistes. Gabriela, que anteriorment –uns tres anys abans– ja havia tengut una relació escadussera amb l'amo en Cosme, suggeria tornar-li a oferir els seus favors sexuals a canvi de salvar el seu marit: «Salvau-me s'homo, salvau-me s'homo, l'amo En Cosme, que jo vos ho sabré agrair com millor volgueu...» (Riera 1978: 169). Ell aprofitava aquesta avinentesa i, durant un temps imprecís, visitava Gabriela a la Vinya Nova per mantenir-hi relacions sexuals, tot ocultant-li parcialment la informació que havia obtingut sobre la mort d'en Laro. Tanmateix, al capítol 22 l'amo en Cosme l'assabentava finalment de la mort del seu marit i aleshores Gabriela l'acomiadava de mala manera, tot ordenant-li que no hi tornàs mai més. Aquest punt de *L'endemà de mai* és, per tant, l'inici de *Panorama amb dona*, que transcorre exactament durant el temps que ocupa just el capítol 23 de la novel·la anterior. Al capítol 24, l'últim de *L'endemà de mai*, en una ràpida recapitulació dels fets que segueixen el final de la història, el narrador ens informa de la represa de les relacions entre Gabriela i l'amo en Cosme i, també, de com més tard acabarà la història d'ambdós (Riera 1978: 230):

> Algun temps després, Na Gabriela de la Vinya Nova, es féu el topadís pel portell del camí. L'amo En Cosme, sense massa ganes, es deixà dur. Uns quants mesos després, quan ella l'assabentà d'esperar un fill d'ell, va ser ell qui la deixà, definitivament. Veia clara una cosa: que, aquell infant, per res del món mai no el voldria veure. No fóra cosa, pensà, que després l'estimàs. I comptar amb els altres, accedir a estimar-los, era un erro palès que es pagava car.

Panorama amb dona tanca la trilogia de novel·les de Miquel Àngel Riera ambientades durant la Guerra Civil a Manacor, tot i que l'escriptor presenti el tema des d'una perspectiva més universal, lluny de tot propòsit de fer novel·la documental. De fet, en cap moment ens diu que la història se situï a Manacor, ni que la guerra que hi transcorre sigui la que s'inicià el 19 de juliol de 1936. Tot resta en una intencionada ambigüitat, que no nega el punt de partida real, però que sobretot pretén donar un valor més universal a la història, tal com ja vàrem escriure fa anys (Rosselló 1982: 88-90):

> [...] la guerra és un rerafons que tenyeix tota la història. Es parla d'un desembarcament que té moltes semblances amb el dels «rojos» a Porto Cristo en 1936. Això ens permet situar la història en les nostres coordenades temporals. [...] Emperò no se'ns matisen gens els fets: l'autor no ens diu de quina guerra es tracta. En realitat, *és i no és* la Guerra Espanyola, *és i no és* el desembarcament de Porto Cristo. La realitat és transformada i convertida en literatura. [...] La guerra que ens mostra és una guerra ideal, una construcció literària. És més, les novel·les de Riera podrien ser absolutament iguals com són en un altre marc temporal [...]. La *guerra* podria ser la guerra de Troia o qualsevol altra. Bastaria introduir algunes modificacions circumstancials en el text. La lluita, com a situació excepcional, interessa més per les seves conseqüències sobre els personatges i llurs vides que per ella mateixa.

Això no obstant, *Panorama amb dona* és segurament la novel·la que, com veurem, aprofundeix més en el tema de la repressió que els feixistes dugueren a terme a Mallorca durant la Guerra Civil.

Panorama amb dona, a diferència de *L'endemà de mai*, es caracteritza per un llenguatge més directe, més fàcil de llegir, que sovint pretén reproduir la parla dels personatges, sobretot arran de la introducció de nombrosos monòlegs. La novel·la va aparèixer l'octubre de l'any 1983 i l'any següent va obtenir el Premi de la Crítica de *Serra d'Or*. Entre les crítiques que el llibre va originar cal destacar la de Carme Arnau, publicada al número de gener de 1984 de la revista *Serra d'Or*, que destaca com el nostre novel·lista hi sap crear «una tensió mítica tota interior que fa d'aquesta darrera novel·la de Riera una continuació, i alhora una superació, d'aquest microcosmos tan ric i suggeridor al voltant del qual, com en el cas de molts grans creadors, giren sempre les seves ficcions» (Arnau 1984: 37).

UN PERSONATGE I UNA TÈCNICA

Abans d'entrar en el tractament del tema de la guerra, convé que apuntem un tret de *Panorama amb dona* que diferencia aquest llibre dels altres del cicle. Si fins ara Miquel Àngel Riera havia escollit sempre protagonistes masculins, el personatge principal d'aquesta obra és una dona, que a més es caracteritza per una vitalitat insòlita, que contrasta amb els altres protagonistes del nostre autor. Na Gabriela s'enfronta al món amb una valentia i una fortalesa que s'oposen, per exemple, a la negativitat moral de l'amo en Cosme –del qual és l'antítesi– a *L'endemà de mai* o amb les intenses introspeccions d'Andreu Milà a *Fuita i martiri de Sant Andreu Milà* i de l'adolescent de *Morir quan cal*. Sobretot, el que fa diferent aquest personatge dels altres del nostre

escriptor és que es basa molt més en la intuïció que no pas en la raó. El nostre escriptor sembla voler suggerir que aquest és un tret característic de la psicologia femenina. Just a les primeres pàgines de *Panorama amb dona* Gabriela ens diu que sabia que l'amo en Cosme li volia dir que en Laro era mort, però que no s'atrevia a fer-ho: era «una d'aquestes coses que les dones sabem endevinar, partint quasi bé d'un no res», ja que «A nosaltres, les dones, ens és suficient qualsevol detall» (13). La feminitat, per tant, es presenta com un punt de partida, que condicionarà tota la perspectiva amb què se'ns mostra la història.

Sens dubte, la tria d'un personatge femení com a protagonista està relacionada amb un fet biogràfic. El juliol de 1978 la mare de Miquel Àngel Riera, Apol·lònia Nadal, és operada a la Clínica Mare Nostrum. «Això, i comptant que tot vagi bé, que no és gens segur, me fotrà totalment la resta d'un estiu que, per a mi, ha resultat el pitjor de la meva vida, i que no serveixi de precedent», escriu en una carta de dia 12 d'aquest mes a qui signa el present treball. La mort de la mare, com era d'esperar, es produeix el mes de setembre de 1978, quasi un any abans de començar a escriure *Panorama amb dona.* En sortir la novel·la al carrer, l'octubre de 1983, apareix amb la següent dedicatòria: «A la memòria emocionada de la meva mare» (7). L'obra és, per tant, un homenatge a la mare i, per extensió, a la condició femenina, en la qual l'escriptor pretén aprofundir.

Riera s'endinsa en la psicologia d'una dona que viu la injustícia del destí i dels homes, però que treu les seves forces del poder que li confereix voler saber la veritat i no retre's davant ningú. Com en totes les seves obres, posa la seva protagonista en una situació límit, a partir de la qual n'observa les reaccions per tal d'indagar en el coneixement de l'ànima humana. Ella es fixa l'objectiu de trobar l'últim responsable de la mort de Laro, el seu marit, que al capdavall és el culpable de tota la repressió que s'està duent a terme al poble. La vitalitat del personatge es palesa en el seu dinamisme: amb la seva bicicleta Gabriela es mou constantment d'un indret a l'altre. Així, unida a aquesta màquina, esdevé un ésser híbrid, una mena de centaure, «mig de tendó tibant mig de metall» (90). Recordem que a *L'endemà de mai* –i al conte *La rara anatomia dels centaures* (1977)– Riera, tot basant-se en Bernat Metge, ens parlava de la doble naturalesa de l'home, angelical i bestial alhora. Ara, però, la part bestial del personatge ha estat substituïda per la fortalesa pròpia d'una màquina. Per aquesta raó, el dinamisme i el mecanicisme caracteritzen el personatge de Gabriela en contrast amb el poc ús que, almenys teòricament, fa de la raó i del pensament: «Pensar, acostumava

a ser allò que feia en darrer terme. En primer lloc, actuava»; «Allò del pensament era, per a ella, una cosa massa incorpòria per a poder fiar-se'n prou» (16). Riera vol mostrar-nos com les grans aberracions de l'ésser humà han estat elaborades precisament amb la raó, per la qual cosa contraposa l'acció pura de Gabriela a la meditació que cerca la transcendència. Així, Gabriela se sent a gust tot fent activitats purament físiques: «Cavar, córrer, mirar, rentar, fer la xerrameca, cuinar, fer vencís, emblanquinar, fer mescla, sanar porcs, buidar nierons, copular, fer vànova, riure, pastar, fer bugada, encalçar guàtleres per dins el rostoll» (16). El caràcter híbrid del personatge, meitat persona meitat instrument, és justificat per les paraules que, quan era infant, li deia la mare: «Tu deus ser filla meva i d'un mànec d'uixol: en lloc d'un infant, vaig parir una eina» (16). També Gabriela identifica l'activitat física amb el bé, mentre que creu que «la dolentia sol esser cosa que es congria en el pensament» (16). Aquest punt de partida del tarannà del personatge adquirirà sentit més endavant quan s'estableix una clara oposició entre Gabriela i la senyora Maria Ignàsia, l'esposa de don Francesc de Paula, el cap dels feixistes de *Jefatura*. Si una és acció i vitalitat, l'altra duu una existència exclusivament meditativa i nega la vida a tots els que romanen sota la seva òrbita.

Tanmateix, el personatge de Gabriela de la Vinya Nova està animat d'una curiosa fantasia, que la converteix en una figura no exempta d'un cert humorisme, tot i les dramàtiques circumstàncies per què passa. Així, per exemple, el narrador ens conta com havia solucionat el robatori de la seva bicicleta o es refereix a la llegenda que s'inventa sobre l'anada del papa a la Vinya Nova. Accions com tocar les campanes de l'església per tal de retre l'adéu oficial a Laro que el capellà li nega o cobrir els arbres de la Vinya Nova amb llençols com a símbol de dol són altres mostres d'aquest tarannà. Es tracta d'una fantasia necessària per tal que sigui creïble l'activitat que el personatge emprèn per aclarir la responsabilitat de la mort de Laro, el seu espòs. No oblidem que Gabriela inicia un viatge cap al coneixement de la veritat des del no-res més absolut, sense la més mínima informació: quan marxa cap al poble anava «cap a fer no sabia què, en direcció precisa no sabia quina» (29), cosa que no resultaria creïble en algú més realista i menys dominat per la fantasia.

Tanmateix, Gabriela és també un model de dona diferent de les altres. Opina que les dones «ho resolem tot plorant»; però ella, en canvi, no pensa plorar «fins que no m'hagi passat la ràbia» (43). Contràriament al que podríem pensar, no es tracta d'una actitud poc femenina, sinó d'una conseqüència de la seva inclinació a l'activitat pura. Gabriela sent la necessitat d'actuar com un mascle, de tenir dins ella un jo masculí

ocult que li permeti gaudir d'una força que no posseeix, però sense renunciar mai a la seva feminitat (55-56):

> De qui jo necessit ajuda és d'un mascle que jo dugués dedins, que fos jo mateixa, un mascle engendrat amb mi en la mateixa ventrada de mumare, que el pogués treure a rotllo quan me convengués, però que, estant dins meu i essent jo en el mateix grau en què som femella, no es veiés des de defora, perquè, després de maleir mil vegades l'haver nascut dona, a mi, a la fi de tot, m'agrada molt ser-ho, i no consentiria ser just mascle per res del món.

També ens adverteix que, a diferència de Laro, ella és incapaç de matar un animal, la qual cosa no implica que, en canvi, no senti com una obligació la necessitat de venjar-se d'aquells que li han fet mal: «És un deure que tenc, sent que m'ho mana aquesta veu de dedins a la qual sempre m'ha anat bé obeir» (43). En el fons, el personatge té molts de paral·lelismes amb figures de la literatura antiga, sobretot amb Antígona. Igualment com el personatge de Sòfocles, Gabriela vol donar el repòs etern, la sepultura, als morts, tot començant per Laro, el seu espòs. Ella mateixa ens fa saber que rentava, vestia i arreglava els morts dels veïns abans d'enterrar-los, una feina que sovint els familiars no volien fer, com un acte de pietat i de caritat. Quan visita el racó del cementiri on enterren els suïcides, els ateus i els protestants, comprèn que es tracta d'una prolongació del silenciament a què les classes poderoses els sotmetien en vida: «D'aquesta manera, aquells morts, esdevenien definitivament anònims dins allò que, en el sentir de la gent, era més una espècie de concepte abstracte que una renglera de noms» (112). Al capdavall, la recerca de Gabriela és la del cos del seu espòs assassinat. La negativa del rector a oficiar un funeral per l'ànima del seu marit suposa per a ella quelcom semblant a negar-li la sepultura i a denegar-li el descans etern. Laro és una pertinença que li han pres i que, per tant, li han de tornar, encara que ja no tengui vida.

Ara bé, la protagonista de *Panorama amb dona* és molt lluny de la rigidesa i de la crueltat dels personatges clàssics. Durant tot el seu «viatge psicològic» sap que el perill major a què s'haurà d'enfrontar és la temptació de perdonar aquells que li han fet mal. La seva manera d'actuar no respon a un desig de venjança, sinó que obeeix sobretot a la necessitat de seguir uns designis superiors. Per això, més que efectuar cap represàlia, en el seu camí, Gabriela se'ns mostra com una samaritana, que ajuda tots aquells que la necessiten: els veïns de la Vinya Nova, Tereves, Felip i, sobretot, Pere Jordi, el soldat republicà mutilat, a qui ella afaita i dóna plaer abans de morir. Per contra, Gabriela,

amb l'excepció de Tereves, no sembla rebre gaire cosa dels altres, per la qual cosa experimenta una sensació de solitud. La seva fortalesa tampoc no l'eximeix del sentiment de la por. Així, veu com els feixistes de *Jefatura* s'emporten a ajusticiar un home i experimenta un sentiment que la immobilitza mentre desitja poder cridar. El fet li fa pensar en la detenció de Laro: «Havia cridat així? Hi havia, dins aquell tros de carrer, algú que hagués sentit els seus crits i hagués romàs callat, com ella mateixa, assumint just l'angúnia d'aquella veu rogallosa que ja no oblidaria mai sense saber de qui era?» (46). Tanmateix, ella mateixa considerarà la seva actitud com una covardia, que no se sap perdonar.

Però, finalment, l'alliberament de na Gabriela vendrà de la seva renúncia a la venjança, en comprendre la seva superioritat respecte de la gent del poble (182):

> I, perdent de sobte tot l'interès per una venjança rematar la qual li era ja massa fàcil, i valorant que, excepte Na Tereves, tota la gent del poble no valia ni l'esforç d'escopir-los damunt, després de passar allà dalt tot un grapat d'hores, quan el sol ja es ponia, sabent bé com admetre el seu fracàs fins allà on ho fos, va baixar amb un aire digne que la senyora Maria Ignàsia ni de més jove hagués igualat, i, sense acomiadar-se de ningú, es dirigí cap a les seves terres, ara solitàries, decidida a convertir-les de bell nou en quelcom calent, a fer-ne, d'elles, altra vegada, un panorama amb dona.

Panorama amb dona ens retrata el poble immers en un laberint de pors i de venjances per l'ambient enrarit per la Guerra Civil i, sobretot, per la repressió feixista, que representen el costat malèfic de l'home. Gabriela, en entrar en contacte amb la maldat dels altres, experimentarà una singular evolució: el que abans era un legítim desig de venjar la mort del seu marit, en comprendre la baixesa de la gent del poble i dels seus botxins, es convertirà en menyspreu i indiferència totals envers ells. Aquest moviment interior la portarà a recloure's altra volta a les seves terres.

Com ja havia fet sobretot a les dues primeres novel·les, *Fuita i martiri de Sant Andreu Milà* (1973) i *Morir quan cal* (1974), Miquel Àngel Riera introdueix a *Panorama amb dona* una multiplicitat de punts de vista, que reflecteixin no tan sols perspectives diferents d'uns mateixos fets, sinó també l'evolució del pensament de la protagonista. Ara Miquel Àngel Riera no divideix la novel·la en capítols, sinó en una sèrie de seqüències, separades tan sols per unes línies en blanc. Les seqüències són contades bé per un narrador omniscient en tercera persona, bé per alguns dels diversos personatges del llibre. Entre aquests destaca sobretot la protagonista, Gabriela de la Vinya Nova, però també hi trobam l'amo en Cosme de s'Almonia, la senyora Maria

Ignàsia, don Francesc de Paula, una criada, Gori, el sacerdot del poble, Felip, etc. De fet, però, el pes de la narració se sosté principalment sobre els discursos del narrador i de la protagonista. Els altres personatges tan sols ofereixen un punt de vista complementari o puntual. De fet, el que realment interessa és l'anàlisi psicològica de la protagonista, molt més que no les diferències de perspectives que trobàvem a *Morir quan cal*. D'aquesta manera, els monòlegs dels altres personatges són insuficients per bastir retrats més o menys complexos i, en canvi, semblen destinats a posar en relleu la personalitat de la protagonista. Així, *Panorama amb dona* funciona com un gran mosaic, tot i que les peces principals siguin els discursos del narrador omniscient i de la protagonista, mentre que les veus de la resta de personatges són simples suports complementaris.

LA GUERRA CIVIL I *PANORAMA AMB DONA*

La infantesa de Miquel Àngel Riera va tenir lloc durant els anys de la Segona República i de la Guerra Civil. Aquest fet històric es reflecteix, sense voluntat documental, com hem dit, en les novel·les *Morir quan cal*, *L'endemà de mai* i *Panorama amb dona*. Tanmateix, l'experiència de la guerra percebuda per l'infant i la que reflecteix l'escriptor adult són força diferents, la qual cosa palesa que a l'hora de parlar de la guerra Miquel Àngel Riera sobretot s'ha basat en les històries que ha sentit contar molt més tard, tal com explicava en una entrevista mecanografiada i inèdita, conservada al seu arxiu personal:

> [...] en referència al primer tram de la meva infantesa, la Guerra Civil no va fer sinó empitjorar-ho tot. M'afectaren, com a quasibé tothom, tot tipus de privacions. Com exemple d'elles, podria referir-me a la de no haver-hi pa a ca meva, i haver de subsistir menjant patata bullida i coses així. Però, de part meva, per raó d'edat, sense dramatitzar-ho. Durant un temps, mentre queien bombes sobre Manacor, ens vàrem refugiar a casa d'uns parents foravilers, en una finca anomenada «Els Cabanells», i allà, durant un temps, vaig ser molt feliç. Dels afusellaments que es produïen una nit sí i la següent també a la sortida del poble, no en vaig tenir notícia fins molt més endavant.

Segons la *Gran Enciclopèdia Catalana*, cap al 1930 Manacor era un poble de 15.721 habitants de caràcter agrari i industrial (1981, IX: 512). Aleshores, la vila vivia una relativa agitació política i social, amb un moviment obrer i d'esquerres que la dictadura del general Primo de Rivera no havia aconseguit desarticular. Des del gener

de 1930, quatre mesos abans del naixement del nostre escriptor, el general Berenguer presidia el Govern espanyol. Tanmateix, ni el govern Berenguer ni l'encapçalat per l'almirall Aznar (febrer-abril de 1931) no aconseguiren frenar el clima antimonàrquic a què havia donat lloc la Dictadura.

El 12 d'abril de 1931, quan Miquel Àngel Riera encara no havia complert un any, se celebraren les eleccions municipals que provocaren la caiguda de la monarquia i la proclamació, dos dies després, de la Segona República. En aquestes eleccions municipals el Front Únic Antimonàrquic va obtenir la batllia de Manacor i a les eleccions generals del mes de juny del mateix any l'esquerra aconseguí la majoria, encara que el centre-dreta remuntà els seus resultats en les eleccions següents de 1933. Els fets d'octubre de 1934 tengueren una gran repercussió al poble, amb una vaga general que fou seguida massivament i que, malgrat transcórrer sense incidents, fou contestada per part de la guàrdia civil amb una forta repressió contra els dirigents socialistes i obrers. Durant els anys de la República sovintejaren els enfrontaments entre els militants d'esquerra i de dreta. El 1936 els falangistes provocaren nombrosos aldarulls a Manacor i arribaren a actuar amb una total impunitat, al marge de la llei i de l'ordre. Les eleccions de febrer de 1936 suposaren a Manacor el triomf de la dreta i la derrota del Front Popular.

A l'inici de la Guerra Civil s'organitzà a l'Ajuntament de Manacor una certa resistència contra la revolta de Franco per part dels socialistes i dels republicans, amb el suport dels carrabiners. Però el 21 de juliol de 1936 una companyia d'infanteria va prendre el poder de la ciutat i, aleshores, els falangistes iniciaren una forta repressió contra els republicans. El fet bèl·lic més important fou el desembarcament de les tropes republicanes del capità Alberto Bayo a la zona situada entre el Port de Manacor i Son Servera, entre els dies 16 d'agost i 4 de setembre de 1936. Durant aquests dies els hidroavions de la República bombardejaren la ciutat de Manacor, un fet que queda constatat a *Panorama amb dona* a partir del discurs del narrador (30-31):

> No era freqüent que succeís de nit, però podia ocórrer i havia passat més d'una vegada que fos precisament a hores de fosca quan es sentissin passar els avions, amb aquella lentitud exasperant que la gent atribuïa a la feixuguesa de dur tantes bombes, i, quan això ocorria, semblava que el poble, tot sencer, deixàs de respirar i, fins que la remor es perdia definitivament dins la distància i desapareixia aquella gravitació immobilitzant que venia de dalt, romania en una actitud dimitidora i primitiva, talment com s'agotzona un estol de perdius dins el sementer i no mou una ala fins que l'instint no li dóna a entendre que s'ha esvaït el perill. L'alarma resultava esfereïdora com si cada vegada fos la primera vegada que sonàs, i la gent, en sentir-la, oblidant

> altres menesters, corria a cercar refugi cap als soterranis o davall els llits, progressant en lleugeresa com més llarga era l'experiència d'aquells tràngols. El que, aquell instant, estava dient alguna cosa o resava en veu alta, es quedava amb una escapçadura de frase penjant a la boca, i aquell altre, més expeditiu, que ja havia sopat i estava quedant bé amb la dona aquell precís instant, o bé s'aferrava més per sentir-se protector i protegit o, oblidant-se en sec del plaer que l'ocupava, ho donava tot a les cames mentre mal aglapia d'una grapada la roba tirada al peu del llit. Ningú, en sentir aquell avís, no posava esment a res que no fos anar a posar-se a cobert amb celeritat, i era freqüent que, acabada l'alarma, en sortir la gent dels amagatalls, es topàs amb un aire espesseït d'olors domèstiques; com podia ser la de llet cremada o de llesques de pa fetes ja carbó.

El narrador de *Panorama amb dona* ens fa saber que la gent havia buidat els soterranis per tal de refugiar-s'hi, per la qual cosa els solars dels afores del poble estaven plens de trastos abandonats. A més, ens diu que dins els refugis «es configurà, d'aquella manera, una òrbita nova de relació social que consistia a compartir la por fins i tot amb gent amb la qual, fins llavores, no s'havia compartit mai més que un discret "bon dia"» (31).

Fou durant els bombardeigs quan la família de Miquel Àngel Riera deixà la casa del poble i es traslladà a la possessió dels Cabanells, situada cap a la banda de la vila que limita amb el poble de Petra, per tal de fugir del perill de les bombes. El record de la possessió dels Cabanells és, en bona part, la base de la qual partirà per dibuixar molts d'anys més tard les cases i les terres de s'Almonia, on viu l'amo en Cosme i la seva família, a les seves novel·les. Tanmateix, s'Almonia no apareix a *Panorama amb dona*. Tampoc la descripció de s'Almonia no coincideix amb els Cabanells, ja que aquesta possessió es troba situada a la part interior, mentre que s'Almonia és prop de la costa, a una distància suficient per tal que es puguin sentir els tirs del front. *Morir quan cal* sembla inspirada en aquest sojorn de la família als Cabanells, quan tenien lloc els combats entre els «nacionals» i els «republicans», arran del desembarcament republicà del capità Bayo. Com ha escrit Josep Massot i Muntaner, «contra el que es podria deduir d'una lectura apressada, la guerra de *Morir quan cal* no és una guerra qualsevol, ni una guerra indeterminada. Tota l'acció hi té lloc el mes d'agost de 1936: s'inicia en un moment de "conflicte" i sota l'amenaça d'un "desembarcament" imminent (pàg. 15), i de bon començament hi plana l'obsessió de la repressió, una obsessió que és constant en pràcticament tots els escriptors mallorquins que s'han ocupat poc o molt de la guerra» (2002: 304). Hi trobam, a més, referències a la persecució dels republicans, a les venjances exercides per particulars, tot aprofitant la confusió de la guerra, a la composició social de les tropes de Bayo, etc. Ara bé, més que d'un record, es tracta d'un episodi completament recreat literàriament.

Tanmateix, no són els bombardeigs ni els combats el que més interessa Miquel Àngel Riera a l'hora d'escriure les seves obres. En canvi, hi trobam un interès molt especial pel tema de la repressió a què els feixistes sotmeteren tots aquells que eren sospitosos de dissentir de la ideologia que s'imposava a la força. Pels historiadors sabem que la repressió feixista s'incrementà arran del desembarcament republicà al Port de Manacor. Ramon Rosselló i Bernat Nadal (2002:5) resumeixen així aquesta primera fase de la repressió feixista a Manacor:

> Va esser immediatament després, amb la detenció dels carrabiners i d'Andreu Estelrich, quan va començar la repressió, militar, amb judicis sumaris i paramilitars, dels feixistes, sense cap casta de control.
>
> La repressió, oli de ricí, pallisses, tortures i assassinats es van multiplicar quan les forces del Capità Bayo desembarcaren a Portocristo i els feixistes locals accentuaren la seva por i el seu odi cap a qualsevol sospitós de republicanisme, de comunisme o, simplement, de no submissió total a les forces insurrectes que ostentaven el poder, i a l'Església Catòlica. [...] El temor que els republicans locals poguessin donar ajut als invasors va provocar un nombre incalculable d'execucions a Manacor. D'aquestes incidències, els rectors en varen informar el bisbe Miralles.

Els falangistes detenien els republicans i altres persones de la ciutat que consideraven contràries a ells i els afusellaven durant la nit al cementiri de Son Coletes. Es compta que foren assassinades noranta-una persones, encara que altres calculen que ho foren unes nou-centes. Entre aquestes hi havia el fill del batlle republicà Antoni Amer Llodrà que, abans d'esser ajusticiat, patí tortures i vexacions amb la finalitat de fer-li delatar on romania amagat el seu pare. Aquest fet concret és recollit per Miquel Àngel Riera a la novel·la *L'endemà de mai*.

El clima enrarit del poble de Manacor a causa de la guerra és palès a les tres novel·les d'aquesta trilogia de Miquel Àngel Riera: *Morir quan cal*, *L'endemà de mai* i *Panorama amb dona*. Aquí Riera situa el centre d'operacions dels feixistes revoltats a la *Jefatura*, on s'organitza la repressió i indiscriminadament s'exerceix el poder. Tanmateix, com hem dit abans, el retrat que el nostre autor fa de la guerra i de la persecució al poble prové de les històries que va sentir contar molt més tard. Això no obstant, tal com ha assenyalat Josep Massot i Muntaner, dels fets luctuosos de la Guerra Civil a Manacor «Riera dóna exemples abundosos, passats per una profunda elaboració literària, però que en molts casos tenen un dring d'autenticitat semblant al d'algunes pàgines de *Les Grands Cimetières sous la lune*, de Georges Bernanos» (2002: 309). Però, sens dubte, de les tres novel·les del nostre autor és *Panorama amb dona* la que aprofundeix més en el fet de la repressió i en els mecanismes que la provoquen.

La primera crítica relacionada amb la repressió feixista que apareix a *Panorama amb dona* fa referència al sentiment de por que la gent experimenta, que li nega la llibertat d'expressió. Tothom coneix qui són els autèntics responsables de la repressió, però estan obligats a callar:

> La gent, enc que calli, ho sap. Calla precisament perquè ho sap massa. Per molt que ells fan per amagar-ho tirant-hi terra al damunt, la gent ho sap tot. Sobretot les famílies dels morts, que ho tenen ben clar i, la majoria, malgrat que els està prohibit, no han volgut escoltar coverbos i s'han posat dol perquè saben que són ben morts i no hi ha res de veritat en allò que diuen d'alguns de si han fuit amb els rojos o són encara vius en alguna presó d'alladeçà la mar. En duen, de dol, moltes famílies, però jo no en duré. Moltes el duen, més que res, com una manera de dir allò que no els deixen dir, com una forma de manifestar que tanmateix no s'ho creuen i que volen protestar, i duen dol com per passar gust de penjar a la finestra una bandera prohibida (25).

El poble sencer, als ulls de Gabriela, s'ha convertit en còmplice de l'assassinat de Laro: «en un conjunt sospitós de cares dins el qual podia haver-hi, precisament, algú que ja no podia sentir pronunciar pus mai el nom d'En Laro sense, dins ell, sentir una llanderada, responsable en algun sentit de la seva mort» (32). En l'enteixinat del poder, *Jefatura* és el centre neuràlgic des d'on parteixen les ordres que es transmeten a tot el poble, com si es tractàs d'una mena de sistema nerviós que dirigís el conjunt sencer: ...«d'allí precisament d'allí, sortien unes nervadures que, aquell mateix instant, constituïen tota l'anatomia activa del poble» (45). Quant als dirigents de la repressió i als seus caps, Gabriela sap que el seu poder es basa en una cadena, en la protecció que reben dels seus subordinats: «Quant a qui són ells, conec la classe de bestiar: és gent que comanda, trepitgen com cavalls, es moren de tenir poder. Tenen estols de sanats que els obeeixen i els guarden l'esquena. Però jo som dona, i una dona hi veu més per un cós d'agulla que un home des d'un balcó» (43).

En haver tocat les campanes, com en un acte simbòlic de rebel·lia, Gabriela s'adona de l'agressivitat dels homes de *Jefatura*: «Aquella que acabava de sortir disparada de dins *Jefatura*, era gent de pell molt prima, propensa a pensar malament de tota iniciativa que no fos seva i, sobretot, vulnerable davant qualsevol situació poc clara que d'alguna manera es pogués relacionar amb un intent de subversió» (73). Ara bé, la cadena de poder no explica tot el mal que fan els repressors, car al dolor planificat s'afegeix el que neix espontàniament del cor d'algun d'aquests botxins. Així, d'entre tots els homes de *Jefatura* el fill del mestre, Gori, just un adolescent, és el que mostra una agressivitat més forta, ja que fa mal sobretot per passar gust. Es diu que en una nit

ell sol afusellà deu homes. La maldat de Gori li arriba a donar una aura de popularitat que, als ulls de la gent més inculta i fanàtica, arriba «a sobrepassar i tot la del senyor de Gosauba, don Francesc de Paula» (97). L'episodi de la mort de don Martinet representa el cim de la seva crueltat.

ARISTOCRÀCIA, ESGLÉSIA I REPRESSIÓ

La implicació de l'Església en els fets de la Guerra Civil, que Miquel Àngel Riera explica a *Panorama amb dona*, és un altre fet que tampoc no ha passat per malla als historiadors. Ramon Rosselló i Bernat Nadal expliquen que, arran del desembarcament republicà, alguns capellans de Manacor s'oferiren per anar al front. La guerra es convertia així en una «creuada» amb una forta implicació religiosa. A tot això cal afegir que, un cop es retiraren les forces de Bayo, trobaren a l'església del Port de Manacor que els republicans havien mutilat imatges i profanat els ornaments i les formes sagrades. La victòria dels «nacionals» a Manacor fou atribuïda per la gent del poble no a la millor organització i al més bon equipament bèl·lic dels franquistes, sinó a la intervenció miraculosa del Sant Crist de l'església dels Dolors.

A *Panorama amb dona* el monòleg del capellà exemplifica la justificació de la repressió per part de l'Església catòlica i la lloança d'aquells que exerceixen aquesta repressió (33):

> No ho deixem tot a les mans de Déu ni en les d'aquells germans que, en defensa de tots, han abandonat les seves cases, les seves nobles professions, els seus oficis, les seves terres, acceptant convertir-se en els administradors de la justícia dels homes. Anem amb els ulls oberts, destapem la cara d'aquells que són autèntics enemics encoberts, i Déu ens ho premiarà.

El sacerdot, que es nega a oficiar un funeral a Laro, justifica el seu assassinat, perquè «al món no succeeix res, ni un home mou un dit ni es batega un bri d'herba, que quedi fora de la seva insondable voluntat [de Déu]» (50). A més, el sacerdot confessa els que han d'esser assassinats i, d'aquesta manera, es converteix en el còmplice dels assassins. Tot això, confereix al rector un poder que, contràriament als manaments cristians, reparteix amb una absoluta arbitrarietat (70):

> [...] hi havia un home [el rector], una mala espècie de reietó, que, emparant-se en la bona fesomia pública que li atorgava el vestir sotana amb ribets morats, exercia un joc que consistia a comprar confiança a tothom, pagant-la de molt distinta manera a l'hora de repartir favors ell, i establia una

> tria de la qual, era notori, per a uns es derivaven torrentades d'afalacs i beneplàcits mentre que, uns altres, sens dubte els que més els necessitaven, amb freqüència s'havien d'acontentar, com ella mateixa, amb bones paraules i un toc a la barra.

El rector, lluny de practicar la caritat cristiana, dóna els seus favors als poderosos i n'exclou els desafortunats. Per a ell no compta la gent humil, ara amb les finestres de casa seva segellades, perquè tenien «una branca de la família violentament amputada de fresc» (35).

Riera, però, no ens presenta l'actitud de l'Església com un simple posicionament institucional, sinó que desgrana la imbricació existent entre el feixisme, les classes altes i els estaments eclesiàstics. Per això, deixa ben clar que, tot i que en la repressió feixista participàs gent de les classes treballadores –com, per exemple, ho és el fill del mestre–, hi havia una implicació molt directa de les classes altes –com l'aristocràcia decadent, representada per don Francesc de Paula– i de l'Església en la repressió: «Cases, moltes d'elles, pertanyents a famílies amb lloc reservat al primer banc de la parròquia, a vegades gent no antiga però amb anomenada de manejar diners. Una, era aquell gran casalot amb una vintena de finestres que havia estat del metge i ara pertanyia a les monges [...]» (34). La denúncia de la conxorxa entre l'estament religiós i les classes altes durant el franquisme ja apareixia al poema IV de *Biografia* (1974), on també es referia als «bancs amb respatller de les esglésies / reservats per a uns homes esveltíssims / que Déu supòs que estima més» (2004, 39).

L'incident de la detenció de don Martinet i la seva mort és una mostra del declivi de l'aristocràcia i de les esquerdes que s'obren a causa del suport que els senyors donen al feixisme. La mort de don Martinet, un senyor homosexual, políticament inofensiu, és una prova que l'aristocràcia ha deixat de ser un estament intocable, encara que qui dirigeixi la repressió sigui el senyor de Gosauba. Precisament, don Martinet mor humiliat per Cornet i Gori, que volen obligar-lo a fer el coit amb Gabriela. Gori, a qui don Martinet estima platònicament, és qui més l'humilia i li causa la mort just per divertir-se. El fet, però, té unes conseqüències greus, car converteix en víctima un home de la classe social que dirigeix la repressió i, per tant, fa palès que ara ningú no està lliure de la xarxa de violència creada (97):

> [...] senyor de Gosauba, don Francesc de Paula, home condret com ningú, recte com una soca de fasser, tan cristià com el que venia després del papa, sufragador magnificent del retaule tot ell en or fi, a l'església gran, del sant de qui feia nom, advocat sense exercici i fill i nét de notaris, en les bones mans del qual estava disposada, amb tota l'autoritat del poble, la defensa de la llei dels

> homes de bona voluntat i, amb permís del rector, de la majoria dels manaments de la de Déu. Don Francesc de Paula era tot un senyor, exercia la seva autoritat des de dins casa seva i es deixava veure poc per dins *Jefatura*, on, tot i així, no s'encenia un llum ni es passava una ratlla damunt un nom sense que ell primer ho decidís i tot seguit ho ordenàs.

Sobretot, però, els monòlegs de dona Maria Ignàsia presenten la justificació teòrica de l'onada de violència dels feixistes. Segons ella, sobre el seu espòs ha recaigut la direcció de la repressió com si es tractàs d'una comesa messiànica, d'un deure històric per aconseguir el bé de tots: sobre don Francesc de Paula, segons dona Maria Ignàsia, «ha caigut el comès més difícil que pot desitjar un home», «una responsabilitat històrica de les que, quan es concreten, correspon que les atengui tot un poble i no un individu» (99). Amb el senyor de Gosauba «hi ha altres persones que, rere ell, lluiten per la defensa de la religió i de l'ordre, persones sense les quals ell es sentiria com un cervell sense braços executors». Tanmateix, «les iniciatives les ha de tenir ell, que sense la seva activitat vigilant i la seva paraula res no es mouria» (100). Per això, el narrador, tot focalitzant-se en el pensament de Gabriela, ens diu, amb una evident ironia, que «don Francesc de Paula, si és que verament existia, devia ser una cosa molt especial, una cosa com el Bonjesús, que és pertot i no se'l veu per enlloc» (102).

Aquesta justificació de la violència i de l'assassinat també és compartida per don Francesc de Paula mateix, que de la mateixa manera considera la seva labor com una comesa per al bé del poble i pensa que la història li ho agrairà (134-135):

> No dec ser tan mala persona com creies que era. Si me coneguessis, és ben segur que em valoraries d'una altra manera. I és que tu no saps, ni ningú no imagina, què representa tenir una responsabilitat com la que jo tenc. Això que faig, algú ho ha de fer, pel bé general del poble. Ja sé que, en algun cas, m'hauré equivocat [...] i sé que, a la llarga, malgrat els errors que haguem pogut cometre, quedaré davant la història com un personatge que va saber complir la seva obligació, per desagradable que li resultà, en alguns casos, complir-la. Jo sé que aquesta serà la imatge que quedarà de mi i que la gent, una vegada curades les cicatrius, estarà contenta de mi i que, trobant-se fet un poble sa i net de rates, me recordarà amb orgull.

Aquest punt de vista, però, és completament diferent del de Gabriela, la qual, quan coneix don Francesc de Paula, s'adona que «Ell, part damunt tot, és el gran culpable. Ell és el déu» (131), encara que els braços executors hagin estat uns altres. El comportament de don Francesc de Paula amb Gabriela, però, reflecteix l'enviliment moral d'aquest home: s'aprofita sexualment d'ella i la sotmet a vexacions i humiliacions fastigoses. Tanmateix, l'origen del seu comportament està en la repressió sexual a què

la seva dona l'ha sotmès. Una repressió que dona Maria Ignàsia continua en l'educació del seu fill, don Llorencet, al qual vol protegir de qualsevol temptació de la carn fins al punt de negar-li completament la sexualitat (158):

> Que siguin els altres, gent més baixa que tu, els encarregats de perpetuar l'espècie. La d'ells, que no la nostra, que, amb tu, hem arribat al punt més alt a què pot aspirar un llinatge. Si Déu no vol fer un miracle enviant-te descendència per la seva intervenció, que s'estronqui definitivament la nostra vena, que deixi de veure branques el nostre arbre de família, m'és ben igual. Qualsevol cosa, excepte fer-ne, de la teva puresa, un preu per qualsevol cosa que te cobri el món.

Ara bé, les dèries religioses de la senyora no coincideixen amb un comportament realment moral. La criada, amb el seu monòleg, ens assabenta que dona Maria Ignàsia va robar don Francesc de Paula a la seva germana, la qual finalment es féu monja. Per això, la senyora és quelcom que s'ha interposat en el camí dels altres i que els tergiversa les voluntats. La constatació per part de Gabriela que tot el mal prové, en última instància, de la repressió que dona Maria Ignàsia ha generat en el seu entorn serà el que desencadenarà l'acció de la protagonista. Gabriela la considera responsable de la repressió feixista, car manipula la voluntat del seu marit. Quan Gabriela creu que els feixistes han fet presoner Felip, l'amic de Laro que s'ha refugiat a la Vinya Nova, emprèn la seva venjança contra dona Maria Ignàsia i fa perdre la virginitat a don Llorencet, acció amb la qual pretén «esbucar una part d'aquell món tancat dins el que ella havia vist com se li ofegaven tantes coses» (177). Tanmateix, en saber que Felip és lliure i que només ha canviat d'amagatall, Gabriela comprendrà la relativitat dels valors i decidirà, en un gest de menyspreu i alhora de superioritat, abandonar el poble i reintegrar-se al món pur de la Vinya Nova.

CONCLUSIÓ

Panorama amb dona clou el cicle de novel·les de Miquel Àngel Riera ambientades durant la Guerra Civil. Però, mentre que a les obres anteriors el tema de la guerra era explicat en relació a la maldat implícita de l'ésser humà, a *Panorama amb dona* aprofundeix en els mecanismes de poder sobre els quals es basa la repressió. Això no obstant, la novel·la s'allunya dels tons negres i pessimistes gràcies a la riquesa de la protagonista, que palesa un amor a la vida que la fa capaç de superar les situacions més

adverses. *Panorama amb dona* esdevé, així, una història esperançada, dins el conjunt d'unes obres caracteritzades per la visió negativa de l'home.

PERE ROSSELLÓ BOVER
Universitat de les Illes Balears

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARNAU, C. (1984) «*Panorama amb dona*», *Serra d'Or*, 292 (gener), p. 37.
Gran Enciclopèdia Catalana (1981), IX, p. 512, s. v. 'Manacor'.
MASSOT I MUNTANER, J. (2002) *Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
RIERA, M. A. (1978) *L'endemà de mai*, Barcelona, Edicions 62.
— (1983) *Panorama amb dona*, Barcelona, Edicions 62.
— (2004) *Obra poètica completa (1953-1993)*, Port de Pollença, Edicions del salobre.
ROSSELLÓ, R. & B. NADAL (2002) *Manacor, l'Església i la Guerra Civil*, Manacor.
ROSSELLÓ BOVER, P. (1982) *L'escriptura de l'home. Introducció a l'obra literària de Miquel Àngel Riera*, Mallorca, Obra Cultural Balear / Universitat de Palma de Mallorca.

Monogràfic
«Sintaxi històrica»
coordinat per Josep Martines i Manuel Pérez Saldanya

SINTAXI HISTÒRICA

Durant molt de temps l'expressió *gramàtica històrica* ha estat un terme sinònim, o quasi sinònim, de *fonètica* i *morfologia històrica*. Comptat i debatut, les principals gramàtiques històriques catalanes i els principals estudis sobre la història interna de la llengua s'han centrat fonamentalment a delimitar les «lleis fonètiques regulars» que justifiquen els canvis experimentats per les vocals i consonants del llatí al català, i a establir els paradigmes flexius del català antic i els canvis experimentats fins al català contemporani. La sintaxi, per contra, ha estat la gran «desconeguda» dels estudis d'història de la llengua. No cal dir que disposàvem de treballs pioners que aportaven una gran quantitat d'informació, com ara els de Pompeu Fabra, Joan Coromines, Antoni M. Badia, Francesc de B. Moll i, sobretot, l'estudi fonamental, i no sempre prou valorat, d'Anfós Par basat en els escrits de Bernat Metge.[1] A partir d'aquests treballs, de fet, hem començat a disposar d'informació sobre alguns aspectes remarcables de la sintaxi històrica del català; es tracta bàsicament de treballs vinculats, sobretot, a l'edició de textos antics contrets o d'estudis centrats en temes específics de la sintaxi històrica. Pensem, per exemple, en la construcció *per sarraïns a preïcar*, en la posició proclítica o enclítica dels pronoms febles, en la perífrasi de passat amb *anar* o en les perífrasis aspectuals amb *venir*, en l'alternança dels auxiliars *haver* i *ésser* de les perífrasis de perfet (i. e. *ha dit* i *és arribat*), en l'ús dels verbs *ésser* i *estar* en les oracions atributives i locatives, en la concordança negativa, en els usos de l'article masculí amb valor abstractiu o quantitatiu, en els pronoms relatius, en la formació de conjuncions i de locucions conjuntives, etc.

Paral·lelament, la descripció de la gramàtica del català estàndard hodiern ha fet una passa avant important amb l'edició l'any 2002 de la *Gramàtica del català contemporani*.[2] Aquesta obra parteix, en bona mesura, dels avanços experimentats en el coneixement dels parlars vius, de l'anàlisi dels problemes derivats de la diversificació de l'ús social del català i de l'aplicació dels nous corrents de la lingüística a la descripció

1. Anfós Par, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle, Max Niemeyer, 1923.

2. Joan Solà, Maria Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, 3 volums, Empúries, Barcelona, 2002.

de la llengua estàndard. Ofereix una visió global de la gramàtica del català actual i és un punt de partida imprescindible per al coneixement dels problemes que l'afecten. Així mateix, serveix de referència per als professionals de la llengua en l'actual procés de normalització.

El desenvolupament dels instruments informàtics i l'aplicació d'aquests als estudis lingüístics han obert perspectives noves i esperançadores en l'àmbit de la diacronia i molt especialment de la sintaxi diacrònica. Tot i que la constitució i l'aprofitament de *corpora* textuals continua sent una tasca feixuga, els mitjans informàtics ja permeten l'obtenció de materials d'una gran utilitat en la descripció dels fets lingüístics al llarg del temps. A redòs d'aquests avanços s'han començat a constituir bases textuals en llengües diverses i advertim un renovellament de l'interès per la lingüística diacrònica bastida sobre *corpora* i, molt especialment, per la sintaxi històrica. Notem, en aquest sentit, que els treballs de fonètica i morfologia històriques es poden realitzar a partir d'un nombre relativament reduït de textos ben seleccionats. Els treballs de sintaxi, en canvi, requereixen corpus extensos, en la mesura que moltes construccions sintàctiques tenen una freqüència d'ús relativament baixa i, a vegades, es documenten només en tipus concrets de textos.

Hi ha un segon factor que també ha contribuït a la dinamització actual dels estudis de sintaxi històrica: l'interès que els lingüistes teòrics han mostrat en els últims anys pels fenòmens de variació diastràtica, diatòpica i també diacrònica, i l'estudi dels mecanismes que justifiquen la variació i el canvi. Conceptes com el de reanàlisi, vinculats a la sintaxi generativa, o el de la gramaticalització, vinculat a la lingüística funcional i al cognitivisme, s'han revelat com a eines utilíssimes per a explicar i formalitzar molts canvis sintàctics. No ens ha de sorprendre, doncs, que en els últims anys s'hagen posat en marxa projectes de solvència centrats en la gramàtica històrica de llengües romàniques i realitzats per investigadors vinculats tant a la història de la llengua com a la teoria lingüística. Recordem, en aquest sentit, la *Sintaxis histórica de la lengua española*, de la qual s'han publicat els dos volums de la primera part, centrada en la frase verbal,[3] o el projecte *ItalAnt: per una Grammatica dell'Italiano Antico*.[4]

3. Concepción Company Company (dir.), *Sintaxis hisórica de la lengua española. Primera parte: La frase verbal*, Mèxic, Universidad Nacional Autónoma de Mexico / Fondo de Cultura Económica, 2 vols.

4. Projecte dirigit per Lorenzo Renzi i Giampaolo Salvi, que culminarà amb l'edició d'una gramàtica de l'italià antic. Per a més informació sobre aquest projecte i per a les versions actuals dels capítols, vg. <http://www.ovi.cnr.it/italant.htm>.

En aquest context, també des de l'àmbit lingüístic català es va considerar la conveniència d'engegar un projecte de recerca que partís d'aquests pressupòsits i que tingués com a port d'arribada la descripció de l'evolució de la sintaxi del català, des dels primers textos fins al s. XVI. Aquesta descripció s'ha de fonamentar en un corpus textual que complisca condicions bàsiques com ara les següents: ha de ser representatiu de tots els eixos de la variació (diafàsica, diatòpica, diacrònica i diastràtica); ha de partir d'edicions fiables; ha de ser comú per a tot l'equip de recerca, i ha de sotmetre's a un tractament informàtic que n'agilite la consulta i l'extracció de les dades. Es tracta d'un projecte que mobilitza els esforços de tot un equip d'investigadors de disciplines i d'orientacions metodològiques diverses:[5] filologia i edició de textos, lingüística sincrònica i diacrònica, dialectologia, sociolingüística, informàtica, traductologia, gramàtica comparada, etc.; açò assegurarà la riquesa i la solidesa de les dades aportades i, alhora, exigirà una tasca de coordinació molt important. La sintaxi serà el punt d'atenció essencial de l'obra; hi haurà també un espai per a la descripció d'aspectes bàsics de la fonètica i de la morfologia de la llengua durant aqueix període històric, especialment d'aquelles qüestions sobre les quals hi ha novetats a aportar (metodològiques o explicatives). El resultat ha de ser una descripció global de l'evolució de la gramàtica (especialment de la sintaxi). Aquesta descripció podrà servir, en uns casos, només per a actualitzar o per a revisar temes ja resolts; en uns altres, arribarà a fer llum damunt qüestions importants del sistema potser no prou tractades ni ben conegudes. Confiem que hi tindran un relleu particular les dades sobre aspectes que afecten el model lingüístic de referència contemporani i la norma que el regeix.

Atesa aquesta orientació del projecte, la teoria lingüística esdevindrà un instrument al servei de la descripció i l'explicació dels fets. Es tractarà d'aprofitar els avanços conceptuals dels diversos corrents de la lingüística per oferir uns materials a l'abast d'un usuari divers (lingüistes de llengües i d'orientacions metodològiques i d'interessos variats i professionals de la llengua, ensenyants, públic culte en general).

L'any 2003 es va celebrar el *I Simposi Internacional «Vers una sintaxi històrica del català: objectius i metodologia»* a la seu de la Universitat d'Alacant a la Nucia (Marina Baixa, País Valencià), organitzat per aquesta seu universitària, per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i pel projecte de recerca IVITRA. Progressivament

5. El projecte s'inscriu en el marc dels projectes d'investigació del Ministeri d'Educació i Ciència-FEDER; concretament, es tracta del projecte *Bases per a una «Gramàtica del català antic»* (HUM2005/03508FILO).

s'han incorporat com a col·laboradores institucions i entitats de molt de relleu com ara la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i la Societat de Llengua i Literatura Catalanes. Des de llavors hi ha hagut tres edicions més del simposi i enguany (el 2006) n'enllestim la preparació del quart. Aquestes trobades tenen com a objectiu posar els fonaments per a l'elaboració d'una sintaxi històrica del català. Concretament pretenen:

(*a*) Establir el corpus textual sobre el qual treballaran els diversos investigadors. Aquest corpus s'ha sotmès a un tractament informàtic. El corpus vol ser representatiu de la variació des dels orígens de la llengua fins al s. XVI i es fonamenta en edicions fiables dels textos.

(*b*) Conèixer les possibilitats i les limitacions de l'estudi lingüístic dels textos antics; recordem factors com ara l'existència de diverses edicions d'una mateixa obra, la intervenció dels copistes en la transmissió dels textos, la variació, la influència d'unes obres sobre unes altres, etc.

(*c*) Triar el programa informàtic més adequat a les característiques del corpus textual i als objectius del projecte. Aquest programa permet un accés àgil a la informació.

(*d*) Fixar les diverses fases i la cronologia del projecte: tria i tractament informàtic del corpus, selecció del programa informàtic, fixació d'un model de descripció i de tractament dels materials, redacció dels estudis, etc.

(*e*) Concretar les necessitats d'infraestructura del projecte: recursos econòmics i humans (mitjans informàtics, personal tècnic i investigador, becaris, etc.), durada, fonts de finançament, etc.

(*f*) Concretar i ordenar els temes de la sintaxi del català que inclou la recerca.

(*g*) Caracteritzar la metodologia lingüística, el to i l'estil de redacció dels diversos estudis.

A les hores d'ara, s'ha avançat considerablement en la constitució del corpus textual (CICA: «Corpus Informatitzat del Català Antic», coordinat per Joan Torruella), l'aprofitament del qual serà el mitjà essencial per a la descripció de les categories i estructures, i dels canvis que han experimentat al llarg del temps.[6]

6. Així mateix, s'han establert ja els temes que seran objecte d'estudi dins la sintaxi històrica i han estat distribuïts entre l'equip d'investigadors que durà a terme la redacció d'obra. Aquest equip està integrat per persones vinculades a universitats de dins i de fora de l'àmbit lingüístic català. Els diversos simposis ja duts a terme

Els articles que aplega la part monogràfica d'aquest número 37 de la revista *Caplletra* van ser aportats, entre altres, als primers simposis esmentats. Es tracta d'estudis de sintaxi representatius del tarannà i dels objectius del projecte; ja aprofiten, en graus diversos, corpus textuals propis o el del projecte, llavors encara en una fase molt primerenca de constitució. No s'han de prendre, doncs, com a capítols tancats de la futura sintaxi històrica; són avanços en qüestions de molt d'interès que seran represes i aprofundides més avant, potenciant el vessant descriptiu i minimitzant l'aparell teòric amb què alguns d'aquests treballs han estat concebuts.[7] Vegem-los ací molt breument.

Bruno Camus Bergareche (Universidad de Castilla-La Mancha) fa en «La quantificació: estudi comparatiu castellà-català» un inventari d'aspectes relacionats amb els mots quantificadors i amb altres qüestions connexes que cal tenir en compte en una sintaxi històrica del català, i els contrasta amb l'estat de coses del castellà. Fa observacions de molt d'interès quant a l'aparició o al desús, al comportament i a l'evolució de quantificadors com ara *bastant* (anterior al castellà *bastante*), *fort* (desplaçat per *força*), *ambdós* i *cada*, etc.

L'aportació de Susann Fischer (Universität Stuttgart), sota el títol «Construcciones con avance estilístico en el catalán antiguo», se centra en un terreny poc petjat en els estudis de sintaxi històrica catalana: els fenòmens vinculats amb l'orde dels elements dins l'oració. Fischer subratlla la connexió de l'avanç estilístic amb la denotació d'èmfasi en la clàusula.

Montserrat Batllori (Universitat de Girona), Narcís Iglésias (Universitat de Girona) i Ana Maria Martins (Universidade de Lisboa) fan en «Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval» una anàlisi dels pronoms àtons del català segons una perspectiva comparativa. Tot i que els autors no donen la qüestió per conclosa, ofereixen una descripció molt aprofundida de les singularitats i les coincidències del sistema medieval de clítics catalans davant altres llengües romàniques (castellà, portuguès i francès), especialment, quant a la posició proclítica o enclítica.

---

i, d'una manera especial, el d'enguany mateix serveixen, entre altres coses, per a unificar els criteris i la metodologia de treball, i la redacció i el to dels estudis.

7. Així mateix, un altre feix de treballs procedents dels esmentats simposis veuran la llum promptament dins la col·lecció «Symposia Philologica», una altra publicació de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

Un tema clàssic (i fins ara no ben resolt) en els estudis de gramàtica històrica del català és la selecció de l'auxiliar *ésser* i *haver* en els temps compostos. El lector trobarà ací dues aportacions centrades en la qüestió, segons perspectives diferents: la de Joan-Rafael Ramos (Universitat de València), «Els auxiliars dels temps compostos en català medieval», i la de Jaume Mateu Fontanals (Universitat Autònoma de Barcelona), «La selecció de l'auxiliar en els verbs intransitius del català antic: alguns aspectes descriptius i explicatius». En el primer, Ramos, parteix d'un corpus de textos literaris i adverteix que les vacil·lacions en l'ús de l'auxiliar segueixen un procés evolutiu: el fenomen comença en els verbs de canvi de lloc i en el verb *ésser*, i s'estén després a un altre grup de verbs, els intransitius de canvi d'estat, els estatius i els esdevenimentals. Afecta finalment les estructures que duen un clític (impersonals, passives pronominals, verbs reflexius, verbs pronominals) i la passiva perifràstica. Veu, en aquest procés, l'acció de fenòmens analògics i reestructuracions morfosintàctiques. Al seu torn, Mateu, proposa una *jerarquia de selecció de l'auxiliar* en català antic que pot donar compte de la variació en l'ús dels auxiliars *ésser* i *haver*. Així, considera com a fet «esperable que els verbs estatius i els verbs esdevenimentals siguin els primers a admetre la substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver* ja que són precisament aquests verbs els que ocupen una posició intermèdia» dins aqueixa jerarquia. Adverteix que hi ha una gradualitat en la fixació de les línies de tall entre les classes lexicosemàntiques implicades en la selecció de l'auxiliar. Considera que es poden superar alguns dels problemes dels enfocaments descriptius sobre la selecció de l'auxiliar si s'atén a l'explicació de quins són els trets semanticorelacionals, codificables en la sintaxi de l'estructura argumental.

L'aportació de Gemma Rigau (Universitat Autònoma de Barcelona), «Estudi microsintàctic del verb *caldre* en el català antic i en l'actual», fa veure les possibilitats que ofereix l'aprofitament de les dades documentals i dels parlars vius per a acostar-nos a la descripció dels fets lingüístics dins un projecte de sintaxi històrica. Se centra en el comportament sintàctic i els valors semàntics del verb existencial deòntic *caldre* en els textos antics i en dialectes contemporanis, on encara descobreix usos de molt d'interès. Mostra que els investigadors no poden limitar-se a parar atenció a les dades documentals o als usos del model estàndard; caldrà que tinguen també presents els parlars territorials, on més d'una volta s'han arredossat velles construccions o s'han desenvolupat matisos nous hereus d'aquelles.

Maria Josep Cuenca (Universitat de València) i Àngels Massip (Universitat de Barcelona) aprofiten en «Connectors i processos de gramaticalització» les darreres

aportacions de la teoria sobre la gramaticalització per a explicar el procés de gestació de connectors catalans de molt d'interès, concretament, *encara*, *encara que* i *jatsia que*. Se centren en un corpus documental concret i de gran importància en la història del català: el llibre de *Costums de Tortosa* (s. XIII). Com bé fan notar, l'anàlisi qualitativa i quantitativa dels materials vessats pel corpus a la llum d'una aportació teòrica sòlida mostra les possibilitats d'aquesta mena de treballs per a descriure la generació i de l'evolució històrica dels connectors.

El treball «Valors adverbials associats a la conjunció *que*: un estudi diacrònic», aportació de Montse Batllori i Avel·lina Suñer (totes les dues de la Universitat de Girona), és una anàlisi històrica dels valors adverbials (causal i final) associats al nexe *que* en català i també en altres llengües romàniques. Mostra com, en els primers testimonis escrits, molt lligats al model oral, el ric sistema llatí de nexes se simplifica en aqueix nexe polivalent. A mesura que es construeix un model formal romànic i, sobretot, a partir del s. XIII, sorgeixen altres nexes que competeixen amb el *que* polisèmic. Les autores fan veure que aquest és un procés que afecta tot l'àmbit romànic.

Vet ací, doncs, una (re)presentació d'un projecte («Vers una sintaxi històrica del català») que es materialitza a poc a poc, però amb fermesa, gràcies a l'esforç i a l'entusiasme d'un grup d'investigadors tenaços.

JOSEP MARTINES
Universitat d'Alacant
MANUEL PÉREZ SALDANYA
Universitat de València

BRUNO CAMUS BERGARECHE

LA QUANTIFICACIÓ: ESTUDI COMPARATIU CASTELLÀ-CATALÀ*

0. INTRODUCCIÓ

A partir d'una descripció esquemàtica de l'evolució de la majoria de les paraules de valor quantificador del castellà (§ 1), volem abordar diferents aspectes de la sintaxi de les mateixes peces lèxiques del català antic (§ 2). Es tracta de preparar un petit catàleg de les qüestions relatives a aquesta parcel·la gramatical que podrien requerir un estudi detallat en una eventual sintaxi del català.

Abans de començar volem advertir que no inclourem en el nostre inventari de quantificadors la totalitat de les peces que porten aquesta informació almenys en les llengües romàniques i, per tant, en català i castellà. Nosaltres n'hem seleccionat d'aquestes només aquelles que es presenten amb un comportament distribucional i semàntic més homogeni i en els contextos, diguem-ne, més neutres. Seran les següents:

(*) Aquest treball es una versió ampliada de la comunicació que vaig presentar al simposi *Vers una sintaxi històrica del català: metodologia i objectius* celebrat a la Nucia (Alacant) durant els dies 12, 13 i 14 de novembre de 2003. Vull agrair a Manel Pérez Saldanya i la resta dels organitzadors la seva invitació a participar en aquella trobada tan enriquidora i a la preparació del projecte de gramàtica del català antic. He d'agrair igualment les indicacions i consells fets pels participants del simposi, cap dels quals òbviament no és responsable de les idees (i errors) ací exposats i sí, més probablement, dels encerts, si és que n'hi ha algun.

1) En primer lloc les paraules quantificadores que presenten propietats distribucionals típiques dels determinants, és a dir, els numerals cardinals i els indefinits de la gramàtica tradicional o quantitatius.

2) Els quantificadors de caràcter adverbial o quantificadors de grau.

Per contra, s'ha de tenir clar que no parlarem d'aquestes altres menes de paraules quantificadores:

3) Els numerales ordinals, partitius, multiplicatius i d'altres, la distribució dels quals resulta més propera a la dels adjectius o, pel que fa a paraules com *meitat, doble*, etc., als noms.

4) Quantificadors negatius, amb els problemes específics propis de mots amb polaritat i, en conseqüència, de distribució contextualment condicionada, que probablement haurien de ser descrits amb la negació.

5) Quantificadors interrogatius i exclamatius, amb propietats també similars a les paraules polars i la resta dels tipus de paraules interrogatives, raó per la qual convé parlar-ne quan s'abordin els problemes de les estructures interrogatives.

6) Finalment, quantificadors comparatius, igualment amb distribució limitada a certs contextos sintàctics, l'anàlisi dels quals es podria fer millor a l'hora de tractar la sintaxi molt particular de la comparació.

Hem d'assenyalar també que aquest treball és, pel que fa a la descripció del català antic, purament de tempteig i provisional i això explica les característiques del corpus de textos utilitzat. Així doncs, hem escollit textos que fossin culturalment rellevants, de diversos segles i, sobretot, que estiguessin en un format fàcilment manipulable, preferiblement digital, o fossin acompanyats d'estudis lingüístics ben acurats. El resultat es presenta al final del treball i és una petita tria de deu publicacions que arrepleguen documents i textos literaris entre mitjan segle XIII i finals del XV, sense cap pretensió de representativitat o d'exhaustivitat. Creiem, però, que les dades que subministren relatives a la sintaxi i distribució dels quantificadors són suficientment dignes de consideració i, per tant, el quadre que ens permeten dibuixar, tot i que provisori, pot ser un bon punt de partida. I això és el que buscàvem i hem volgut.

1. EVOLUCIÓ DELS QUANTIFICADORS A LES LLENGÜES ROMÀNIQUES I EL CAS DEL CASTELLÀ

1.1 El marge esquerre del sintagma nominal a les llengües romàniques

El desenvolupament històric dels quantificadors forma part del més ample procés d'evolució de la sintaxi i distribució de les paraules amb valor determinant en llatí. Aquesta llengua, en la forma clàssica, no disposava encara d'una classe ben definida amb criteris formals o distribucionals de determinants. Els numerals, demostratius, possessius, indefinits, etc. del llatí presentaven propietats encara properes a la resta dels adjectius i això feia complicat definir en aquesta llengua una posició sintàctica específica dins del SN que fos específica per a tots aquests mots. Des del llatí vulgar, la situació comença a canviar i el símptoma més clar serà el naixement de l'article romànic, el qual, des de la seva posició a l'esquerra del nom determinat (almenys en la Romània central i occidental), es col·loca a l'avantguarda de l'evolució dels determinants i els indica un camí que a poc a poc hauran de recórrer demostratius, quantificadors i indefinits, possessius, etc. En les llengües romàniques, l'estructura del SN (SDet per a alguns, amb una denominació ben reveladora de la transcendència del que diem) es torna cada vegada més complexa per a fer lloc a aquests diversos tipus de paraules de valor determinant. Per a cada una d'elles es definirà una posició pròpia a l'esquerra del substantiu que funciona com a nucli del SN sobre la base de les seves restriccions distribucionals i la seva capacitat per a combinar-se o no amb la resta de les paraules de valor semblant. És la història que, des de diferents plantejaments teòrics, es pot trobar descrita en nombrosos treballs dels últims quinze anys (Company 1991; Zamparelli 1996; Vincent 1997; Batllori & Roca 1998, 2000 i 2001; Batllori 1998a i 1998b; Eguren & Sánchez López 2003), període en el qual els problemes de la sintaxi del SN (SDet) han estat precisament al centre dels debats lingüístics. La Taula 1, que afegim a continuació, és un intent de presentar d'una manera molt simplificada, amb nomenclatura tradicional i sense complicacions terminològiques, un esquema de possibles posicions dintre del SN que es pugui fer servir després com a guia per a seguir l'evolució dels quantificadors romànics i, per tant, castellans i catalans:

Quantificadors universals	Determinants (Quantificadors no universals)	Adjectius	Noms	Adjectius
TOT (CADA)	Article Demostratius (Possessius) Numerals cardinals ALGÚ MOLT POC BASTANT... ALTRE	gran, bell... (quant. no universals) ALTRE		verd, lleig...

Taula 1

Com mostra clarament el quadre, a l'esquerra del nom hi ha almenys tres llocs diferents que allotgen diferents tipus de paraules. La primera posició està reservada als quantificadors universals o predeterminants; la posició de determinant correspon en primer lloc a l'article i també pot ser ocupada per altres determinants i, entre ells, els quantificadors no universals. Però encara hi ha un altre lloc a l'esquerra del nom, el qual serveix sobretot per a adjectius prenominals, per exemple *gran*, i, per tant, no correspon a la determinació sinó a l'atribució o predicació, com les posicions d'adjectiu a la dreta del nom. És important indicar des d'ara que alguns quantificadors no universals, per exemple *poc*, també apareixen en aquest lloc en les llengües romàniques medievals i modernes, cosa que vol dir que seran compatibles amb els determinants de la columna anterior (*cf. l'altre llibre, les poques vegades*...) i, sobretot, que funcionen com a adjectius a més de determinants.

Com podrem veure d'ara en avant, la història sintàctica dels quantificadors resulta interessant perquè ens permet assistir al procés de formació i definició de la nova categoria de determinant, procés en el qual serà fonamental, entre d'altres, la progressiva inserció en aquest lloc dels quantificadors no universals a partir de distribucions pròpiament adjectives.

1.2 Evolució dels quantificadors en castellà

En les pàgines següents, aprofitant els continguts d'un treball recent i més complet (Camus en preparació), cercarem de descriure els grans trets de l'evolució dels quantificadors castellans, fixant-nos en aquells aspectes que mostren unes modificacions més notables. Així, tindrem seleccionats fets i zones d'estudi que després ens permetran una fàcil comparació amb el català.

(*a*) En primer lloc, és important identificar les unitats que conformen l'inventari castellà de quantificadors, els seus valors bàsics i les variacions que hi hagi hagut amb el pas dels segles. Les taules que presentem més avall deixen veure, tenint en compte els diferents tipus i valors dels quantificadors moderns (Taula 2; sols els tipus en negreta ens interessen ara, com ja hem dit més amunt), quina va ser la trajectòria històrica de les diferents formes que podem trobar en els textos castellans medievals i clàssics (Taula 3).

NUMERALS	**Cardinals** **Distributius** Ordinals, Partitius, Multiplicatius	*uno, dos, diez, mil...* *sendos* *primero, mitad, doble...*
INDEFINITS	**Universals** No universals · **Afirmatius** **Existencials** **Avaluatius** **Multals** **Valoratius** **Paucals** · Negatius	*todo* *cada, cada uno* *ambos* *(cualquiera)* *algo, alguien, un, alguno, varios* *muchos* *demasiado, bastante* *poco* *nadie, nada, ninguno...*
DE GRAU	**Proporcionals** Comparatius	*todo, algo, bien, mucho (muy), demasiado, bastante, (un) poco, nada* *más, menos, tanto*

Taula 2. El quantificadors en castellà modern (adaptat de Sánchez López 1999)

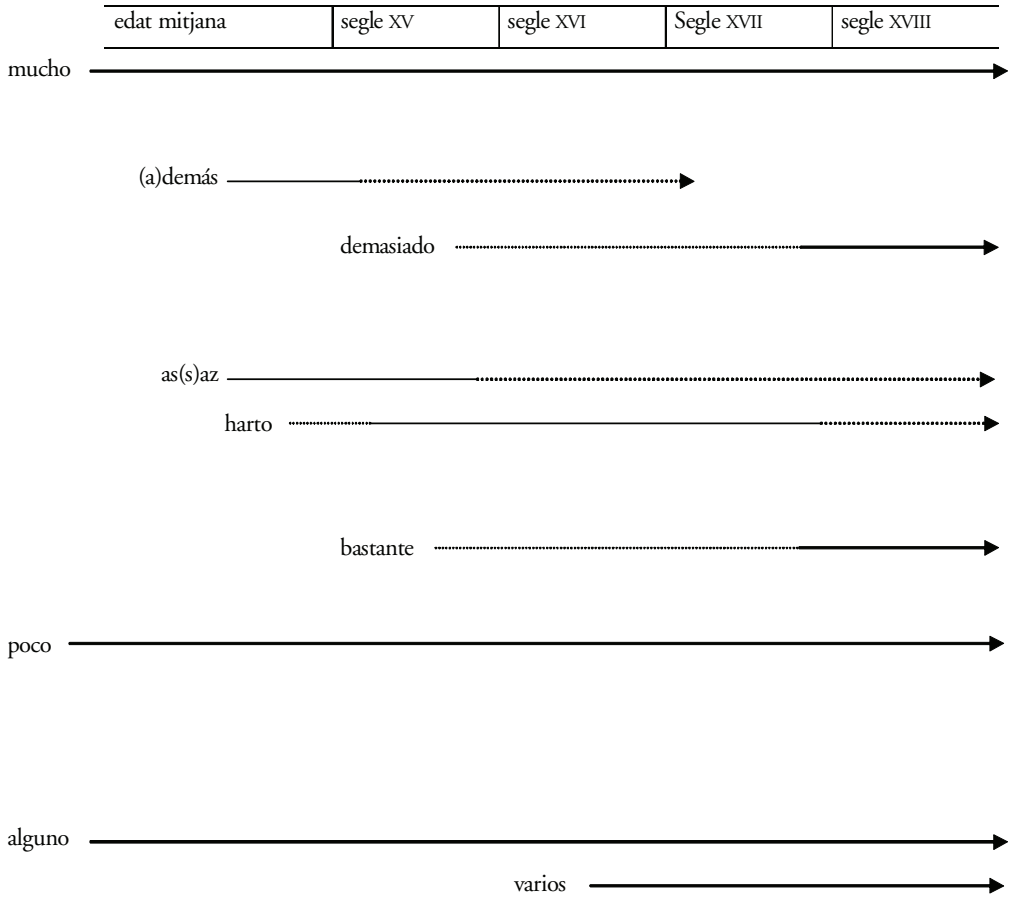

Taula 3. Els quantificadors indefinits universals des del castellà medieval al modern

Pel que fa a les peces més bàsiques, és a dir, aquelles que presenten els continguts imprescindibles, com la quantificació universal i existencial, el multal i el paucal, el castellà conserva les formes heretades del llatí vulgar (els continuadors de TOTUS, ALIQUIS, MULTUS, PAUCUS...). Per contra, el segment intermedi de mots més marcats i amb continguts més inestables i subjectius (avaluatius valoratius com ara els actuals *bastante* o *demasiado*) sols comença a fixar-se definitivament a finals de l'època clàssica, una època ben tardana realment, i presenta fins aquest moment una varietat interessant de formes de significat difús i ambigu (*demás, asaz, harto*).

(*b*) A la classe dels quantificadors numerals la principal variació pertany al comportament de *un*. Aquest mot durant l'edat mitjana encara presenta un patró distribucional compartit amb la resta dels cardinals i, per exemple, com ells és compatible amb l'article definit:

(1) al rey çerrava **el un ojo**, et dezía que era vizco, porque non barruntase el rey que avía con Helbed ninguna cosa (*Calila e Dimna*, 289).

És clar que serà el desenvolupament de l'ús com a article indefinit el responsable de la pèrdua d'aquestes distribucions i de l'acostament de la seva sintaxi a la de l'article definit.

(*c*) Entre els quantificadors universals, *ambos* i *cada* deixen d'aparèixer en distribucions de predeterminant comuns a *todos*, com les de (2-3) davant d'altres determinants, i mostren modernament una sintaxi més propera a la dels quantificadors no universals:

(2) a. **Con el** amos sus yernos **los yfantes de Carrion** (*Cid*, 2279).
b. Y, apartando a Sancho entre unos árboles del jardín y asiéndole **ambas las manos**, le dijo [...] (*Quijote* II, 41).

(3) a. Et tove por bien de otorgar a los sabios de **cada una ley** sus començamientos [...] (*Calila e Dimna*, 108).
b. el capellan que anda con el cotidiana mente & le dize las oras **cadaldia** [...] (*Siete Partidas*, 85r; Batllori 1998a: 551).

(*d*) Els quantificadors no universals tenen moltes vegades a l'edat mitjana distribucions típiques d'adjectius qualificatius que es perdran al llarg del Segle d'Or i poden presentar-se en posició d'adjectiu prenominal i fins i tot postnominal, com en les oracions següents:

(4) a. visto por mi amo la gran perdicion, **y la mucha costa** que traya, y el ardideza [...] (*Lazarillo*, 73).
b. Y son como vecinos y deudos suyos **otros algunos nombres** que también se ponen a Cristo en la Santa Escritura (Fray Luis de León, *De los nombres de Cristo*, 1583; CORDE).
c. y, poniéndome un pedazo de paño en las manos, me pr[e]gunté: «Señor, ¿habría en esto **paño harto** para hacerme una caperuza?'» (*Quijote*, II, 45).

Es pot dir, llavors, que la seva evolució, com ja s'assenyalava al principi d'aquest apartat, els acosta pas a pas a usos exclusivament determinants i no pas predicatius.

(*e*) La contínua ampliació dels usos de l'article definit fa que desapareguin construccions medievals com ara la següent:

(5) Dixo Digna: –A ti lo digo, ca ayúntanse en ti todas malas tachas; ca eres potroso et as el mal del figo (*Calila e Dimna*, 195).

(*f*) També l'evolució dels possessius cap als determinants del mateix tipus que articles i demostratius, allunyant-se dels usos adjectius, acabarà a la fi de l'edat mitjana amb construccions com aquesta:

(6) a. **tres sus mandaderos** con sennas legiones. que son seys mil & seyscientos & sessaenta & seys caualleros en cada una legion (Alfonso X, *Estoria de España*, I, 1270-84; CORDE).
b. por quanto a nos es fecha rrelaçión que **algunos nuestros arrendadores** e rrecabdadores mayores por defraudar los arrendadores menores dexan de hazer los rremates de las rrentas que se hazen por menor [...] (*Documentación medieval abulense...*, 292, s. XV; CORDE).
c. mas cassio assi como dize mesala çenaua con algunos **pocos sus amigos** [...] (J. Fdez. de Heredia, *Gran Crónica de España*, I, 365r, 1385; CORDE).

(*g*) La llengua medieval i clàssica castellana disposava per als quantificadors de l'anomenada alternativa pseudopartitiva (o simplement partitiva en la tradició gramatical espanyola), avui dia impossible:

(7) a. Et después que gelo ovo fecho **muchas de vezes** [...] (*Calila e Dimna*, 143).
b. Y tienen **bastante de comida** y son grandes seruidores de Dios y de su Magestad y buenos cristianos (F. Guamán Poma de Ayala, *El primer nueva corónica..,* 1096 [1595-1615]; CORDE).
(8) Dadnos **del agua** si vos vale el Criador [...] (*Cid*, 2798).

(*h*) I, finalment, les construccions amb anticipació del quantificador de grau eren molt típiques del castellà –i altres llengües romàniques– medieval (Meyer-Lübke 1900: 549-550) i desapareixen en època clàssica. Probablement corresponien a processos de focalització i estan relacionades, sens dubte, amb oracions exclamatives

antigues i avui únicament americanes –i, tanmateix, amb paral·lels italians i francesos– del tipus *¡Cómo es bella!* Aquesta pèrdua es podria atribuir, doncs, a canvis en la posició i condició del FOCUS en castellà i les llengües romàniques:

(9) a. Al exir de Salon **mucho** ouo **buenas** aues (*Cid*, 859).
b. **Assaz** era **amiga** de studiantes y despenseros [...] (*Celestina*, 110).

2. QUANTIFICADORS EN CATALÀ: LA LLENGUA MEDIEVAL

De la mateixa forma que en altres llengües romàniques, també en català, quan parlem de la sintaxi dels quantificadors, és definitiu el desenvolupament de diferents tipus de paraules al marge esquerre del SN que es definiran per la seva distribució als diversos llocs que hem pogut establir-hi (*vide supra*, 1.1). Com era d'esperar, les diferències amb el castellà són poques. Tot i que sigui encara molt aviat i calgui un estudi detallat partint d'un corpus ben adient i més ric, sembla que el català antic mostra una més gran estabilitat i una ràpida fixació del repertori de mots amb valor i sintaxi de quantificador. Fins i tot, sembla haver resolt abans el desenvolupament de les estructures modernes. Tot això vol dir que els residus d'una sintaxi arcaïtzant són poc habituals o no es documenten mai. Mostrarem a continuació algunes característiques d'aquest racó de la sintaxi antiga catalana relatives als mateixos problemes sobre el quals cridàvem l'atenció en la descripció del castellà medieval. Així, doncs, mantindrem l'ordre d'aquella exposició i farem de manera que la comparació entre totes dues llengües sigui factible a cop d'ull i molt immediata, per tant.

2.1 UNA PRIMERA APROXIMACIÓ A LA DESCRIPCIÓ DELS QUANTIFICADORS CATALANS MEDIEVALS

La Taula 4 mostra una classificació dels quantificadors catalans (antics i moderns) que hem refet segons l'esquema ja presentat en la Taula 1 per al castellà i amb l'ajut i les dades de Brucart & Rigau (2002). El resultat ens permet una fàcil comparació amb el castellà i avançar tot d'una la discussió relativa al repertori medieval:

NUMERALS	**Cardinals** Ordinals, Fraccionaris, Multiplicatius, Col·lectius...	***un, dos, tres, cent, mil...*** ***ambdós*** *primer, meitat, doble, centenar...*
QUANTITATIUS (INDEFINITS [+ind.])	**Universals** **No universals** **· Afirmatius** · Negatius i de polaritat	***tot*** ***[+ind.]: tothom*** ***[+ind.]: cada, cadascun, cada un, †cascun*** ***[+ind.]: (qualsevol)*** ***[+ind.]: un, algun, quelcom, mant, diversos, sengles*** ***molt, força*** ***massa, prou, bastant, †assats*** ***poc*** *[+ind.]: ningú, res, cap gaire, gens...*
DE GRAU	**Proporcionals** Comparatius	***tot, molt, força, massa, prou, bastant, (un) poc, †fort*** *més, menys, tant*

Taula 4. Quantificadors en català (adaptat de Sánchez López 1999 i Brucart & Rigau 2002)

(*a*) Com es pot deduir dels mots marcats amb una +, que serveix per identificar les formes desaparegudes de la llengua actual, l'inventari dels quantificadors catalans a l'edat mitjana no presenta variacions significatives respecte al modern. Però podem observar petites innovacions.

Cal indicar en primer lloc l'abundosíssima presència als textos medievals de tota procedència del quantificador distribucional *cascun*, avui confinat als dialectes meridionals. Com en castellà, el català disposava del mot d'origen occità *assats,* que a les darreries del segle XV ja no hem documentat més. També és d'origen occità la forma *trop* que sols hem trobat en Llull. Encara més interessant és la pèrdua del quantificador adverbial *fort,* molt freqüent en qualsevol text antic, que serà compensada per la difusió ja en època moderna d'un nou adverbi, *força*, amb un sorprenent origen nominal. Els precursors del quantificador inespecífic *qualsevol* són escassos i molt vacil·lants, encara

amb una dispersió formal que no sembla resolta per a la llengua medieval. Finalment, cal assenyalar l'absència de documentació per a la forma culta *mant*, de la qual no hem trobat cap testimoni.

Res del que hem dit, però, no és sorprenent i, pel contrari, crida l'atenció la vitalitat des de primera hora de *bastant* i *diversos*, els correlats dels quals en castellà, *bastante* i *varios*, es generalitzen tant sols a finals del XV i al XVI, respectivament (*vide supra*, Taula 2). A diferència del castellà, el català mostra la mateixa estabilitat primerenca en els quantificadors valoratius (recordem els problemes castellans amb *assaz, harto, demasiado*...).

(*b*) Pel que fa als quantificadors numerals, és possible en català, com en castellà, trobar encara a l'edat mitjana exemples que mostren una distribució de *un* que és idèntica a la de la resta de numerals.

Així, es troba sovint acompanyat per l'article i un nom, en una posició típica per als numerals (10a), però també podem citar exemples en què apareix tractat com un nom, i dóna lloc a expressions impossibles avui dia (10b):

(10) a. e sobre allò **los juheus nafraren e tolgueren a I dels minyons la meytat o molt més de la una mà** (*Epistolari*, 117 [1391]).
E los maliciosos de hòmens, no curant de res, anaren **los dos d'ells al un ladre e los dos al altre** (Villena, *Vita*, 2122-2124).
Los uns tapins, Senyora, són tots de argent specialment obrats (Villena, *Vita*, 6915-6916).
b. Aquell fisolof demanà a **la un del sos escolans** (Llull, *Meravelles*, IV, 83).
e parlà **la u** e dix (Muntaner, *Crònica*, 72).

Com fa *un* (11b), la resta dels numerals pot també anar davant de l'indefinit *altre*:

(11) a. Féu arborar prestament altra scala e **dues altres** al costat de aquella (Martorell, *Tirant*, 161).
b. E **un altre servent** del bisbe començà·l hahurtar (Villena, *Vita*, 9982-9983).

I tots ells precedeixen els possessius (*vide infra* f), exemple (22)):

(12) a. e lo cranc se pres al coll de l'agró ab **dues ses mans** (Llull, *Meravelles*, VII, 125).
E dix a la menor les grans excel·lencies e glòries dels **dos sos fills** (Villena, *Vita*, 11581-1583).
b. qui era venguda veure **una sa thia** (*Epistolari*, 152 [1443])
Cridà **un seu cambrer** e donà-li lo mig anell (Martorell, *Tirant*, 26).

(*c*) Entre els quantificadors universals és típica l'antiga distribució de *ambdós* (*ambdosos*), que igual que *tot* es col·loca davant de l'article determinat (i els possessius (13b)) en els textos dels segles XIII i XIV, cosa que mostra el comportament distribucional homogeni d'aquesta classe de paraules en la llengua antiga:

(13) a. e així foren fermades les batalles **d'abdosos los reis** (Muntaner, *Crònica*, 95).
b. **e abdosos sos punys** ell sí donà al [*sic*] brasos del dit Guillemó (*Cort Mallorca*, 251, 63.25 i 26).
c. que les dites coses veurets mils per **amdós los dits procuratoris** (*Epistolari*, 13 [1393]).

L'adjectiu de valor distribucional *cada*, avui omnipresent en la llengua general, era escàs i sols es pot trobar amb una distribució moderna, és a dir, incompatible amb articles i altres determinants:

(14) a. qui leva les terces de les rendes dels molins <per lo senyor rey> **cada terça del any** [...] (*Cort de Justícia*, 147, R325).
b. e l'altra tocant advocats de **cada part** (*Epistolari*, 33 [1399]).

Contràriament, era habitual la forma avui dialectal *cascun*, pronom i adjectiu, que presenta en la seva formació un ordre «quantificador + determinant» característic de quantificador universal.

(*d*) Els quantificadors no universals presenten de manera molt homogènia la distribució moderna (15), amb una posició de preferència per davant dels adjectius prenominals (16) i altres indefinits com *altre* (17). No hem documentat cap cas de posposició o precedits per article, com vèiem en castellà (cf. *supra* (4)), llevat d'exemples amb *poc* (18), cosa que no és estranya perquè aquest és un mot que té en general un comportament molt proper dels adjectius a totes les llengües romàniques:

(15) a. Nom pens que **alcu** hi dupte (*Metge*, 47, 333).
huí **alguns crits** de viafores (*Cort Mallorca*, 247, 71.25).
b. Inter*rogatus* si sab o ha oÿt dir que la dita mull*er* del dit Arnau, [...] ha comès adulteri ab alcú. E dix q*ue* –sego*n*s fama– hoc, ab **molts** (*Gat*, 27v).
entrò que ajunyiren **moltes perssones**, qui aquells pertiren (*Cort Mallorca*, 252, 59v, 13)
c. **Pochs** son qui sapien elegir (*Metge*, 50, 2165).
dix que **poca salsa** hi havia (*Cort de Justícia*, 149, R87).

d. e descobrir **massa indignació** (*Epistolari,* 33 [1399]).
e. com veren que ja n'i havia **prou de francesos** (Martorell, *Tirant*, 18).

(16) a. aquí sa posaren **alscunes bones perssones** (*Cort Mallorca*, 247, 29.28 i 29).
b. **molta bona persuasió** m'havets feta (*Metge*, 50, 502).

(17) a. sens cometre aquella a **alcun altre jutge** (*Epistolari,* 34, 1400).
b. e **molta altra vianda** de pasta (*Metge*, 50, 2707C).

(18) a. **la pocha amor** que dius (*Metge*, 50, 3672).
b. sinó **aquell poch de temps** que vós e yo nos trobàvem a soles (Villena, *Vita*, 3048-9).

La forma *assats*, com en castellà, no sobreviu en la llengua moderna i arribarà a penes a les darreries del segle XV. Els nous quantificadors *bastant* i *diversos* apareixen amb aquesta interpretació des de finals del segle XIII, tot i que no n'han de faltar encara usos purament adjectius com els que mostra (20b):

(19) a. Cridats **assats**! (*Cort Mallorca*, 358, 77v.14).
b. ans nos va axí estret de viandes com jamés fos, car, jassia en aquest regne, a Déu mercé, haja **assats de blats menuts**, (*Epistolari*, 83 [1374]).
(20) a. ab tot ple e **bastant poder** de demanar (*Epistolari* 126 [1399]).
e en **diverses altres coses e maneres** (*Epistolari*, 43 [1392]).
b. car nosaltres som **bastants a testificar** en açò e en majors (Villena, *Vita*, 10673-10674).
e, al presdinar, en lo mercat se feren grans jochs de toros [...] e altres **diverses jochs**, per manera que la festa ha durat III dies (*Epistolari*, 45, [1392]).

Força és en la llengua antiga tan sols un nom i no hem trobat cap testimoni del seu ús modern com a quantificador. Però és important assenyalar que, si considerem la seva abundància ja a la llengua del XIX, com mostra el CTILC, ha de rastrejar-se l'inici d'aquest desenvolupament potser als darrers anys de l'edat mitjana.

(*e*) Encara que sigui poc freqüent, en molts textos, es troba també la construcció *tots* + SN (21a). Però són molt freqüents expressions que semblen ja més aviat fórmules, com ara *tots temps, tots dies, tots jorns, tots anys, totes coses...*, i que no desmenteixen la manca de productivitat d'aquesta combinació (21b):

(21) a. fo significat que Déus participa, en la natura humana de Crist, ab **totes creatures** (Llull, *Meravelles*, V, 102).

armades de **totes peçes** (*Metge*, 79, 2746).
si pendre'l poden, lo deuen armar de **totes armes** (Martorell, *Tirant*, 35).
b. lo qual era **tots jorns** molt alegre (Llull, *Meravelles*, III, 72).
del principi nasquen **totes coses** (*Metge*, 79, 471).

És probable que la pèrdua de productivitat en aquesta construcció es pugui connectar, com indica Batllori (1998a: 563-564), amb l'expansió de l'article i el desenvolupament d'aquest com a determinant de caràcter i distribució molt específica, a més de marcador morfològic del nom al qual acompanya. Tot això contribuirà a augmentar la freqüència dels SNs articulats i disminuir la dels SNs escarits (o sense determinant).

(*f*) Hem trobat algun cas, molt pocs en realitat, de quantificadors no universals col·locats davant de possessius (cf. *infra* 12a i Batllori *et alii* 2002), normalment possessius que suposem forts, en una construcció que Brucart (2002: 1503) considera encara possible en català modern:

(22) e senyaladament per mossén Jacme de Vilaragut ab **una sua galea** (*Epistolari*, 35 [1440]).

L'anàlisi correcta d'aquestes oracions exigeix una definició clara del lloc que ocupen els possessius tònics del català, si són determinants o adjectius, i, naturalment, també quina era i és ara la posició dels possessius febles. Són precisament dades com les de (22) les que poden ajudar a veure millor dintre d'aquestes qüestions tan obscures.

(*g*) Tot i que no sigui especialment habitual, es troba a la llengua antiga la construcció alternativa de quantificador amb règim preposicional (*de* + N), que ja havíem vist que Brucart i Rigau (2002: § 8.2.1.3 d)) anomenen construcció pseudopartitiva:

(23) a. **algunes de vegades** (*Metge*, 86, 874).
b. En un arbre stava un gall ab **moltes de gallines** (Llull, *Meravelles*, IV, 90).
c. Ara a casa mia fan-me **molt de mal** (*Gat*, 18v).
d. E aprés **pocs de jorns** mesem-nos tuit en cor (Muntaner, *Crònica*, 225).
e. **poca de cosa** le poria olciure secretament (*Gat*, 17r).
f. E axí, ell com nós trobam **prou de gent e de remor** (*Epistolari*, 117 [1391]).
g. per ço ja havia **trop de vapor calda** (Llull, *Meravelles*, IV, 84).
h. haja **assats de blats menuts** (*Epistolari*, 83 [1374]).

Es tracta, evidentment, d'un procediment que, a diferència del castellà, ha sobreviscut en la llengua actual encara que amb una vitalitat i unes regles molt diferents segons els dialectes. Sense cap dubte, és aquesta una de les qüestions relatives al català antic que mereixen una anàlisi més aprofundida per a poder establir la continuïtat real entre la llengua medieval i moderna.

(*h*) Com en castellà, els quantificadors de grau (incloent-hi l'antic i molt freqüent *fort*) es documenten abundosament en construccions amb anticipació:

(24) a. **Molt** estec **consirós** lo Lleó d'açó que lo Bou li hac dit (Llull, *Meravelles*, VII, 127).
b. **Molt** és **grandíssima** la congoixa en què stam (*Epistolari*, 109 [1455]).
c. Senyora: **molt** és **gran nit** (Villena, *Vita*, 3909).
d. E lo moro, qui **assats** era **temprat** (*Epistolari*, 109 [1392]).
e. E ella dix que **massa** eren **cars** e no·ls comprà (*Gat*, 11r).
f. car **prou** seran ells **contents** (Martorell, *Tirant*, 137).
g. e **fort** havia **dur cor** qui en aquell punt no plorava (Muntaner, *Crònica*, 95).
h. car **fort** nos és **car** (*Epistolari*, 26 [1380]).
i. car **fort** és **odiosa** desconexença a Déu (Martorell, *Tirant*, 199).

En català, aquest fenomen ha estat tractat per l'alemanya Susann Fischer (2002 i en aquest mateix volum) i, a més de les connexions amb problemes de focalització que vàrem indicar més amunt, aquesta autora recorda la facilitat per a fer el mateix en la llengua antiga amb altres categories (25): participis, adjectius, SSPP... Novament, oracions com aquestes semblen acostar la solució d'aquest problema a qüestions discursives i d'estil:

(25) a. que **feita aviets** la corona del Emperi (Desclot).
b. qui **demanar** li **vengés** (Desclot).
c. que **corporal** és e composta (Metge; Fischer 2002: ejemplos de (3)).

2.2 Per a una sintaxi històrica del català: propostes per a completar la descripció dels quantificadors

Com ja havíem anunciat quan hem presentat els continguts d'aquest treball, una recerca tan provisional i bàsica com la que hem fet sobre els quantificadors catalans i la seva història a partir de la comparació amb les dades castellanes pot resultar

especialment aprofitable si afegim, a manera de corol·lari, una petita reflexió sobre aquells temes que sembla que haurien de completar-se i podrien proporcionar informació nova i atractiva en el futur, pensant, a més, en una possible gramàtica del català antic. Això és el que volen ser les línies que segueixen a continuació:

1. Des del nostre personal punt de vista, resulta molt interessant el desenvolupament primerenc en català de *bastant* quan hom el compara amb el seu veí castellà. Però també en aquest terreny dels evaluatius, seria valuós investigar la desaparició de *fort* a partir del segle XVI i, sobretot, l'aparició de *força*, que neix d'un nom, cosa que no és gaire habitual entre els quantificadors adverbials hispànics.

2. S'hauria de continuar amb la recerca de construccions dintre de les quals *ambdós* i *cada* tinguin un comportament sintàctic més semblant al de *tots* (davant de demostratius i possessius, per exemple), perquè això confirmaria la pertinença original d'aquests elements a una mateixa subcategoria de quantificadors.

3. Igualment, com és el cas del castellà medieval, cal definir millor l'extensió dels usos adjectius dels quantificadors no universals, és a dir, els casos en què coapareixen amb articles, posposats a *altres*, darrere el nom... D'aquesta manera, es podrien dibuixar amb claredat les dates del canvi categorial d'aquests mots i les diferències amb la resta de les llengües romàniques.

4. Seria del major interès l'anàlisi de la sintaxi medieval dels possessius forts i febles, per a després revisar al detall la seva compatibilitat amb quantificadors i altres indefinits. Tindríem així la possibilitat de fixar més clarament la posició dins del SN tant dels possessius com dels quantificadors no universals.

5. Cal descriure satisfactòriament les construccions pseudopartitives a l'edat mitjana i, tot seguit, comparar aquests usos a la considerable variació actual i possiblement se'n podrien treure alguns beneficis i explicacions profitoses.

Bruno Camus Bergareche
Universidad de Castilla-La Mancha

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BATLLORI, M. (1998a) «Naturaleza y distribución de los determinantes y modificadores nominales en las lenguas románicas» dins *Sintassi storica. Atti del XXX Congresso della Società di Linguistica Italiana*, Roma, Bulzoni, pp. 549-566.

— (1998b) «El sintagma nominal: génesis del artículo y distribución de los complementos nominales desde una perspectiva diacrónica» dins *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza,* I. *Grammatica storica delle lingue neolatine*, Tübingen, Niemeyer, pp. 57-67

BATLLORI, M. & F. ROCA (1998) «Orden nombre-complemento en español» dins *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza,* II. *Morfologia e struttura delle lingue romanze*, Tübingen, Niemeyer, pp. 61-73.

— (2000) «The value of definite determiners from Old Spanish to Modern Spanish» dins S. PINTSUK, G. TSOULAS & A. WARNER (eds.), *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms*, Oxford, Oxford University Press, pp. 241-254.

— (2001) «La extensión del artículo en español medieval y preclásico», comunicació presentada al *XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica*, Salamanca.

BATLLORI, M., E. CASTILLO, I. PUJOL, F. ROCA & A. SUÑER (2002) «Alternancia de códigos en la expresión del caso partitivo», comunicació presentada al *V Congreso de Lingüística general*, León.

BRUCART, J. M. (2002), «Els determinants» dins J. SOLÀ, M. R. LLORET, J. MASCARÓ & M. PÉREZ SALDANYA (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empùries, vol. 2, pp. 1437-1516.

BRUCART, J. M. & G. RIGAU (2002) «La quantificació» dins J. SOLÀ, M. R. LLORET, J. MASCARÓ & M. PÉREZ SALDANYA (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empùries, vol. 2, pp. 1519-1589.

CAMUS, B. (en preparació) «Los cuantificadores» dins C. COMPANY COMPANY (ed.), *Sintaxis histórica del español,* vol. II.

COMPANY COMPANY, C. (1991) *La frase sustantiva en el español medieval. Cuatro cambios sintácticos*, México, UNAM, Instituto de Investigaciones Filológicas.

Corpus de referencia diacrónico del español (CORDE). [<http://www.rae.es/>]

EGUREN, L. & C. SÁNCHEZ LÓPEZ (2003) «La gramática de *otro*», *Revista Española de Lingüística* 33, pp. 69-122.

Fischer, S. (2002) «Stylistic Forning in Old Romance: Data from Old Catalan», comunicació presentada a la *viith Diachronic Generative Syntax Conference (DIGS)*, Girona.

Meyer-Lübke, W. (1900) *Grammaire des langues romanes.* iii. *Syntaxe*, Paris, Welter.

Sánchez López, C. (1999) «Los cuantificadores: clases de cuantificadores y estructuras cuantificativas» dins I. Bosque & V. Demonte (dirs.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, Espasa-Calpe, vol. i, pp. 1025-128

Solà, J., M. R. Lloret, J. Mascaró & M. Pérez Saldanya, dirs. (2002) *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries.

SUSANN FISCHER

CONSTRUCCIONES CON AVANCE ESTILÍSTICO EN EL CATALÁN ANTIGUO*

1. INTRODUCCIÓN

El fenómeno del avance estilístico (*Stylistic Fronting*) ha sido estudiado intensamente con respecto a las lenguas germánicas. Éstas (excepto el inglés) muestran una peculiaridad en la posición del verbo dentro de la oración. Se las llama lenguas V2 (abreviado del inglés *verb-second languages*), o lenguas con verbo segundo. Algunas de estas lenguas (el islandés, el faroese y el yiddish) muestran el orden V2 en la oración principal y también en la oración subordinada, y estas son exactamente las lenguas que utilizan –sobre todo en la oración subordinada– el avance estilístico. En el catalán medieval nos encontramos con ejemplos de avance estilístico muy parecidos a los ejemplos germánicos. Considérense los ejemplos del catalán antiguo (1) comparado con los del islandés moderno (2). Los ejemplos de (a) son oraciones con orden canónico; los de (b) son oraciones con avance estilístico.

(1) a. *com no li responia a la demanda* [*que li havie feta*]
('como no le contestaba a la pregunta [que le había hecho]')

(*) Agradezco a los participantes del «II Simposi Internacional: Vers una sintaxi històrica del Català» sus valiosos comentarios y sugerencias. Deseo darles las gracias especialmente a Manuel Pérez Saldanya, Maribel Guardiola, Àngels Massip y Claus Pusch por su paciencia en contestar tantas preguntas y por proporcionarme materiales adicionales. También quisiera dar las gracias a mis amigos Dorothea Wuhrer y Paco Relinque por leer y corregir este artículo. La responsabilidad por los defectos que pueda tener este artículo, desde luego, es mía.

b. *com no li responia a la demanda* [*que* ***feta*** *li havie*]
como no le contestaba a la pregunta [que **hecho** le había] (Fischer 2004).

(2) a. [*Sá sem er fyrstur að skora mark*] *fær sérstök verðlaum.*
el que es primero de marcar gol recibe especial premio.
«El primero que marca un gol recibe un premio especial.»

b. [*Sá sem* ***fyrstur*** *er að skora mark*] *fær sérstök verðlaum*
el que **primer** es de marcar gol recibe especial premio (Jónsson 1991).

El proceso de avance estilístico ha sido analizado en las lenguas germánicas como movimiento obligatorio para salvar el orden V2, o sea, en las oraciones que muestran un «hueco de sujeto» un elemento se antepone para ocupar el sitio del sujeto y es así como se garantiza que el verbo se encuentra en segundo lugar. Junto con la opinión de que las lenguas romances medievales son lenguas V2, se ha adoptado el análisis de núcleos invertidos de manera paralela a los elementos invertidos germánicos: un análisis basado en el avance estilístico (Cardinaletti & Roberts en prensa; Fontana 1993). Sin embargo, en el catalán antiguo encontramos esta construcción también en las oraciones que no carecen de sujeto, o sea, que tienen sujeto. Además se nota una interacción muy interesante entre el avance estilístico y los pronombres enclíticos: no sólo desaparecen de la oración subordinada simultáneamente sino que también se excluyen mutuamente. En el presente trabajo quiero proponer que el avance estilístico no se realiza para salvar el orden V2 sino que tiene una función informativa en cuanto a la oración, o sea, el avance estilístico influye en la estructura informativa. Este escrito está dividido en tres partes: en primer lugar, examinaré las propiedades del avance estilístico; en segundo lugar, investigaré la interacción entre pronombres enclíticos y el avance estilístico, y, en tercer lugar, discutiré algunas oraciones con la construcción del avance estilístico en su contexto. Espero que la investigación de las construcciones con avance estilístico en el contexto discursivo muestre el cambio que podemos notar con respecto a la estructura informativa (cosa que hasta ahora no es más que una hipótesis y necesita ser comprobada con más datos).

El material lingüístico que forma la base primordial de esta investigación es un corpus de mas de siete mil frases que he compuesto para mi tesis doctoral (Fischer 2002). Los textos utilizados para la época del catalán antiguo son: Ramon Llull, *Llibre de Meravelles* (fecha de composición aproximada, 1288), Bernat Desclot, *Crònica de*

Bernat Desclot (fecha de composición, entre 1283 y 1288), Francesc Eiximenis, *Contes i Faules* (fecha de composición, entre 1373 y 1386), y Bernat Metge, *Lo Somni* (fecha de composición aproximada, 1399). Para crear el corpus utilicé las ediciones de Barcino de la colección «Els Nostres Clàssics». Para asegurarme que la edición de Barcino es fiable, la he comprobado con pruebas –al azar– extraídas de los manuscritos originales.

2. LAS PROPIEDADES DEL AVANCE ESTILÍSTICO EN EL CATALÁN MEDIEVAL

Para poder comprender mejor la construcción, empezaré señalando las características que han sido discutidas con respecto al avance estilístico en las lenguas germánicas. Joan Maling (1980, 1990) fue la primera en sugerir que hay una diferencia entre la topicalización y lo que ahora se llama el avance estilístico. Como demostración de esta diferencia, Maling presenta cinco criterios estructurales y un criterio semántico.

Topicalización

i. movimiento de SNs (sintagmas nominales) y SPs (sintagmas preposicionales)
ii. no limitado a la cláusula
iii. poco común en las oraciones subordinadas
iv. cada elemento puede anteponerse
v. no necesita «hueco de sujeto»
vi. tiene un efecto en la interpretación de la oración, marca énfasis, etc.

Avance estilístico

i. movimiento de núcleos (adjetivos, adverbios, participios, partículas etc.)
ii. limitado a la cláusula (*clause-bound*)
iii. común en las oraciones subordinadas
iv. solamente el elemento núcleo más cercano puede anteponerse
v. necesita «hueco de sujeto»
vi. no tiene ningún efecto en la interpretación de la oración, no marca énfasis, etc.

La dicotomía que encontró Maling ha sido confirmada por más investigaciones en este campo. En el siguiente apartado pasamos revista a los cinco criterios estructurales discutiendo en cada caso las posibles divergencias con respecto al catalán antiguo. El criterio semántico lo discutiremos en el apartado 4, después de haber determinado el paralelismo entre la colocación de los clíticos y el avance estilístico.

2.1 Movimiento de núcleo

No cabe ninguna duda con respecto al catalán medieval de que el avance estilístico se refiere exclusivamente a núcleos (léxicos). Como puede observarse en los ejemplos de (3), el avance se da con el participio pasado (3a), el adverbio (3b), el infinitivo (3c) o el adjetivo (3d). Nótese especialmente que el avance estilístico del participio pasado deja el objecto directo atrás. Normalmente eso se toma como una evidencia concluyente de que se trata de un movimiento nuclear y no de un movimiento del sintagma.[1]

(3)	a.	*que **feita** aviets __ la corona del Emperi* que **hecha** habíais __ la corona del Emperador,	participio (Desclot, p. 60, l. 11).
	b.	*que **molt** es __ noble cavaler,* que **muy** es __ noble caballero,	adverbio (Desclot, p. 56, l.12).
	c.	*qui **demanar** li vengés __ ,* quien **preguntar** le viniese __ ,	infinitivo (Desclot, p. 39, l. 8).
	d.	*que **corporal** és __ e composta,* que **corporal** es __ y compuesto,	adjetivo (Metge, p. 59, l. 6).

2.2 Limitado a la cláusula

La topicalización generalmente consiste en la selección de un SN de la oración y en la colocación en la posición inicial de la oración. El movimiento de topicalización

1. Para facilitar la lectura, en los ejemplos que se presentan en este estudio, los elementos antepuestos están impresos en negrita, además está marcado donde se encuentran en la oración canónica. A cada ejemplo se le añade la posición en la que se encuentra en el texto, indicando el nombre abreviado del texto, la página y la línea.

no está limitado a la cláusula, sino que puede escapar de ella. Al contrario, el avance estilístico está restringido a la cláusula. Si miramos los ejemplos en (4), se comprobará que en catalán antiguo, al igual que en islandés, el avance estilístico esta limitado a la cláusula.[2] En los textos utilizados no he encontrado ningún ejemplo de avance estilístico que no esté limitado.

(4) a. *dix que **anat** se n'era __ ja la nuit* [...]
dice que **ido** ref. part.'era __ ya la noche [...]
'dice que ya se había ido la noche [...]' (Desclot, p. 58, l. 4).

b. NA ***anat** dix que se n'era __ ja la nuit*
ido dice que ref. part.'era __ ya la noche

2.3 Común en las oraciones subordinadas

Todas las oraciones que hemos visto hasta ahora han sido ejemplos de avance estilístico en oraciones subordinadas. En los textos utilizados para este trabajo no he encontrado muchas construcciones con avance estilístico en cláusulas principales, pero sí hay algunas, como (5a). Además encontramos una construcción muy parecida, como la de (5b), que a veces también se ha analizado como avance estilístico (Holmberg 2000; Fontana 1993; Lema & Rivero 1990).

(5) a. ***Dit** has __ més* [...]
dicho has.2sg __ más [...]
'Has dicho más [...]' (Metge, p. 56, l. 4).

b. *E **seguir**-vos he ab ·LXXX· cavalers*
y **seguir**-os he con 80 caballeros
'Y os seguiré con 80 caballeros, (Desclot, p. 77, l. 13).

La construcción de (5b) ha recibido el nombre de mesoclitización y, en algunos casos, de movimiento largo de núcleo.[3]

2. Huelga decir que cuando se utilizan datos históricos siempre están confrontados con la falta de evidencia negativa.

3. Para una discusión sobre las características de la mesoclitización, véase el trabajo de Fischer (2003).

2.4 Restricción sobre el movimiento nuclear

El proceso de avance estilístico presenta restricciones respecto a los núcleos que pueden ser antepuestos. De los muchos elementos del sintagma verbal que representan núcleos, solamente el elemento más cercano al hueco sujeto admite la anteposición.

(6) a. *Lo scuder fo molt meravellat de la demanda que el caveller li hac feta.*
el escudero fue muy sorprendido de la pregunta que el caballero le ha hecho (Llull, p. 49, l. 11).

b. ***Molt*** *fo __ meravellat lo rey de les peraules del pagès*
mucho fue __ sorprendido el rey de las palabras del campesino (Llull p. 124, l. 13).

c. [NA]***meravellat*** *fo molt __ lo rey de les peraules del pagès*

2.5 Hueco de sujeto

Al contrario de la topicalización, el avance estilístico ocurre solamente en oraciones subordinadas con hueco de sujeto. En el catalán medieval encontramos la construcción en todo tipo de oraciones que carecen de sujeto.

(7) oración relativa
qui ***demanar*** *li vengés __ .*
quien **preguntar** le viniese __ . (Desclot, p. 39, l. 18).

(8) oración impersonal
E el senyor del hostal dix que ***anat*** *se n'era __ ja la nuit*
y el señor del hostal dijo que **ido** ref. part'era.3sg __ ya la noche (Desclot, p. 58, l. 14).

(9) a. oración completiva
que ***fet*** *m'hajats __ ,*
que **hecho** me'hayáis __ , (Eiximenis p. 48, l. 1).

b. *que* ***feta*** *li havie ___ ,*
que **hecho.**fem le había ___ , (Llull p. 35, l. 20).

Los ejemplos ilustran que el avance estilístico catalán se parece mucho al avance estilístico islandés. Sin embargo, en una lengua de sujeto nulo como el catalán resulta

muy difícil diferenciar entre construcciones con topicalización (10) y construcciones con avance estilístico (11) cuando el rasgo distintivo es el «hueco sujeto».

(10) a. ***a aquestes peraules*** *lo rey no lur respòs* __ .
a aquellas palabras el rey no le contestó __ . (Desclot, p. 38, l. 1).

b. *és veritat que* ***en algun lloc*** *s'ha pus ardentment* __ .
es.3sg verdad que **en algún sitio** ref'ha puesto ardientemente __ .
(Metge, p. 29, l. 17).

Especialmente porque encontramos el avance estilístico junto a un sujeto nominal (11b).

(11) a. *del gran honrament que* ***feyt*** *nos avets* __ ,
del gran honor que **hecho** nos habéis __ , (Desclot, p. 61, l. 2).

b. *e adonchs con amà Deu e serví Déu de ço que Déus* ***donat*** *li havia* __ ,
y así con amó Dios y sirvió Dios de esto que Dios **dado** le había __ ,
(Llull, p. 40, l. 15).

La oración (11b) contiene un complementador, un SN sujeto, y aun así el participio pasado ha sido antepuesto. Huelga decir que el avance estilístico en esta oración no tiene ningún efecto positivo respecto a la estructura verbo segundo; al contrario, con el elemento antepuesto la forma verbal finita está ahora en tercer lugar.

A base de ejemplos se ha podido comprobar que el avance estilístico en el catalán medieval es muy parecido al avance estilístico del islandés. Hasta ahora la única diferencia que hay entre los dos se limita al «hueco de sujeto», y eso tal vez se puede justificar por la diferencia tipológica: el catalán es una lengua de sujeto nulo y el islandés, y todas las otras lenguas germánicas que muestran la construcción con el avance estilístico, no lo son; o sea, son lenguas que necesitan explicitar el sujeto. De todas formas, el hecho de que el catalán no necesite sujeto –hay muchas oraciones como (4a) en las que la forma verbal finita está en primer lugar– y que además encontremos ejemplos con avance estilístico junto al sujeto, permite concluir que en el catalán antiguo los elementos no se anteponían para salvar la estructura V2.

En el tercer apartado examinaremos la interacción entre el avance estilístico y los pronombres enclíticos.

3. INTERACCIÓN ENTRE PRONOMBRES ENCLÍTICOS Y AVANCE ESTILÍSTICO

La colocación de los clíticos en las lenguas romances antiguas ha recibido mucha atención por parte de los lingüistas que trabajan en el campo de la Gramática Generativa. Dos de estos lingüistas han sido los primeros en advertir que las lenguas romances antiguas tienen la estructura V2 y, al mismo tiempo, los primeros en analizar los elementos invertidos en oraciones subordinadas como avance estilístico (Cardinaletti & Roberts en prensa; Fontana 1993). Cardinaletti y Roberts lo comentaron acerca del francés e italiano antiguo, y Fontana lo sostuvo para el español medieval.[4] La estructura V2 explica en ambos estudios la colocación de los clíticos; los clíticos se analizan como clíticos de posición segunda, y así se colocan delante de la forma verbal finita cuando el verbo se encuentra en segundo lugar y, en cambio, se colocan detrás en construcciones de imperativo, en preguntas absolutas y en oraciones declarativas de tipo V1. Por lo tanto, según este análisis, siempre se hallan en segundo lugar. Con respecto al catalán antiguo dicho análisis no parece correcto.

Al leer cualquier texto del catalán antiguo se nota inmediatamente –como en los textos medievales de otras lenguas romances también– la libertad con la que los pronombres clíticos se colocan en la oración. Ya en el catalán antiguo los clíticos aparecen siempre al lado de una forma verbal,[5] pero no ocupan una posición fija respecto a la misma, sino que se anteponen o se posponen, sin que su posición parezca motivarse. Por el contrario, en el catalán moderno la forma del verbo influye en la posición de los clíticos, de manera que se anteponen a las formas verbales finitas, y se

4. Desgraciadamente, Cardinaletti y Roberts (en prensa) indican solamente dos ejemplos (i) de los cuales uno es ambiguo (ib).

(i) a. *et si ne sait que* ***faire*** *puisse* __
y por eso no sabe que **hacer** pueda __
b. *Por l'esperance qu'****an lui*** *ont* __
Por la esperanza que **en le** tienen __

Fontana (1993: 75ff) da más ejemplos. Pero después de discutirlos se muestra que los ejemplos pueden ser analizados como avance estilístico pero también como «remnant» topicalización.

5. En todo mi corpus no he encontrado ningún caso en el que el clítico quede separado de la forma verbal. Así que de momento se puede decir que el fenómeno de la interpolación –como existe por ejemplo en el español antiguo– no existe en el catalán medieval.

posponen a las formas verbales infinitas. En el catalán medieval nos encontramos con ejemplos de los siguientes tipos:

(12) a. *E lo cavaller **li** respòs e dix que caveller és hom alet* [...]
y el caballero le contestó y dijo que caballero es hombre alerta [...]
(Llull, p. 41, l. 18).

b. *E ab la doctrina qui **li** donà son pare, anava per los boscatges.*
y con la doctrina que le dio su padre, iba por los bosques. (Llull, p. 26, l. 16).

(13) a. *e donà-**la** per muler a l'emperador de Castela;*
y dio-la por mujer a l'emperador de Castilla; (Desclot, p. 5, l. 18).

b. *que la dita infanta portà-**li***
que la dicha infanta portó-le (Eixeminis, p. 34, l. 20).

c. *E d'aquí avant lo rey féu-**li** donar tot ço* [...]
Y de aquí delante el rey hizo-le dar todo eso [...] (Desclot, p. 9, l. 26).

Como demuestran estos ejemplos, en el catalán antiguo los pronombres clíticos podían colocarse delante del verbo finito (12) o detrás (13), tanto en oraciones principales (a) como en oraciones subordinadas (b), tanto en oraciones con sujeto (12a), (13a) como en oraciones sin sujeto (12b) y (13a).

Además se nota que los clíticos no se encuentran siempre en segundo lugar; al contrario, en (13b) y (13c) se encuentran en tercera posición. Los ejemplos sirven de evidencia concluyente de que el catalán antiguo no parece tener clíticos de segunda posición y tampoco una estructura de V2 (cf. Fischer 2002; Kaiser 2002). Por lo tanto, un análisis que explique la anteposición de la forma verbal finita para garantizar el clítico en segunda posición no parece ser correcto. Los clíticos catalanes parecen colocarse delante o detrás de la forma verbal, sin que haya un motivo estructural.

A pesar de que los clíticos se colocan muy libremente con respecto a la forma verbal finita, notamos también algunas restricciones. Considérense otra vez el orden de los clíticos con respecto a las formas verbales finitas (Fischer 2002: 81).

		s. XIII	s. XIV	s. XV
Pre-verbal	cl – V	(✓)	(✓)	(✓)
	SN - cl – V	✓	✓	✓
	Comp/CP - (SN) - cl – V	✓	✓	✓
	Neg - cl – V	✓	✓	✓
Postverbal	V – cl	✓	✓	✓
	SN - V – cl	✓	✓	✓
	Comp/CP - (SN) – V – cl	✓	✓	Ø
	Neg - V – Cl	Ø	Ø	Ø

✓ = documentado, Ø = no documentado, (✓) = documentado en oraciones coordinadas, detrás de una pausa prosódica

Tabla 1

La tabla muestra que se encuentran clíticos en posición inicial, pero no en una posición inicial absoluta de la oración. Además apreciamos que no se encuentran clíticos detrás de una forma verbal finita en oraciones negativas. En cuanto hay una negación dentro de la oración, el clítico se coloca delante de la forma verbal finita (14a). En todo el corpus manejado no he encontrado ningún ejemplo de un clítico colocado detrás de la forma verbal finita cuando la oración incluye una negación. Ejemplos reconstruidos como el de (14b) no están documentados.

(14) a. *a la regina feya tots los plahers que podia, no* ***la*** *poch alegrar* [...]
a la regenta hacía todos los placeres que podía, no la pudo alegrar
(Llull, p. 38, l. 3).

b. NA*a la regina feya tots los plahers que podia, no poch-****la*** *alegrar* [...]

En conclusión, podemos decir que la colocación de los clíticos en el catalán antiguo es bastante libre con respecto a las formas verbales finitas, salvo en oraciones con negación. Por el contrario, si consideramos las formas verbales infinitas el caso es diferente. Como en el catalán moderno, se posponen también en una oración con negación.

(15) a. *e llavors cessà de cantar e d'alegrar-****se*** *així com solia.*
y entonces dejó de cantar y de alegrar-se así como solía. (Eiximenis, p. 22, l. 8).

b. *dix al Rei, per provocar-lo a no donar-****la***
dice al rey, por provocar-lo a no dar-la (Eiximenis, p. 48, l. 21).

Exactamente lo mismo puede decirse de la construcción del avance estilístico. En el corpus –con solo una excepción– no he hallado la construcción con avance estilístico en oraciones negativas (16). El ejemplo (16b) no está documentado. La excepción que existe se encuentra también con respecto a los infinitivos (17).

(16) a. *que **feta** li havie __ ,*
que **hecho**.fem le había __ , (Llull, p. 35, l. 20).

b. [NA]*que no **feta** li havie __ ,*
que no **hecho**.fem le había __ ,

(17) *car **contrestar** no li porien __ ,*
porque **contestar** no lze podían __ , (Llull, p. 45, l. 23).

Teniendo en cuenta que la única excepción se da con los infinitivos,[6] y que, al mismo tiempo, los infinitivos permiten –todavía en el catalán moderno– posponer los clíticos, se puede sugerir que la anteposición de estos es una construcción diferente. Lema y Rivero (1990), de hecho, lo analizan como movimiento de SN.[7]

Hemos visto que hay un paralelismo entre el comportamiento de los clíticos pospuestos y el avance estilístico con respecto a la negación:

i. el avance estilístico está prohibido si hay una negación en la oración, salvo el avance de un infinitivo;

ii. los clíticos pospuestos están prohibidos si hay una negación en la misma oración, salvo detrás de un infinitivo.

Adicionalmente encontramos otro paralelismo: el avance estílistico y los clíticos pospuestos desaparecen simultáneamente de las oraciones subordinadas. Los dos están

6. Fontana (1993: 75 y ss.) ha encontrado exactamente la misma distribución con respecto a los clíticos y también con respecto al avance estilístico.

7. En un intercambio vía correo electrónico que tuve con Ana Maria Martins, me comentó que ellos (Ana Maria Martins, Montse Batllori y Narcís Iglésias) también han tropezado con la construcción del avance estilístico en oraciones negativas en su trabajo sobre clíticos en el catalán antiguo. Los tres ejemplos que han encontrado eran ejemplos con infinitivos antepuestos. Además me han enviado otro ejemplo, desgraciadamente con un participio: *E soplicà e requerí lo dit Jo. Gil al dit justícia que pus aquel dit Matheu a él **pagar no volia ni pagat no l'avia**, que li degués donar licéncia de vendre lo dit cavayl...* (Crims [1282], 83, R142).

testificados solamente hasta final del siglo XIV; y durante el tiempo que aparecen nunca lo hacen juntos en una cláusula. Eso permite plantear la hipótesis de que el núcleo antepuesto y también la forma verbal antepuesta ocupan la misma posición en las oraciones con clíticos pospuestos. En los estudios sobre el tema se ha tratado de conectar la anteposición de la forma verbal finita –en el caso de los clíticos– y la anteposición de los núcleos –en el caso del avance estilístico– con la estructura verbo segundo. Como ha quedado claro en la discusión de los datos, ni la anteposición de los núcleos, ni la anteposición de la forma verbal puede atribuirse a la estructura verbo segundo.

En el siguiente apartado de este trabajo analizaré ejemplos del avance estilístico en su contexto para proponer una explicación de los datos distinta.

4. LA CONSTRUCCIÓN DE AVANCE ESTILÍSTICO EN SU CONTEXTO

Como hemos visto en el apartado 2, los estudios sobre el avance estilístico insisten en la dicotomía entre la topicalización y el avance estilístico con respecto a los cinco criterios estructurales y también con respecto al criterio semántico. Respecto a la topicalización no hay duda de que este movimiento suele tener un efecto en la interpretación de la oración (Contreras 1978; Zubizarreta 1999; Vallduví 2002, y otras), como por ejemplo alterar la relación con el discurso, conectar con el contexto anterior, marcar énfasis, etc. Por otra parte, Maling (1990), Holmberg (1997, 2000), Cardinaletti y Roberts (en prensa), Fontana (1993) y otros han interpretado el avance estilístico como movimiento que no tiene ningún efecto en la interpretación de la oración. Ello no es sorprendente, ya que todos estos estudios suelen apuntar a la construcción de avance estilístico como movimiento por razones exclusivamente estructurales.

En el siguiente apartado discutiré a fondo ejemplos del avance estilístico y espero que pueda demostrar que también el avance estilístico tiene un efecto semántico. Por lo tanto, no es obligatorio en el sentido de salvar una estructura verbo segundo sino que se realiza para introducir énfasis en una frase, para marcar que algo es extraordinario o sobresaliente en el desarrollo del texto. Considérense las siguientes oraciones (18) y (19).

(18) *Longament considerà lo hermitá en la demanda que li hac feta Fèlix.*
largo tiempo consideró el eremita en la pregunta que le hubo hecho Félix
'Durante mucho tiempo el eremita pensó sobre la pregunta que le hubo hecho Félix.'
(Llull, p. 35, l. 15).

(19) *Fèlix. se meravellà del hermitá com no li responia a la demanda* [*que* ***feta*** *li havie* __]
Félix se asombró del eremita como no le contestaba a la pregunta [que hecho.fem li había __]
'Félix se asombró mucho del eremita como no le contestaba a la pregunta que le había hecho' (Llull, p. 35, l. 19).

La narración de Félix trata sobre la historia de un chico que camina por el mundo para descubrir quién o qué es Dios con el fin último de comprender por qué la gente ama tanto a Dios. Se encuentra con mucha gente diferente y le hace a cada uno todo tipo de preguntas diferentes, pero siempre acerca de temas religiosos: Dios, la Trinidad, los pecados, el infierno etc. En los ejemplos (18) y (19) Félix fue enviado a la cabaña de un eremita que vivía desde hacía muchos años solo en el bosque rezando y pensando en Dios. El que envió a Félix estaba convencido de que el eremita podía contestar a todas las preguntas acerca de Dios que Félix pudiera tener. Así Félix va al bosque y habla con el eremita. Después de mucho tiempo, Félix en fin le hace la pregunta más importante: *què és Déus?* La oración (18) describe que el eremita necesita mucho tiempo para pensar en la respuesta. La oración (19) denota que Félix esta sorprendido del hecho que el eremita no pueda contestar a la pregunta que ha hecho. La anteposición al verbo indica que esta parte de la oración tiene un carácter enfático, porque «no contestar a la pregunta que le ha hecho» es algo destacable, inesperado en el desarrollo del texto. La oración (20) confirma esta interpretación.

(20) *E si vós no sabets ço que Déus és […]. com lo podets tant amar sens conexença*
y si vos no sabéis lo que Dios es, […] cómo lo podéis tanto amar sin conocimiento
'Y si vos no sabéis cómo Dios es, […] cómo lo podéis amar tanto sin conocerlo'
(Llull, p. 36, l. 4).

Veamos otro ejemplo. Esta parte del texto habla de un rey que llega sin sus caballeros a la casa de un campesino. El rey explica al campesino que es caballero de la corte y le pide que le dé refugio por amor del rey. El campesino le contesta algo muy extraño (21). La oración que sigue empieza entonces con avance estílistico (22).

(21) *jo són rey, e aquell que vós appellats rey no és rey*
yo soy rey, e aquello que vos llamáis rey no es rey (Llull, p. 124, l. 11).

(22) *Molt fo meravellat lo rey de les peraules del pagès, e pregà-l que li sposàs les* peraules [...]

Mucho fue sorprendido el rey de las palabras del campesino, y pidió-le que le explicase las palabras [...] (Llull, p. 124, l. 14).

La frase en sí ya expresa la sorpresa del rey, pero, en mi opinión, el autor del texto quiso marcarlo aun más y por eso utilizó el avance estílistico.

En la discusión sobre los criterios estructurales del avance estilístico y sobre la colocación de los clíticos hemos notado que hay algunas características parecidas con respecto a las dos estructuras. Las dos están prohibidas en oraciones negativas, las dos desaparecen del catalán antiguo al mismo tiempo y además se excluyen mutuamente, o sea, nunca se encuentra un avance estilístico junto con un clítico detrás de la forma verbal finita en la misma cláusula.

Además encontramos otro paralelismo. He argumentado en otro sitio que los clíticos representan –ya por ser pronombre– información conocida. Sin embargo, en el caso de los clíticos colocados detrás del verbo, esta información conocida se hace otra vez prominente (Fischer 2002),[8] o sea el verbo junto con el clítico recibe énfasis.[9] Considérense los siguientes ejemplos:

(24) *·I· jorn **se** sdevench que lo ermità splugave son cilici*
un día ref. pasó que el eremita se puso su ropa de penitencia
'Érase una vez que el eremita se puso su ropa de penitencia' (Llull, p. 89, l. 9).

(25) *·I· jorn sdevench-**se** que ·I· juheu vench a aquell sant hom*
un dia pasó-ref. que un judío vino a aquel santo hombre
'Érase una vez que un judío vino a visitar aquel hombre santo' (Llull, p.56, l. 1).

Los ejemplos no solamente ilustran la misma estructura en la oración principal sino también las mismas palabras. Por tanto, no hay diferencia que pudiera motivar que el clítico se colocara una vez detrás y otra vez delante del verbo. Pero si miramos

8. Por supuesto, no en todos los casos. En un trabajo anterior (Fischer 2002: 226) hago una diferencia entre inversión narrativa y las oraciones en las que se encuentra además un sujeto u otro constituyente delante de la construcción verbo–clítico.

9. En el corpus utilizado encuentran un total de mil ochocientos cincuenta y cuatro ejemplos con clíticos delante de la forma verbal finita y seiscientos veinticuatro con clíticos detrás de la forma verbal finita. De las seiscientas veinticuatro oraciones con clíticos pospuestos, ciento cincuenta y dos tienen un sujeto u otro constituyente delante de la construcción «verbo + clítico», y son estas las que se califican como oraciones de enfásis (Fischer 2002: 182).

el contexto en que están escritas las dos oraciones, la diferencia salta a la vista. El ejemplo (24) describe lo que el eremita hace cada día: cada mañana se levanta, se pone la ropa de penitencia, bebe un poco de agua caliente y empieza a meditar. Al contrario, el ejemplo (25) describe algo prominente en la vida de este eremita –y por supuesto en la vida de todo eremita–: recibir a un visitante. Según mi opinión, nos encontramos con los elementos invertidos en la oración (25) porque el autor quería poner énfasis a la situación extraordinaria en la vida cotidiana del eremita.

En el corpus utilizado hay muchos ejemplos de este tipo. No siempre con la misma estructura y las mismas palabras, pero la mayoría de los ejemplos ilustran que los clíticos no se colocan delante o detrás por causa de la estructura V2.

5. CONCLUSIÓN

La discusión de los datos ha mostrado que ni el avance estilístico ni la anteposición de la forma verbal delante de los clíticos se puede reducir a la estructura verbo segundo. Al contrario, la discusión de los datos en el contexto ha confirmado la hipótesis de que el avance estilístico tiene un efecto en la estructura informativa de la oración: denota énfasis en la cláusula. Lo mismo se ha confirmado con respecto a los clíticos. Aunque denoten información conocida, en las cláusulas, en las que siguen a la forma verbal finita, denotan junto al verbo algo prominente, por supuesto información conocida, pero sacada del segundo plano y puesto en el primero. El hecho de que las dos construcciones desaparecen de las oraciones subordinadas simultáneamente, y además el hecho de que se excluyan mutuamente, permite plantear la hipótesis de que las dos construcciones expresaron lo mismo durante los siglos XIII y XIV, es decir énfasis, y que ocupan la misma posición en la oración. Huelga decir, que esto, de momento, es una hipótesis avalada por mi corpus pero que necesita confirmarse a partir de un corpus mucho más grande, es decir, con más textos de diferentes autores. Solamente entonces podremos decidir con certeza si el avance estilístico tiene un efecto en cuanto a la estructura informativa.

SUSANN FISCHER
Universität Stuttgart

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

CARDINALETTI, Anna & Ian ROBERTS (en prensa) «Clause Structure and X-Second», aparecerá en *Levels of Representation*.

CONTRERAS, Heles (1978) *El orden de palabras en español*, Madrid, Cátedra.

FALK, Cecilia (1993) «Non-Referential Subjects in the History of Swedish», tesis doctoral, Lund.

FISCHER, Susann (2002) *The Catalan Clitic System: A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter.

— (2003) «Mesoklitisierung und Klitikanhebung im Altromanischen», to appear: Georg Kaiser (ed.), *Deutsche Romanistik – Generativ*, Tübingen, Niemeyer.

— (2004) «Stylistic Fronting: a contribution to information structure» en A. STEPANOV, G. FANSELOW & R. VOGEL (eds.), *Minimality effects in syntax*, Berlin, Mouton de Gruyter, pp. 125-147.

FONTANA, Josep (1993)«Phrase Structure and the Syntax of Clitics in the History of Spanish», tesis doctoral, University of Pennsylvania.

HOLMBERG, Anders (1997) «Scandinavian Stylistic Fronting: Movement of Phonological Features in the Syntax», *Working Papers in Scandinavian Syntax*, 60, pp. 81-124.

— (2000) «Scandinavian Stylistic Fronting: How Any Category Can Become an Expletive», *Linguistic Inquiry*, 31/3, pp. 445-483.

JÓNSSON, Jóhannes Gísli (1991) «Stylistic Fronting in Icelandic», *Working Papers in Scandinavian Syntax*, 48, pp. 1-43.

KAISER, Georg (2002) *Verbstellung und Verbstellungswandel in den romanischen Sprachen*, Tübingen, Niemeyer.

LEMA, José & M. Luisa RIVERO (1989) «Long Head Movement: ECP vs. HMC», *Proceedings of NELS*, 20.

MALING, Joan (1980) «Inversion in Embedded Clauses in Modern Icelandic», *Ìslenskt Màl, og almenn málfrædi*, pp. 175-193.

— (1990) «Inversion in Embedded Clauses in Modern Icelandic» en J. MALING & A. ZAENEN (eds.), *Syntax & Semantics: Modern Icelandic Syntax*, London, pp. 191-215.

VALLDUVÍ, Enric (2002) «L'oració com a unitat informativa» en J. SOLÀ, M. R. LLORET, J. MASCARÓ & M. PÉREZ SALDANYA (eds.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 2, Barcelona, Empúries, pp. 1221-1276.

ZUBIZARRETA, M. Luisa (1999) «Las Funciones informativas: Tema y Foco» en I. BOSQUE & V. DEMONTE (eds.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Madrid, Espasa, pp. 4217-4244.

MONTSERRAT BATLLORI,
NARCÍS IGLÉSIAS I ANA MARIA MARTINS

SINTAXI DELS CLÍTICS PRONOMINALS EN CATALÀ MEDIEVAL*

1. INTRODUCCIÓ

Els primers estudis científics sobre la llengua catalana medieval es van produir en ple procés de codificació. En un context que reclamava definir per a la llengua catalana un codi modern i respectuós alhora amb la tradició, els estudiosos que es van interessar per la llengua medieval, i especialment els pocs que es van fixar en la sintaxi, van analitzar el seu objecte d'estudi, la llengua medieval, a partir d'uns interessos i d'uns pressupòsits molt determinats. Per posar un exemple relacionat amb l'estudi que presentem: als anys vint i trenta es va estudiar el funcionament dels clítics en la llengua medieval per determinar quines havien de ser les formes normatives.

Afortunadament, l'estudi actual de la llengua medieval no està condicionat per necessitats codificadores. De fet, pel que fa al cas dels clítics pronominals, ja comença a haver-hi uns quants estudis molt importants que des de la diacronia presenten un excel·lent quadre interpretatiu del seu funcionament i evolució: per al català és fonamental el llibre de Fischer (2002), i per a una visió conjunta de les llengües romàniques (incloent-hi el català) els treballs de Rivero (1986a, 1986b, 1991 i 1997), Fontana (1993 i 1997), Barbosa (1993 i 1996), Halpern i Fontana (1994), Halpern (1995), Benincà (1995) i Martins (1994a i següents), entre d'altres. Quant a l'estatus

(*) Investigació subvencionada per 2001SGR00151, BFF2002-04071-C02-02 i 2002XT00036 per a Montserrat Batllori.

sintàctic, a la majoria d'estudis es considera que els pronoms àtons de les llengües romàniques antigues presenten com a característica diferenciadora respecte als clítics de les llengües romàniques actuals el fet que són projeccions màximes (i no nuclis). Cal fer notar, però, que nosaltres tractarem aquests elements com a nuclis –tal com fan, entre d'altres, Martins (1994a i següents) i Fischer (2002)–, perquè partim de la base que no han canviat el seu estatus al llarg de l'evolució.

Amb aquest article ens proposem oferir una descripció general de la sintaxi dels clítics del català medieval des d'una perspectiva comparativa. Així, l'apartat 2 presenta una visió general de la distribució sintàctica dels pronoms àtons de les llengües romàniques medievals (concretament, del francès, el castellà i el portuguès medievals). L'apartat 2.1 presenta les característiques fonamentals dels pronoms àtons del francès antic i, en la mateixa línia, l'apartat 2.2 i el 2.3 examinen l'ordre i la distribució dels clítics en portuguès i castellà medievals. A l'apartat 2.4 es resumeixen els fets lingüístics descrits als apartats anteriors. D'altra banda, l'apartat 3 es dedica enterament a l'estudi dels clítics pronominals del català antic. S'estableix una primera classificació en entorns [+finits] i [-finits] (apartats 3.1 i 3.2, respectivament) i, dins de les oracions amb verb finit, s'examina el comportament dels clítics a les oracions principals i a les subordinades (3.1.1 i 3.1.2, respectivament). Dediquem, a més, l'apartat 3.1.3 a l'estudi de la interpolació i el 3.1.4 al de la interpretació semàntica de la variació enclisi/proclisi. Quant als entorns no finits, s'analitza la cliticització a l'interior de les oracions d'infinitiu (3.2.1), l'elevació o pujada de clític (3.2.2), la cliticització al gerundi (3.2.3) i a les estructures de participi (3.2.4), i l'avançament estilístic (3.2.5). A més, a l'apartat 3.3.3 arrodonim el nostre estudi amb l'evidència empírica de la variació entre pronoms forts i pronoms clítics en el mateix tipus de configuracions, en la qual cosa el català antic s'assembla tant al portuguès medieval com al castellà medieval. Finalment, l'apartat 4 inclou les conclusions d'aquest estudi.

En alguns casos, revisem alguna de les qüestions proposades en diferents estudis recents; en d'altres casos, ens limitem a apuntar fenòmens que haurien de ser estudiats de manera més monogràfica. En tots els casos, hauríem pogut aprofundir més si haguéssim pogut tenir a l'abast un corpus ben etiquetat que fos representatiu dels diferents períodes i dels tipus textuals de la llengua medieval.

2. LA DISTRIBUCIÓ I L'ORDRE DELS CLÍTICS

A fi i efecte d'oferir una descripció de la distribució sintàctica dels pronoms àtons del català antic que s'acomodi a la dels clítics de les llengües romàniques antigues, passem a examinar algunes d'aquestes llengües amb més detall.[1] El fet de conèixer les gramàtiques del francès, portuguès i castellà antic ens permetrà descriure el català antic des d'una perspectiva comparativa que ens facilitarà la interpretació de les dades i, a grans trets, marcarà el punt de partida de l'anàlisi que proposarem.

2.1 Francès antic

A les oracions de verb finit del francès antic, els pronoms àtons poden ser proclítics quan no apareixen en primera posició –és a dir, o bé quan van precedits com a mínim d'un constituent en frases matrius afirmatives –assertives o interrogatives com (1a) a (1c)–, o bé en frases negatives –(1d) a (1e)–, i subordinades –(1f) a (1g). En cas contrari són enclítics – vegeu (2a) i (2b). És a dir, quan el verb és el primer constituent de la frase, la impossibilitat de col·locar el clític en posició inicial determina que hi hagi enclisi obligatòria (i no proclisi).[2]

(1) a. E cest áfaire li mustrad é sun conseil li dunad que... (*Quatre Livre des Rois*, Kok 1985: 75).
b. Il le me dunad á sun plaisir é jo li rend pur lui servir (*Quatre Livre des Rois*, Kok 1985: 75).
c. Por quoi, dist Eustaces, le querez vos? (*Saint Eustace*, Kok 1985: 78).
d. Ne m'en chaut, fet Lancelos (*Artu*, Kok 1985: 75).
e. Ne nos connoissiez vos mie? (*Artu*, Kok 1985: 78).
f. Parler voldreie un poi a tei, si te ploüst (*Quatre Livres des Rois*, Kok 1985: 92).
g. –Comment? fait Aucassins, en volés vos que je vos venge? (*Aucassin et Nicolette*, Kok 1985: 78).

1. No examinem totes les llengües romàniques, però cal tenir en compte que les que hem descrit exemplifiquen tots els patrons possibles en aquestes llengües. Els clítics del gallec, el portuguès i el castellà antics presenten la mateixa distribució sintàctica i, de la mateixa manera, l'occità s'agrupa amb el català. Alguns dialectes de l'italià antic serien similars al francès i d'altres s'assemblarien més al grup gallec/portuguès/castellà o al grup català/occità.

2. Quant a les oracions d'imperatiu, Kok (1985: 78-79) mostra que en francès antic hi ha enclisi en frases en què el verb es troba en primera posició (V1) i proclisi en frases en què apareix en segona posició (V2), tal com passa a les declaratives.

(2) a. Enveierent le en terre de Philistíím (*Quatre Livres des Rois*, Kok 1985: 80).
b. Sire, entre moi et Gaheriet irons en la forest; vendroiz i vos? (*Artu*, Kok 1985: 82).

A les oracions en què hi ha enclisi, tot i que el verb no ocupa la primera posició, els constituents que precedeixen el verb estan tematitzats i, per tant, separats del verb per una pausa prosòdica. Prosòdicament aquestes estructures són equivalents a les que tenen el clític en posició inicial absoluta –com es veu de (3a) a (3c).

(3) a. Sire, icestui escu, veïstes le vos onques mes? (*Artu*, Kok 1985: 82).
b. Ha! Diex, faudra me ja mes ceste dolor? (*Queste*, Kok 1985: 83).
c. Par la foi que vos devez monseigneur le roi, dites moi ce que vos en savez *(Artu*, Kok 1985: 85).

A les subordinades, com s'ha esmentat adés, normalment hi ha proclisi, com (1f) i (1g), però també es pot trobar algun exemple rar d'enclisi[3] –vegeu (4). Tot i que es documenten alguns casos (comptats) d'interpolació a les subordinades – vegeu (5)–, en general els clítics d'objecte són sempre adjacents al verb:

(4) é tele serra ke cornerunt li les orilles, á celui qui l'orrad (*Quatre Livres des Rois*, Kok 1985: 81).

(5) ke il te plus face aorer (*La vie de Saint Eustache*, 335; Kok 1985: 570; Kaiser 1992: 160; Fischer 2002: 40, ex. 50 i 102, ex. 139).

Segons Labelle i Hirschbühler (2005) als orígens del francès antic els clítics apareixien en posició postverbal darrere d'una oració subordinada adverbial, però cap al 1170 el clític d'objecte comença a trobar-se en posició preverbal després de la frase adverbial (cf. Kok 1985 i 90 ss.)

(6) a. [Cum il vint a únes loges á pasturs en cel chemin] truvad i les freres Achazíe (*Quatre Livres des Rois*, IV: 195-196; Kok 1985: 80, citat per Labelle & Hirschbühler 2005: ex. 16).

3. «La postposition du PRC [pronom régime conjoint] est très exceptionnelle dans ce cas. (…) Signalons encore qu'aucun exemple n'a été trouvé de la postposition du PRC quand le verbe est précédé d'un pronom relatif» (Kok 1985: 81).

b. [Quant nos lor donons nos aumosnes] lor faisons bien as cors (*Sully*, Kok 1985: 91, citat per Labelle & Hirschbühler 2005: ex. 17).

Quant a les frases coordinades, els clítics dels inicis del francès antic són postverbals en el segon membre de la coordinació mentre que comencen a ser preverbals després de *et* i *ou* a les frases declaratives, les preguntes directes (de resposta sí/no) i amb imperatius, al mateix temps que es documenten com a preverbals després d'una frase adverbial (cf. Kok 1985: 90 i ss.).

(7) a. é mist la al lit David [...] é de dras bien la cuvrid [...] (*Quatre Livres des Rois*, I: 39; citat per Labelle & Hirschbühler 2005: ex. 21).
b. Levés sus et me prestés trois pains (*Sully*, Kok 1985: 93, citat per Labelle & Hirschbühler 2005: ex. 22).

Uns trenta anys després d'aquest canvi, els pronoms àtons d'objecte comencen a trobar-se en posició inicial absoluta a les frases declaratives i a les preguntes totals (amb resposta sí/no), però no amb imperatius (cf. Kok 1985: 90 i ss.).

(8) a. S'est il donques corrouciez a nos? (*Artu*, 66, 29; Benincà 1995: 330 i Fischer 2002: 103, ex. 141 i 135, ex. 185a).
b. nos senefierent il qu'il estoit mortels (*Sully*, Kok 1985: 91).

El francès antic, d'altra banda, presenta elevació de clític a les construccions perifràstiques. Segons Martineau (1991) l'elevació de clític és obligatòria (cf. Kok 1985: 213 i ss., 413 i ss.).

(9) a. Mes ele ne la pot veoir (*La Chastelaine de Vergi*, 729; Fischer 2002: 42, ex. 53).
b. Ja la voloient en feu metre / Por rostir et por greïllier (*Cligès*, 5936-5937; citat per Labelle & Hirschbühler 2005: ex. 10).

A les estructures d'infinitiu en què l'elevació de clític no és possible, en francès antic normalment s'utilitzen pronoms forts en posició preverbal –vegeu (10a)– o pronoms àtons en posició postverbal –com mostra (10b).

(10) a. la peüssiez veoir a lui armer grant plenté de barons (*Artu*, Kok 1985: 113).

b. et quant il fu agenoilliez devant monseigneur Gauvain por doner li le vin, si commença a sozrire trop durement (*Artu*, Kok 1985: 115).

D'acord amb Kok (1985), a les oracions d'infinitiu la proclisi és el patró [+marcat]. Tot i que és possible trobar frases amb pronoms proclítics (en lloc de pronoms tònics) –com a (11)– cal tenir present que són rares en francès antic i que el més freqüent és l'enclisi.

(11) se Diex ne vos i eust amené por le mener a chief (*Queste*, Kok 1985: 127).

2.2 Portuguès medieval

En portuguès medieval l'enclisi es dóna independentment del fet que el verb vagi precedit d'un constituent o no. Com que l'enclisi només és obligatòria a les frases amb verb inicial, les oracions principals finites presenten variació entre enclisi i proclisi com s'exemplifica a (12) i (13) on el subjecte va davant del verb.

(12) a. E a donzela foi-se e deu àgua à rainha (xiii, Piel i Mattoso 1980: 23).
b. E a donzela lhe disse entom que achara um mouro doente (xiii, Piel i Mattoso 1980: 28).

(13) a. E elle outorgoulho (xiv, Cintra 1954: 36).
b. E Rotas lho outorgou (xiv, Cintra 1954: 36).

L'enclisi també es documenta en estructures en què el verb va precedit per més d'un constituent, com evidencien els exemples de (14).

(14) a. E eu outrossy semelhauilmente obligome a defender a uos os ditos bees e erãças (Document legal, any 1291, Martins 2001: 358).
b. Enton o abade [...] deitou-se aos pees do monge Libertino [...] e o monge Libertino outrossi deitou-se ante os pees de seu abade (xiv, Silva 1989: 275)
c. e que quer que per esse dito procurador ou procurador ou procuradores que el fezer for feyto nos auemulo pur forte e pur firme (Document legal, any 1279; Martins 2001: 137)

Així doncs, l'obligatorietat de l'enclisi es limita a oracions amb verb inicial. En el segle xiii hem de considerar estructures de verb inicial les frases introduïdes per una

conjunció copulativa i les que van precedides d'una subordinada adverbial i separades d'aquesta per una pausa prosòdica. A partir del segle XIV, però, la proclisi es troba en contextos de conjunció copulativa –com es pot veure a (15)– i a partir del XV també es documenta darrere d'una pausa prosòdica –com a (16).[4]

(15) E ffacades dela o que uos aprouger e a tapedes eu e uós pera nõ aueren sayda contra a dicta mha casa (Document legal, any 1353; Martins 2001: 209).

(16) segundo mais compridamente se diz nos ditos stromentos, lhe deu mais e entregou dobras douro reaees de prata de castella e destes ora em estes regnos correntes (Document legal, any 1426; Martins 1994 i 2001: 487).

Com hem vist, a les oracions principals amb verb finit hi ha variació entre enclisi i proclisi. A més, hi ha alguns tipus d'oracions principals que només admeten la proclisi (o sia, l'enclisi no és possible), com són: les oracions negatives (17), les introduïdes per un quantificador (18), per un conjunt restringit d'adverbis (19), per un sintagma qu- (20), o per un sintagma focalitzat (21) que van davant del verb. A les oracions principals en què hi ha variació entre enclisi i proclisi en portuguès medieval, el portuguès modern només admet l'enclisi. De totes maneres, la proclisi és obligatòria tant en portuguès medieval com en portuguès modern a les oracions negatives i a les oracions principals en què hi ha un quantificador, un determinat tipus d'adverbi, un sintagma qu- o un sintagma focalitzat davant del verb.

(17) e se alguen veer [...] que este noso feyto quiser britar **nõ** lj seya outorgado (Document legal, any 1277; Martins 2001: 128).

(18) E **todo** o poboo se ajuntou pera veer (XIV, Silva 1989: 491).

(19) a. **Aqui** se começa huu livro que dizen Dialogo (XIV, Silva 1989: 233).
b. e como a usarõ e possoyrã **assy** a hauede uos e possoyde (Document legal, any 1285; Martins 2001: 144).

4. La proclici en posició inicial absoluta no ha estat mai acceptada en portuguès, però se'n pot documentar algun exemple rar. Concretament, el que se cita a continuació és d'un text del segle XV que és alhora una traducció d'un text francès.

(i) Me bastava de ti ser igual, e nom quisera mais de ti ser senhor (*Vida e Feitos de Júlio César*, Eijk 1989: 47).

c. e **logo** lhe abriu de todo mão que sseu era (Document legal, any 1339; Martins 2001: 198).
d. As lagrimas **sempre** me a min son velhas e pera acrecentamento **sempre** me son novas (xiv, Silva 1989: 269).

(20) a. **Quem** vos foi aqui trager para m'irdes destorvar? (xiii/xiv, Huber 1933: 189).
b. **Que** te adusse aqui? (xiii/xiv, Huber 1933: 179).

(21) a. **Estas pallauras e outras muitas** lhe disse dom egas moniz (xv, Pádua 1960: 144).
b. **Huma punhada grande** te darey (xiii/xiv, Huber 1933: 285).
c. **E tan gram ferida** lhi deu (xiv, Silva 1989: 848).

En resum, les oracions principals en què no hi ha variació en l'ordre dels clítics són: (i) les frases el verb de les quals ocupa la posició inicial absoluta, en què sempre hi ha enclisi; (ii) les oracions negatives, en què sempre hi ha proclisi, i (iii) les oracions afirmatives amb quantificadors, adverbis inductors de proclisi, i sintagmes qu- o focalitzats, que també mostren proclisi de manera generalitzada. Si deixem de banda aquests contextos, doncs, ens queden les oracions principals afirmatives 'neutres' o [–marcades], a les quals tant hi ha enclisi com proclisi.

Martins (1994a, 2003b) demostra que a les oracions principals no marcades hi ha un canvi gradual pel que fa a la freqüència de l'enclisi respecte a la proclisi al llarg del període medieval. Les seves dades fan palesa una marcada evolució vers l'ús de la proclisi en documents legals de l'època medieval. Altres estudis basats en textos literaris ho confirmen plenament (Lawton 1966; Ogando 1980; Silva 1989; Salvi 1990; Lobo 1996).

A les oracions subordinades amb verb [+finit] els pronoms àtons apareixen generalment en posició proclítica. En portuguès medieval, però, també podem trobar alguns exemples d'enclisi a les subordinades. Les frases de (22) exemplifiquen la proclisi i les de (23), en canvi, mostren que l'enclisi també és possible en el mateix tipus de contextos, encara que aquesta última opció sigui molt poc freqüent.[5]

5. No hi ha cap autor dels que han examinat el comportament dels pronoms àtons del portuguès medieval que hagi identificat casos de proclisi en oracions de relatiu. Hi ha exemples d'aquest tipus en el portuguès dels segles xviii i xix.

(i) a. Muitos Portugueses doutos seguem esta opinião, os quais riem-**se** de Duarte Nunes que queria se dobrassem os aa, dizendo Vãa, Menhãa (xviii, Luís António Verney 1746: 74).
b. as gerações nascidas durante a reacção contra o islamismo, que surgem e agitam-**se** e vivem (xix, Alexandre Herculano, apud Said Ali 1927: 211).

(22) a. mãdo q*ue* o dem a Costança p*er*ez (Document legal, any 1353; Martins 2001: 433).
b. E quando Cesar viu esta cousa foi tam espantado que todolos membros lhe tremerom (XV, Mateus 1980: 79).

(23) a. E mãdamos que se alguu ome demanda contra el rey peçalhy mercee en puridade (XIII, Ribeiro 1995).
b. Et aquelles mourros eram tã muytos que, fiandosse ena muyteduem, partirõse e [...] (Ogando 1980: 266).

Tant les oracions subordinades com les principals en què la proclisi és obligatòria (o sia, les que van encapçalades per un quantificador, un adverbi inductor de proclisi, un sintagma qu- o un sintagma focalitzador) admeten la no adjacència entre el clític i el verb. Les frases de (24) són casos d'interpolació dins de les subordinades i les de (25) il·lustren la interpolació a les oracions principals. Cal dir, però, que la interpolació és molt més freqüent a les subordinades.

(24) a. Se me Deus enton a morte non deu (XIV, Nunes 1932: 225, text 109).
b. huu hom? mãçebo que se per nome chamava pedrairas (Document legal, any 1426; Martins 2001: 486).

(25) a. E ja m' el tanto mal fez (XIV, Nunes 1932: 209, text 102).
b. Dom Froyaz amaua-a muyto e numca lhe tamtas cousas pode fazer que a podesse fazer fallar (XIV, Pádua 1960: 53).

El portuguès medieval presenta generalment elevació de clític a les oracions d'infinitiu que admeten la pujada del clític –vegeu (26). Tot i això, des dels orígens es pot trobar un reduït nombre d'exemples on no hi ha elevació –(27).

(26) a. e esse procurador dise a esse Alcayde sse lho querya filhar (Document legal, any 1298; Martins 2001: 387).
b. E quis-se casar com hua molher (XV, Huber 1933: 188).

(27) a. E quando quiser espedirse del beigelhy a mão (XIII, Silva 2003: 324).
b. Nom quis partir-se de aly (XIII/XIV, Huber 1933: 187).

Quant a les oracions d'infinitiu que no admeten elevació de clític, en portuguès medieval hi ha variació entre enclisi i proclisi quan van introduïdes per una preposició –vegeu (28)– i també quan són negatives –com a (29).

(28) a. E doulhy comprido poder de stabeleçer ou sostabeleçer outro ou outros procurador ou procuradores [...] e pera rreuogalos (Document legal, any 1321; Martins 2001: 185).
b. E doulhj comprido poder pera entrar a precto [...] E pera sostabeleçer procurador ou procuradores [...] e pera os reuogar (Document legal, any 1317; Martins 2001: 406).

(29) a. Et quando vio que o nom queriam créér nen castigarse por el (xiv, Ogando 1980: 270).
b. E que ora o dicto priol [...] lhis daua tam pequeno pam aluo e carne ou pescado e tam maao vinho que nõ queriam beuer nen sse mãteer pelo dicto (Document legal, any 1364; Martins 2001: 215).

Com a últim comentari pel que fa al portuguès medieval, noteu que es poden trobar formes pronominals tòniques en contextos en què en portuguès actual només s'admetria el pronom àton (acusatiu o datiu) o una estructura de doblament de clític.

(30) a. E o ermitam seruo de Deus, pois vio ele e seus companheiros [...] (xiv, Silva 1989: 229).
b. e o senhor disse ao alcayde que sse lh'o furtassem per ssua maa guarda que enforcariam elle (xv, Huber 1933: 174).
c. Eu dõ pedro soarez dauãdito que esta carta encomendej a fazer ela dãte homees cõ mas maos roboro (Document legal, any 1277; Martins 2001: 129).
d. E deuedes dar a mjn en todolos dias de mha uyda en cada huu ano por dia de pasqua huu carneyro (Document legal, any 1299; Martins (2001: 389).

2.3 Castellà medieval

A continuació veurem que els pronoms àtons del castellà medieval presenten una distribució sintàctica similar a la dels clítics del portuguès medieval. A les oracions principals finites que tenen el verb en segona posició (V2) hi ha variació entre proclisi i enclisi, com es pot veure a (31) i (32).

(31) a. el rey dioles fideles (xii, Menéndez Pidal 1946: 1159, línia 3593).
b. El rey lo ha uedado (xii, Menéndez Pidal 1946: 910, línia 42).

(32) a. e agora llaman le Barcilona (XIII, Menéndez Pidal 1978: 10b).
b. e.oy.en dia le llaman Tarraçona (XIII, Menéndez Pidal 1978: 10b).

L'enclisi es dóna en frases matrius en què el verb va precedit de més d'un constituent –vegeu (33), però en aquests contextos també és possible que hi hagi variació entre enclisi i proclisi. L'exemple de (34) evidencia que els pronoms àtons poden ocupar ambdues posicions (proclítica i enclítica) fins al Segle d'Or.

(33) a. E otrossi en Roma encendiósse fuego, et quemaron se muchas casas (XIII, *Estoria de España*; Granberg 1988: 171).
b. Ferrand Gonçalez con el poder echolo de tierra (XIII, *Estoria de los Godos*; Granberg 1988: 187).
c. Doming Echan portero del rey con seelo del rey abierto coteólo .m. morauedis (Document legal, any 1223; Granberg 1988: 187).

(34) otro en la noche fuese el Duque con su gente, e yo con ellos [...] y otro día de mañana nos hecimos a la vela (XVI, Keniston 1937: 94).

Fins al segle XIV, les oracions de verb inicial (V1) només admeten l'enclisi. A partir del XIV, després d'una conjunció copulativa, es documenten tant la proclisi com l'enclisi –vegeu (35). A la mateixa època, trobem pronoms àtons proclítics després de la pausa prosòdica que segueix les oracions subordinades adverbials avantposades –com la de (36b), en contrast amb (36a). Des del segle XV, la proclisi és possible també en oracions encapçalades per un sintagma tematitzat correferent amb un pronom de represa que es troba a l'interior de la frase (o sia, configuracions de dislocació a l'esquerra amb clític) –vegeu (37b) amb proclisi en contrast amb (37a) amb enclisi. En aquest últim cas, el clític també pot aparèixer darrere d'una pausa prosòdica.

(35) a. e mandolas fenchir de arena (XIV, Menéndez-Pidal 1965: 325).
b. e le desamo de allj adelante (XIV, Menéndez-Pidal 1965: 324).

(36) a. e quando es sannudo, paransele los oios bermeios como el rubi (XIII, *Ajedrex*; Granberg 1988: 137).
b. E quando llegaron a su señor, los vio luego, les preguntó, e les dixo [...] (XIV, *Zifar*; Granberg 1988: 141).

(37) a. ca al rey viénele brauesa (Flores; Granberg 1988).
b. A este rey Carlos le tomó a çeçilla el rey don Pedro III de Aragon (Diego de Almela; Granberg 1988).

A partir del segle XVI els clítics ja poden ocupar la posició inicial absoluta, però aquesta distribució no esdevé general fins al segle XVII:[6]

(38) Te quexas porque gozauas la cosa que en el mundo mas amauas (*Question de amor de dos enamorados*; Keniston 1937: 95).

Granberg (1988) demostra que la gramàtica dels clítics del castellà medieval del segle XIII presenta moltíssimes similituds amb la dels pronoms àtons del gallec actual. És a dir, la negació –vegeu (39a)–, les estructures de focalització –vegeu (39b)-(39c)–, l'ús de determinats adverbis –vegeu (39d)-(39f)–, quantificadors –vegeu (39g)-(39h)– o sintagmes qu- –vegeu (39i)-(39j)–[7] indueixen l'ordre proclític a les frases principals. En portuguès medieval i modern es dóna proclisi en el mateix tipus de configuracions. Com que el gallec i el portuguès no presenten diferències pel que fa als aspectes que examina Granberg, podem concloure que la proclisi obligatòria de les oracions principals del castellà medieval respon al mateix tipus de contextos que la del portuguès medieval –compareu el que s'ha dit a l'epígraf 3.2.2.2 amb els exemples que es llisten a (39).

(39) a. El rey don Sancho **non** se touo por pagado (*EG*, Granberg 1988: 131).
b. *A ti adoro,* **a ti** me *clamo* (*ATII*, Granberg 1988: 135).
c. **Al Señor** lo *farás* (*Faz*, Granberg 1988: 135).
d. **Aqui** se *comiença el iuego del grant açedrex* (*Ajed*, Granberg 1988: 162).
e. *rogóles quel* [...] *uiniesen aiudar; et* **asi** lo *fizieron* (*EG*, Granberg 1988: 165).
f. *Et* **aun** te *dize más Nuestro Sennor* (*EE*, Granberg 1988: 170).
g. *e* **todo** lo metieron a espada que ninguna cosa non dexaron y uiua (*GE*, Granberg 1988: 150).

6. Keniston (1937: 95) deixa clar que es tracta d'una posició pràcticament desconeguda en el segle XVI: «This position is almost unknown in the sixteenth century».

7. Fontana (1993: 270) explica: «In contrast to the characteristic $V_{[+inf]}$-Cl configurations seen in yes/no questions such as those in the examples below, wh- questions in medieval or renaissance Spanish invariably manifest the Cl- $V_{[+inf]}$ configuration, with the clitic immediately following the wh-expression and preceding the verb. This is true for all the texts I have surveyed, from the XIIth to the XVIth century».

h. **nunca** se allegó al rey (*EG*, Granberg 1988: 131).
i. ¿**Qué** me *darás?* (*Faz*, Granberg 1988: 132).
j. ¿**Por qué** nos *faze el Criador esto?* (*Faz*, Granberg 1988: 132).

Quant a les subordinades, l'ordre no marcat és la proclisi, tal com passa de manera general a les llengües romàniques.

(40) a. et digales que las fará mucho dalgo et mucho de plazer si foren obedientes (*Por*, Granberg 1988: 47).
b. Et es bona contra malanconia et presta mucho alas postemas que se fazen en los oios (*Lap*, Granberg 1988: 35).

També es donen exemples d'enclisi. En aquesta línia, Granberg (1988) aporta exemples de pronoms àtons enclítics en diferents tipus d'oracions subordinades: completives seleccionades pels verbs *dezir, contar, acaesçer, auenir, saber, fallar*, *ser conocido, ver, oyr, sonnar*; subordinades causals, resultatives i relatives.

(41) a. Et dizen en las uidas que fazien los de Persia que un rey conseiose con sus aguaziles [...] et dixol uno dellos [...] (*Por*, 46; Granberg 1988: 113).
b. E vi que en la rreligion pensar es bien porque el que en ella pensare omillase e tienese por pagado con lo que ha (*CeD* A, 30; Granberg 1988).
c. Et su uertud es atal que el que trae consigo acaéscel oluidamiento de todas las cosas (*Lap*, 56; Granberg 1988).
d. Entonz ouo y un electo Clemens, que por miedo de los Almoades uinose a Talauera, et alli moró, fasta que murio (*EG*, 63; Granberg 1988: 98).

En contrast amb l'elevada freqüència de l'enclisi a les oracions principals, sobretot fins a finals del segle XIV, a les subordinades aquest ordre presenta una freqüència molt baixa. A continuació reproduïm els resultats de Nieuwenhuijsen en què s'il·lustra la freqüència de l'enclisi en aquests dos tipus d'oracions finites del castellà dels segles XII a XVI. Cal tenir en compte que les dades corresponents a les oracions principals inclouen els contextos de proclisi obligatòria. Si fossin exclosos, els valors de l'enclisi a les oracions principals encara serien més alts.

	XII *Fazienda*	XIII *CG*	XIV *Sumas*	XV *Varones*	XVI *Guerras*
general	37% (102/279)	57% (158/279)	63% (178/281)	87% (225/260)	95% (303/319)
princ.	18% (38/212)	15% (20/136)	21% (24/113)	65% (63/97)	91% (154/170)
subord.	96% (64/67)	97% (138/143)	92% (154/168)	99% (162/163)	100% (149)

Taula 1. Avantposició vs. posposició del pronom àton, en general i en oracions principals i subordinades[8]

En castellà medieval la interpolació es dóna tant a les oracions subordinades com a les principals en què hi ha proclisi obligatòria –compareu les subordinades de (42a) a (42b) amb les oracions principals de (42c) a (42e). Tal com passava en portuguès medieval també és més freqüent a les subordinades.

(42) a. creyóla e tomó una soga que le ella enbió (XV, *Corbacho*, 80; Batllori, Sánchez & Suñer 1995: 192, 7f).
b. Et acaesçe así commo a los cabellos que, quando los omne tiene en la cabeça, péinalos et úntalos con las mejores unturas [...] (XIII, *Calila*, 107; Batllori, Sánchez & Suñer 1995: 192, 8b).
c. ¡Ya nunca vos yo mas veré! (XIV, Chenery 1905: 123).
d. Todos se luego ayuntaron (XIV, Chenery 1905: 123).
e. Asi les Dios aluengue los dias de las vidas (XIV, Chenery 1905: 123).

A les construccions d'infinitiu, l'opció no marcada en castellà medieval és la pujada de clític en els contextos que l'admeten (és a dir, el verb dels quals la permet) –com a (43)–, però també es troben exemples de clitització del pronom àton al verb infinitiu –a (44). Per a més informació sobre aquest tema vegeu l'obra de Granberg (1988).

(43) a. Et el moço leuol alla e Lamec començol a preguntar (*GE*, Granberg 1988: 303).
b. e non los puede desamparar (*GCon*, Granberg 1988: 299).

(44) a. E el rey [...] dubdó si era aquella su muger, e començó a sonreirse (*Zifar*, Granberg 1988: 327).
b. non podra nozir le ningun poçon que beua (*Lap*, Granberg 1988: 320).

8. Extret de Nieuwenhuijsen, D. (2006), «Cambios en la colocación de los pronombres átonos», a Concepción Company, C. ed. (2006) *Sintaxis Histórica del Español*, 2 vol., México, UNAM & Fondo de Cultura Económica, quadre 5, p. 1362.

Fora dels contextos amb pujada de clític, a les oracions d'infinitiu introduïdes per una preposició –de (45)– i a les oracions d'infinitiu negatives –com les de (46)– es documenta tant l'enclisi com la proclisi.[9]

(45) a. que la eglesia de Calaforra uos sea tenuda de refazer uos lo (*DL*, 86, 1227; Granberg 1988: 264).
b. Et nenguno non sea osado de les fazer otro pecho njn de los peyndrar (*DL*, 186, 1233; Granberg 1988: 269).

(46) a. que gran ventaja es ver omne como fiere e non le enbargar el sol nin polvo (*Doze*, Granberg 1988: 266).
b. que ganándolo te sea grand onrra, e non poderlo ganar poca nengua (*Doze*, Granberg 1988: 266).

D'altra banda, també cal recordar que el castellà medieval i preclàssic admeten pronoms tònics sense doblament de clític –com a (47).

(47) a. al logar onde dios mando ami salir (Alfonso X, *General Estoria*, I, 65r; Fontana 1993: 317 i Fischer 2002: 45, ex. 64).
b. Pues sepa V. M. ante todas cosas que a mí llaman Lázaro de Tormes (*Lazarillo*, cap. I, 1; Fischer 2002: 61, ex. 99).
c. mas yo gradesco a vos lo que fezistes (*Sumas*, 75, 16; Nieuwenhuijsen, en premsa).
d. Patronio, a mi contesce con un omne asi (*Lucanor*, Fontana 1993: 402).

Després d'examinar els exemples del francès, el portuguès i el castellà medievals, podem concloure que hi ha una sèrie de patrons que permeten descriure la col·locació dels clítics de manera força general (a les llengües romàniques). Així doncs, a continuació emprendrem l'anàlisi i descripció de la distribució dels pronoms àtons del català medieval tenint en compte aquests patrons com a punt de partida.

2.4 La posició dels pronoms àtons a les llengües romàniques medievals a partir de l'observació del francès, el castellà i el portuguès antics

Tal com es pot deduir de la distribució sintàctica dels pronoms àtons del francès, el castellà i el portuguès antics que s'ha descrit de 2.1 a 2.3, des dels orígens de les

9. Però, segons Granberg (1988: 268 i ss.) els exemples de proclisi a les oracions d'infinitiu introduïdes per una preposició són molt poc freqüents fins a mitjan segle XIII.

llengües romàniques s'evidencia una clara oposició, en relació amb la sintaxi dels clítics, entre dominis finits i dominis no finits.

Quant als dominis finits, el francès antic presenta enclisi a les frases en què el verb apareix a la primera posició i proclisi a les que el verb va precedit d'altres constituents. Aquest tipus de distribució sembla afavorir la consideració del francès antic com una llengua sotmesa a les restriccions de la llei de Wackernagel[10] (és a dir, en francès antic el clítics ocupen generalment la segona posició dins la frase). Cal tenir en compte, però, que a partir del segle XII el francès permet la col·locació dels clítics en primera posició i es desmarca així de les restriccions de la llei de Wackernagel. A més, en francès antic també es poden documentar frases amb enclisi en què el verb se situa en segona o tercera posició dins la frase. Són oracions poc freqüents en què el subjecte i/o altres constituents apareixen tematitzats davant del verb (i, per tant, són irrellevants pel còmput de la segona posició).

El català, el castellà i el portuguès divergeixen del francès pel fet que admeten oracions amb enclisi en què el verb va precedit d'altres constituents, incloent-hi el subjecte. De fet, l'enclisi és el patró més comú a les oracions principals d'aquestes llengües fins al segle XIV (encara que la proclisi també sigui possible en el mateix tipus de configuracions). L'altíssima freqüència d'oracions que presenten enclisi tot i no tenir el verb en primera posició –concretament les del tipus (X)SV– indica que els constituents que es troben davant del verb no sempre estan tematitzats (a diferència del que passava en francès antic). L'ús tan generalitzat de l'enclisi en aquest tipus de frases fa palès el fet que les gramàtiques del castellà i del portuguès antics no es poden explicar dins el marc de la llei de Wackernagel. Com es veurà més endavant, a l'apartat 3.1.1, el català coincideix en aquest aspecte amb el portuguès i el castellà, tot i que presenta la possibilitat de col·locar els pronoms àtons en posició incial de l'oració molt abans que en portuguès i en castellà, tal com passa amb el francès (vegeu l'apartat 3.1.1.2.1).[11]

10. El 1892, Jakob Wackernagel (en un article anomenat «Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung») va defensar que a les llengües indoeuropees les paraules no accentuades eren necessàriament enclítiques al primer element accentuat de la frase. Més tard, Thurneysen (1892), dins dels estudis sobre el francès antic, i Meyer-Lübke (1897), en l'àmbit del galaicoportuguès, expliquen la impossibilitat de tenir pronoms clítics en posició inicial de la frase com a resultat de l'anomenada «llei de Wackernagel».

11. Pel que fa a les llengües romàniques antigues, els treballs de Tobler (1875, 1889) i Thurneysen (1892) pel francès, Mussafia (1886) per l'italià i Meyer-Lübke (1897) pel galaicoportuguès mostraven el fet que en una fase inicial (amb diferents cronologies a cadascun dels dominis lingüístics) totes les llengües romàniques allunyen els pronoms clítics de la posició inicial. La prohibició de tenir els clítics en primera posició va passar a ser coneguda com «llei Tobler-Mussafia». Aquesta prohibició també s'havia explicat com a resultat de

A més, en portuguès i en castellà el clític i el verb no han de ser necessàriament adjacents, sobretot a les subordinades. Aquesta estructura, coneguda com a interpolació, s'ha interpretat tradicionalment com una característica de les gramàtiques que presenten els pronoms àtons en segona posició. Cal tenir present que, encara que el clític vagi normalment en segona posició, en aquest tipus de construccions també es pot donar l'ordre 'nexe subordinant –XP– clític',[12] la qual cosa confirma, tal com s'ha dit abans, que la col·locació dels pronoms àtons del portuguès i el castellà antics no s'acomoda a la llei de Wackernagel. D'altra banda, la interpolació no es documenta, en general, en francès antic –només se'n troben exemples residuals (són estranys i no van més enllà del segle XII). Com veurem més endavant, a l'apartat 3.1.3, en català antic no es troben exemples d'interpolació.

Respecte als dominis no finits, les llengües romàniques també presenten diferències. Les oracions d'infinitiu del francès antic, per exemple, manifesten una marcada preferència pels pronoms tònics en lloc dels àtons.[13] D'altra banda, en portuguès i en castellà hi ha variació entre enclisi i proclisi a les oracions d'infinitiu. Com mostra l'apartat 3.2.1, en català hi ha enclisi generalitzada a l'infinitiu, la qual cosa contrasta tant amb el francès com amb el portuguès i el castellà.

Podem destacar com a trets comuns a totes les llengües romàniques (incloent-hi el català, com veurem més endavant): la proclisi generalitzada a les frases finites negatives, la proclisi com a estructura no marcada a les oracions subordinades finites, una forta preferència per l'elevació de clític a les construccions d'infinitiu i la possibilitat d'admetre pronoms tònics en contextos que posteriorment requeriran pronoms àtons.

---

l'aplicació de la llei de Wackernagel (vegeu la nota 10). S'ha de tenir en compte, però, que algunes llengües romàniques antigues no admetien clítics en primera posició dins la frase, tot i que aquests pronoms àtons tampoc havien d'aparèixer necessàriament en segona posició. La col·locació dels clítics en aquestes llengües es podia explicar d'acord amb la llei Tobler-Mussafia, però no amb la llei de Wackernagel.

12. Vegeu els exemples següents:
    (i) E sse pela uentujra uos alguen a dita vya enbargar (Portuguès, any 1296; Martins 2001: 377).
    (ii) So cierto que tan buen entendimiento vos Dios dió… (Castellà, s. XIV; Rivero 1997: 180).
    (iii) si vos lo bien sopiésedes quál es e quán preçiado. (Castellà, s. XIV, *Buen Amor*, v. 732c; Batllori, Sánchez & Suñer 1995: 189, 5b).
    (iv) que la muger le byen quisyese. (Castellà, s. XV, *Corbacho*, 81; Batllori, Sánchez & Suñer 1995: 189, 5c).

13. Aquesta situació canviarà parcialment a partir del francès mig (cf. Kok 1985).

3. EL CATALÀ MEDIEVAL

Comptem amb un bon nombre de treballs sobre l'ordre dels clítics en català antic. El més recent i de referència obligada ha estat el de Fischer (2002). Segons aquesta autora, el català antic dels segles XIII al XV es diferencia de la resta de llengües romàniques pel que fa als aspectes següents –cf. Fischer 2005: 51-52.

(*a*) L'ús de pronoms àtons enclítics tant en oracions principals com en subordinades.

(*b*) L'enclisi verbal és freqüent tant si el verb és el primer constituent de la frase com si hi ha un altre constituent.

(*c*) L'enclisi no es documenta en oracions negatives (amb el marcador negatiu).

(*d*) Des del principi, els clítics poden trobar-se en primera posició a les oracions coordinades i fins i tot després d'una pausa prosòdica.

(*e*) La interpolació no es documenta.

(*f*) L'elevació de clític al verb finit és obligatòria a les configuracions de control i a les causatives.

(*g*) Els pronoms tònics poden trobar-se tan sols com reduplicats.

(*h*) El futur es pot construir tant de manera analítica com sintètica.

Una primera aproximació a les dades que hem pogut recollir de diverses fonts, entre elles el llibre de Fischer (2002) i el de Par (1923), ens mostra que el català antic no és diferent de la resta de llengües romàniques pel que fa als aspectes esmentats anteriorment.

Cal tenir en compte que l'enclisi a les frases principals i a les subordinades –és a dir, A– no només és una característica del català antic sinó que també es documenta en gallec i portuguès actuals i en portuguès i castellà medievals, com s'ha pogut veure als epígrafs 2.2 i 2.3. A més, també hi ha estudis que fan palesa l'existència d'enclisi a les oracions subordinades del francès antic –cf. Labelle & Hirschbühler 2005.

D'altra banda, tant el català medieval com el castellà, el portuguès, l'occità medievals i algunes variants de l'italià comparteixen el fet de poder presentar enclisi del pronom àton tant en frases de verb inicial (V1) com en frases en què el verb apareix en segona o tercera posició (V2, V3) –o sia, B.

A més, pel que fa a C, molts autors han fet notar que l'enclisi no es dóna en oracions finites negatives ni tan sols en les llengües que admeten enclisi actualment.

Quant a D, com demostren Labelle i Hirschbühler (2005), el francès antic del segle XII presenta el mateix patró proclític que el català en configuracions similars. El castellà i el portuguès manifesten aquesta possibilitat entre els segles XIV i XV.

L'absència d'interpolació en català antic –és a dir, E– i el fet que això apropa el català al francès antic[14] ha estat una de les conclusions recurrents dels diferents estudis –Ramsden 1963, entre d'altres.

Respecte a F, una revisió acurada de part de l'obra de Francesc Eiximenis i de les obres completes de Joan Roís de Corella, a més de les dades que ofereix Par (1923), entre d'altres autors, ens permet afirmar que l'elevació de clític no és obligatòria en català medieval, tot i que es tracta d'una construcció poc freqüent (tal com passa en castellà i portuguès medievals).

De la mateixa manera, el català medieval s'assembla al castellà i al portuguès medieval en el fet que els pronoms tònics poden aparèixer en configuracions en què les varietats actuals respectives només admeten pronoms àtons o doblament de clític –o sia, G.[15]

Finalment, el futur i condicional analítics (la mesoclisi) es donen en una gran varietat de llengües romàniques: català medieval, castellà medieval, portuguès medieval, gallec medieval i portuguès actual. En portuguès contemporani la mesoclisi i la proclisi es troben en distribució complementària, però en portuguès medieval la variació entre mesoclisi, enclisi i proclisi era freqüent.[16]

Així doncs, tenint en compte que el català medieval no és tan diferent de la resta de llengües romàniques com suggereix l'estudi de Fischer (2002), passem a la descripció de l'ordre de clítics en aquesta llengua.

14. En francès antic es troben exemples comptats d'interpolació residual en els primers textos. En aquesta línia potser l'estudi dels textos catalans primitius permetria demostrar l'existència d'interpolació residual en un primer moment. Noteu, però, que no n'hem trobat cap exemple a l'edició de textos catalans de Moran i Rabella (2001).

15. En francès contemporani estàndard no s'admet el doblament de clític i es continuen utilitzant formes pronominals fortes en alguns dels contextos documentats en portuguès, castellà o català medievals, com mostren els exemples següents.

(i) Jean regarde **elle** et son frère (Cardinaletti e Starke 1996: 33)

(ii) Jean regarde seulement **elle** (Cardinaletti e Starke 1996: 33)

16. Cal afegir, però, que en algunes variants del portuguès actual la mesoclisi ha desaparegut.

3.1 Oracions amb verb [+finit]

Tot i que l'enclisi i la proclisi es donen tant en oracions principals com en oracions subordinades, hi ha una asimetria clara entre el comportament dels clítics a les principals i a les subordinades. En aquestes últimes l'enclisi és rara. A les principals, en canvi, és l'ordre dominant en l'època medieval i perdura de manera residual fins a l'època moderna.

3.1.1 Oracions principals

Cal distingir, en primer lloc, les oracions principals negatives de les afirmatives. A les primeres no hi ha variació entre proclisi i enclisi (els pronoms àtons sempre són proclítics), mentre que els clítics de les segones poden ser tant preverbals com postverbals.

3.1.1.1 Oracions principals negatives

Com a la resta de llengües romàniques, les oracions principals negatives del català medieval presenten proclisi. En aquest cas no hi ha variació entre proclisi i enclisi –com es pot veure a (48). La llengua ha seguit sempre el mateix patró en aquest tipus de configuracions, fet que s'ha de relacionar amb la presència del marcador negatiu, la conjunció negativa *ni* o un quantificador que expressi la negació.

(48) a. e servirien al rey al mils que purien, e no·s partirien d'éll (xiii, Bernat Desclot, *Crònica*, 75, 4; Fischer 2002: 35, ex. 33).
b. e desijaren perffecció, e null temps no la agren (xiii, Ramon Llull, *Gentil*, 55, 94-95; Pérez-Saldanya, «La negació i la concordança negativa en català antic», ms.).
c. E la dita na Trialls dix: «Verament jamés hi demané cases per a baguines […]». E la dita Joaneta dix: «Jamés vos viu per demanar altres cases a loger en lo dit carrer sinó axí com dit he» (*Alcavota,* 1410, 141; Pérez-Saldanya, íd.).
d. Nunqua ab ell me só pogut avançar: tant és miserable! (Villena, *Vita,* ii, 205, 6827-6828; Pérez-Saldanya, íd.)

3.1.1.2 Oracions principals afirmatives

3.1.1.2.1 Oracions afirmatives «neutres» (sense introductors de proclisi)

Les oracions afirmatives neutres (o no marcades) són aquelles en les quals no hi ha un constituent que desencadeni la proclisi (o sia un sintagma qu- o focalitzat, un quantificador o un determinat tipus d'adverbi). Independentment de la posició del verb a la frase, les oracions afirmatives neutres presenten variació entre proclisi –vegeu (49)– i enclisi –a (50)– en català medieval. Cal dir, però, que l'enclisi és l'ordre més freqüent.[17]

(49) a. él los dix ço que d'él ere a venir (XIII, *Homilies*, 3v 7).
b. I. jorn se sdevench que lo ermità splugave son cilici, e viu-se molt magre e molt turmentat per la gran afflició que feya (XIII, Ramon Llull, *Meravelles*, 89, 8-9; Fischer 2002: 6, ex. 12 i 178, ex. 243b).
c. Aquesta vegada vos perdó [...] (XIV, Bernat Metge, *Lo somni*, 61, 8; Fischer 2002: 32, ex. 25d).

(50) a. E jo tramís-vos missatge per l'abat de la Portela qe·m enviàssets escrits los clams <clams> qe Na Blanca faïa de mi (XIII, *Carta a l'arquebisbe de Tarragona,* 1215-1225; Moran & Rabella 2001: 102-103).
b. E·l ceg [...] segí·l en totes bones obres (XIII, *Homilies*, 4r 3]
c. I. jorn sdevench-se que I. juheu vench a aquell sant hom, e desputave's ab aquell de la santa trinitat de Déu (XIII, Ramon Llull, *Meravelles*, 56, 1; Fischer 2002: 6, ex. 11 i 178, ex. 243a).
d. E lo Comte donà-li una roba de seda e cent dobles (XV, Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*, 59, 5; Fischer 2002: 38, ex. 45).

El fet que els pronoms àtons puguin ser enclítics o proclítics en estructures de V2, V3, etc. apropa el català al castellà i al portuguès –vegeu (51). De totes maneres, el català es diferencia de la resta de llengües peninsulars pel fet de permetre pronoms àtons proclítics a les estructures de V1 com a mínim a partir del segle XIII –vegeu (52). En aquest aspecte el català s'assembla al francès.

17. Probablement, la situació comença a canviar a partir del segle XV.

(51) a. E lo mongo crehie·l ne (xiv, Francesc Eiximenis, *Terç del Crestià*; Russell-Gebbett 1965: 171).
b. e lo mongo li dix aixi (xiv, Francesc Eiximenis, *Terç del Crestià*; Russell-Gebbett 1965: 171).
c. E axi lo rey fou-lo gitar en la perfonda carcer hon nuyl temps pus no exí (xiii, Bernat Desclot, *Crònica*; Russell-Gebbett 1965: 123).
d. E per so jo·t prec que tu li mostres alcuna cosa maravelosa (xiv, *Els viatges de Marco Polo;* Russell-Gebbett 1965: 158).

(52) a. e si hom los diu vilania [...] han-**ne** despagament (xiii, Llull, *Meravelles*; Badia Margarit 1947: 208).
b. Los chamins e les charreres pupliches fa trencar e clodir e laborar, e geta-**les** supra lo domenge de la meso a forza de la meso (1190-1210, *Greuges dels Templers de Barberà;* Russell-Gebbett 1965: 85).
c. ans con lo viu hom cert e diligent, **ne** féu cellerer (xiii, Llull, *Meravelles*; Badia Margarit 1947: 206).
d. Diable exajá N. S. per glotonia qan li dix qe fedés de la pedra pa; e **lo** exajá de vana gloria qan li dix qe·s lexás cader del temple qe no·s faria mal; e(l) **lo** exajá d'avarea qan li dix qe lo mon li daria si·s gitave a tera als seus peds e·l adorave (final del xii o començament del xii i, *Homilies d' Organyà*; Russell-Gebbett 1965: 88).

3.1.1.2.2 Oracions afirmatives amb introductors de proclisi

Algunes oracions principals afirmatives queden fora del marc exposat a l'epígraf anterior perquè presenten proclisi obligatòria. Com a d'altres llengües romàniques, la proclisi és desencadenada per la presència de determinats constituents en posició preverbal com ara: sintagmes qu- –com a (53)–, quantificadors –vegeu (54)–, determinats adverbis –com mostra (55)–, sintagmes focalitzats o focus avantposat en termes de Zubizarreta (1999) –vegeu (56).

(53) a. la gran cura [...] que han en lur ligar ¿**qui** lat poria dir? Sils hi anava gonyar o perdre la anima [...] noy porien pus fer (xiv, Bernat Metge, 2358; Par 1923: 32).
b. **qui** ten podria dir la centena part (de lur parlar) (xiv, Bernat Metge, 2611; Par 1923: 27).
c. tu sabs be **quantes vegades** ne parlest en disputest (xiv, Bernat Metge, 1583; Par 1923: 27).
d. e dels homens, ¿**que** ten sembla? (xiv, Bernat Metge, 2896; Par 1923: 28).

(54) a. **tot azò** li fet a·quel om per nelet que no avie (XII, *Greuges dels homes de Sant Pere de Graudescales*; Moran & Rabella 2001: 68-70)
b. **Pauc prod** li té aquela penitència: et él la cuide prendre o no la pren (final del XII o començament del XIII, *Homilies d'Organyà i de Tortosa* [text d'Organyà]; Moran & Rabella 2001: 92-93).
c. **Ambdós** se concordaren e·s pacifficaren en .I. déu a mar e conècer, e foren amichs longament amant .I. Déu (XIII, Ramon Llull, *Meravelles*, 50, 6; Fischer 2002: 38, ex. 44b; 136, ex. 187a i 184, ex. 253).
d. **Molts altres exemplis** hi poría al-legar (XIV, Francesc Eiximenis, *Doctrina*, 101, 28; Badia Margarit 1947: 210).
e. **fort poques** en nombre ne sien exemptes (XIV, Bernat Metge, 2894; Par 1923: 26).

(55) a. **Fortament** s'esforçà, aytant com poch, que la regina pogués tenir pagada (XIII, Ramon Llull, *Meravelles*, 37, 18; Fischer 2002: 185, ex. 255).
b. E **aquí** él la lexà (XIII, Bernat Desclot, *Crònica*, 24, 6; Fischer 2002: 175, ex. 233).
c. **be**m fora plasent (XIV, Bernat Metge, 1370; Par 1923: 507).
d. E **prestament** lo·y portaren (XV, *Tirant*; Fabra 1912: 167 i Fabra 1983-1984: 126).
e. E **així** loy prometeren e juraren (XV, *Tirant*; Fabra 1983-1984: 128).
f. *e* **apenes** n*a passada una barcada (d'ànimes)* (XIV, Bernat Metge, 1937; Par 1923: 27).
g. **ja** la *has hoyda* (XIV, Bernat Metge, 1937; Par 1923: 509).
h. **encara** hi *hagues a comensar* (XIV, Bernat Metge, 3349; Par 1923: 509).

(56) a. **Fideles** ti seré de ista ora ad avante per derecta fede senes ton engano (XI, *Jurament feudal de fidelitat* (1047-1098?); Moran & Rabella 2001: 54).
b. **gran profit** sen es seguit (XIV, Bernat Metge, 1219; Par 1923: 26)
c. **risch de gran perill** ten seguiria (XIV, Bernat Metge, 1700; Par 1923: 27).

Tot i que les dades de què disposem semblen apuntar al fet que aquests elements són introductors de proclisi, caldria tenir un corpus extens per tal de demostrar-ho de manera més sòlida.[18]

18. En portuguès contemporani *todos* desencadena proclisi, però *todos* en la lectura de grup pot ser topicalitzat i en aquest cas pot funcionar com un desencadenant d'enclisi i no de proclisi. Els adverbis locatius *ali*, *lá*, *aqui*, entre d'altres adverbis, també són normalment introductors de proclisi, tot i que deixen de ser-ho si estan topicalitzats. En aquest cas, l'oposició proclisi/enclisi correspon a diferents configuracions sintàctiques amb diferents interpretacions semàntiques.

3.1.2. Oracions subordinades

La proclisi és el patró típic de les oracions subordinades –com es pot veure a (57). L'enclisi, d'altra banda, és rara i només es documenta en alguns tipus de subordinades: completives, consecutives, causals, relatives –com a (58).

(57) a. Et non voluit facere directum in sua vita de ipso castro de Caputense che li comannà (xi, *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* ,1080-1095; Moran & Rabella 2001: 58-60).
b. Et si Guilelm Arnal me facia tal cosa que dreçar no·m volgés ho no pogés [...] che Mir Arnall me romasés aisí com lo·m avia el dia che ad él lo commanné. (xi, *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* ,1080-1095; Moran & Rabella 2001: 58-60).
c. per l'afan de lur lavor que·i trairan en jurar et en altres coses, ajan·ne la trentena part de l'aver del defunt (xii, *Fragment segon,* 1180-1190; Moran & Rabella 2001: 80-81).
d. Si tu vols a mi venir [...] e tu·m vols ren donar del teu, va-te primerament acordar ab ton proxme a cui mal auràs fait (final del xii o començament del xiii, *Homilies d'Organyà i de Tortosa* [text d'Organyà]; Moran & Rabella 2001: 92-93).
e. E per tal, si començaré a parlar, [...] car solament ho faré per satisfer a l'honor de mon companyó (xiv, Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*, 85, 14; Fischer 2002: 46, ex. 67b).

(58) a. E diu que lo primer respòs-li hòrreament e ab males paraules (xiv, Bernat Metge, *Lo somni*, 65, 13; Fischer 2002: 38, ex. 46; 140, ex. 196 i 143, ex. 199).
b. E nos, ab ira que·n haguem, donam tal de la ma en la sageta que trencam la, e exia·ns la sanch per la cara a enjus (Jaume I, *Crónica*, 1313-1343; Russell-Gebbett 1965: 147).
c. e les gens sabien lo rey tan just, que desperaven-se de ell quant lo havien offès (xiii, Ramon Llull, *Meravelles*, 115, 6; Fischer 2002: 39, ex. 47)
d. e·l qual li féu gran pahor en son venir, car dubtà'l molt fortment, per ço car li tenia por (xiii, Ramon Llull, *Meravelles*, 48, 8; Fischer 2002: 143, ex. 198).
e. lo dit bon hom hac totes les vestedures pobres e mesquines que la dita infanta portà li ans que fos sa muller (xiv, Bernat Metge, *Lo somni*, 34, 20; Fischer 2002: 144, ex. 201 i 146, ex. 201).

En aquest sentit, les dades del català són similars a les del castellà i portuguès medievals. El gallec i el portuguès contemporanis segueixen admetent l'enclisi de manera excepcional als tipus d'oracions subordinades que acabem d'esmentar, encara que la proclisi sigui el patró no marcat pel que fa a la posició dels clítics a les subordinades (Álvarez, Regueira & Monteagudo 1986).

3.1.3 *Interpolació*

En contrast amb la resta de llengües peninsulars, el català no admet la interpolació de cap tipus d'element o constituent entre el clític i el verb –vegeu la configuració de (59)– ni a les oracions subordinades ni a las principals que presenten elements introductors de proclisi. En aquest aspecte el català s'apropa al francès.

(59) CLITIC _____ VERB

3.1.4 *Variació proclisi/enclisi i interpretació semàntica*

Si tenim en compte les oracions principals afirmatives a les quals es documenta tant la proclisi com l'enclisi, podem postular una de les dues hipòtesis següents (noteu que són contradictòries):

A) La hipòtesi postulada per Fischer (2002), segons la qual les frases del català que presenten enclisi són emfàtiques.

B) La hipòtesi proposada per Martins (1994a, 2003b) per al portuguès, Granberg (1988) i Nieuwenhuijsen (1998) per a l'espanyol, d'acord amb la qual les frases que presenten pronoms àtons proclítics són emfàtiques.

Pel que fa a la hipòtesi A, defensada per Fischer (2002), hi ha dos arguments que demostren que aquesta hipòtesi presenta problemes: d'una banda, en general a les llengües romàniques que admeten l'enclisi en oracions finites, com el portuguès i el gallec contemporanis, els inductors de proclisi a les frases principals són elements «emfàtics» i, a més, l'enclisi marginal que es dóna a les subordinades no aporta èmfasi a la frase; d'altra banda, en castellà i portuguès medievals, i previsiblement també en català antic, en els segles XIII i XIV el percentatge d'enclisi a les oracions principals afirmatives és molt més elevat que el de proclisi. Així doncs, el patró menys marcat a les oracions principals afirmatives d'aquest període és l'enclisi (i no la proclisi). A més, és difícil de sostenir que més o menys el 80% de les oracions principals afirmatives dels textos dels segles XIII i XIV són emfàtiques.

De fet, la majoria dels autors que han examinat els pronoms àtons del portuguès i del castellà medievals han optat per la hipòtesi B. Consideren que la proclisi en

oracions principals de verb [+finit] s'ha de relacionar amb configuracions emfàtiques. Aquesta opinió es basa tant en l'anàlisi comparativa de les llengües romàniques que mantenen l'enclisi a les oracions finites –per exemple, Granberg compara el castellà medieval amb el gallec actual (Álvarez & Xove 2002) i Martins (1994a) compara el portuguès medieval amb el portuguès actual– com en una valoració quantitativa de les dades en la línia del treball de Nieuwenhujsen (1998), en què es considera que la proclisi és la posició [+marcada].[19]

3.2 Oracions amb verb [-finit]

S'han de diferenciar els casos en què el pronom àton cliticitza al verb no finit d'aquells en què és dóna elevació de clític. D'altra banda, s'ha de tenir en compte que hi ha configuracions en què l'elevació de clític no és possible i d'altres en què és pràcticament obligatòria.

3.2.1 Cliticització a l'interior de les oracions d'infinitiu

En portuguès, gallec i castellà medievals hi ha variació entre proclisi i enclisi a les oracions d'infinitiu introduïdes per una preposició i a les oracions d'infinitiu negatives. En portuguès i gallec moderns es dóna el mateix tipus de variació i segons Ans de Kok (1985) fins i tot el francès antic presenta variació proclisi-enclisi a les oracions d'infinitiu negatives i a les introduïdes per una preposició (encara que els pronoms àtons preverbals es documentin poc en oracions d'infinitiu pel fet que en aquest tipus de contextos hi ha una certa preferència pels pronoms tònics). Quant al

19. Reproduïm les paraules de Nieuwenhujsen (1998: 197) pel que fa a aquesta qüestió: «Chapter 4 deals with the position of the UPP [unstressed personal pronoun] with regard to the finite verb in the thirteenth and fourteenth century. Although our first analysis, based on three texts which cover the two centuries just mentioned, seems to demonstrate that prepositioning of the UPP increases steadily, on closer investigation this turns out not to be the case. Dividing the data into main and subordinate clauses we find that in both categories the percentage of preposed UPPs stays more or less the same in the thirteenth and fourteenth centuries: whereas preposition is little frequent in main clauses, the UPP is almost exclusively preposed to the verb in subordinate clauses. We conclude that the general increase of preposition is caused by the fact that in our texts the number of subordinate clauses has grown in course of time. Further analysis shows that variation in pronoun placement occurs especially in a certain group of main clauses. In these clauses we subjected the position of the UPP to a pragmatic analysis. **Our standing-point was the idea that preverbal position of the UPP is numerically marked and, thus, prepositioning may increase the attention of the hearer**. It is then argued that this increased attention is used by the speaker to underscore the relative importance of the referent of the UPP».

català medieval, les dades de què disposem no ens permeten documentar la proclisi del pronom àton a l'infinitiu i, per tant, considerem que una configuració com la de (60) seria agramatical en català antic, a diferència del que passa a les altres llengües romàniques.

(60) *en aytal cas no son tengut de lo tenir, ans deg la cosa aquella perillosa a mi dita en aytal...

En contrast amb la resta de llengües romàniques, inclòs el francès, el català presenta sempre enclisi a les oracions d'infinitiu. Segons Par (1923: §1201), «de conformitat ab lo llatí, los pronoms àtons catalans són, tant en la llengua clássica como en la moderna, enclítichs del verb en los casos següents: a) Quan lo verb es en imperatiu [...] b) Quan lo verb es en infinitiu o gerundi». En aquest sentit, els exemples de (61) que es llisten a continuació evidencien que a les oracions d'infinitiu negatives hi ha enclisi del pronom àton a l'infinitiu.

(61) a. e l'hom per negun temps no ha volgut cessar de impugnar-lo e de rebel·lar-li contínuament. (XIV, Francesc Eiximenis, *OFE*, 453, Capítol CCCLIII).
b. car si u fas no faràs sinó compondre foch e lenya dins sa lengua e jamés no cessarà de difamar-te de qualsevol crim que li vingua en la lengua. (XIV, Francesc Eiximenis, *OFE*, 877, Capítol DCCLXXVII).
c. ans encara que no vulles hoir ne acostar-te a negun diffamador. (XIV, Francesc Eiximenis, *OFE*, 863, Capítol DCCCLXIII).
d. «Oh, bé infinit, vida, salut, alegria nostra. Tant com ab nosaltres, indignes, has habitat, mort, dolor ni malaltia no ha gosat en casa nostra mostrar-se (XV, Joan Roís de Corella, *Mag*, 11).

3.2.2 Elevació o pujada de clític

Pel que fa a les construccions d'elevació de clític, Par (1923: §1215, 513-14) proporciona una sèrie d'exemples els verbs dels quals afavoreixen la col·locació del pronom àton com a proclític al verb finit: *poder, voler, deure, saber, gosar, cuidar, desitjar*.[20] Les nostres dades ens permeten confirmar que alguns dels verbs que esmenta

20. Deixem per més endavant el fet d'identificar el conjunt de verbs que admet pujada de clític en català antic. Un cop ho hàgim fet veurem: quins verbs han deixat d'admetre elevació de clític (és a dir, el canvi que s'ha donat en verbs que admetien pujada de clític i ara no l'admeten); i quins verbs d'elevació de clític permeten que el clític es mantingui a l'interior de l'oració d'infinitiu.

Par apareixen en configuracions de pujada de clític –vegeu (62)– i també trobem exemples amb el verb *convenir* (62b) i amb el verb *manar* (62d).

(62) a. Així com se degueren acostar a ell (XIII, Jaume I; Moll 1991: 232).
b. Quant lo rey En Pere d'Aragó viu que·l covenia ésser en la reregarda, pensà ab si meteix com ho puria fer que agués la denantera e la reregarda (XIII, Bernat Desclot, *Crònica*, 33, 9; Fischer 2002: 30, ex. 23).
c. istories que ten poria recitar (de les dones) (XIV, Bernat Metge, 3288; Par 1923: 28).
d. los quals lurs mana donar en satisfacció e esmena de 1 libre de dret (XIV, 1344, *Documents per la història de la cultura*, II, 73; Calveras, CS, 16).
e. No sia [...] dona que'm gose raonar, ans me puguen clavar la mà (XV, *Tirant*; Moll 1991: 232).

D'altra banda, molt sovint el pronom àton apareix en posició postverbal després del verb finit i precedint el verb [-finit]. El que determina que hi hagi proclisi o enclisi al verb finit en els casos d'elevació de clític són els mateixos factors que intervenen a les oracions principals (en català, portuguès i castellà medievals). Noteu que els exemples de (62) són d'oracions subordinades amb verb finit.

Com es pot veure a (63), també es documenten casos d'elevació de clític a les oracions finites negatives i, en aquests casos, el clític també apareix, com seria d'esperar, proclític al verb finit.

(63) a. Rancur-me de I bou de Oliba d'Ares, e no·l·i vol redre (XI, *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet,* 1080-1095; Moran & Rabella 2001: 58-60).
b. Aquesta remembransa à feita P. De Canet per so que hom no li·o puscha negar (primer quart del segle XIII, *Reconeixement de deutes a Pere de Canet*; Moran & Rabella 2001: 106-107).
c. Dix lo pagès: En aquella casa, sènyer, no·i és cessar mal (XIII, Ramon Llull, *Meravelles*, 125, 8; Fischer 2002: 33, ex. 26).
d. si han mester una falcia [...] nols ne cal exir de casa (per això) (XIV, Bernat Metge, 2662; Par 1923: 29).
e. la ardor de luxuria que elles han no lat vull dir [...] e tu hi sabs prou si dissimular no ho vols (XIV, Bernat Metge, 2443; Par 1923: 33).

Els exemples de (64) inclouen oracions principals amb verb finit i, per tant, com que no estan introduïdes per cap tipus d'element que desencadeni la proclisi, presenten configuracions enclítiques. Par (1923: §1202, 502) documenta aquestes estructures

amb pujada de clític i enclisi al verb finit a Bernat Metge amb els verbs *convenir* i *entendre*. Nosaltres trobem el mateix tipus d'estructura amb els verbs *tenir, voler*, *poder*, *venir*, *tornar*, *deure*, *plaure*, *acabar de*, *entendre*.

(64) a. Juro ego [...] che [...] treva et paz tenré et a mos òmens tener la mannaré (XII, *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell*, 1098-1112; Moran & Rabella 2001: 64-65).
b. e per aytal ençercament porás-lo atrobar e conexer (XIII, Ramon Llull, *Virtuts e Pecats*, 169; Batllori, Sánchez & Suñer 1995: 200, 18e).
c. Venen-vos-ho proferir per tal que mils los en creats (XIV, Jaume I, *Crònica,* 300; *DCVB* s.v. 'en').
d. Encontinent tornen ho menjar (XIV, Bernat Metge; Moll 1991: 232).
e. E yo deig ho saber» (XIV, Bernat Metge; Moll 1991: 232).
f. Plàcia-us haver pietat de mi, car ço que natura que m'ha dat [...] (XIV, Bernat Metge, *Lo somni*, 43, 28; Fischer 2002: 31, ex. 25a).
g. acaba li de dir ço que has lexat. Volgra que encare hi hagues a comensar (XIV, Bernat Metge, 3349; Par 1923: 32).
h. Què és açò que entenents a fer d'aquesta batalla? Entenets la relexar [...] o entenets la menar a fi (XV, *Curial*; Moll 1991: 232).

Com hem comentat anteriorment, Fischer (2002: 51-52) afirma que l'elevació de clític és obligatòria en construccions perifràstiques d'infinitiu (causatives i de control) del català medieval. Els exemples[21] que se citen a continuació demostren que no és així. Cal tenir en compte, però, que aquestes construccions són poc freqüents en contrast amb els casos d'elevació de clític.[22]

21. Aquests exemples semblen indicar que hauríem de considerar que el clític pot no pujar a partir del segle XIV. Hauríem de disposar d'un corpus més exhaustiu a fi i efecte de comprovar si hi ha exemples d'aquest tipus abans del XIV.

22. En alguns exemples fins i tot es documenta la reduplicació del clític:

(i) a. «La condició de nostre enteniment, sobreillustre senyora, que sol en la veritat reposa, me fa més prop acostar-me, demanant, en do de gràcia inestimable, la vostra prudent senyoria me declare d'aquest nostre valencià, cavaller (XV, Joan Roís de Corella, *Sep*, 12).
b. Ne accidieris in vinculis eius, ço és que·t guarts de desexir-te dels ligams divinals (XIV, Francesc Eiximenis, *OFE*, 434, capítol CCCCXXXIIII).
c. Crec que, delliure de tants passats treballs, desitges dels que encara t'esperen guardar-te, e vols per causa l'estima de ma bellea, en excusa de ton poc ànimo (XV, Joan Roís de Corella, *Aqu*, 2).
d. Fuí privilegiada en la vida d'aquest món que la mia carn jamés no em temptà ésser-me rebelle, significant que no tenia l'amargor del pecat original (XV, Joan Roís de Corella, *Vis*, 1).

(65) a. No vulles que malícia vença lo teu cor, mas tu per lo bé que Deus t'à dat vuylles vençre lo mal qui t'és proposat *e* deus créxer-te la tua bonea (xiv, Francesc Eiximenis, *OFE*, 824, capítol dcccxxiv).
b. continença, de tanta pudicícia feien mostra, que senda alguna no lleixaven per on als extrems de la sua honestat pogués acostar-se (xv, Joan Roís de Corella, *Par*, 5).
c. ab empenes de verdadera amor enutjant, l'endreces. E, encara parlant, per l'aire començà llunyar-se de la sua vista (xv, Joan Roís de Corella, *Ju1*, 12).
d. sia pagada, e vostres ministres, per oblit e no per frau, han deixat de pagar-la (xv, Joan Roís de Corella, *Ann*, 17).
e. Doncs, puix sens tu lo meu ésser no es troba triumfant, reina de gran prudència, acaba de fer-me vencedor (xv, Joan Roís de Corella, *Med*, 1).

D'altra banda, també documentem la configuració de (66) que se sol considerar inversió estilística. La frase de (66d) mostra clarament que hi ha hagut moviment de l'oració d'infinitiu (és a dir, moviment de XP) i no moviment del verb [-finit] (o sia, moviment de nucli). Per tant, no es tracta d'un cas d'inversió estilística.

(66) a. agutor la ti seré ad tenere et a defendere quantra totos omines qui te·n tolran o qui tolre te·n buegan (xi, *Jurament*, 1047-1098?; Moran & Rabella 2001: 5).
b. sabras traure daquestes paraules lo such qui exir ne deu (xiv, Bernat Metge, 2175; Par 1923: 27).
c. Aytal enveja que ha home envejós es figura que home envejós, si fer-ho podia, faria de si matex Deu (xiii, Ramon Llull, *Virtuts e Pecats*, 227).
d. se llevà del seu llit, car lo desig que d'acórrer-me tenia li portava novella força (xv, Joan Roís de Corella, *Tel*, 1).

3.2.3 Cliticització al gerundi

Par (1923: 501) diu que el català sempre presenta enclisi al gerundi (tot i que no dóna exemples de frases de gerundi negatives). Sembla que les frases de gerundi negatives, com les d'infinitiu negatives, podrien presentar sempre enclisi en català

e. fatigat marit dins les portes de la sua casa, que ab gran treball soferir podia la bella vista de Proca no li forçàs descobrir-li la ficta enganosa figura; e dins si deia: Oh, més foll que tots los homes. Per què allargue delit de cosa tan desitjada? (xv, Joan Roís de Corella, *Par*, 1).

antic. És un aspecte que hem d'acabar de determinar, per la qual cosa deixem aquesta qüestió per a estudis posteriors.[23]

3.2.4 Cliticització a les estructures de participi

En les construccions de participi el pronom àton no cliticitza al participi sinó que sempre hi ha elevació de clític, tot i que es poden donar dues configuracions diferents. D'una banda, a les oracions principals el pronom àton pot aparèixer proclític al verb flexionat en presència dels elements inductors de proclisi que hem esmentat en epígrafs anteriors –vegeu (67).

(67) a. Quan a ella és manat estar, totes les portes li són tancades; puis obren-se con li és manat lo contrari (XIV, Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*, 29, 22; Fischer 2002: 31, ex. 24).
b. e apenes na passada una barcada (d'ànimes) (XIV, Bernat Metge, 1937; Par 1923: 27).
c. la dita concepcio, per tal com los doctors catholichs ne han tengudes diverses oppinions (XIV, Bernat Metge, 1510; Par 1923: 27).
d. mes ne son passionats los homens (d'aquexa malatía) (XIV, Bernat Metge, 3398; Par 1923: 28).
e. ¿Saps qui ten ha forçat? (a amar) (XIV, Bernat Metge, 2873; Par 1923: 29).

D'altra banda, el pronom àton es pot trobar darrere del verb flexionat –com es pot veure a (68)– o darrere el participi i davant de l'auxiliar, a les construccions d'avantposició estilística que s'exemplifiquen a (69):

(68) a. ¿havets les ne fetes? (de bones) (XIV, Bernat Metge, 1301; Par 1923: 27).
b. E veu-los que staven en un rotle fet; demaná-ls de que parlaven [...] e ha-ns-ho ací declarat (XV, *Tirant*; Fabra 1912: 124).
c. Aquest Mars és planeta calt, e és-li atribuïda una virtut (XV, *Curial*; Moll 1991: 232).

(69) a. axí co lo bispe feta la à escriure (XII, *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell*, 1098-1112; Moran & Rabella 2001: 64-65).
b. ¿lexar anar?: guardat ne seras (XIV, Bernat Metge, 2900; Par 1923: 27).
c. promés li ho havem (XIV, Jaume I; Fabra 1912: 167 i Fabra 1983-1984: 128).

23. En portuguès antic hi ha enclisi a les oracions de gerundi afirmatives i proclisi a les oracions de gerundi negatives.

3.2.5 L'avançament estilístic

Quant a l'avançament estilístic, l'anàlisi de Fischer (2002) prediu que no pot coexistir amb la negació. Els exemples tant d'avançament estilístic d'infinitiu del català medieval –vegeu (70)– com els d'avançament estilístic de participi del català medieval –a (71)– demostren, per tant, que l'anàlisi d'aquesta autora presenta mancances.

(70) a. e per aquela demanda que el nos feve que n'erem estaz e.l poder dels promes de Val Ferera e que aviem guarit que nos dar non.o deviem, que anc nul temps de nostra membrança no ere estat donat ni demanat (xiii, *Carta del Bisbe d'Urgell*, 1257-1269; Russell-Gebbett 1965: 109).

b. De ipsos chastellos de Aringgo et de Oriti go fideles vos ende seré; go no llos vos devetaré ni devetare no llos vos faré» (xi, *Jurament Feudal*, 1028-1047; Nadal & Prats 1982: 297 i Moran & Rabella 2001: 46).

c. De esta ora ad avante non ti deceberé, ni deceber non ti faré de tua vita ni tua me[m]bra qui in corpore vestro si tene (xi, *Jurament feudal de fidelitat*, 1047-1098?; Moran & Rabella 2001: 54).

d. [...] *car* contrestar no li porien (xiii, Ramon Llull, *Meravelles*, 45, 23; Fischer 2002: 151, ex. 209b).

Noteu que en els exemples de (70) i (71) la negació precedeix el pronom àton, el qual apareix proclític al verb finit. Això implica que en les construccions $V_{[-fin]}$–$V_{[+fin]}$, originades per la inversió estilística, el clític no és enclític a l'infinitiu sinó proclític al verb finit –vegeu, però, (66d) on es mostra la possibilitat que hi hagi enclisi a l'infinitiu quan hi ha avantposició de l'oració infinitiva.

(71) E soplicà e requerí lo dit Jo. Gil al dit justícia que pus aquel dit Matheu a él pagar no volia ni pagat no l'avia, que li degués donar licència de vendre lo dit cavayl […] (*Crims*, 1282, 83, R142; Pérez-Saldanya, íd.).

3.3. Pronoms forts, pronoms clítics i construccions amb reduplicació de clític

Finalment, cal tenir present que el català antic també s'assembla al portuguès i al castellà antics en el fet que els pronoms tònics poden aparèixer en les configuracions

de (72) i (73). Es tracta de contextos en què la llengua actual només admet pronoms àtons o doblament de clític –com a (74).

(72) a. On jo dig a vós e·us faz saber qe jo no vul entrar em·pleit ab Na Blanca (XIII, *Carta arquebisbe Tarragona*, 1215-1225; Moran & Rabella 2001: 102).
b. e ab gran crits, apagants lo so que jo feia, acostaren-se a mi (XIV, Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*, 89, 18; Fischer 2002: ex. 4, 6a i 44, 62).
c. si lur marit mana a elles alcuna cosa honesta (XIV, Bernat Metge, 2449; Par 1923: 34).
d. la tua humanitat dona a nos (XIV, Bernat Metge, v. 46; Par 1923: 34).

(73) a. has loat tu mateix (XIV, Bernat Metge, 2203; Par 1923: 21).
b. he ell posat primer (XIV, Bernat Metge, 548; Par 1923: 34).
c. al qual jo coman mi e tots mos afers (XIV, Bernat Metge, v. 88; Par 1923: 34).
d. si vols haver per genre mi (XIV, Bernat Metge, v. 162; Par 1923: 34).
e. tostemps he conegut tu per bo (XIV, Bernat Metge, v. 159; Par 1923: 34).

(74) a. Prec-vos que m'ojats tots a mi un poc (XIV, Bernat Metge, *Lo somni*, 18, 5; Fischer 2002: 44, ex. 60).
b. Comtessa, a mi par que vós me donau bon consell (XV, Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*, 81, 29; Fischer 2002: 27, ex. 18).
c. car a mi no·m desplaurie que ells fossen castigats e applanats (XVI, *La fi del Comte d'Urgell*, 68, 12; Fischer 2002: 60, ex. 96b).
d. si me la veuen a mi, pensaran que la he robada (XVII, Joan Guàrdia, *Guerra i Vida Pagesa*, 129, 785; Fischer 2002: 61, ex. 97b).
e. Ja em basta a mi el deixat tan dolça (XVIII, Joan Ramis, *Lucrècia*, 168, 25; Fischer 2002: 61, ex. 98).

4. CONCLUSIÓ

En aquest article hem analitzat els pronoms àtons del català des d'una perspectiva comparativa. Evidentment, falta acabar d'examinar alguns aspectes rellevants i fer una valoració quantitativa pel que fa a la variació enclisi/proclisi a les oracions afirmatives neutres, entre d'altres aspectes. Ja podem concloure, però, que els clítics del català antic presenten un comportament molt similar al dels pronoms àtons d'altres llengües romàniques com ara el castellà, el portuguès i el francès medievals. Cal afegir, a més, que, com ja hem comentat, el català antic té unes quantes especificitats que el fan diferent de la resta de llengües romàniques.

A continuació s'ofereix una síntesi dels resultats als quals hem arribat a partir de l'observació dels pronoms àtons en els textos catalans medievals.

A les oracions principals finites, l'enclisi és el patró més comú (i no marcat) pel que fa a la col·locació dels pronoms àtons. L'enclisi al verb finit es produeix independentment de la posició en què es trobi el verb, és a dir, presenta una freqüència elevada tant en oracions amb verb inicial com en oracions en què el verb ocupa la segona o tercera posició. A les oracions principals finites la proclisi es documenta en dos tipus de situacions: la proclisi és la posició obligatòria dels clítics a les oracions que inclouen constituents introductors de proclisi en posició preverbal (marcadors negatius, quantificadors, alguns adverbis, sintagmes qu- i sintagmes focalitzats contrastivament, en termes de Zubizarreta 1999); hi ha variació entre proclisi i enclisi (tot i que la proclisi és molt menys freqüent) a les oracions que no inclouen constituents introductors de proclisi (és a dir, a les oracions principals que anomenem «neutres»). La baixa freqüència de la proclisi en els contextos de variació suggereix que era l'ordre més marcat pel que fa a les oracions principals afirmatives neutres i, per tant, que era una estratègia d'emfatització. Aquesta hipòtesi recolza en el fet que a les oracions principals finites la proclisi s'associa generalment amb valors emfàtics en aquelles llengües romàniques contemporànies en què l'enclisi és l'ordre més comú en aquest tipus d'oracions. [24]

El patró normal pel que fa a la col·locació del pronoms clítics del català medieval a les oracions subordinades finites és la proclisi, tot i que l'enclisi es documenta de manera esporàdica en alguns tipus d'oracions subordinades. En català medieval, a les subordinades finites, paral·lelament al que passa a les oracions principals, els pronoms clítics apareixen sempre en una posició d'adjacència estricta al verb.

Quant a les oracions finites, si comparem el català amb la resta de llengües romàniques medievals, podem concloure que el català s'agrupa amb el castellà, el portuguès i el gallec medievals pel que fa a: (i) la clara preferència per l'enclisi a les oracions principals, fins i tot quan el verb no es troba en posició incial;[25] (ii) el fet que

24. Com que el portuguès i el gallec contemporanis conserven algunes propietats que foren comunes a les llengües ibèriques medievals pel que fa a la sintaxi dels clítics, el coneixement de les gramàtiques del portuguès i el gallec contemporanis pot ajudar-nos a comprendre millor les gramàtiques de les llengües ibèriques medievals (en l'aspecte que ara ens ocupa).

25. Segurament, la freqüència de l'enclisi en contrast amb la proclisi, pel que fa a les oracions finites, anirà disminuint progressivament entre el segle XIII i el segle XVI, com passa en castellà, portuguès i gallec

la proclisi és gairebé l'ordre general a les oracions subordinades finites (amb un nombre molt reduït d'excepcions); (iii) l'obligatorietat de la proclisi a les oracions principals amb introductors de proclisi.[26] De totes maneres, el català medieval també presenta algunes característiques que l'allunyen del castellà, el portuguès i el gallec medievals, i l'apropen al francès antic. De fet, el català medieval desconeix la interpolació, que en francès es documenta de manera molt residual en els textos més antics, i que era una característica comuna del castellà, el portuguès i el gallec medievals. D'altra banda, el català admet la col·locació dels pronoms clítics en posició inicial dins l'oració (incloent-hi els casos en què apareix darrere de la conjunció copulativa) des de molt abans que la resta de les llengües romàniques ibèriques, i amb una cronologia aproximada a la del francès, la qual cosa fa que es desvinculi molt aviat dels efectes de la llei Tobler-Mussafia.

A les oracions no finites, el català es comporta com la majoria de les llengües romàniques medievals pel que fa a l'obligatorietat de l'elevació de clític a les perífrasis verbals amb participi passat i a la forta preferència per l'elevació dels clítics de les perífrasis verbals d'infinitiu, tot i que en aquest últim cas es trobin exemples de clitització a l'infinitiu ja en català medieval (tal com passa en altres llengües germanes). L'enclisi obligatòria a l'infinitiu i possiblement també l'enclisi obligatòria al gerundi[27] són trets específics del català (que no sembla compartir amb altres llengües romàniques medievals).

Montserrat Batllori
Universitat de Girona
Narcís Iglésias
Universitat de Girona
Ana Maria Martins
Universidade de Lisboa

medievals. En aquest treball no s'ha pogut portar a terme el tipus d'estudi quantitatiu indispensable per a comprendre plenament l'evolució de la sintaxi dels clítics del català.

26. Pel que fa a la col·locació proclítica general a les oracions negatives, cal tenir en compte que, entre els introductors de proclisi, s'hi han d'incloure els marcadors negatius. L'obligatorietat de la proclisi a les oracions negatives (finites) i el fet que les oracions subordinades finites presenten proclisi de manera pràcticament general (amb poques excepcions) són característiques comunes a totes les llengües romàniques.

27. Cal observar un corpus més extens per tal de poder confirmar si l'enclisi al gerundi és efectivament obligatòria.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER, A. M. & F. de B. MOLL (1930-1961) *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexical i etimològic de la llengua catalana*, Palma de Mallorca. [<http://dcvb.iecat.net>.]

ÁLVAREZ, R. & X. XOVE (2002) *Gramática da Lingua Galega,* Vigo, Galaxia.

ÁLVAREZ, R., X. L. REGUEIRA & H. MONTEAGUDO (1986 [3ª ed. 1992]), *Gramática Galega*, Vigo, Galaxia.

BADIA i MARGARIT, A. M. (1947) «Los complementos pronominalo-adverbiales derivados de *ibi* e *inde* en la Península Ibérica», *RFE*, XXXVIII, pp. 40-47.

BARBOSA, P. (1993) «Clitic Placement in Old Romance and European Portuguese», *Papers from the Twenty-Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, Chicago University Press.

— (1996) «Clitic Placement in European Portuguese and the Position of Subjects» dins A. L. HALPERN & A. M. ZWICKY (eds.) *Second Position Clitics and Related Phenomena*, Stanford, California, CSLI Publications, pp. 1-40.

BATLLORI, M., C. SÁNCHEZ & A. SUÑER (1995) «The Incidence of Interpolation on the Word Order of Romance Languages», *Catalan Working Papers in Linguistics,* 4/2, pp. 185-209.

BENINCÀ, P. (1995) «Complement clitics in Medieval Romance: the Tobler-Mussafia Law» dins A. BATTYE & I. ROBERTS (eds.) *Clause Structure and Language Change*, New York, Oxford University Press, pp. 325-344.

CALVERAS, J. (1926a) «Il·lustracions llingüístiques. Les formes regides sense preposició del pronom de tercera persona», *LPC* III/14 (febrer 1926), pp. 171-174.

— (1926b) «Il·lustracions lingüístiques. Del pronom de tercera persona. II. Datiu plural diferenciat», *LPC* III/17 (maig 1926), pp. 426-435.

— (1928-1934) «Consultes de llenguatge», *Catalunya Social* [n. 16 (6/04/1929), n. 17 (20/04/1929), n. 20 (1/06/1929), n. 80 (4/03/1933)].

— (1929a) «Serà potser també una forma dolenta a la manera de *sigut* l'*els hi* d'aquesta dita popular: *Els hi diré que tornin demà*?», *CS* IX/408 (6 d'abril de 1929), pp. 269-270, Cons. [15] 16.

— (1929b) «En la forma *els hi* datiu, escrita i tot *elzi*, no hi ha un ús indegut de l'adverbial *hi* com a datiu?», *CS* IX/410 (20 d'abril de 1929), p. 310, Cons. [16] 17.

— (1929c) «La combinació *els hi* equivalent a *els els* en aquest exemple: *si et demanen els llibres, dóna'ls-hi*, és dolenta gramaticalment?», *CS* IX/416 (1 de juny de 1929), pp. 428-429, Cons. [17] 20.

— (1933) «En les publicacions actuals sovint ensopego amb les combinacions de pronoms *la hi*, *li la* i *li ho* per comptes de *l'hi*. ¿A què obeeixen aquestes novetats?», *CS* XIII/604 (4 de març de 1933), p. 139, Cons. [18] 80.

CARDOSO PIRES, J. (1997) *De Profundis, Valsa Lenta*, Lisboa, Dom Quixote. [4ª ed.]

CHENERY, W.H. (1905) «Object-pronouns in dependent clauses: A study in Old Spanish word-order», *Publications of the Modern Language Association of America,* 20/1, pp. 1-151.

CINTRA, L. F. L. (1954) *Crónica Geral de Espanha de 1344: Edição crítica do texto português*, vol. 2, Lisboa, Imprensa Nacional / Casa da Moeda.

DCVB: vegeu ALCOVER.

EIJK, P. VAN DER (1989) «A colocação do pronome clítico em português», *Boletim de Filologia*, 32, pp. 27-63.

FABRA, P. (1983-1984) *Converses filològiques*, Joaquim Rafel (ed.), Barcelona, Edhasa. [2 vol.]

FISCHER, S. (2002) *The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, Berlin, Mouton de Gruyter.

FONTANA, J. M. (1993) *Phrase Structure and the Syntax of Clitics in the History of Spanish*, Ph. D. Dissertation, University of Pennsylvania.

— (1997) «On the Integration of Second Position Phenomena» dins A. VAN KEMENADE & N. VINCENT (eds.) *Parameters of Morphosyntactic Change*, Cambrige, Cambridge University Press, pp. 207-249.

GRANBERG, R. A. (1988) *Object pronoun position in Medieval and Early Modern Spanish*, Ph. D. Dissertation, Los Angeles, University of California at Los Angeles.

HALPERN, A. (1995) *On the Placement and Morphology of Clitics*, Stanford, Dissertations in Linguistics CSLI Publications.

HALPERN, A. & J. M. FONTANA (1994) «X^0 Clitics and X^{max} Clitics», *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics WCCFL XII*, Stanford, CA, CSLI Publications.

Homilies: COROMINES, J. (1976) «Les homilies d'Organyà. Edició crítica, millorada i anotada», *Entre dos llenguatges*, vol. I, Barcelona, Curial, pp. 127-153.

Huber, J. (1933 [1ª ed. 1986]) *Gramática do Português Antigo*, Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian.

Kaiser, G. (1992) *Zur Grammatik der klitischen Personalpronomina im Französischen und Portugiesischen:Eine synchronische und diachronische Analyse im Rahmen der Prinzipien- und Parameter theorie*, Ph. D. Dissertation, Universität Hamburg.

Keniston, H. (1937) *The Syntax of Castilian Prose. The Sixteenth Century*, Chicago, The University of Chicago Press.

Kok, A. de (1985) *La Place du pronom Personnel Régime Conjoint en Français: Une étude diachronique*, Amsterdam, Rodopi.

Labelle, M. & P. Hirschbühler (2005) «Changes in clausal organization and the position of clitics in Old French» dins M. Batllori, M.-L. Hernanz, C. Picallo & F. Roca (eds.) *Grammaticalization and Parametric Change*, Oxford, Oxford University Press, pp. 60-71.

Lawton, R. (1966) «La syntaxe des pronoms personnels atones en ancien portugais: La phrase principale à sujet initial et à verbe initial», *Actas do V Colóquio Internacional de Estudos Luso-Brasileiros*, vol. 3, Coimbra.

Lobo, T. (1996) «La syntaxe des pronoms personnels atones en ancien portugais: La phrase principale à sujet initial et à verbe initial», *Actas do V Colóquio Internacional de Estudos Luso-Brasileiros*, Vol. 3, Coimbra.

Martineau, F. (1991) «Clitic climbing in infinitival constructions of Middle French» dins D. Wanner & D. A. Kibbee (eds.) *New Analyses in Romance Linguistics*, Amsterdam, John Benjamins.

Martins, A. M. (1994a) *Clíticos na história do português,* PhD. Dissertation, University of Lisbon.

— (1994b) «Enclisis, VP-deletion and the Nature of Sigma», *Probus* 6, pp. 173-205.

— (1995) «Clitic placement from Old to Modern European Portuguese» dins H. Andersen (ed.) *Historical Linguistics 1993*, Amsterdam, John Benjamins.

— (2000a) «A Minimalist Approach to Clitic Climbing» dins J. Costa (ed.) *Portuguese Syntax: New Comparative Studies*, Oxford, Oxford University Press, pp. 169-190. [Revisat i reimprès de: M. Martins (1995) «A Minimalist Approach to Clitic Climbing», *Papers from the 31st Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, pp. 215-239].

— (2001) *Documentos Portugueses do Noroeste e da Região de Lisboa: Da Produção Primitiva ao Século XVI*, Lisboa, Imprensa Nacional / Casa da Moeda.

— (2003a) «Deficient pronouns and linguistic change in Portuguese and Spanish» dins J. QUER, J. SCHROTEN, M. SCORRETTI, P. SLEEMAN & E. VERHEUGD (eds.) *Romance Language and Linguistic Theory 2001: Selected Papers from 'Going Romance', Amsterdam, 6-8 December 2001*, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins, pp. 213-230.

— (2003b) «From Unity to Diversity in Romance Syntax: Portuguese and Spanish» dins K. BRAUNMÜLLER & G. FERRARESI (eds.) *Multilingualism in European Language History*, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins, pp. 201-233.

— (2005) «Clitic placement, VP-ellipsis and scrambling in Romance» dins M. BATLLORI, M.-L. HERNANZ, C. PICALLO & F. ROCA (eds.) *Grammaticalization and Parametric Change*, Oxford, Oxford University Press, pp. 175-193.

MATEUS, M. H. M. (1980) *Vida e Feitos de Júlio César*, Lisboa, Seara Nova & Comunicação.

MENÉNDEZ PIDAL, R. (1946) *Cantar de Mio Cid: Texto, Gramática y Vocabulario*, vol. 3, Madrid, Espasa-Calpe. [1980.]

— (1965) *Crestomatía del Español Medieval*, Madrid, Gredos.

— (1919) *Documentos Lingüísticos de España. I: Reino de Castilla*, Madrid, Centro de Estudios Históricos. [1929.]

— ed. (1978) *Primera Crónica General de España, editada por Ramón Menéndez Pidal con un estudio actualizador de Diego Catalán*, vol. 1, Madrid, Gredos. [1979.]

MEYER LÜBKE, W. (1897) «Zur Stellung der tonlosen Objektspronomina», *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 21, pp. 313-334.

MOLL, F. de B. (1991) *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València.

MORAN, J. & J. A. RABELLA (2001) *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, Proa, Clàssics Catalans.

MUSSAFIA, A. (1886) «Una particolarità sinttatica della lingua italiana dei primi secoli» dins G. I. ASCOLI *et al.* (eds.) *Miscellanea di filologia e linguistica in memoria di Napoleone Caix e Ugo Angelo Canello*, Firenze, LeMonnier, pp. 255-261.

NADAL, J. M. & M. PRATS (1982) *Història de la Llengua Catalana*, Barcelona, Edicions 62.

NIEUWENHUJSEN, D. (1998) *Cambios en la Colocación de los Pronombres Átonos en la Historia del Español*, Ph.D. dissertation, University of Groningen.

— (2006) «Cambios en la colocación de los pronombres átonos» a C. COMPANY (ed.) *Sintaxis Histórica del Español*, 2 vol., México, UNAM / Fondo de Cultura Económica, pp. 1337-1404.

NUNES, J. J. (1932) *Cantigas d'Amor dos Trovadores Galego-Portugueses*, Lisboa, Centro do Livro Brasileiro.

OGANDO, V. (1980) «A colocación do pronome átono en relación co verbo no galego-portugués medieval», *Verba*, 7, pp. 251-282.

PÁDUA, M. P. C. DE (1960) *A Ordem das Palavras no Português Arcaico*, Coimbra, Instituto de Estudos Românicos.

PAR, A. (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag, Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie (Begründet von Prof. Dr. Gustav Gröber).

PAR, A. (1928) «*'Curial e Güelfa'*. Notes lingüístiques i d'estil», *Anuari de l'Oficina Romànica*, I, pp. 119-150.

PÉREZ SALDANYA, M. «La negació i la concordança negativa en català antic», Ms.

PIEL, J.-M. & J. MATTOSO (1980) *Livros Velhos de Linhagens*, Lisboa, Academia das Ciências de Lisboa.

RAMSDEN, H. (1963) *Weak-Pronoun Position in the Early Romance Languages*, Manchester, Manchester University Press.

RIBEIRO, I. (1995) «A Sintaxe da Ordem no Português Arcaico. O efeito V2», Dissertação de doutoramento, Universidade de Campinas (UNICAMP).

RIVERO, M. L. (1986) «La tipología de los pronombres átonos en el español medieval y el español actual», *Anuario de Lingüística Hispánica*, II, pp. 197-220.

— (1986) «Parameters in the typology of clitics in Romance and Old Spanish», *Language,* 62, 4, pp. 774-807.

— (1991) «Clitic and NP Climbing in Old Spanish» dins H. CAMPOS & F. MARTÍNEZ-GIL (eds.) *Current Studies in Spanish Linguistics*, Washington, D. C., Georgetown University Press, pp. 241-282.

— (1997) «On two Locations for Complement Clitic Pronouns: Serbo-Croatian, Bulgarian and Old Spanish» dins A. VAN KEMENADE & N. VINCENT (eds.) *Parameters of Morphosyntactic Change*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 170-206.

RUSSELL-GEBBETT, P. (1965) *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, Dauphin Book.

SAID ALI, M. (1921, 2001) *Gramática Histórica da Língua Portuguesa*, Brasília, Editora da Universidade de Brasilia / São Paulo, Melhoramentos.

— (1927) *Gramática Secundária da Língua Portuguesa*, São Paulo, Melhoramentos. [1965, 6ª ed.]

SALVI, G. (1990) «La sopravvivenza della legge di Wackernagel nei dialetti occidentali della Peninsola Iberica», *Medioevo Romanzo*, 15, pp. 177-210.

SILVA, M. C. V. DA (2003) *A Complementação Infinitiva em Textos Latinos dos Séculos XI e XII e Textos Portugueses dos Séculos XIII e XIV*, Ph.D. dissertation, University of Lisbon [Universidade Nova de Lisboa].

SILVA, R. V. M. E (1989) *Estruturas Trecentistas: Elementos para uma Gramática do Português Arcaico*, Lisboa, Imprensa Nacional / Casa da Moeda.

THURNEYSEN, R. (1892) «Zur Stellung des Verbums in Altfranzösischen», *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 16, pp. 289-307.

TOBLER, A. (1875) «Review of 'J. Le Coultre, De l'ordre des mots dans Chrétien de Troyes», *Göttingische Gelehrte Anzeigen, Stück* 34, pp. 1057-1082. [Reimprès a: *Vermischte Beiträge zur Französischen Grammatik* V. 1902 i 1971, Amsterdam, Rodopi].

TOBLER, A. (1889) «Pronominales Objekt zu Infinitiv oder Partizipium», *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 13, pp. 186-191. [Reimprès a: *Vermischte Beiträge zur Französischen* II. 1902 and 1971. Amsterdam, Rodopi].

ZUBIZARRETA, María Luisa (1999) «Las funciones informativas: Tema y foco» dins I. BOSQUE & V. DEMONTE (eds.) *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Madrid, Espasa, pp. 4215-4244.

JOAN-RAFAEL RAMOS

ELS AUXILIARS DELS TEMPS COMPOSTOS EN CATALÀ MEDIEVAL*

1. INTRODUCCIÓ

L'anàlisi de la selecció de l'auxiliar *ésser* i *haver* en els temps compostos del català medieval ha estat abordada en diferents treballs ja clàssics. Estudis com els d'Obrador (1906), Alcover (1906), Fabra (1912), Par (1923, 1931) o Moll (1951) en parlen, per bé que es basen en corpus poc extensos o en obres específiques. Els tractats de Duarte i Alsina (1986) i de Pérez Saldanya (1998) apleguen les dades dels estudis anteriors i fan una aportació important des d'un punt de vista teòric i descriptiu. D'altra banda, moltes altres investigacions filològiques han tractat el tema de manera puntual aprofitant l'estudi aprofundit d'una obra concreta (Rabella 1998; Ponsoda 1996; Martí Castell 1981, entre d'altres). Altres investigacions més recents han insistit en la necessitat de tenir en compte aspectes metodològics bàsics per a l'anàlisi de la selecció de l'auxiliar. Així, Ramos (1999, 2000, 2004) ha destacat l'ambigüitat que pot comportar l'estructura *ésser* + participi passat, ja que la podem trobar representant no sols els temps compostos, sinó també les construccions atributives i les passives. Així mateix, aquest autor fa veure que aquesta ambigüitat pot ser un dels factors del canvi d'auxiliar i de l'increment del verb *estar* com a copulatiu (vg. Ramos 2004). Però convé no deixar de banda la contribució més extensa que s'ha realitzat al voltant de l'auxiliaritat en els temps compostos. Es tracta de l'estudi de Batlle (2002).

(*) Aquest article forma part del projecte d'investigació del Ministerio de Educación y Ciencia, FEDER HUM2005-03508 FILO.

Aquesta autora fa el primer intent de sistematitzar de manera àmplia i detinguda l'auxiliació en català antic. Estudia el fenomen des d'un punt de vista diacrònic (del segle XIV al XVII) i descriu la selecció tenint en compte la tipologia de verbs i de construccions. Per bé que cal valorar la seua contribució positivament, hi ha una sèrie de qüestions metodològiques que han estat desateses i que, al nostre parer, convé tenir presents si es vol aprofundir en el tema que ens ocupa (cf. Ramos 2003). Ens referim al fet que se centra, exclusivament, en obres no literàries, circumstància que en teoria ens aproxima a la llengua viva; però trobem a faltar l'estudi de les obres literàries de l'època per confrontar els resultats i valorar si realment hi ha diferències significatives.

Un altre aspecte controvertit del treball de Batlle és que en l'exposició dels resultats no té en compte la diferent extensió dels textos buidats ni tampoc, tot i que hi dedica un apartat (Batlle 2002: 31-37), el caràcter polisèmic de la construcció *ésser* + pp. Aquestes qüestions metodològiques podrien distorsionar la interpretació dels resultats.[1]

Així mateix, el pes de la tradició filològica ha condicionat la interpretació d'alguns resultats. Per exemple, el fet que Moll (1951: 213) apuntés que l'auxiliar del verb *estar* era *ésser* s'ha repetit sovint en la bibliografia sobre el tema, circumstància que la mateixa Batlle no ha sabut evitar. Tot i que cita les dades aportades a Ramos (1999) sobre la selecció prototípica d'*haver* per a *estar*, apunta que les dades que obté són d'aproximadament un 50% de casos amb *haver* i un altre 50% amb *ésser* (que interpreta com un ús més conservador). Però aquest equilibri en la selecció no es veu reflectit a través d'exemples.

Revisades succintament les principals aportacions que s'han dut a terme sobre el tema, l'objectiu del nostre article és estudiar de manera aprofundida el fenomen de la selecció de l'auxiliar en obres literàries del període comprés entre el segle XIII i el XV. La investigació se centra en l'anàlisi completa de tres obres representatives de la nostra literatura: el *Llibre de Meravelles* de Ramon Llull (L), el *Llibre dels Fets del rei En Jaume* (F) i el *Tirant lo Blanch* (T).

Les dues primeres formen part de les primeres obres literàries medievals (finals del segle XIII i principis del XIV); la tercera està datada en la segona meitat del segle XV. Aquesta distància cronològica ens permetrà establir possibles tendències evolutives.

1. Per exemple, Romani (2006) en el seu estudi sobre el castellà antic pren la precaució de presentar els resultats mostrant a banda els casos ambigus, de manera que poden ser interpretats com a factor de canvis.

2. ANÀLISI DEL CORPUS LITERARI

2.1 Llibre de Meravelles

Partint de la distinció entre construccions intransitives, transitives, passives i copulatives i quasicopulatives, l'anàlisi de l'ús de l'auxiliar *ésser* en el *Llibre de Meravelles* ens aporta la informació següent:

1) En construccions intransitives:

(*a*) Amb verbs de canvi d'estat (1): hem documentat l'auxiliar *ésser* amb *créixer*, 2 casos; *morir*, 22; *nàixer*, 4; *perir*, 2; *revenir* ('recuperar'), 1; *ressuscitar*, 1; *trespassar* ('morir'), 1.

(1) e sta en privació d'aquell ésser, d'estrò que *és resucitat* (L, IV, 290, 17).

(*b*) Amb verbs de canvi de lloc (2): *anar*, 7; *anar-se´n*, 1; *atendre*, 1; *caure*, 3; *departir*, 1; *devellar*, 1; *eixir*, 9; *entrar*, 4; *fugir*, 2; *partir*, 7; *passar*, 9; *pujar*, 1; *retornar*, 1; *tornar*, 1; *venir*, 29; *venir-se´n*, 1.[2]

(2) jo *són vengut* en est hermitatge per ço que puscha haver conexença de ço que és Déus (L, I, 37, 2).

(*c*) Amb verbs esdevenimentals (3): *esdevenir*, 11; *esdevenir-se*, 4; *seguir-se*, 2.

(3) ·I·jorn, se sdevench que lo rey tenia concell sobre ·I· gran fet que *s'era sdevengut* en son regisme (L, II, 114, 4).

(*d*) Amb verbs intransitius pronominals (4): *alegrar-se*, 3; *aminvar-se*, 1; *certificar-se*, 3; *combatre's*, 1; *emprendre's*, 1; *encarnar-se*, 1; *esquivar-se*, 1; *excusar-se*, 1; *fiar-se*, 1; *llevar-se* ('sollevar-se'), 1; *meravellar-se*, 22; *mudar-se*, 1; *perdre's*, 1; *riure's*, 1.

(4) Con Fèlix *se fo* longament *merevellat*, ell dix al ermità ço de què·s meravellà (L, III, 88, 2).

2. Alguns d'aquests verbs presenten usos transitius o similars (amb un complement de quantitat). Aquests casos, que, com s'indicarà més avant duen l'auxiliar *haver* i no *ésser*, no formen part de l'anàlisi estadística.

2) En construccions transitives:

(*a*) Amb verbs pronominals reflexius (5): *abstenir-se*, 1; *acostar-se*, 5; *acostumar-se*, 5; *adormir-se*, 2; *ajustar-se*, 2; *alterar-se*, 1; *calçar-se*, 1; *canviar-se*, 1; *confessar-se*, 5; *consolar-se*, 5; *convertir-se*, 4; *derrocar-se*, 1; *desconsolar-se*, 1; *despagar-se*, 8; *despertar-se*, 1; *desviar-se*, 1; *donar-se* ('oferir-se'), 1; *encarnar-se*, 1; *enutjar-se*, 3; *estudiar-se*, 1; *girar-se*, 2; *guarir-se*, 1; *inclinar-se*, 1; *indignar-se*, 2; *irar-se*, 28; *llevar-se* ('alçar-se'), 1; *metre's*, 1; *mirar-se*, 1; *moure's*, 1; *pagar-se*, 1; *predestinar-se*, 1; *presentar-se*, 1; *sotmetre's*, 1; *treballar-se*, 1; *ujar-se*, 1; *vestir-se*, 1.

(5) Cant lo Bou e el Cavall *se foren presentats* a hom per servir-lo, lo hom cavalcà lo Cavall, e féu ara lo Bou (L, II, 91, 25).

(*b*) En construccions impersonals: no hi ha usos.

3) En construccions passives:

(*a*) La passiva pronominal: no hi ha usos.

(*b*) La passiva perifràstica: l'únic cas que hem documentat és el de (6), on hi ha una coordinació peculiar entre un verb intransitiu i un verb transitiu en passiva.[3]

(6) e meravelle's fortment con hom, qui *és stat* vengut e *creat* de no-res, pot tant desijar en est món honrament e lahor (L, III, 71, 11).

4) En construccions copulatives i quasicopulatives:

(*a*) Amb verbs copulatius (7): *ésser*, 2 casos en usos locatius i 25 en usos atributius.

(7) a. per açò és gran meravella per què Déus no ha ordonat com en aquest món hage haüts molt més hòmens de molt gran santadat, que no són aquells que hi *són estats* (L, I, 118, 22).

b. cor Déus no hac entenció, con creà lo món a multitut de gents, qui fossen en glòria, los quals no *fossen stats* de santa vida (L, I, 73, 24).

(*b*) Amb verbs quasicopulatius (8): *caure*, 15; *esdevenir*, 1; *fer-se*, 2; *venir*, 4.

3. Algun investigador podria estar temptat d'incloure un cas com el de (i). Però tots els indicis apunten que es tracta d'una construcció atributiva amb *estar*.

(i) Longament *he stat* sotmès a falsa amor e he haüda ignorància de amor vera (L, I, 41, 25).

(8) E adonchs Fèlix recomptà al sant hom com *era caüt* en dubitació que Déus fos res (L, I, 30, 1).

Qualsevol classificació dels usos auxiliars amb *ésser*, no ha de quedar al marge d'una sèrie d'aspectes metodològics que ja hem tractat en un altre treball (cf. Ramos 2004). Ens referim, en primer lloc, a la possibilitat que la construcció *ésser* + participi passat en lloc de tenir el valor modern de perfet (ex: 'ha mort') o de passat anterior (ex: 'hagué mort') mantinga el sentit conservador del passat simple (ex: 'morí') (9), valor encara ben vigent en català medieval al costat de la forma sintètica que va consolidant-se.

(9) Aquell dia que son fill *fo mort*, lo vengueren visitar gran res de gents (L, IV, 112, 11).

Aquests casos, com que hom continua utilitzant l'auxiliar *ésser* per a expressar un valor de passat, no han estat diferenciats en la nostra anàlisi dels que indiquen clarament un sentit de perfet.

Un altre aspecte metodològic a tenir present són els casos en què un verb pronominal no utilitza la forma amb pronom en les formes de passat, ja que l'auxiliar *ésser*, recordant l'ús llatí, ja indica el sentit de la tradicional veu mitjana (cf. Ramos 2004). Aquest ús sense clític, si no resulta ambigu amb cap altra construcció, l'hem quantificat com un cas més del verb pronominal. Confronteu, per exemple, (10a) i (10b).[4]

(10) a. Na Ranart *se acostà* al rey; e lo Gall cantà, e lo ca ladrà, per ço car Na Ranart *se fo acostada* al rey (L, II, 108, 16).
b. ans temia pus fortment a morir hon pus forment a ell *se acostava* e venia ab la lança per ell ferir. Quan lo scuder *fo acostat* a ell, e·l volch ferir ab la lança per los pits, [...] (L, I, 48, 22).

No han estat quantificats, en canvi, casos en què l'estructura *ésser* + pp és ambigua (11), ja que es pot confondre amb altres construccions com les atributives.

4. En el buidatge del *Llibre de Meravelles* responen a aquest fenomen, a més de l'exemple del verb *acostar-se*, il·lustrat a (10b), altres casos com els de: *adormir-se*, 2; *alegrar-se*, 1; *calçar-se*, 1; *certificar-se*, 3; *consolar-se*, 5; *desconsolar-se*, 1; *despagar-se*, 8; *enutjar-se*, 3; *guarir-se*, 1; *indignar-se*, 2, *irar-se*, 28; *llevar-se* ('alçar-se'), 1; *meravellar-se*, 12; *pagar-se*, 1; *treballar-se*, 1; *vestir-se*, 1. Tots aquests casos han estat quantificats juntament amb aquells en què el clític és explícit.

(11) a. Lo bou hac pahor de morir, e menjà aquella nit la civada, e fo semblant que *fos garit* (L, II, 149, 1).
b. si natura ha en lo verme virtut e proprietat que de verme mort ix papelló viu, qui engendra semblant verme de aquell qui *és mort* (L, IV, 264, 17).

A (11a), la construcció es pot interpretar com a temps compost del verb *guarir-se* utilitzat sense clític, o com a atributiva on *garit* actua d'atribut ('estigués guarit'). A (11b), l'ambigüitat que es planteja és també entre la presència d'un temps compost de *morir* o la d'una estructura copulativa, on *mort* és un adjectiu.[5] Més avall posarem de manifest la importància que han pogut tenir aquestes ambivalències en l'evolució dels auxiliars.

Pel que fa a l'auxiliar *haver*, apareix en construccions transitives (12a), en construccions intransitives (12b) i en construccions amb verbs quasicopulatius (12c).

(12) a. Con *hagueren tengut* perlament, lo Lehó e sos companyons hagueren fam (L, II, 91, 12).
b. Sènyer Déus, enaxí com t'*a plagut* que jo sia pobre, e per la tua amor deman almoyna per la tua amor (L, III, 62, 23).
c. Con lo mercader *hac stat* enaxí longament, e manejava los besants, la virtut de la imaginativa se muntiplicave en virtut (L, II, 56, 24).

Si bé els verbs quasicopulatius seleccionen prototípicament l'auxiliar *ésser*, no s'esdevé així amb el verb *estar*, tal com posa de manifest l'exemple (12c). De fet, tots els usos d'aquest verb, tant els pròpiament quasicopulatius (onze casos) com els intransitius locatius (dotze casos), trien exclusivament l'auxiliar *haver*. Aquest ús permet establir diferències formals amb els temps compostos del verb *ésser*, que encara que té les mateixes formes de participi passat i de gerundi, selecciona prototípicament l'auxiliar *ésser*.[6]

Malgrat aquesta distribució prototípica entre *ésser* i *estar*, en el *Llibre de Meravelles* ja hi ha un ús innovador d'*ésser* en què l'auxiliar que s'utilitza és *haver* (13):

5. Els usos de *morir* que hem separat per ambigus són quatre. En el cas de *guarir-se*, aquest és l'únic cas recollit. Hi ha altres casos similars al vist a (11a), que afecten verbs com *demostrar*,1; *fer*, 5; *recomptar*, 2; *representar*, 1. Es tracta generalment de construccions en què el verb *ésser* apareix en un temps imperfectiu.

6. En un treball anterior (Ramos 1999) tractem aquest punt i el de les alternances entre *ésser* i *estar*.

(13) Sènyer, ·I· savi mestre en phisoloffia *ha stat* mon senyor longament. Aquell és anat prés d'essí una leuga star, e ha en prepòsit que hi stiga tant quant viva en est món (L, II, 39, 24).

Per una altra banda, l'estabilitat que posa de manifest la tria d'*haver* com a auxiliar d'*estar*, arrossega la selecció d'aquest mateix auxiliar per a l'únic cas documentat amb el pronominal *estar-se* (14), quan, en canvi, la resta dels verbs pronominals tenen com a auxiliar *ésser*.

(14) Molt fo irat lo lehó, car tant *se havia stat* la lebra, car gran fam havia; e dix a la lebra per què havia tant stat (L, II, 101, 6).

Finalment, volem cridar l'atenció sobre el fet que, encara que els verbs descrits solen aparéixer generalment en unes determinades construccions d'acord amb les seues característiques sintàctiques, es pot donar el cas que la presència d'aquests verbs en altres construccions (usos perifràstics, estructures causatives) o les mateixes possibilitats sintàctiques d'aquests (intransitiu > transitiu) puga comportar una selecció de l'auxiliar diferent. En el *Llibre de Meravelles*, hem documentat dos d'aquests fenòmens. Un afecta el verb *venir*, generalment amb l'auxiliar *ésser*, però usat dins d'una construcció causativa amb *fer*, la selecció d'auxiliar la fa aquest darrer verb i no *venir* (15):

(15) a tan gran deshonor *l'ach fet venir*, que no·s poch tenir (L, II, 140, 10).

L'altre cas és la possible utilització de verbs intransitius com a transitius. Són els exemples il·lustrats a (16), en els quals els constituents temporals (*longament*, *un petit*) s'interpreten com la distància recorreguda:

(16) a. Com Fèlix fon pertit de son pare, e fo en un gran boscatge, e *ach anat* longament (L, I, 27, 13).
b. E quant *ac anat* un petit, ell hoy que la pastora cridà e plorà molt altament (L, II, 28, 6).

2.2 Llibre dels Fets del rei En Jaume

Si ens centrem en primer lloc en l'auxiliar *ésser*, podem veure'l utilitzat en construccions intransitives, transitives, passives i copulatives i quasicopulatives.

1) En construccions intransitives:

(*a*) Amb verbs de canvi d'estat o estatius (17): *cessar*, 1 cas; *dinar*, 1; *fallir*, 1; *morir*, 13;[7] *nàixer*, 3; *romandre*, 12.

(17) E avíem ja menjat, e cavalgam, e la pluja *era cessada* (F, II, 206, 4).

(*b*) Amb verbs de canvi de lloc (18): *anar*, 7; *anar-se'n*, 15; *arribar*, 1; *baixar*, 3; *caure*, 1; *devallar*, 2; *descavalcar*, 1; *eixir*, 16; *eixir-se*, 1; *eixir-se'n*, 3; *encórrer* ('caure'), 1; *entrar*, 15; *entrar-se'n*, 1; *fugir*, 2; *fugir-se'n*, 2; *partir*, 9; *partir-se*, 1; *passar*, 20; *pujar*, 2; *pujar-se'n*, 2; *tornar*, 12; *tornar-se'n*, 3; *venir*, 131; *venir-se'n*, 1.

(18) E moch-se temps de neu, car *era* ja *passada* la festa de Sent Michel (F, II, 132, 23).

(*c*) Amb verbs esdevenimentals (19): *esdevenir*, 4.

(19) fo ella molt alegra d'aquestes prenòstiques que·ns *eren esdevengudes* (F, II, 11, 2).

(*d*) Amb verbs intransitius pronominals (20):[8] *acordar-se*, 3; *avenir-se*, 3; *captenir-se*, 1; *desavenir-se*, 1; *desinflar-se*, 1; *emparar-se*, 2; *energullar-se* ('enorgullir-se'), 1; *esforçar-se*, 1; *esquivar-se* ('apartar-se'), 1; *gosar-se* ('atrevir-se'), 1; *jurar-se*, 1; *pondre's*, 1; *regonéixer-se* ('adonar-se'), 1.

(20) E havíem hoït, d'abans, que·l rey de Castela *s'era desavengut* ab lo rey de Granada (F, II, 286, 8).

2) En construccions transitives:

(*a*) Amb verbs pronominals reflexius (21):[9] *acostar-se*, 1; *ajustar-se*, 6; *albergar-se*, 1; *alçar-se*, 4; *aparellar-se*, 1; *aquedar-se*, 1; *asseure's*, 2; *atendar-se*, 1; *aunar-se* ('unir-

7. Amb el verb *morir* hi ha set casos que no els hem inclòs en el grup dels temps compostos perquè donen mostres d'ambigüitat entre l'ús atributiu i el del temps compost.

8. En els verbs pronominals no reflexius, recordem que en català antic podien aparéixer sense clític en els temps compostos. Els casos que hem trobat són els següents: *desinflar-se*, 1; *gosar-se*, 1; *pondre's*, 1.

(i) que per lo mal que·ls havia feyt la mar se n'eren fuyts, que no *eren gosats* passar ab nós (F, II, 66, 25).

9. En els verbs reflexius tornem a tenir la possibilitat d'aparició de temps compostos sense clític. En aquest cas, afecta els verbs *albergar-se*, 1; *ajustar-se*, 3; *aquedar-se*, 1; *asseure's*, 2; *cuitar-se*, 1; *despagar-se*, 1;

se'), 1; *banyar-se*, 1; *cuitar-se*, 1; *descobrir-se*, 1; *deseixir-se* ('desposseir-se'), 4; *despagar-se*, 1; *desconortar-se*, 1; *encontrar-se*, 2; *gitar-se*, 1; *llevar-se* ('apartar-se'), 4; *llevar-se* ('alçar-se'), 4; *metre's*, 4; *pagar-se*, 6; *rènder-se*, 5; *retre's*, 2; *revelar-se*, 1; *somoure's*, 1; *torbar-se*, 1; *trobar-se*, 1.

(21) e havíem gran temor que·ls nostres no·*s fossen encontrats* ab los sarraïns (F, II, 76, 4).

(*b*) En construccions impersonals: no hi ha usos.

3) En construccions passives:
(*a*) La passiva pronominal: no hi ha usos.
(*b*) La passiva perifràstica: els usos són poc freqüents. Hem documentat la utilització del temps compost amb *acordar*, 1; *dir*, 1; *emprendre*, 1; *fer*, 1.

(22) e dixem-los nós que ab aquel poríem anar a Polença, que així *era estat acordat* (F, II, 68, 10).

4) En construccions copulatives i quasicopulatives:
(*a*) Amb verbs copulatius (23): *ésser*, 8 casos en usos locatius i 12 en usos atributius.

(23) e de la comtessa de Subirats, que *era estada* muyler de n'Àlvar Péreç (F, II, 43, 19).

(*b*) Amb verbs quasicopulatius (24): *tornar-se*, 1; *venir*, 3.

(24) qui era estat christià primerament e cavaler e puys *era's tornat* sarraý (F, II, 88, 2).

---

desconortar-se, 1; *gitar-se*, 1; *llevar-se* ('alçar-se'), 1; *llevar-se* (apartar-se'), 1; *pagar-se*, 6; *rènder-se*, 1; *retre's*, 2; *revelar-se*, 1; *somoure's*, 1; *torbar-se*, 1.Confronteu, a tall d'exemple, (ia) i (ib):

(i) a. e *eren renduts* a nós; e aquels qui no ss'i volgren rendre, haguem-los pendre per força (F, II, 320, 26).
b. per ço can los sarraïns encara no *s'eren ben renduts* a Don Manuel, de qui eren (F, II, 307, 8).

D'altra banda, un exemple amb el verb *millorar-se* i un altre amb el verb *escalfar-se* han estat apartats de la classificació perquè apareixen en construccions on hi ha ambigüitat entre l'estructura atributiva i el temps compost.

(i) e quan ach ligada la naffra, pregam-lo que·s n'entràs a la ost, que nós hi daríem conseyl e el estalviarem tro él *fos miylorat* (F, II, 160, 15).

Pel que fa a l'auxiliar *haver*, és la solució usual en construccions transitives (25a), en els altres usos intransitius (25b) i en construccions amb el verb *estar* (25c).

(25) a. a qui nostre pare *havia dat* Roseyló e Conflent e Cerdanya (F, II, 22, 17)
b. E aquel dia que féu la batayla *havia jagut* ab una dona (F, II, 13, 20).
c. E, quan *aguem estat* ·VIII· dies en aquel loc, vench-nos ·I· missatge d'En Menargues e d'En Pere Palau (F, II, 50, 4).

El *Llibre dels Fets*, tal com hem vist en el *Llibre de Meravelles*, té com a auxiliar prototípic d'*estar* el verb *haver*. De fet, hem comptat quaranta-nou casos locatius i nou de quasicopulatius. Per contra, l'auxiliar usual del verb *ésser* és el mateix verb *ésser*, com hem il·lustrat a (23). Això no obstant, hem documentat alguns usos innovadors en la utilització d'*ésser*. Es tracta de set casos (quatre de locatius i tres d'atributius) reproduïts a (26), en els quals l'auxiliar és *haver*:

(26) a. que per matrimoni se cobràs la falida que en l'altre matrimoni *havia estada* (F, II, 11, 11).
b. E isquem trotan e d'arlot contra alí on *havia estada* la batayla (F, II, 72, 13).
c. E Don Rodrigo Liçana féu noliejar una tarida d'aqueles que *havia estades* al passatge de Maylorques (F, II, 111, 22).
d. E dixeren-nos que ço que anch negun temps no *havia estat* que ara no seria per re (F, II, 291, 16).
e. E ell dix: «Perdonatme, seyor, e jo diré-us con *ha estat* aquest feyt ni con no» (F, II, 336, 1).
f. ¿Con *ha estat* açò ni que han feyt los nostres? (F, II, 76, 23).
g. cor amaven més que nós les aguéssem que altre, quar nostres *havien estades* (F, II, 338, 5).

Encara que puga resultar sorprenent trobar tants usos d'*ésser* amb l'auxiliar *haver*, l'anàlisi gramatical de les estructures i les variants que apareixen en altres versions de l'obra proven que es tracta de casos d'aquest verb i no, per exemple, d'*estar*. Els exemples (26a, b, d, e, f) duen un subjecte amb sentit esdevenimental, els quals són incompatibles amb *estar* (Ramos 2000: 348). Els exemples (26a, b, c, g) duen una concordança del participi amb el subjecte, tret típic dels usos amb *ésser* i no amb *estar* (veg. més avall § 4). Tots els exemples que reproduïm han estat extrets del manuscrit més antic que es conserva (H). En canvi, altres versions, tal com va apuntant Bruguera en la seua edició del *Llibre dels Fets*, han preferit l'auxiliar prototípic o simplement han canviat la forma per una altra d'*ésser*. Així, a (26a), en els manuscrits CDEV només hi

apareix *era* i s'omet *estada*. A (26b), el manuscrit C diu *era la batalla estada*, i els DEV, *era stada la batalla*. A (26c), els manuscrits CDEV opten per la concordança de l'auxiliar amb el participi, sense decantar-se, però, per *ésser*, *havien estades*. A (26e), als manuscrits CDEV hi apareix *és* en lloc de *ha*. A (26f), als manuscrits CDEV hi trobem *és* en lloc de *ha*. A (26g), a les versions CDEV hi ha la forma *eren* en lloc de *havien*.

Però l'avanç de l'auxiliar *haver*, no sols l'hem documentat en l'ús d'*ésser*, sinó que també es pot observar en alguns verbs que indiquen canvi de lloc (27): *anar*, 1; *eixir*, 1; *passar*, 1; *venir*, 5.

(27) a. e, quan n'*auria exida* una partida d'éls, que comensassen de fúger contra la nostra celada (F, II, 118, 20).
b. e dixem-los: «Aquí *à vengut* ·I· mestre a nós, qui fo ab nós en lo feit de Maylorques (F, II, 149, 24).
c. E nós érem en la tenda d'En Guillem de Cervera, que l'*havíem vengut* veer (F, II, 51, 7).[10]

Convé advertir que hi ha exemples amb *haver* en què la discordança entre el subjecte i l'auxiliar fa pensar en un possible creuament entre la construcció presentacional amb *haver(-hi)* i el temps compost. Els casos que hem documentat, encara que els hem comptat com a usos de temps compost, mereixen una exemplificació a banda (28):[11]

(28) a. vengueren ·XII· gualees et ·VI· atzaures del rey de Túniç, sus entre prim son e mija nuyt, al grau de València. E vench-nos messatge, de nuyt, d'aquels qui estaven al grau de València, que galees hi *havia vengudes* moltes, e que les aesmaven de ·XII· tro en ·XV (F, II, 219, 22).
b. E exí-hi Fferran Péreç de Pina ab sos escuders, del castell que tenia per nós, ab ·X· hòmens a caval, entre ell e Don Fferran d'Ahonés e d'altres hòmens que hi *havia venguts* (F, II, 220, 17).
c. e puys passaren los hòmens armats a la barbacana tro a ·III·. E dixeren-nos que hòmens *havia passats* tres tro a la barbacana (F, II, 219, 8).

10. Notem la peculiaritat sintàctica de l'exemple (27c) en què el clític acusatiu del verb *veer* utilitzat davant del verb *venir* pot alterar la selecció de l'auxiliar prototípic. Això no obstant, la solució més freqüent és mantenir l'auxiliar *ésser*: *car era vengut a nós e·ns* era venguts *veer* (F, II, 226, 7); *ans ajuda negun d'éls no·ns profferiren, sinó que·ns* eren venguts *veer e que havien gran gog de nós* (F, II, 275, 12).

11. Observem que la interpretació presentacional es resisteix més que la de temps compost a causa de la incompatibilitat semàntica entre el caràcter estatiu del verb existencial *haver-hi* i els verbs de moviment *venir* i *passar*. A més, convé advertir que la versió V de l'obra, en els casos de (28a) i (28b), opta clarament per aquesta interpretació en escriure *havien* en lloc de *havia*. Cf., més avall, uns altres casos en el *Tirant* (45).

En el *Llibre dels Fets*, com hem apuntat també en el *Llibre de Meravelles*, les construccions causatives amb verbs de canvi de lloc (29a) o la interpretació transitiva d'un verb generalment intransitiu (29b) comporten la selecció de l'auxiliar *haver*.

(29) a. e ab aquels ·XL· que nós *havíem feyt venir* foren ·LXXXVI· (F, II, 191, 22).
b. E per tal que·ls hòmens coneguessen e sabessen, can *hauríem passada* aquesta vida mortal, ço que nós hauríem feyt ajudan-nos lo Seyor poderós (F, II, 7, 4).

2.3 Tirant lo Blanch

En el cas de l'auxiliar *ésser*, s'utilitza en construccions intransitives, transitives, passives, copulatives i quasicopulatives.

1) En construccions intransitives:

(*a*) Amb verbs de canvi d'estat o estatius (30): *aparéixer*, 2; *augmentar*, 1; *canviar*, 1; *comparéixer*, 1; *desmenuir*, 2; *dinar*, 18; *encórrer*, 1; *escapar*, 4; *fallir* ('faltar, fallar'), 6; *finar*, 1; *finir*, 5; *morir*, 70;[12] *mudar*, 1; *nàixer*, 7; *redoblar*, 1; *ressuscitar*, 2; *restar*, 30; *retornar*, 3.

(30) lo qual ab cuytats passos anà, pensant que tot lo món *fallit li fos* (T, I, 418, 21).

(*b*) Amb verbs de canvi de lloc (31): *anar*, 18; *anar-se'n*, 16; *aplegar*, 23; *arribar*, 27; *atènyer* ('arribar'), 15; *caure*, 26; *convenir* ('venir conjuntament'), 1; *departir-se*, 1; *descavalcar*, 11; *devallar*, 4; *eixir*, 33; *entrar*, 24; *entrar-se'n*, 2; *fugir*, 10; *llunyar-se*, 1; *partir*, 56; *partir-se*, 11; *partir-se'n*, 1; *passar*, 86;[13] *passar-se'n*, 1; *passejar-se*, 1; *pervenir* ('venir'), 1; *pujar*, 13; *pujar-se'n*, 2; *retornar*, 1; *tornar*, 37; *tornar-se'n*, 5; *venir*, 227.

(31) Com Tirant *fon aribat* a la vila hon sos companyons eren, recità'ls la bella ventura (T, I, 64, 25).

(*c*) Amb verbs esdevenimentals (32): *seguir* ('succeir'), 9; *seguir-se* ('esdevenir-se'), 18.

12. No comptem nou casos de *morir* que manifesten ambigüitat entre el temps compost i l'atributiva.
13. Dels quals vint-i-huit apareixen amb subjectes temporals. Sobre la incidència d'aquest punt en l'evolució de l'auxiliar, veg. més avall § 4.

(32) Lo capità fon davant ell e reçità-li tot lo fet que li *era seguit* en Rodes (T, I, 165, 19).

(*d*) Amb verbs intransitius pronominals (33):[14] *aflaquir-se*, 2; *afollar-se* ('avortar'), 2; *alegrar-se*, 2; *allargar-se*, 1; *atrevir-se*, 1; *campar-se*, 1; *combatre's*, 1; *concordar-se*, 2; *contentar-se*, 1; *convertir-se*, 4; *cuitar-se*, 1; *criar-se*, 3; *desdir-se*, 1; *deixar-se*, 3; *descansar-se*, 1; *dinar-se*, 8; *embolicar-se*, 1; *enamorar-se*, 3; *encendre's*, 1; *enfellonir-se*, 1; *envellir-se*, 1; *esforçar-se*, 1; *esmaiar-se*, 1; *esmortir-se*, 4; *glorierar-se*, 1; *habituar-se*, 1; *inclinar-se*, 2; *lamentar-se*, 1; *lleixar-se*, 2; *mesclar-se*, 1; *mostrar-se*, 4; *multiplicar-se*, 1; *oblidar-se*, 2; *perdre's*, 5; *rebel·lar-se*, 2; *recordar-se*, 1; *refer-se*, 1; *regir-se*, 2; *regonéixer-se* ('adonar-se'), 2; *reposar-se*, 1; *rompre's*, 3; *tardar-se*, 1; *trencar-se*, 2; *venjar-se*, 1.

(33) e, si la lança no·*s fos rompuda*, lo nostre cavaller era mort (T, I, 88, 11).

2) En construccions transitives:

(*a*) Amb verbs pronominals reflexius (34):[15] *abaixar-se*, 1; *abillar-se*, 6; *acostar-se*, 3; *aconsolar-se*, 12; *admirar-se*, 12; *adolorir-se*, 1; *adormir-se*, 1; *agreujar-se*, 1; *ajustar-se*, 11; *alterar-se*, 1; *amagar-se*, 4; *apartar-se*, 1; *armar-se*, 3; *asseure's*, 11; *assossegar-se*, 4; *atendar-se*, 4; *atribular-se*, 2; *aturar-se*, 4; *batejar-se*, 5; *casar-se*, 1; *cobrir-se*, 1; *celar-se* ('amagar-se'), 1; *combatre's*, 3; *condemnar-se*, 1; *confortar-se*, 1; *curar-se*, 1; *dar-se*, 2; *desarmar-se*, 3; *despullar-se*, 7; *devisar-se*, 3; *donar-se*, 2; *dreçar-se*, 1; *encontrar-se*, 2; *enutjar-se*, 2; *escalfar-se*, 1; *espantar-se*, 1; *esposar-se*, 1; *festejar-se*, 4; *girar-se*, 7; *gitar-se*, 4; *guarir-se*, 3; *intitular-se*, 1; *llevar-se* ('alçar-se'), 28; *llevar-se* ('apartar-se'), 1; *lligar-se*, 5; *lloar-se*, 1; *mesclar-se*, 2; *metre's*, 13; *moure's*, 1; *oferir-se*, 1; *pentinar-se*, 1; *portar-*

14. Entre aquests verbs, hi ha també usos sense clític: *campar-se* ('salvar-se'), 1; *encendre's*, 1; *oblidar-se*, 1.

15. Alguns usos d'aquests verbs també apareixen sense clític: *abillar-se*, 2; *aconsolar-se*, 12; *admirar-se*, 12; *adolorir-se*, 1; *adormir-se*, 1; *agreujar-se*, 1; *ajustar-se*, 10; *armar-se*, 2; *asseure's*, 6; *assossegar-se*, 4; *atendar-se*, 2; *atribular-se*, 2; *confortar-se*, 1; *curar-se*, 1; *desarmar-se*, 2; *enutjar-se*, 1; *espantar-se*, 1; *guarir-se*, 3; *llevar-se* ('alçar-se'), 5; *lligar-se*, 2; *posar-se*, 19; *recollir-se*, 5; *vestir-se*, 1. En tots aquests casos, l'auxiliar sol aparéixer en un temps perfectiu i el valor temporal del temps compost equival al passat anterior ('s'hagué lligat') o, mantenint un ús conservador, al passat simple ('es lligà'):

(i) Com l'emperador fon en la cambra, trobà a sa filla que·s volia ligar. Stigué allí fins que *fon ligada* e la emperadriu hagué dites ses ores e les donzelles se foren totes abillades (T, I, 440, 9).

D'altra banda, algun exemple amb el verb *guarir* (un cas) i *ajustar* (un cas) ha estat separat de la classificació perquè apareixen en construccions on hi ha ambigüitat entre l'estructura atributiva i el temps compost.

(i) e aquí surgiren e speraren tot l'estol que *fos ajustat* (T, II, 811, 32).

se, 1; *posar-se*, 25; *pujar-se*, 1; *recollir-se*, 15; *retraure's*, 7; *sotmetre's*, 1; *sostenir-se*, 1; *trobar-se*, 14; *vestir-se*, 9; *veure's*, 8.

(34) Los turchs, com veren que los altres *s'eren aturats*, tengueren-se per molt decebuts (T, I, 366, 23).

(*b*) En construccions impersonals: els usos que hem documentat són ambigus respecte a la passiva reflexa. Hi apareixen amb els verbs: *cansar*, 1; *encendre*, 1; *escampar*, 1; *mostrar*, 1; *saber*, 1; *servar*, 1; *veure*, 1.

(35) E bé *s'és mostrada* per experiència la gran dignitat del rey de França (T, I, 172, 35).

3) En construccions passives:

(*a*) La passiva pronominal: encara que és molt menys usual que la passiva perifràstica, apareix amb els verbs *apartar*, 1; *fer*, 7; *manifestar*, 1; *mostrar*, 1; *obtenir*, 1; *perdre*, 1; *recobrar*, 1; *soterrar*, 1; *veure*, 1.

(36) preguà a diafebus li recitàs totes les festes que en Anglaterra *se heren fetes* en les bodes del rey ab la filla del rey de França (T, I, 230, 28).

(*b*) La passiva perifràstica: es tracta d'una construcció plenament consolidada i es posa de manifest amb qualsevol verb transitiu capaç d'aparéixer en una construcció passiva.[16]

(37) Digau-me, per vostra bondat, si *és estat pres ne cativat* per los moros (T, I, 44, 5).

16. La relació de verbs trobats en un temps compost és la següent: *afermar*, 1; *assabentar*, 1; *assignar*, 3; *atorgar*, 2; *atrobar*, 1; *batejar*, 2; *captivar*, 2; *casar*, 1; *celebrar*, 2; *certificar*, 1; *cobrir*, 1; *cometre*, 1; *compilar*, 2; *comprar*, 1; *comprendre*, 1; *concertar*, 1; *concordar*, 2; *convidar*, 1; *conquistar*, 1; *constituir*, 1; *corrompre*, 1; *crear*, 3; *dar*, 3; *deixar*, 1; *decebre*, 1; *deliberar*, 5; *delliurar*, 1; *demanar*, 4; *desbaratar*, 1; *descobrir*, 1; *desconéixer*, 1; *desconfir*, 1; *desfer*, 1; *desitjar*, 1; *deshonrar*, 1; *dir*, 6; *donar*, 2; *elegir*, 2; *emprendre*, 1; *enganar*, 1; *envergonyir*, 1; *excel·lar*, 1; *fer*, 39; *ferir*, 1; *fermar*, 1; *ferrar*, 1; *forçar*, 1; *il·luminar*, 2; *impedir*, 1; *imposar*, 1; *informar*, 2; *instituir*, 1; *jurar*, 1; *llançar*, 1; *lliberar*, 3; *malcontentar*, 1; *maltractar*, 2; *manar*, 4; *matar*, 12; *metre*, 1; *nafrar*, 8; *oblidar*, 1; *ocupar*, 1; *oferir*, 1; *ometre*, 1; *ordenar*, 4; *parlar*, 1; *perdre*, 2; *plànyer*, 1; *posar*, 3; *posseir*, 1; *prendre*, 10; *presumir*, 1; *principiar*, 1; *raonar*, 1; *recitar*, 1; *referir*, 1; *repartir*, 1; *reportar*, 1; *requerir*, 1; *retraure*, 1; *rompre*, 1; *seguir*, 1; *sentir*, 2; *sobrar*, 1; *socórrer*, 1; *solemnitzar*, 1; *sostraure*, 1; *tractar*, 1; *traduir*, 1; *trametre*, 5; *turmentar*, 1; *véncer*, 6; *ventilar*, 1; *vestir*, 1; *veure*, 3; *violar*, 1.

4) En construccions copulatives i quasicopulatives:

(*a*) Amb verbs copulatius (38): el verb *ésser*, tant en els usos locatius (quaranta-un casos) com en els atributius (dos-cents trenta-tres casos), selecciona com a auxiliar el mateix verb *ésser*.[17]

(38) La segura glòria que tenim de *ésser stats* victoriosos nos deu molt alegrar (T, I, 46, 14).

(*b*) Amb verbs quasicopulatius (39): *anar*, 1; *armar-se* ('fer-se'), 1; *fer-se*, 13;[18] *posar-se*, 1; *restar*, 12; *tornar*, 17; *tornar-se*, 1; *venir* ('esdevenir'), 2.

(39) E així, com *eren restats* concordes de senyal, pres dues pedres (T, I, 305, 10).

Tocant a l'auxiliar *haver*, és l'auxiliar prototípic en construccions transitives (40a), en la resta de les construccions intransitives (40b) i en construccions amb el verb *estar* (40c), que té set casos locatius i nou d'atributius.[19]

(40) a. e perquè *avia combatuts* los IIII cavallers que ell ab altres los volien combatre (T, I, 136,2).
b. E aprés que *agueren sopat*, posaren-se en orde per anar a fer la guayta (T, I, 187, 23).
c. Com lo cavaller *agué stat* un poch pensant, cuytà envers Tirant e dix-li (T, I, 142, 19).

En el *Tirant*, però, l'ús de l'auxiliar *haver* no queda restringit a aquestes construccions. De fet, alguns verbs o construccions que prototípicament seleccionen com a auxiliar *ésser* ara tenen casos d'alternança amb *haver*, encara que convé advertir que la presència d'*haver* en aquests usos continua sent marginal. L'hem documentat en construccions intransitives constituïdes per verbs que indiquen canvi de lloc (41): *arribar*, 2; *passar*, 4; *recaure*, 1; *venir*, 7.

17. En el còmput de casos d'*ésser* hem preferit deixar al marge dos usos locatius (T, I, 1, 32; T, II, 787, 23) i sis d'atributius (T, II, 500, 35; T, II, 837, 9; T, 766, 21; T, II, 614, 31; T, II, 617, 21; T, II, 921, 24) perquè presentaven mostres d'ambigüitat formal respecte al verb *estar*. L'ambigüitat és conseqüència de la presència d'un complement temporal duratiu, que encara que no és incompatible amb *ésser*, podria tractar-se d'un cas perifèric d'*estar* amb l'auxiliar *ésser*: *opinant, per yo* ésser stat *algun temps en la illa de Anglaterra, degués millor saber aquella llengua que altri* (T, I, 1, 32). Sobre les alternances en la selecció de l'auxiliar en els verbs *ésser* i *estar*, veg. l'obra de Ramos (1999).

18. Tres dels usos del verb *fer-se* apareixen sense clític: *e per la abundància de les molts aygües* és feta *la erba molt alta e per negú no pogueren ésser vists* (T, I, 265, 19).

19. Sobre el verb *estar*, però, cf. la nota 17.

(41) a. E posat cars que entre tu e mi *aguessen pasades* algunes paraules, ja per axò no·t deus tu enfellonir contra mi (T, II, 537, 28).
b. que mirassen bé devers la ciutat de Pelidas si porien haver sentiment quina gent hi *havia venguda* (T, I, 275, 32).

També hi ha usos amb verbs de canvi d'estat, esdevenimentals i estatius: *fallir* ('faltar, fallar'), 14; *seguir* ('succeir'), 3; *venir* ('esdevenir'), 2; *restar*, 3; *romandre*, 1 (42).

(42) a. e ara stà en consolació gran per recobrar lo que aquests dies *ha fallit* (T, II, 623, 17).
b. Lo cor sentit de Tirant prestament presumí que algun cars *havia seguit* a la princessa (T, I, 418, 32).
c. No penses tu que m'*aja restada* gens de sanch en la mia persona (T, I, 358, 18).

El fenomen afecta, fins i tot, un verb pronominal (*aturar-se*, 1 cas) (43), i construccions impersonals o de passiva reflexa (44) amb verbs com: *fer*, 2; *ocupar*, 1; *perdre*, 1; *procurar*, 1; *seguir*, 1.

(43) Com Tirant tramés la reyna de Feç a Contestinoble ab tot l'estol de les fustes que *s'havia aturades* (T, II, 827, 27).

(44) a. car totes les nits que ell ha dormit ací no *s'i à seguit* novitat neguna (T, II, 517, 34).
b. e a tots administrà justícia, car des que lo Gran Turch e lo soldà eren entrats dins lo imperi, no *s'i havia feta* justícia neguna (T, I, 245, 7).

Notem, a través dels exemples anteriors, que la solució general quan apareix l'auxiliar *haver* és el manteniment de la concordança entre el subjecte i el participi. Però, com també hem apuntat en el *Llibre dels Fets*, hi ha tres casos en què el participi concorda amb el subjecte però no amb l'auxiliar per un possible creuament entre la construcció presentacional i el temps compost. Els exemples que hem documentat són els de (45). Amb tot, en el de (43) no es descarta que s'haja produït una reinterpretació analògica del SN explícit (subjecte) amb uns efectes similars als del complement directe típic dels verbs que duen l'auxiliar *haver*. Això explicaria la discordança de l'auxiliar amb el SN i la concordança del participi.

(45) a. E stant axí, ab aquell plaer, vench nova a Tirant com en lo port de Contestina *havia arribades* sis naus de genovesos molt grosses (T, II, 791, 19).
b. car hòmens no n'i *havia restats* sinó los que eren malalts o nafrats (T, I, 42, 34).

També es resolen amb *haver* les construccions causatives amb verbs de canvi de lloc (46a) o la interpretació transitiva d'un verb generalment intransitiu (46b):

(46) a. Ells se poden molt bé gloriejar de nosaltres, que·ns *han fet fugir* e recullir dins los murs (T, II, 705, 21).
b. e fon tan saborosa la besada que poguera hom *haver anat* una milla ans que la una boca no·s partí de l'altra (T, II, 591, 11).

Ara bé, convé apuntar que, si un dels verbs estudiats forma part d'una perífrasi modal o aspectual o de construccions amb verbs semiauxiliars (*voler*, *saber*), la selecció de l'auxiliar és la prototípica:

(47) a. Car ell[a] hi havia ben provehït perquè, quant vingués, ans del d[i]a *se'n fos pogut anar*, exint per una altra porta (T, II, 515, 22).
b. E, atenent a les coses que la mercé vostra li à fetes y donades, altrament *se deguera éser regida* que ho ha fet (T, II, 534, 28).
c. Que la terra no·ls pot comportar, que forçadament *són aguts de anar* en lo regne de Líbia per a conquistar-lo (T, II, 530, 35).
d. Com lo emperador *se fon acabat de vestir*, dix a Tirant: [...] (T, I, 234, 28).
e. E com *se fon tornada a vestir*, tornà hon era lo emperador (T, II, 597, 21).
f. No *us sou volgut contentar* de açò en gran càrrech e culpa vostra (T, I, 351, 30).
g. No ha'm pujada al lit per força, car yo *m'i só sabuda pujar* (T, I, 394, 21).

No cal dir que, quan el verb implicat dóna mostres d'alternança, el canvi d'auxiliar també afecta els usos perifràstics, com il·lustra (48):

(48) Tant han cridat les nostres doloroses veus que *han pogut arribar* a les vostres orelles (T, II, 882, 3).

3. CONTRAST ENTRE LES TRES OBRES I DESCRIPCIÓ PROTOTÍPICA DELS USOS MEDIEVALS

Feta la descripció general de les tres obres estudiades, serà bo de contrastar els resultats obtinguts a través de quadres. En aquests quadres, només hi explicitarem els verbs que tenen algun cas d'auxiliar *haver* i establirem les freqüències absolutes i les relatives. Entenem per freqüència absoluta el total de casos amb cada auxiliar. La

freqüència relativa és el resultat de dividir la freqüència absoluta pel nombre de mots que té una obra; d'aquesta manera s'eviten els problemes metodològics que pot provocar el contrast entre obres de llargària diferent (cf. Ramos 2000: 39).[20]

Llibre de Meravelles

CCIÓ	*HAVER*	*ÉSSER*
INTRANSITIVA		
a) Canvi d'estat o estatius:		
• *estar*	12 / 100% / 0'006%	0
• *estar-se*	1 / 100% / 0'0005%	0
• la resta	0	33 / 100% / 0'018%
b) Canvi de lloc:		
• tots	0	78 / 100% / 0'044%
c) Esdevenimentals:		
• tots	0	17 / 100% / 0'009%
d) Intrans. pronominals:		
• tots	0	39 / 100% / 0'022%
TRANSITIVA		
a) Reflexius:		
• tots	0	95 / 100% / 0'053%
b) Impersonals:		
• tots	0	0
c) Passiva pronominal:		
• tots	0	0
d) Passiva perifràstica:		
• tots	0	1/ 100% / 0'0005%
COPULATIVA		
• *ésser*	1 / 3'6% / 0'0005	27 / 96'4% / 0'015%
QUASICOPULATIVA		
• *estar*	11 / 100% / 0'006%	0
• la resta	0	22 / 100% / 0'012%
TOTALS		
a) Amb *estar(-se)*	25	
b) Sense *estar(-se)*	1 / 0'3% / 0'0005	312 / 99'7% / 0'176%

20. L'extensió de les obres no l'hem calculada de manera informatitzada, sinó manual. Els resultats obtinguts són els següents: *Llibre de Meravelles*, 176.299 mots; *Llibres dels Fets*, 146.669 mots; *Tirant lo Blanch*, 506.959 mots. D'altra banda, dins dels quadres els resultats els exposem de la manera següent:

Llibre dels Fets

TIPUS DE CONSTRUCCIÓ	*HAVER*	*ÉSSER*
INTRANSITIVA		
a) Canvi d'estat o estatius:		
• *estar*	49 / 100% / 0'033%	0
• la resta	0	31 / 100% / 0'021%
b) Canvi de lloc:		
• *anar*	1 / 12'5% / 0'0006%	7 / 87'5% / 0'004%
• *eixir*	1 / 5'9% / 0'0006%	16 / 94'1% / 0'010%
• *passar*	1 / 4'8% / 0'0006%	20 / 95'2% / 0'013%
• *venir*	5 / 3'7% / 0'003%	131 / 96'3% / 0'089%
• la resta	0	78 / 100% / 0'053%
c) Esdevenimentals:		
• tots	0	4 / 100% / 0'002%
d) Intrans. pronominals:		
• tots	0	18 / 100% / 0'012%
TRANSITIVA		
a) Reflexius:		
• tots	0	59 / 100% / 0'040%
b) Impersonals:		
• tots	0	0
c) Passiva pronominal:		
• tots	0	0
d) Passiva perifràstica:		
• tots	0	4 / 100% / 0'002%
COPULATIVA		
• *ésser*	7 / 26% / 0'004	20 / 74% / 0'013%
QUASICOPULATIVA		
• *estar*	9 / 100% / 0'006%	0
• la resta	0	4 / 100% / 0'002
TOTALS		
a) Amb *estar*	73	
b) Sense *estar*	15 / 3'7% / 0'0102%	392/ 96'3% / 0'267%

freqüència absoluta / freqüència absoluta en tant per cent / freqüència relativa en tant per cent. No hi fem constar els casos ambigus que hem anat apuntant en l'apartat anterior, ja que això faria complexa la informació dels quadres.

Tirant lo Blanch

TIPUS DE CONSTRUCCIÓ	*HAVER*	*ÉSSER*
INTRANSITIVA		
a) Canvi d'estat o estatius:		
• *estar*	7 / 100% / 0'001%	0
• *fallir*	14 / 70% / 0'002%	6 / 30% / 0'001%
• *restar*	3 / 9'1% / 0'0005%	30 / 90'9% / 0'005%
• *romandre*	1 / 100% / 0'0001%	0
• la resta	0	120 / 100% / 0'023%
b) Canvi de lloc:		
• *arribar*	2 / 6'9% / 0'0003%	27 / 93'1% / 0'005%
• *passar*	4 / 4'5% / 0'0007%	86 / 95'5% / 0'016%
• *recaure*	1 / 100% / 0'0001%	0
• *venir*	7 / 3% / 0'001%	227 / 97% / 0'044%
• la resta	0	314 / 100% / 0'061%
c) Esdevenimentals:		
• *seguir*	3 / 25% / 0'0005%	9 / 75% / 0'001%
• *venir*	2 / 100% / 0'0003%	0
• la resta	0	18 / 100% / 0'003%
d) Intrans. pronominals:		
• tots	0	83 / 100% / 0'016%
TRANSITIVA		
a) Reflexius:		
• *aturar-se*	1/ 20% / 0'0001%	4 / 80% / 0'0007%
• la resta	0	271 / 100% / 0'053%
b) Impersonals:		
• *fer*	2/ 100% / 0'0003%	0
• *seguir*	1/ 100% / 0'0001%	0
• la resta	0	7 / 100% / 0'001%
c) Passiva pronominal:		
• *ocupar*	1 / 100% /0'0001%	0
• *prendre*	1 / 50% /0'0001%	1 / 50% / 0'0001%
• *procurar*	1 / 100% /0'0001%	0
• la resta	0	14 / 100% / 0'002%
d) Passiva perifràstica:		
• tots	0	214 / 100% / 0'042%
COPULATIVA		
• *ésser*	0	274 / 100% / 0'054%
QUASICOPULATIVA		
• *estar*	9 / 100% / 0'001%	0
• la resta	0	48 / 100% / 0'009%
TOTAL		
a) Amb *estar*	69	
b) Sense *estar*	53 / 3'5%/ 0'0104%	1440 / 96'5%/ 0'284%

En general, podem dir que la llengua medieval presenta una selecció d'auxiliars condicionada per la semàntica del verb i les característiques sintàctiques de la construcció en què apareix el temps compost. La distribució prototípica és la següent.

L'auxiliar *ésser* apareix amb verbs que comparteixen el tret semàntic de percebre el subjecte com un pacient de l'acció, el procés o l'estat expressat pel predicat. Però no tots els que tenen aquest tipus de subjecte seleccionen l'auxiliar *ésser*. De fet, l'origen bàsic l'hem de situar en l'evolució dels temps perfectius dels antics deponents llatins i en l'extensió del temps de perfet a verbs amb sentit semblant als antics deponents (és el que tradicionalment s'ha denominat la *veu mitjana*). En català antic, les construccions en què apareix prototípicament l'auxiliar *ésser* són: 1) intransitives, 2) transitives, 3) passives, 4) copulatives i quasicopulatives.

1) En les construccions intransitives, hi poden aparéixer diverses classes de verbs intransitius. Així, podem distingir, d'una banda, els verbs que indiquen assoliments, també denominats inacusatius. Es tracta de verbs de canvi d'estat o estatius com *nàixer, morir, aparéixer, créixer*, *romandre*, etc.; de verbs de canvi de lloc com *anar, anar-se'n, eixir, entrar, fugir, venir, passar*, etc.; i de verbs esdevenimentals com *esdevenir, sobrevenir, passar*, etc. Per una altra banda, hi ha tota una sèrie de verbs intransitius de característiques sintàctiques i semàntiques diverses que tenen en comú la condició de ser pronominals: *meravellar-se, amagrir-se, mudar-se,* etc.

2) Quant a les construccions transitives, el fenomen afecta fonamentalment dues classes d'estructures: les que duen verbs pronominals reflexius (*acostar-se, banyar-se,ajustar-se*, etc.) i les construccions impersonals amb el clític *se*.

3) Les construccions passives també seleccionen prototípicament com a auxiliar el verb *ésser*. Però, en aquest cas, cal distingir dues classes d'estructures: la denominada passiva pronominal o reflexa, que apareix amb el clític *se*, i la passiva morfològica o perifràstica.

4) Finalment, hem de referir-nos a les construccions copulatives i quasicopulatives. En aquest cas, tant si es tracta del verb copulatiu per excel·lència, *ésser*, com si hi apareix un verb quasicopulatiu (*restar, romandre, tornar-(se), esdevenir*, etc.), els temps compostos seleccionen l'auxiliar *ésser*.[21]

21. Els verbs quasicopulatius quan funcionen amb significat ple, això és, quan actuen intransitivament també seleccionen prototípicament *ésser*.

(i) e tenint-se molt per agreviat per ço com l'altre *ere restat* en lo camp (J, 231, 17).

L'auxiliar *haver* és complementari de l'auxiliar *ésser* i apareix també en construccions transitives, en construccions intransitives i en construccions amb verbs quasicopulatius.

Si l'origen de la presència d'*ésser* com a auxiliar el buscàvem en els antics verbs deponents i semideponents, l'aparició de l'auxiliar *haver* està relacionada amb el procés de gramaticalització que es produeix en la construcció transitiva resultativa següent:

(49) *Haver* (valor possessiu) + CD + participi passat predicatiu.

Aquest fenomen explica l'elecció d'*haver* com a auxiliar prototípic dels verbs transitius, de la qual, com ja hem advertit més amunt, únicament s'aparten les construccions transitives pronominals. Amb tot, cal recordar que si l'element pronominal de la construcció no desenvolupa la funció de complement directe, llavors l'auxiliar seleccionat continua sent *haver* (50).

(50) En la manera que *s'ach pençada* Na Ranart, preposà l'Orifany que enganàs Na Ranart (L, II, 154, 26).

Quant a l'ús en construccions amb verbs intransitius, l'auxiliar *haver* apareix en la resta dels casos no coberts per *ésser*. És a dir, amb verbs que no són inacusatius ni pronominals com ara *córrer*, *dansar*, *ploure, pecar*, *batallar*, etc.

Convé recordar que, quan els verbs intransitius que seleccionen prototípicament *ésser,* s'utilitzen de manera transitiva, llavors l'auxiliar dels temps compostos és *haver* i no *ésser*. Aquest fenomen afecta també les construccions causatives. En canvi, quan el verb forma part d'una perífrasi verbal aspectual o modal, l'auxiliar de la perífrasi (*poder*, *deure*, *acabar*, *tornar*, etc.) és transparent i la selecció la continua marcant el verb bàsic.

Tocant a l'ús en les construccions amb verbs quasicopulatius, tot i la preferència apuntada per l'auxiliar *ésser*, hi ha predicats com *estar* que seleccionen prototípicament l'auxiliar *haver* (16).[22]

L'anàlisi de les obres estudiades ens permet comprovar que aquests usos prototípics continuen vigents fins al segle XV. Això no obstant, hi ha mostres d'alternances entre els auxiliars que ens indiquen que s'ha iniciat una evolució.

De les tres obres analitzades, la més conservadora és la més antiga, el *Llibre de Meravelles*, la qual, si fem l'excepció d'un cas perifèric del verb *ésser* amb *haver*, la resta

22. La selecció prototípica de l'auxiliar *haver* per part d'*estar* abraça també els usos intransitius.

dels usos coincideixen totalment amb la descripció prototípica. L'altra obra coetània, el *Llibre dels Fets*, és molt més innovadora. Persisteixen i augmenten les vacil·lacions en l'ús de l'auxiliar *haver* per a *ésser*, i aquesta tendència també afecta verbs de canvi de lloc com *anar*, *eixir*, *passar* i, especialment, *venir*. En canvi, els altres tipus de verbs i de construccions no manifesten usos perifèrics. Això significa que el canvi lingüístic apareix primerament en les construccions que integren el copulatiu *ésser* i els verbs de canvi de lloc.

En el cas del *Tirant lo Blanch*, encara que per la datació poterior podríem esperar un augment de l'ús d'*haver*, les dades ens indiquen que la progressió d'aquest auxiliar és lenta. Continuen les vacil·lacions quan apareixen els verbs de canvi de lloc, però sense que això signifique, d'acord amb els resultats de la freqüència relativa, un increment significatiu respecte a les dades obtingudes en el *Llibre dels Fets*. Tampoc no hem observat cap cas clar d'*ésser* amb l'auxiliar *haver*. Per tant, si ens atenem a aquests usos en què la vacil·lació *ésser/haver* és més primerenca, les diferències són mínimes entre el *Llibre dels Fets* i el *Tirant lo Blanch*. Fins i tot, la primera obra és més innovadora en la tria de l'auxiliar d'*ésser*. Això no obstant, hi ha dades que ens indiquen que la selecció de l'auxiliar *haver* avança en l'obra del segle XV. Ara, l'alternança amb *haver* no sols afecta els verbs de canvi de lloc, sinó que també hi ha casos amb verbs intransitius de canvi d'estat, estatius i esdevenimentals. El fenomen, però, no afecta els intransitius pronominals. Amb tot, quan la construcció pronominal és transitiva l'alternança penetra esporàdicament en algun verb reflexiu i en les construccions impersonals i de passiva reflexa. La passiva perifràstica tampoc no presenta mostres d'alternança.

L'esquema següent ens il·lustra la tendència evolutiva. En la part alta, hi trobem els verbs i les construccions més estables. En la part baixa, els més inestables.

ÉSSER
passiva perifràstica
intransitius pronominals
transitius reflexius
impersonals i passiva pronominal
intransitius de canvi d'estat, estatius i esdevenimentals
copulatiu *ésser*
intransitius de canvi de lloc
HAVER

4. INTERPRETACIÓ DE LES ALTERNANCES

L'anàlisi que hem dut a terme ens permet deixar constància que la producció literària també reflecteix el procés que ha conduït al canvi d'auxiliar en els temps compostos. Però aquest canvi no és circumstancial sinó que es deu a una sèrie de factors que l'han afavorit.[23] En aquest apartat, intentarem apuntar els factors que al nostre entendre han condicionat l'inici de les alternances.

És un fet evident que la formació del temps de perfet ('ha fet') ja és una realitat des dels primers documents medievals. Però cal apuntar que, si bé aquest temps té una estructura fixa quan l'auxiliar és *haver*, no acaba de ser així quan l'auxiliar és *ésser*. Més amunt hem indicat que la construcció constituïda per *ésser* + participi podia adquirir diversos valors, entre els quals hi ha els temporals (cf. Ramos 2004). Però aquests valors temporals presenten una certa polivalència. Recordem que la perífrasi podia representar simplement el temps marcat per l'auxiliar (*fo vingut* = *vingué*), podia constituir la construcció complementària d'*haver* + pp (*fo vingut* = *hagué vingut*) o, fins i tot, podia reflectir el caràcter pronominal del verb conjugat (*fo acostat* = *s'acostà*, *s'hagué acostat*). Per tant, l'estructura amb *ésser* és més inestable i no representa sempre de manera clara el temps de perfet.

Per un altre costat, convé advertir que, en termes generals, la quantitat de verbs que recorren de manera prototípica a l'auxiliar *haver* és molt més elevada que els que seleccionen *ésser*. Notem que amb *haver* tenim tots els transitius (no pronominals) i tots els intransitius que, per raons etimològiques, no seleccionen l'auxiliar *ésser*.[24] Això significa que qualsevol vacil·lació que es puga produir en l'ús d'un verb tendirà a resoldre's seguint el model més estable, el d'*haver* + pp. De fet, el més normal en català antic és que siga el verb *haver* el que penetre en l'àmbit reservat a *ésser*. Però ara la pregunta que ens hem de fer és per què les alternances es manifesten primerament en els verbs intransitius de canvi de lloc i en el verb *ésser*,[25] i, en canvi, en la resta de verbs i de construccions el fenomen és més tardà. La resposta a aquesta qüestió considerem

23. Vegeu especialment els treballs de Vincent (1982), Shannon (1990) i Sorace (2000) per a una aproximació teòrica que intenta justificar la distribució d'auxiliars i les alternances en les diferents llengües romàniques.

24. Vincent (1982) aporta una aproximació històrica a la formació del temps de perfet.

25. Batlle (2002: 73, 96) també recull exemples amb l'auxiliar *haver* en obres no literàries del XIV. Pountain (1985) també assenyala que en castellà les primeres mostres de canvi d'auxiliar es produeixen en els verbs de canvi de lloc.

que està relacionada amb el funcionament d'aquests verbs i amb el grau de consolidació de les construccions implicades.

En el cas dels verbs de canvi de lloc, tenen una sèrie de característiques sintàctiques que poden afavorir la vacil·lació en l'ús de l'auxiliar a través de processos analògics. Ens referim a usos transitius propis o a usos relacionats d'alguna manera amb la transitivitat. Així, per exemple, no és estrany trobar verbs de canvi de lloc com *anar*, *entrar* o *passar*, utilitzats de manera transitiva i amb l'auxiliar *haver*, com ara a (51) o en els exemples anteriors (16), (29b) i (46b).

(51) a. Com lo rey de França sabé que ab tan bona companyia son fill anava ne fon molt content, e·n special la reyna, que tant de temps *havia passat* que no n'havia pogut saber res (T, I, 169, 8).
b. Com Tirant *agué passat* vint passes més avant, lo alà fon tornat ab gran fúria devers ell (T, I, 107, 5).

També és possible que el règim preposicional dels verbs de canvi de lloc estiga constituït per una clàusula d'infinitiu integrada per un verb transitiu. En aquests casos, el complement acusatiu, si és pronominal, pot aparèixer davant del verb de canvi de lloc o darrere del verb subordinat. Quan es dóna el primer cas, el parlant pot reinterpretar el verb de canvi de lloc com a transitiu i, per tant, seleccionar l'auxiliar *haver*, com en l'exemple (27c) del *Llibre dels Fets*, que ara reproduïm com a (52):[26]

(52) E nós érem en la tenda d'En Guillem de Cervera, que l'*havíem vengut* veer (F, II, 51, 7).

Aquests verbs de canvi de lloc, com molts altres verbs intransitius, poden formar part també d'estructures causatives en què de manera sistemàtica la selecció es fa amb l'auxiliar *haver* com ara a (15), que ara reproduïm com a (53):

(53) a tan gran deshonor *l'ach fet venir*, que no·s poch tenir (L, II, 140, 10).

Al costat d'aquests usos que podien fer vacil·lar l'usuari en la selecció de l'auxiliar, n'hi ha d'altres de més específics, com és el cas del creuament de construccions en verbs com *passar*. A (54), en tenim una mostra. Mentre (54a) és una construcció

26. Vegeu a la nota 10 com, amb altres clítics no tan marcats formalment, la solució és amb el verb *ésser*.

temporal amb un valor d'*haver* similar a l'actual *fer*, a (54b) hem de parlar d'un temps compost de *passar* amb l'auxiliar no prototípic *haver*.

(54) a. No *ha* molts dies *passats* que tots vosaltres éreu detenguts en poder de infels (T, I, 198, 11).
b. Car la princessa prenia molt gran plaer en les rahons de la reyna perquè gran temps *havia passat* que no se eren vistes (T, II, 841, 13).

Un altre indici d'aquesta vacil·lació es podria a atribuir a les situacions que hem assenyalat més amunt a (28) i (43) de creuament entre les construccions presentacionals i el temps compost. Això, si no hem d'interpretar-ho simplement com un procés analògic en què una volta seleccionat l'auxiliar *haver*, hom atorga al SN subjecte un paper similar al CD; d'ací la concordança del participi però no de l'auxiliar, tal com s'esdevé amb les construccions transitives. A tall il·lustratiu, a (55) reproduïm parcialment els exemples de (28).

(55) a. E exí-hi Fferran Péreç de Pina ab sos escuders, del castell que tenia per nós, ab ·X· hòmens a caval, entre ell e Don Fferran d'Ahonés e d'altres hòmens que hi *havia venguts* (F, II, 220, 17).
b. e puys passaren los hòmens armats a la barbacana tro a ·III·. E dixeren-nos que hòmens *havia passats* tres tro a la barbacana (F, II, 219, 8).

Al nostre entendre, la participació de molts verbs de canvi de lloc en aquests fenòmens apuntats degué contribuir sense dubte de manera primerenca al canvi analògic d'auxiliar.

L'altre verb implicat en aquest avanç inicial de l'auxiliar *haver* és el copulatiu *ésser*. En altres treballs, hem fet veure les coincidències sintàctiques i, per extensió, semàntiques que hi ha entre el verb *ésser* i el verb *estar* (Ramos 2000). Però aquestes similituds no sols són de caire sintàctic i semàntic, sinó també de tipus morfològic. Recordem que tant el gerundi (*estant*) com el participi passat (*estat*) són idèntics, encara que la llengua ja des d'època medieval activa mecanismes per evitar el sincretisme formal. En el cas del gerundi, amb exemples d'una forma específica amb *essent* per a *ésser* datats al voltant del segle XV. En el cas del participi, amb una selecció diferent de l'auxiliar dels temps compostos des dels primers documents medievals. Però aquesta selecció diferent no devia impedir que de tant en tant hi hagués una confusió formal

entre els verbs. Primer en el cas de l'auxiliar d'*ésser* (56a), tal com hem documentat al *Llibre dels Fets* (26) i al *Llibre de Meravelles* (13). Segon, en el cas de l'auxiliar d'*estar*, tal com suggereixen (o poden suggerir) alguns exemples ambigus que hem trobat al *Tirant* (56b) (cf. nota 16).[27] Recordem que, ja en època moderna, un nou intent de distinció formal després de la generalització de l'auxiliar *haver* és la causa de la diferenciació formal del participi (*estat*/*sigut*).

(56) a. Sènyer, ·I· savi mestre en phisoloffia *ha stat* mon senyor longament. Aquell és anat prés d'essí una leuga star, e ha en prepòsit que hi stiga tant quant viva en est món (L, II, 39, 24).
b. No senyor, mas, des que·m partí de la magestat vostra, *só stada* gitada en lo lit per dolor que m'havia venguda al cor (T, II, 500, 35).

Encetat el procés de vacil·lació amb els verbs de canvi de lloc que mostren punts de convergència amb les construccions transitives i amb el verb copulatiu per excel·lència, el fenomen podia estendre's als altres verbs. Els resultats de la nostra investigació ens indiquen que els pròxims candidats a alternar són els verbs de canvi d'estat, els estatius i els esdevenimentals. Aquesta classe de verbs s'avancen als verbs pronominals, a les construccions pronominals (impersonals i passiva reflexa) i a la passiva perifràstica. En certa manera, la tardança en aquests darrers verbs i construccions és lògica. Com hem indicat més amunt, el sentit pronominal en tota l'edat mitjana pot expressar-se en els temps compostos simplement amb l'auxiliar *ésser*. Això vol dir que, mentre no es consolidarà plenament l'ús del clític en els temps compostos dels verbs reflexius i dels pronominals, cosa que no s'ha produït encara al segle XV, l'avanç de l'auxiliar *haver* serà escàs. D'altra banda, com ja hem indicat en un altre estudi, la generalització del clític, el canvi d'auxiliar i l'increment d'usos del verb *estar* en les construccions atributives esdevenen recursos interns de la llengua que contribueixen progressivament a desfer els casos d'ambigüitat generats per l'estructura polivalent *ésser* + pp (cf. Ramos 2002, 2004).

Una situació similar és la que es produeix amb la passiva reflexa, que apareix juntament amb la construcció impersonal amb *se*, com a alternativa a la passiva perifràstica. L'anàlisi del nostre corpus ens indica que, en obres primerenques com el *Llibre de Meravelles* i el *Llibre dels Fets*, no es documenten usos del temps compost de

27. Per a més dades sobre aquest punt, vegeu el treball de Ramos (1999).

la passiva reflexa i de la construcció impersonal, i que el temps compost de la passiva perifràstica encara continua sent testimonial.[28] Per tant, únicament podrà ser viable l'alternança d'auxiliar quan es consoliden els temps compostos de la passiva. El nostre estudi ens indica que en el *Tirant*, tot i que encara s'observen casos del valor arcaic de la passiva, el temps compost de la passiva perifràstica ja està pràcticament consolidat. És per això que ja hi trobem usos del temps compost de la passiva reflexa i de la construcció impersonal. Malgrat tot, seguint el camí dels verbs pronominals, la vacil·lació a l'hora de triar l'auxiliar és molt baixa.

Per bé que hàgem fet una gradació i temporalització en l'extensió de l'auxiliar *haver* en els verbs i en les construccions estudiades, convé notar que hi ha una coincidència en tots que posa de manifest que el fenomen del canvi no es produeix de manera discreta sinó transitòria. Ens referim al manteniment de la concordança entre el subjecte i participi. Recordem que els temps compostos que duen prototípicament l'auxiliar *haver* no fan concordança entre el subjecte i el participi, sinó més prompte entre el participi i el CD. En canvi, els temps compostos que porten prototípicament l'auxiliar *ésser* fan concordar el subjecte i el participi del temps compost. Aquesta concordança es continuarà mantenint generalment en els casos de substitució per l'auxiliar *haver* i posarà de manifest un pas intermedi entre l'estructura anterior i la nova. Les mostres d'aquest fenomen les podem veure repassant els exemples que hem citat anteriorment amb *haver*. Ara en citem un parell més a tall de mostra (57):[29]

(57) a. com en la companyia de Tirant *han venguts* molts reys, duchs e grans senyors per valer-li (T, II, 840, 17).
b. ells e tots los seus ixquen fora de tot lo imperi e restituixquen totes les terres que *s'han occupades* de l'imperi (T, I, 292, 15).

El pròxim pas evolutiu serà la pèrdua de la concordança i, per tant, la igualació amb els casos prototípics amb *haver*. En el nostre corpus del segle XV, ja hi podem trobar algun exemple d'aquest tipus. Es tracta d'usos del verb *passar* recollits en el *Tirant lo Blanch*. A (58), tot i que el subjecte és femení, el participi apareix en masculí.

28. Recordem que una forma com *és dit* podia equivaldre a un present i a un perfet ('ha estat dit'). Per als valors de les formes passives medievals, vegeu el treball de Ramos (2004).

29. Aquesta concordança encara es pot observar en textos del segle XIX i en parlars mallorquins molt conservadors (cf. Moll 1951: 214). El mateix Alcover (1906: 361) en parla, encara que atribueix equivocadament l'extensió d'*haver* a la interferència castellana. També seguia aquest parer Obrador (1906).

(58) a. La infanta *ha passat*, que se'n va. Cuytau per posar-vos al seu costat (T, I, 202, 22).
b. Mas la lenya és de malves e per la aygua que *ha passat* tota és tornada humida (T, I, 258, 18).

5. CONCLUSIONS

L'estudi que hem dut a terme ens ha permés observar que, en els processos morfosintàctics com el que ara ens ocupa, l'anàlisi de la producció literària no ha de quedar al marge, ja que també reflecteix el canvi lingüístic apuntat per altres autors en la producció no literària.

La distància cronològica de les obres estudiades ha fet possible traçar la línia evolutiva del canvi en la selecció de l'auxiliar. Hem vist que el *Llibre de Meravelles* és l'obra més conservadora i el *Tirant lo Blanch* la més innovadora. Això no obstant, el *Llibre dels Fets*, coetània del *Llibre de Meravelles*, es manifesta com una obra innovadora que presenta solucions pròximes a les del *Tirant*.

Les vacil·lacions en l'ús de l'auxiliar no es fan paleses al mateix temps en tots els verbs o en totes les construccions analitzades, sinó que segueixen un procés evolutiu. El fenomen comença en els verbs de canvi de lloc i en el verb *ésser*, i després s'entén a un altre grup de verbs, els intransitius de canvi d'estat, els estatius i els esdevenimentals. Les últimes estructures afectades són les que duen un clític (impersonals, passives pronominals, verbs reflexius, verbs pronominals) i la passiva perifràstica. En tot aquest procés de canvi, hi han intervingut fenòmens analògics i reestructuracions morfosintàctiques que són una conseqüència de la consolidació progressiva de construccions emergents que intenten solucionar problemes d'ambigüitat estructural i semàntica.

JOAN-RAFAEL RAMOS
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER, Antoni M. (1906) «La llengua catalana té sintacsis pròpia», *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana,* Barcelona, pp. 350-399. [Reedició de 1989.]

BATLLE, Mar (2002) *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

DUARTE, Carles & Àlex ALSINA (1986) *Gramàtica històrica Catalana*, vol. 2, Barcelona, Curial.

FABRA, Pompeu (1912) *Gramàtica de la llengua catalana*, dins Fabra, Pompeu (2005), *Obres completes*, vol. 1, Barcelona, Proa.

MARTÍ CASTELL, Joan (1981) *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, Barcelona, Indesinenter.

MOLL, Francesc de B. (1951) *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València. [Reedició traduïda de 1991.]

OBRADOR, Bernat (1906) «Del ús dels verbs auxiliars catalans», *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana,* Barcelona, pp. 130-138. [Reedició de 1989.]

PAR, Anfòs (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle, Max Niemeyer.

— (1931) «Acotacions lingüístiques y d'estil a clàssichs menors catalans», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, IV, pp. 171-187.

PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998) *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.

— (2002) «Les relacions temporals i aspectuals» dins J. SOLÀ *et alii* (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3, Barcelona, Empúries.

PONSODA, Joan (1996) *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil.

POUNTAIN, Christopher J. (1985) «Copulas, Verbs of Possession and Auxiliaries in Old Spanish: The Evidence for Structurally Interdependent Changes», *Bulletin of Hispanic Studies*, LXII/4, pp. 337-355.

RABELLA, Joan Anton (1998) *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, Pu blicacions de l'Abadia de Montserrat.

RAMOS, Joan Rafael (1999 [2001]) «El sincretisme morfològic com a factor de canvi sintàctic», *Catalan Review*, 13/1-2, pp. 189-201.

— (2000) Ésser, estar *i* haver-hi *en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*. València/ Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2002) «Factors del canvi sintàctic» dins J. MARTINES (ed.) *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 397-428.

—(2003) Ressenya a Batlle, Mar (2002) *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, *Catalan Review*, XVII/1, pp. 143-145.

— (2004) «Les estructures amb *ésser* + participi passat: problemes d'ambigüitat formal», *Caplletra*, 36, pp. 55-72

ROMANI, Patrizia (2006) «Tiempos de formación romance I: Los tiempos compuestos» dins Concepción COMPANY COMPANY (dir.) *Sintaxis histórica del español. Tomo I. La frase verbal*, México, Fondo de Cultura Económica / Universidad Nacional Autónoma de México, pp. 243-346.

SHANNON, Thomas F. (1990) «The unaccusative hypothesis and the history of the perfect auxiliary in germanic and romance» dins H. ANDENSEN & K. KOERNER (eds.) *Historical Linguistics 1987: Papers from the 8th International Conference on Historical Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 461-488.

SOLÀ, Joan (1973) «Concordança del participi passat», *Estudis de sintaxi catalana* 2, Barcelona, Edicions 62, pp. 59-86.

SORACE, Antonella (2000) «Gradients in auxiliary selection with intransitive verbs», *Language*, 76/4, pp. 859-890.

VINCENT, Nigel (1982) «The development of the auxiliares HABERE and ESSE in Romance» dins N. VINCENT & M. HARRIS (eds.), *Studies in the Romance Verb*, London, Croom Helm, pp. 71-96.

YLLERA, Alicia (1980) *Sintaxis histórica del verbo español: Las perífrasis medievales*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza.

JAUME MATEU FONTANALS

LA SELECCIÓ DE L'AUXILIAR EN ELS VERBS INTRANSITIUS DEL CATALÀ ANTIC: ALGUNS ASPECTES DESCRIPTIUS I EXPLICATIUS*

RESUM

En aquest article demostrem que, si es tenen en compte les principals idees de l'enfocament descriptiu de Sorace (2000, 2004) sobre la selecció de l'auxiliar, es pot donar compte de manera força natural d'algunes de les principals aportacions que fa Batlle (2002) per al català antic. Així, per exemple, és un fet esperable que els verbs estatius i els verbs esdevenimentals siguin els primers a admetre la substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver*, ja que són precisament aquests verbs els que ocupen una posició intermèdia en l'anomenada *jerarquia de la selecció d'auxiliar*. Es demostra també que les línies de tall entre les classes lexicosemàntiques implicades en la selecció de l'auxiliar es fixen de manera *gradual*. Finalment, es fa veure que alguns dels problemes bàsics d'enfocaments descriptius sobre la selecció de l'auxiliar es poden

(*) Aquest treball ha estat en part possible gràcies als projectes BFF2003-08364-C02-02 (Ministerio de Ciencia y Tecnología i FEDER) i 2001SGR-00150 (DURSI, Generalitat de Catalunya). Volem expressar el nostre agraïment als participants del *II Simposi Internacional «Vers una sintaxi històrica del català: metodologia i objectius»*, especialment als doctors Josep Martines, Manuel Pérez Saldanya i Mila Segarra pels seus valuosos

solucionar a partir de l'explicació i justificació de quins són els trets semanticorelacionals que es poden codificar de manera transparent en la sintaxi de l'estructura argumental (Mateu 2002).

1. INTRODUCCIÓ

En aquest treball ens proposem investigar les propietats sintàctiques i semàntiques que determinen la selecció de l'auxiliar en la formació dels temps compostos dels verbs intransitius no pronominals en català antic.[1] Concretament, farem una anàlisi d'aquelles propietats gramaticals que cal tenir en compte a l'hora d'estudiar la relació entre l'estructura argumental dels verbs intransitius no reflexius i la selecció de l'auxiliar *haver* vs. *ésser* en la formació dels temps compostos.

Com és ben sabut, en llengües romàniques com l'italià o el francès, o en llengües germàniques com l'alemany o el neerlandès, hi trobem una bifurcació important en la classe de verbs intransitius que es manifesta en la selecció de l'auxiliar de perfet. Alguns verbs seleccionen l'auxiliar *haver* (it. *avere*, fr. *avoir*, al. *haben*, nerl. *hebben*) i d'altres seleccionen l'auxiliar *ésser* (it. *essere*, fr. *être*, al. *sein*, nerl. *zijn*). Tot i que aquesta bifurcació en la selecció de l'auxiliar no es manifesta en català actual, és sabut que en català antic, a l'igual que en castellà antic, apareix aquesta doble possibilitat en la formació dels temps compostos: *haver* vs. *ésser*.

---

comentaris i encertades observacions. Un especial agraïment és també per al revisor d'aquest article perquè ens ha alertat dels problemes metodològics de l'obra de Batlle (2002) i de les repercussions negatives que podria tenir aquest fet en el nostre treball. Agraïm també a les doctores Anna Bartra i Gemma Rigau l'interès constant que han mostrat per la nostra recerca incipient en sintaxi històrica. Finalment, volem deixar constància del fet que tenim un deute especial amb les doctores Mar Batlle i Antonella Sorace pels seus treballs descriptius sobre la selecció de l'auxiliar, els quals formen la base principal de les nostres ulteriors hipòtesis sobre aquest tema tan característic de la sintaxi del català antic. Nota important: no hem pogut considerar en aquest article les aportacions valuoses del treball de Ramos (aquest volum). Ja que Batlle (2002) només té en compte obres no literàries i Ramos (aquest volum) només analitza tres obres literàries del català medieval, ens cal encara un estudi descriptiu més aprofundit i exhaustiu en què es confrontin els resultats i s'aportin més dades rellevants (cf. Massanell & Mateu, en preparació). Cf. *infra* la nota 3.

1. Seguint Sorace (2000: 861; 2004), centrarem només la nostra present discussió en els verbs intransitius no pronominals. Deixem, doncs, per a una futura recerca elaborar un estudi sintàctic i semàntic de la selecció de l'auxiliar en els verbs pronominals del català antic. Per a un tractament sintàctic d'aquest tema que deixem de banda, vegeu els treballs de Haider i Rindler-Schjerve (1987) i Kayne (1993), entre d'altres; per a un estudi semàntic diacrònic dels verbs intransitius reflexius, vegeu els de Cenamo (1999) i Aranovich (2003).

Tal com molt bé diu Castillo (2002: 36-38), és precisament Anfós Par qui, en la seva magnífica obra de 1923, ens fa una proposta descriptiva molt acurada. Tot i que podem trobar altres referències breus a aquest tema en les gramàtiques històriques de Moll (1991) o de Badia i Margarit (1984), volem destacar en aquest treball la proposta descriptiva de Par (1923: 320-324) perquè, d'una banda, ens sembla especialment lúcida i, de l'altra, perquè estem convençuts que conté una sèrie d'observacions que formen, de fet, la base de força propostes teòriques actuals sobre la selecció de l'auxiliar (els punts rellevants de la citació següent apareixen destacats en negreta).

> Ús respectiu dels auxiliars 'haver' y 'ésser'.- Comencem per observar que'l darrer era y es per excelencia l'auxiliar de la veu passiva dels verbs tranzitius. Quan no's tracta de veu passiva, sinó de temps compostos de l'activa, caldria esperar que l'auxiliar fos sempre 'haver', mes no es aixís. He de departir ací los verbs:
>
> TRANZITIUS. –Los temps compostos actius llurs, tostemps són formats ab 'haver'. [...]
>
> INTRANZITIUS. **Uns duhen 'haver', y en aquests es considerada ans que tot l'activitat del verb**; d'altres porten 'ésser', y són los qui reflecten mils l'estat resultant de dita activitat. Disquisició aquesta, emperò, qui no pot pas ésser aplicada a priori, ans al contrari, **es l'auxiliar ço qui nos indica com devem considerar l'acció,** aytant més quant en uns mateixos verbs hi ha discrepàncies segons los endrets y èpoques del domini romànich. Quiscun porta, donchs, son auxiliar; y **hom pot sols remarcar un cayent a favor de 'ésser' en aquells qui denoten 'moviment', y 'estat o repòs'**. Es debades reblar qu'en aytal cas aquest auxiliar no indica veu passiva, [...] (la negreta és nostra: JM).
>
> Porten 'ésser' molts verbs qui indiquen moviment o repòs (estat). Metge hi esmerça:
> a) Verbs de moviment:
> Anar: *Tant ne* eres anat *avant (1423)*
> *Ab qui* son anades *(3516)*
> Venir (moviment): *¿Per que* sots vengut *en aquesta preso? (1127)*
> *e com lo pare...*fos vengut (*156)*
> (resultat): *ab aquella* foren venguts *al port de veritat (1525)*
> *¿los parts qui ...* son venguts *a be? (2473)* [...]
>
> b) Verbs de estat, sojorn:
> Aparer: *A elles jo* fora aparegut *(1660)*
> *Apres sa mort li* era apparegut (*659)*
> Nàxer: *No es stat home qui* sia nat (*1261)* [...]
>
> Ací hem de continuar los impersonals:
> Occórrer: *Me* son occorreguts *(742)*
> Seguir: Fora seguida *gran infamia a tots (1210)* [...]
>
> Verbs pronominals. –Siguin subjectius, siguin reflexius, Metge los construheix ab 'ésser', tant si són tranzitius com intranzitius: *A lur vergonya* ses demostrat *(6)* [...]

> Resulta, doncs, que Metge construheix ab 'ésser' los participis passats de tots los verbs pronominals y d'una part dels intranzitius, constituhída principalment pels qui designen moviment o estat. Tots los demés intranzitius porten 'haver', y axís mateix tots los tranzitius en la veu activa.

Com dèiem, hem volgut destacar la descripció de Par no només perquè és molt acurada i, per tant, constitueix una excel·lent introducció al tema que tractem en aquest treball, sinó perquè creiem que conté una sèrie d'observacions molt interessants que són d'una gran actualitat en els treballs de lingüística teòrica sobre la selecció de l'auxiliar –en un treball anterior (Mateu 2002, segon capítol) fem un resum de les propostes teòriques actuals sobre aquest tema–: la primera idea brillant de Par que destacarem a continuació té relació amb els enfocaments construccionals de la gramàtica (cf. Goldberg 1995), mentre que la segona idea fa referència a la proposta recent de Sorace (2000, 2004), d'acord amb la qual existeix una «gradació» (*gradiency*) entre els verbs intransitius anomenats «inergatius» (i.e., els que seleccionen *haver*) i els verbs intransitius anomenats «inacusatius» o «ergatius» (i.e., els que seleccionen *ésser*).[2]

Així, per exemple, pel que fa a una primera idea important de l'anterior passatge de Par, aquest autor ens recorda que «es l'auxiliar ço qui nos indica com devem considerar l'acció, aytant més quant en uns mateixos verbs hi ha discrepàncies segons los endrets y èpoques del domini romànich». Considerem, per exemple, el contrast següent de (1) entre el francès i l'italià:

(1) a. Jean a rougi.
b. Gianni è arrossito.

Certament, tot i que tant (1a) com (1b) fan referència al mateix contingut conceptual, i.e., a la mateixa escena conceptual, és precisament el verb auxiliar l'element que ens indica que la construaliat semàntica de (1a) és diferent de la de (1b): a (1a), tal com defensen Labelle (1992) i Mateu (2002), estem davant d'un procés intern, mentre que a (1b) estem davant d'un canvi d'estat.

2. Vegeu també les aportacions de Perlmutter (1978, 1989), Hoekstra (1984, 1999), Burzio (1986), Grimshaw (1987), Gràcia (1989), Legendre (1989), Zaenen (1993), Levin i Rappaport Hovav (1995), Cifuentes (1999), Mateu (2002: cap. 2), Aranovich (2003) o Alexiadou *et alii* (2004), entre molts altres treballs, per a una discussió general sobre la classificació dels verbs intransitius en dos grans grups, els inergatius (i.e., els que seleccionen *haver*) i els inacusatius o ergatius (i.e., els que seleccionen *ésser*).

Un altre exemple que fa veure la importància de tenir en compte l'observació de Par ens el proporciona el contrast següent de l'italià:

(2) a. Gianni ha/*è saltato sul tavolo.
b. Gianni *ha/è saltato dalla finestra.

En el contrast de (2), tal com diria Par, és precisament el verb auxiliar, més que no pas el verb en forma no finita, el que ens indica que a (2a) es remarca l'activitat, mentre que a (2b) es destaca el moviment direccional. Així, per exemple, si volguéssim traslladar aquesta observació en termes de l'anomenada *gramàtica de construccions* (e. gr., Goldberg 1995), diríem que a (2) tenim un mateix verb *saltare* que s'insereix en dues construccions sintàctiques diferents, cadascuna de les quals va associada amb un significat no lèxic diferent: mentre que a (2a) el significat verbal de *saltare* s'associa amb una construcció d'activitat, a (2b) el mateix significat d'aquest verb s'associa amb una construcció de moviment direccional.

Una segona idea de Par que creiem que és important destacar en aquesta introducció és la següent: «hom pot sols remarcar un cayent a favor de 'ésser' en aquells qui denoten 'moviment', y 'estat o repòs'». Certament, el mot clau en aquesta idea és *cayent*: tal com molt bé suggereix Par, a l'hora de fer un estudi de la semàntica implicada en la selecció de l'auxiliar, cal tenir present que no estem davant de fronteres discretes sinó davant de fenòmens *graduals*. De fet, tal com ha demostrat recentment la lingüista italiana Antonella Sorace (cf. Sorace 2000, 2004), la distinció entre la semàntica que codifiquen els verbs intransitius que seleccionen *ésser* i la que codifiquen els que seleccionen *haver* no és pas tan discreta com es podria pensar, sinó que en aquesta bifurcació, s'hi troba implicada una jerarquia semanticoaspectual de la qual parlarem en el tercer apartat d'aquest treball.

D'altra banda, l'existència de factors graduals en la gramàtica històrica de la selecció de l'auxiliar ha estat posada de manifest en treballs recents com ara el de Castillo (2002) o el d'Aranovich (2003) (ambdós tracten del castellà antic) i, de manera molt especial, s'ha tractat també en una de les tesis més recents sobre la sintaxi històrica del català: ens referim a la tesi de Batlle (2002), en la qual l'autora aporta una evidència empírica molt clara a favor del fet que el procés de substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver* és gradual i que, al principi, afecta *més* unes classes semàntiques que no pas unes altres.[3]

3. Una de les virtuts més destacables de la tesi de Batlle (2002) és que s'hi examina una gran quantitat de dades: el corpus que maneja l'autora és força extens, tot i que s'ha dit que és limitat perquè es deixa de banda

L'objectiu bàsic del nostre treball és oferir una explicació de les observacions i descripcions més importants que es troben en la tesi de Batlle (2002). Concretament, volem descriure i explicar les propietats sintàctiques i semàntiques més rellevants de la selecció de l'auxiliar en la formació dels temps compostos del català antic.[4] Bàsicament, la nostra proposta d'anàlisi consisteix a donar una explicació de l'existència de la jerarquia semanticoaspectual que Sorace (2000, 2004) defensa en els seus treballs descriptius sobre la selecció de l'auxiliar. Seguint la metodologia de Sorace (2000, 2004) i Keller i Sorace (2003), tindrem en compte també una perspectiva interlingüística a l'hora de fer la nostra proposta per al català antic, ja que ens basarem també en treballs previs nostres sobre la sintaxi i semàntica de la selecció d'auxiliar en italià, francès, alemany i neerlandès (cf. Mateu 2002, 2003, 2004).

---

l'estudi d'obres literàries i conté alguns errors d'interpretació (Ramos 2003 i en aquest volum). Això no obstant, cal dir que la feina que ha fet l'autora és ingent i molt important: d'una banda, gràcies al seu treball, ja disposem d'una primera cronologia més o menys aproximada de la selecció de l'auxiliar en els temps compostos i d'una catalogació de dades del català antic força extensa. De l'altra, cal destacar que la proposta de Batlle (2002) és força compatible amb el que s'ha dit en la bibliografia actual sobre l'ordre en què actua la jerarquia gradual de la selecció d'auxiliar (cf. Sorace 2000, 2004; Cenamo 1999; Aranovich 2003; Bentley & Eythórsson 2003; Mateu 2002, 2003, 2004, entre d'altres). Evidentment, aquesta feliç coincidència amb les propostes de tots aquests autors esmentats no pot ser deguda a una mera casualitat. Tal com apuntàvem, però, en la nota important de l'inici del nostre article, els resultats a què arriben Batlle (2002) i Ramos (aquest volum) són diferents, per la qual cosa cal encara fer-ne un estudi més aprofundit (cf. Massanell & Mateu, en preparació). Per exemple, un tema interessant per a la discussió futura que afecta el nostre treball de manera crucial consisteix a veure fins a quin punt la proposta de Ramos (aquest volum) feta a partir de l'anàlisi de tres obres literàries fa posar en qüestió una hipòtesi amb validesa suposadament universal de la jerarquia de Sorace (2000, 2004): e. gr., a diferència de Sorace i d'altres autors, Ramos (aquest volum) proposa que els verbs intransitius de canvi de lloc són més inestables que els verbs estatius i els esdevenimentals. En el seu treball, però, falta una anàlisi més precisa i aprofundida de les classes semàntiques verbals (cf. *infra* la secció 4).

4. En aquest treball no abordarem el tema de per què en català (o en castellà) ha desaparegut l'oposició *ésser/haver* en la formació dels temps compostos, mentre que aquesta continua vigent en altres llengües romàniques com l'italià o el francès. Ens limitarem, doncs, a assumir com a correcta la proposta que apunta Pérez Saldanya (1998) i que recull Batlle (2002) (cf. també Vincent 1982 i Ramos 2000):

(i) « [...] les llengües on el derivat d'*habeo* ha mantingut el valor lèxic de possessió i on el derivat de *sum* no ha perdut terreny davant d'uns altres verbs copulatius, conserven la distinció entre els dos tipus d'auxiliars. Les llengües, per contra, on *habeo* ha perdut el verb lèxic i on *estar* s'utilitza en molts contextos copulatius, han eliminat l'oposició entre els dos auxiliars» (Pérez Saldanya 1998: 216).

2. EL PROCÉS GRADUAL DE SUBSTITUCIÓ DE L'AUXILIAR *ÉSSER* PER *HAVER* EN CATALÀ ANTIC

En aquest treball pretenem donar una explicació als fets que es presenten de manera molt ben resumida a Batlle (2002: 30):

> En general, l'auxiliar *ésser* es manté amb força estabilitat en aquells àmbits que li són propis, però fins i tot en els textos del període medieval *haver* pot aparèixer esporàdicament. D'acord amb les dades del nostre corpus [cf. *infra* la taula extreta de Batlle (2002: 45): JM], observem que no tots els verbs i construccions verbals presenten la mateixa capacitat per acceptar l'auxiliar *haver*, ja que uns es mostren més conservadors que d'altres. El comportament més innovador sembla donar-se en els verbs esdevenimentals (per ex. *ocórrer, succeir, esdevenir*), en els verbs copulatius *estar, restar i romandre* i en les construccions pronominals en què el clític funciona com a objecte directe que presenten un subjecte no animat. Per contra, el comportament més conservador apareix en el verb *ésser*, en els verbs intransitius de canvi d'estat, en els intransitius de moviment i en les construccions dels verbs *poder* i *voler* seguits d'infinitiu.

Aquesta autora observa que la progressiva substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver* té lloc en el que ella anomena «veu mitjana» (i.e., en aquells verbs en què el subjecte gramatical està més o menys «afectat» (*sic*); en gramàtica generativa, s'anomenen «verbs inacusatius») i en la passiva pronominal.

Batlle apunta també que la doble auxiliaritat en la formació dels temps compostos es manté amb molta estabilitat durant tot el període medieval i que no és fins al segle XVIII que el verb *ésser* experimenta una davallada molt important en aquesta funció, fet que culmina amb la consolidació definitiva del verb *haver* com a únic auxiliar dels paradigmes compostos al segle XIX.[5]

Les dades següents extretes de Batlle (2002: 45) es basen en un corpus força extens que està format per un total de dotze obres, en l'elecció de les quals s'ha procurat que quedessin ben representades «totes les varietats del català» (Batlle 2002: 17).

5. Amb tot, l'autora ens recorda el fet ben sabut que en algunes varietats dialectals del català (principalment, el baleàric, el septentrional de transició, el rossellonès i l'alguerès), encara es manté, en major o menor grau, l'auxiliar *ésser* (cf. Batlle 2002, apartat 2 de l'annex 2).

	ss. XIV-XV		ss. XVI-XVII	
	ésser	*haver*	*ésser*	*haver*
Verbs i construccions pronominals				
reflexives (clític funciona com a CD)	20	2 (+9)	49	5
anticausatives	9	0	22	10
verbs formalment pronominals	2	0	2	1
verbs intransitius amb pronom	11	0	11	1
Verbs intransitius de canvi d'estat	25	0	27	3
Verbs intransitius de moviment				
venir	40	4 (+3)	29	8
anar	7	1	16	1
partir	1	0	2	0
arribar	0	0	19	1
eixir, sortir	11	0	15	1
entrar	11	0	12	1
tornar	5	0	5	0
fugir	1	0	5	1
passar	0	0	4	0
marxar, acudir, davallar	0	0	0	3
Verbs esdevenimentals				
Construccions monoactancials	1	1	4	9
Construccions biactancials	3	3	0	6
Ésser	24	1	85	2
Estar	9	8	7	6
Romandre	4	3	2	0
Restar	0	0	9	5
Passiva pronominal	7	2	84	19

Taula 1. Descripció del corpus de Batlle (2002: 45)

Batlle observa molt bé que el procés de substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver*, d'una banda, segueix una evolució lenta i gradual i, de l'altra, no sembla pas que es produeixi d'una manera aleatòria o arbitrària: és a dir, en un principi afecta unes

determinades classes semàntiques de verbs i no pas unes altres. Certament, aquesta observació és una de les millors aportacions de l'obra de Batlle, que, com veurem ara mateix, coincideix plenament amb la conclusió a què arriba Aranovich (2003) en el seu treball sobre la selecció de l'auxiliar en castellà antic. Així, per exemple, dues qüestions rellevants, l'una relacionada amb l'altra, són: (i) per què en el corpus de Batlle (2002) apareixen força usos de l'auxiliar *haver* en construccions pronominals (cf. (3)), en frases amb verbs esdevenimentals (cf. (4)) o amb verbs estatius (cf. (5))?; (ii) per què no s'observa aquest comportament (o, com a mínim, per què no s'observa tant) en la resta de verbs, e. gr., en verbs intransitius de moviment (direccional) o en verbs intransitius de canvi d'estat, en els quals la selecció d'*ésser* és força sistemàtica?

(3) a. Jo bé tinc una medalla de bronzo de Cèsar Augusto [...] y *se* n*'han trobades* moltas en diversas parts de la ciutat (L. Ponç d'Icard: 195).
b. És estada de molta importància la deliberació que *se à feta* en estes corts per lo rey y per los tres brasos que Catalunya armàs 4 galleres, y per lo sustento d'elles *se à feta* un constitució [...] (F. Desplau: 173).

(4) a. Lo matín les monges demanaren al dit baron si neguna res *avia esdevengut* al emfant (*Diàlegs*, vol. 1: 245).
b. Y scrigueren los capitans cartaginesos a Cartago lo que *avie passat* per poder proseguir y passar avant contra Spanya ((L. Ponç d'Icard: 141).

(5) a. no·m *ha* res *romàs* de dubte (*Diàlegs*, vol. 1: 64).
b. y destruirà tot quant *haia restat* salvo en sa casa (*Llibre de Job*: 64).

Seguint el treball clàssic sobre la transitivitat prototípica de Hopper i Thompson (1980), Batlle (2002: 140) apunta que la solució a la qüestió ara esmentada té a veure amb el fet que «com més alt és el nombre de trets propis de la transitivitat prototípica presents en una construcció no prototípica, més oportunitats presenta l'auxiliar *haver* d'aparèixer». Ara bé, tot i que podria semblar més o menys plausible assumir que la construcció de passiva pronominal té trets de transitivitat en la mesura que, sintàcticament, el clític reflexiu absorbeix el cas acusatiu del verb transitiu, no és encertat de traslladar, tal com fa Batlle, aquesta reflexió als verbs esdevenimentals ni als verbs estatius. En aquest sentit, cal dir que un error de Batlle és assumir que els verbs esdevenimentals del tipus *esdevenir, ocórrer* o *succeir* tinguin trets d'alta transitivitat

perquè, segons ella, presentin l'esquema semàntic de CAUSA-EFECTE propi de la transitivitat prototípica. De fet, tal com es demostra en treballs com els de Levin i Rappaport Hovav (1995) o Mateu (2002), els verbs esdevenimentals no apareixen en contextos transitius precisament perquè la noció de CAUSA no hi està implicada. D'aquí que Levin i Rappaport Hovav (1995) separin els verbs esdevenimentals dels verbs causatius del tipus *trencar-se*, els quals sí que tenen un correlat transitiu.

D'altra banda, la proposta de Batlle es basa també en una barreja poc afortunada de teories lingüístiques en relacionar els suposats trets de transitivitat alta dels verbs esdevenimentals amb la hipòtesi generativista que el seu argument sigui un subjecte derivat i que es comporti, per tant, com un complement directe. Apel·lar, doncs, a la suposada «transitivitat» sintàctica dels verbs esdevenimentals, tal com fa Batlle, no ajuda pas gaire a explicar l'aparició primerenca de l'auxiliar *haver* amb aquests verbs, ja que el cas és que en gramàtica generativa, s'assumeix que són *tots* els verbs inacusatius (i no només els verbs esdevenimentals de (4) o els estatius de (5)) els que tenen un subjecte derivat que es comporta com un complement directe.

Abans de passar a proposar, doncs, una explicació alternativa a la de Batlle, val la pena de constatar que el mateix procés de substitució gradual que comenta aquesta autora per al català antic, l'explica també de manera independent Aranovich (2003) per al castellà antic: així, per exemple, convé adonar-se que no pot ser de cap de les maneres una mera casualitat o coincidència el fet que, en aquestes dues llengües, els verbs estatius i els verbs esdevenimentals siguin els primers a admetre l'auxiliar {*haver*/*haber*}, mentre que la resta de verbs inacusatius siguin més refractaris a admetre'l.[6] La taula següent extreta d'Aranovich (2003: 6) conté, d'una banda, una classificació de les classes lexicosemàntiques de verbs intransitius i, de l'altra, les dates de la darrera aparició d'aquests verbs amb l'auxiliar *ser*.

6. Tot i que el treball d'Aranovich (2003) sobre el castellà antic té una envergadura teòrica superior al de Batlle (2002), cal reconèixer com un mèrit gens trivial d'aquesta darrera autora el fet que el seu corpus sigui prou extens per a poder establir les grans línies del procés de substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver*. I aquest mèrit de l'obra de Batlle esdevé sens dubte molt més important si es té en compte que és la primera a establir aquestes línies per al català antic, mentre que el treball d'Aranovich es basa en una quantitat d'excel·lents treballs previs com el de Benzing (1931) o el de Pountain (1985), entre d'altres. Tal com reconeix Aranovich, tot i que l'estudi de Benzing és del 1931, aquest continua sent encara el recull més exhaustiu. Una altra obra important sobre la formació dels temps compostos en castellà antic és la de Romani (2006). Certament, doncs, el mèrit de Batlle és encara més evident si es té en compte que, bàsicament, aquesta autora ha hagut de partir de descripcions sobre la selecció de l'auxiliar més aviat sintètiques, les quals es troben de manera puntual en les gramàtiques històriques sobre el català antic.

Segle	13è	14è	15è	16è	17è
Aparició estativa & existència	fincar rastar quedar	holgar			
Aparició dinàmica & existència	cuntir		aparecer acaecer desaparecer		
Manera de moviment		errar	correr	caminar	
Canvi de lloc dirigit	exir desviar viar	arribar	descender tornar	venir llegar caer entrar salir huir escapar volver subir avenir	pasar ir partir
Canvi d'estat	cenar yantar	transir	fallir despertar	fallecer finar fenecer adormir adormecer amanecer anochecer acabar	nacer crecer morir

Taula 2. Classes semàntiques de verbs intransitius en castellà antic i darrer segle d'aparició amb *ser*

Per acabar aquest segon apartat, reproduïm a continuació els comentaris següents d'Aranovich (2003: 5-6) per tal que el lector pugui comprovar-ne la feliç coincidència amb els de Batlle, que ja han estat resumits més amunt i que cal recordar que han estat fonamentats per un corpus relativament extens; és important, doncs, tenir en compte que la suficiència del corpus de Batlle queda legitimada de manera independent per l'aportació del treball d'Aranovich sobre la selecció d'auxiliar en castellà antic.

> A quick glance at the verbs in these groups reveals that the degree of **affectedness** of the subject is a factor in the displacement of *ser* by *haber* as the perfect auxiliary. At one end of the continuum are the subjects of stative verbs of existence and appearance like *quedar* 'remain'. The

> subjects of these verbs do not suffer any changes in state or location, hence they are not affected in any way by the event. This is the first class to lose its ability to select *ser*. At the opposite end are subjects of verbs of directed motion and verbs of change of state.These subjects are affected since they are in a new location or state as a consequence of the event. These classes are the last ones for which *haber* displaces *ser* as the perfect auxiliary of choice. In between these two extremes are verbs of manner of motion like *correr* 'run', and dynamic verbs of existence and appearance like *desaparecer* 'disappear'. [...] The chronology of split auxiliary selection in Spanish, then, falls under the generalization that **the less affected the subject, the earlier a verb lost its ability to select auxiliary *ser*.**[7]

3. ELS VERBS INTRANSITIUS I LA JERARQUIA DE LA SELECCIÓ D'AUXILIAR

Un fet molt important que volem destacar en el present treball és que cal tenir en compte que la característica de la «gradació» (*gradiency*) no només la veiem diacrònicament en el procés de substitució de l'auxiliar *ésser/ser* per *haver/haber*, sinó que també existeix sincrònicament en altres llengües en què es manté aquesta dualitat. Així, per exemple, Sorace (2000, 2004) fa veure de manera molt clara que en italià alguns verbs intransitius (e. gr., els de (6a-6b) i (6k)) demanen un auxiliar de manera més categòrica que d'altres (e. gr., cf. els verbs de (6c) fins als de (6j)). Sorace anomena els primers «verbs nuclears» (*core verbs*), mentre que els segons són anomenats «verbs no nuclears o intermedis» (*non-core / intermediate verbs*). És interessant, doncs, de comprovar que la noció de prototipicitat aplicada als verbs intransitius no només serveix per a explicar el seu comportament diacrònic, sinó també el sincrònic: els primers verbs a admetre el procés diacrònic de substitució de l'auxiliar *ésser/ser* per *haver/haber* (e. gr., els verbs estatius i els esdevenimentals) són precisament també els verbs en què, sincrònicament, en una llengua com l'italià, el parlant pot tenir més

7. «Amb un sol cop d'ull als verbs d'aquest grup, hom pot apreciar que el grau d'**afectació** del subjecte és un factor <important> en la substitució de *ser* per *haber* com a auxiliar de perfet. En un extrem del *continuum* hi ha els subjectes dels verbs estatius d'existència i aparició com *quedar*. Els subjectes d'aquests verbs no pateixen cap canvi d'estat o lloc; per tant, no es veuen afectats en cap sentit per l'esdeveniment. Aquesta va ser la primera classe que va perdre la capacitat per a seleccionar *ser*. En l'altre extrem hi ha els subjectes de verbs de moviment dirigit i verbs de canvi d'estat. Aquests subjectes estan afectats perquè es troben en un lloc o estat nou com a conseqüència de l'esdeveniment. Aquestes classes són les darreres en què *haber* va substituir *ser* com a verb auxiliar. Entre aquests dos extrems hi ha verbs de manera de moviment com ara *correr* i verbs dinàmics d'existència i aparició com ara *desaparecer* […] La cronologia de la bifurcació en la selecció d'auxiliar en espanyol <antic> s'avé amb la generalització que **com menys afectat es considerava el subjecte, més aviat perdia el verb la seva capacitat per a seleccionar l'auxiliar *ser*».**

dubtes a l'hora d'establir els seus judicis de gramaticalitat respecte de quin auxiliar seleccionen en la formació dels temps compostos. Novament, cal adonar-se que aquesta correlació entre els processos diacrònics i els sincrònics no pot ser deguda a una mera coincidència.[8]

(6) a. Gianni è/*ha arrivato. (italià)
b. Gianni è/*ha morto.
c. Le mele sono marcite/?hanno marcito al sole.
d. I miei nonni sono sopravvissuti/?hanno sopravvissuto al terremoto.
e. Ancora una volta sono/?ho rimasto solo.
f. La guerra è durata/?ha durato a lungo.
g. I dinosauri sono esistiti/??hanno esistito 65 milioni di anni fa.
h. Il nuovo ballo brasiliano è/ha attecchito anche in Italia.
i. La campana ha rintoccato/?è rintoccata.
j. Maria è corsa/*ha corso in farmacia.
j'. È corsa/?ha corso voce che Maria si sposa.
j''. Gli atleti svedesi hanno corso/?sono corsi alle Olimpiadi.
k. Gianni ha lavorato/*è lavorato.

(Exemples extrets de Sorace 2000)

A (7) representem la jerarquia de la selecció d'auxiliar proposada per Sorace (2000, 2004), la qual, bàsicament, codifica dos factors importants: la telicitat i l'agentivitat. Els comentaris rellevants que apareixen sota la jerarquia de (7) han estat extrets del treball recent de Keller i Sorace (2003: 60-61).

(7) La *jerarquia de la selecció d'auxiliar* de Sorace (2000: 863)

CANVI DE LLOC	selecció *d'ésser* (variació mínima)
CANVI D'ESTAT	
CONTINUACIÓ D'UN ESTAT PREEXISTENT	
EXISTÈNCIA D'UN ESTAT	
PROCÉS NO CONTROLAT	
PROCÉS CONTROLAT (AMB MOVIMENT)	
PROCÉS CONTROLAT (SENSE MOVIMENT)	selecció d'*haver* (variació mínima)

8. Curiosament, ni Batlle (2002) ni Aranovich (2003) no esmenten l'important treball de Sorace (2000).

> Verbs at the BE end of the ASH <i.e., 'Auxiliary Selection Hierarchy': JM> are core unaccusatives and denote telic change; verbs at the HAVE end are core unergatives and denote agentive activity in which the subject is unaffected. Intermediate verbs between the two extremes incorporate telicity and agentivity to lesser degrees, and tend to have a less specified (basically stative) event structure [...]. Core verbs are those on which native grammaticality judgments are maximally consistent, and are acquired early by both first and second language learners. In contrast, intermediate verbs are subject to crosslinguistic differences and exhibit gradient auxiliary selection preferences.[9]

Com ja hem vist, en el procés de substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver,* són precisament els verbs no nuclears (e. gr., els verbs estatius i esdevenimentals) els que admeten més sovint l'auxiliar *haver*, mentre que els verbs nuclears (e. gr., verbs de canvi de lloc com *anar* o *arribar*, o verbs de canvi d'estat com ara *morir* o *néixer*) són els darrers a admetre'l (o l'admeten en moltes menys ocasions). Tenint present que la telicitat és un factor molt important en la selecció de l'auxiliar (cf. Zaenen 1993; Sorace 2000; 2004; van Hout 2004; Bentley & Eythórsson 2003, entre d'altres), no és estrany, doncs, que ens trobem amb aquesta gradació, ja que, tal com observa Aranovich (2003: 12), els primers, i.e., els verbs estatius i els esdevenimentals, no són tèlics com els segons.

D'altra banda, tal com es pot demostrar a partir dels estudis diacrònics tant de Batlle (2002) com d' Aranovich (2003), és important adonar-se que les línies de tall (*cut-off points*) entre les classes lexicosemàntiques implicades en la selecció de l'auxiliar es fixen de manera gradual. Com veurem ara mateix a partir d'una sèrie d'exemples rellevants, l'existència d'aquesta gradació fa que no sigui estrany que trobem al corpus de Batlle (2002) casos en què coexisteixen els dos auxiliars per a una mateixa classe verbal.

Tot inspirant-nos de manera directa en el treball de Sorace (2000, 2004), a (8) hem representat la nostra proposta descriptiva de quina seria la jerarquia de la selecció de l'auxiliar en català antic.

9. «Els verbs que es troben a l'extrem de la selecció d'ÉSSER en la JSA <i.e., la Jerarquia de la Selecció de l'Auxiliar> són verbs inacusatius nuclears i denoten un canvi tèlic; els verbs que es troben a l'extrem de la selecció d'HAVER són verbs inergatius nuclears i denoten una activitat agentiva en la qual el subjecte no es veu afectat. Els verbs intermedis que hi ha entre els dos extrems incorporen la telicitat i l'agentivitat en menor grau i tendeixen a tenir una estructura eventiva menys especificada (bàsicament, una d'estativa) [...]. Els verbs nuclears són aquells verbs en què els judicis de gramaticalitat dels parlants nadius són màximament consistents i que s'adquireixen més aviat per part d'aprenents tant de primera llengua com de segona llengua. En canvi, els verbs intermedis estan exposats a més diferències entre les llengües i exhibeixen una gradació en les preferències a l'hora de seleccionar l'auxiliar».

(8) La *jerarquia de la selecció d'auxiliar* en català antic

CANVI TÈLIC DE {LLOC/ESTAT}	SELECCIÓ *D'ÉSSER*	(VARIACIÓ MÍNIMA)
_____	«línia de tall» estable	(V tèlics)
CANVI ATÈLIC DE {LLOC/ESTAT }		
_____	«línia de tall» variable	(V esdevenimentals)
APARICIÓ D'UN ESTAT		
_____	«línia de tall» variable	(V estatius)
EXISTÈNCIA D'UN ESTAT		
PROCÉS NO CONTROLAT		
PROCÉS CONTROLAT (AMB MOVIMENT)		
PROCÉS CONTROLAT (SENSE MOVIMENT)	SELECCIÓ D'*HAVER*	(VARIACIÓ MÍNIMA)

D'acord amb la proposta de (8), el fet que sigui variable la línia de tall que afecta els verbs esdevenimentals no s'explica, tal com proposa Batlle, perquè aquests verbs tinguin «trets de transitivitat alta» (*sic*), sinó més aviat pel fet que aquesta classe lexicosemàntica de verbs intransitius ocupa una posició intermèdia en la jerarquia entre els verbs inacusatius prototípics (e. gr., els que expressen un canvi tèlic de lloc o d'estat resultant) i els verbs inergatius prototípics (e. gr., els que expressen un procés agentiu). És precisament, doncs, perquè ocupen aquesta posició intermèdia en la jerarquia de (8) que els verbs esdevenimentals (i els estatius) són els primers a acceptar l'auxiliar *haver*.

A continuació, tenint present el que hem dit fins ara sobre els verbs esdevenimentals i els verbs estatius, comentarem alguns exemples rellevants per tal que es puguin apreciar algunes de les diferències de significat més importants que es troben implicades en la selecció d'*ésser* i *haver* en aquests verbs. Tots els exemples que segueixen han estat extrets del corpus de Batlle (2002):

(9) a. A 14 de yuliol, per les noves que *heren vingudes* que los tortosins havien deixat pasar lo conseller per Tortosa, ab les insígnies consullàs, per horde del virey [...] (F. Desplau: 110).

b. Vuy, que contam a 3 de desembre, *ha vingut* nova com don Alonso no havie ynnovat alguna cosa y que la yent estava en dita ciutat sens fer agravi a ningú (F. Desplau: 114).

Tal com molt bé apunta Batlle (2002: 76), durant els segles XVI i XVII el verb *venir* selecciona sovint l'auxiliar *haver* quan significa 'sobrevenir', idea que, certament, va

lligada més al caràcter de verb esdevenimental que no pas al de verb de moviment físic direccional. De fet, quan *venir* és usat en el seu sentit prototípic, és a dir, quan no indica 'sobrevenir', sinó moviment físic direccional, l'auxiliar típic és *ésser* i no pas *haver* (cf. Batlle 2002: 74). Ara bé, a vegades les diferències no són tan fàcils de detectar i cal filar més prim, tal com passa en el parell mínim de (9). És precisament en aquests casos quan cal tenir en compte també el comentari encertat de Par (1923: 320): «es l'auxiliar ço qui nos indica com devem considerar l'acció». Certament, tot i que tant a (9a) com a (9b), hi ha implicada l'aparició d'una notícia, la selecció de l'auxiliar *ser* a (9a) estaria motivada més aviat per la idea d'estat resultant de *les noves*; en canvi, a (9b) la selecció de l'auxiliar *haver* estaria estrictament motivada pel caràcter esdevenimental del verb *venir*.

Un parell mínim susceptible de rebre una explicació molt similar a l'anterior el trobem també en els exemples de (10): la diferent selecció d'auxiliar a (10a) i (10b) es podria explicar pel fet que, en el primer cas, queda destacat l'estat resultant de *caure*, mentre que, en el segon cas, preval la idea d'esdeveniment aparegut.[10]

(10) a. Ayxí com los romans tenien la imatge de la dessa Pal.las, que deyan que *era cayguda* del cel en los murs de Troya y aprés portada en Roma, tant guardada y enserrada que may des que la avien portada a Roma, ni cònsol, ni senador, ni dictador ni sacerdot ni ningú may la veu [...] (L. Ponç d'Icard: 162).
b. Encara aquest no havia acabat quant aplegà altre portant nova com grans llams y foch *havia caygut* del cel, lo qual havia cremat les ovelles y pastors y abrazat aquells [...] (*Llibre de Job*: 40).

Els exemples d'(11) també formen un altre contrast rellevant. Mentre que *ésser* és l'auxiliar seleccionat quan es vol remarcar l'estat resultant, *haver* és l'auxiliar que apareix en contextos de mera existència.

(11) a. e·ls rayms qui *eren romases* fossen maduratz (*Diàlegs*, vol. 1: 65-66).
b. no·m *ha* res *romàs* de dubte (*Diàlegs*, vol. 1: 64).

10. Batlle (2002: 68-69) en fa la següent «explicació» alternativa: «el *Llibre de Job* està escrit en un to molt dramàtic i potser l'ús de l'auxiliar *haver* en aquest exemple es justifica des del punt de vista discursiu, ja que l'ús de l'auxiliar marcat (*haver*) contribueix a l'expressivitat del fragment» (*sic*).

Finalment, valdrà la pena comentar el parell mínim de (12). Tal com ja s'ha dit en altres treballs (cf. Ramos 2000 i Pérez Saldanya 1998), en català antic el verb *estar* selecciona usualment l'auxiliar *haver*. Tot i reconèixer com a cert el que diuen aquests dos autors, Batlle (2002: 96) diu que «al nostre corpus es conjuga amb tots dos auxiliars al 50%». En efecte, si hom assumeix que hi havia en català antic una jerarquia de la selecció de l'auxiliar similar a la de (8), no és estrany que el verb *estar* pogués seleccionar també l'auxiliar *ésser*, ja que la frontera entre la classe semàntica d'existència d'un estat i la dels processos no controlats (no agentius) és molt fina.

(12) a. E quant *hagren estat* longament en ell (Ramon Llull, *Sc.* II, 240).
b. Eutici, qui *avia estat* companyon del dit Florenç en la via de Déu, més resplandí aprés la sua mort en virtutz de miracles (*Diàlegs*, vol. 1, p. 205).

4. UNA ANÀLISI EXPLICATIVA DE LES PROPIETATS SINTÀCTIQUES I SEMÀNTIQUES DE LA SELECCIÓ D'AUXILIAR

Hem vist com la jerarquia semanticoaspectual de Sorace (2000) ens permetia de descriure de manera bastant acurada alguns fets importants de la selecció de l'auxiliar en català antic observats per Batlle (2002). Ara bé, cal tenir en compte que aquest model de base lexicosemàntica (i.e., basat en classes lexicosemàntiques) té també les seves limitacions. De fet, la limitació més important la reconeix la mateixa Sorace (2000: 861) quan diu (la cursiva és nostra):

> [...] there are some important questions that I do not attempt to adress. First, the reader will not find an *explanation* of why particular semantic components are more crucial to the selection of particular auxiliaries than others.[11]

Certament, no és trivial donar una explicació de per què, per exemple, a l'hora de decidir la selecció de l'auxiliar *ésser*, la semàntica lèxica implicada en el canvi de lloc o en el canvi d'estat és més important (i.e., «pesa més») que la que està implicada en els verbs que expressen existència o aparició. Aquest és un problema que no sembla pas que es pugui resoldre fàcilment si no és apel·lant a un major grau de formalització de

11. «Hi ha algunes qüestions que no intentaré de respondre. En primer lloc, el lector no trobarà una *explicació* de per què determinats components semàntics són més crucials que d'altres en la selecció de determinats auxiliars».

la teoria lingüística. Quan un lingüista teòric es troba davant de la jerarquia de classes semanticoaspectuals de (8), una pregunta que s'hauria de fer és la següent: quines són les restriccions formals o explicatives que fan que haguem de proposar set (però no, per exemple, onze o vint!) classes lexicosemàntiques per tal de resoldre el problema de la selecció de l'auxiliar? De fet, ja hem vist que, si volem donar compte de manera acurada de la selecció de l'auxiliar en català antic, hem de modificar lleugerament les classes lexicosemàntiques que proposa Sorace per a l'italià: cf. (7) i (8).

D'altra banda, cal tenir present que, tot i que la noció de *classe lexicosemàntica* sembla apropiada per a descriure els fets lingüístics (cf. Levin 1993), no obstant això, s'ha demostrat que no és gaire clar quin és el seu estatus en la teoria lingüística actual. Sembla més aviat que és un artefacte descriptiu com tants d'altres (e. gr., cf. *supra* la noció de *subjecte afectat* d'Aranovich 2003). Així, per exemple, creiem que la dura crítica que fa Rosen (1996: 193-194) dels enfocaments basats en classes lexicosemàntiques també es pot aplicar a la proposta descriptiva de Sorace (cursiva nostra):

> Because the verb-class approach neither describes the syntactic facts adequately nor solves the learning problem, I conclude that verb classes do not exist as a cognitive or linguistic organizing mechanism but are instead an epiphenomenon of descriptive work on lexical semantics, argument structure, and verbal alternations. Verb classes are inventions of linguists that describe (in some cases incorrectly) the behavior of verbs. Because work on verb semantics provides us with a descriptive tool that helps us understand the mechanisms that govern verbal behavior, the work on verb classes has been invaluable. However, *verb classes have no explanatory power, and therefore they do not help us understand the computational system*.[12]

En efecte, nosaltres som del parer que el caràcter força esmunyedís de la noció descriptiva de classe lexicosemàntica està motivat pel fet que estem davant d'un artefacte de naturalesa conceptual, per la qual cosa no és estrany que, en l'estat actual

12. «Ja que l'enfocament basat en classes verbals ni descriu els fets sintàctics adequadament ni soluciona el problema de l'aprenentatge, concloc que les classes verbals no existeixen com un mecanisme d'organització cognitiu o lingüístic, sinó que més aviat són un epifenomen dels treballs descriptius sobre semàntica lèxica, estructura argumental i alternances verbals. Les classes verbals són invencions dels lingüistes que descriuen (en alguns casos de manera incorrecta) la conducta dels verbs. Ja que els treballs sobre semàntica verbal ens proporcionen un mitjà descriptiu que ens ajuda a entendre els mecanismes que regeixen la conducta verbal, els treballs sobre les classes verbals han estat molt valuosos. No obstant això, *les classes verbals no tenen cap poder explicatiu i, per tant, no ens ajuden a entendre el sistema computacional*».

de la teoria lingüística, esdevingui una noció de difícil caracterització o formalització. És precisament, doncs, en aquest punt de la discussió que creiem que convé tenir en compte una distinció important de la gramàtica cognitiva de Langacker (1987, 1991, 1999), i.e., la de (13):

(13) El significat és una funció de contingut conceptual i de construalitat semàntica.

Tot adaptant la important distinció langackeriana de (13) en la gramàtica generativa (cf. Mateu 2002),[13] creiem que el primer pas hauria de consistir a esbrinar quins factors semàntics discrets o digitals de la construalitat semàntica es poden codificar de manera sintàcticament transparent i quins factors no discrets o no digitals del contingut conceptual cauen fora d'aquesta codificació. D'entrada, doncs, el que sembla més plausible és començar a delimitar les nocions de construalitat semàntica que es poden codificar de manera transparent a la sintaxi. Concretament, a Mateu (2002, 2003, 2004) es defensa que els límits formals implicats en el descobriment dels factors semàntics que intervenen en la selecció de l'auxiliar estan determinats per aquells trets semàntics digitals que es poden codificar en una representació sintàctica de l'estructura argumental.

En els treballs de Mateu (2002, 2003, 2004), els quals al seu torn segueixen els de Hale i Keyser (1993, 1997, 2002) sobre la sintaxi de l'estructura argumental, s'hi proposa tota una sèrie de restriccions orientades a explicar per què són precisament rellevants les classes semàntiques que apareixen a la jerarquia semanticoaspectual de Sorace (2000): concretament, components semàntics tals com els de *procés*, *canvi* o *existència* passen a tenir un paper destacat a la interfície sintaxi-semàntica precisament perquè són nocions que es poden digitalitzar en termes semanticorelacionals i que, per tant, es poden filtrar en representacions sintàctiques de l'estructura argumental: cf. l'estructura argumental inacusativa de (14a) i l'estructura inergativa de (14b).

(14) a. $[_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[\pm T]}\ [_{X2}\ Z_{2}\ [_{X2}\ X_{2[\pm r]}\ \ Y_{2}]]]$
b. $[_{v}\ Z_{1}\ [_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[\pm R]}\ \ Y_{1}]]]$

13. Som conscients que, des de la perspectiva de força lingüistes cognitivistes, tal «adaptació» pugui arribar a semblar més aviat una mera «tergiversació». No obstant això, creiem que el nostre intent d'adaptació d'aquesta brillant aportació de Langacker pot repercutir en una millor comprensió dels fets lingüístics (també) des d'una perspectiva generativista.

Comentem-les en detall una per una. Des d'un punt de vista sintàctic, a (14a) un nucli eventiu X_1 subcategoritza un nucli no eventiu birelacional X_2, el qual relaciona dos elements no relacionals, Z_2 i Y_2; en canvi, a (14b) un nucli eventiu X_1 selecciona un element no relacional Y_1 com a complement, mentre que l'element no relacional extern Z_1 queda introduït per la projecció funcional associada amb l'argument extern (e. gr., *v* o *Pr*; cf. Chomsky 1995 o Bowers 2001, respectivament).

La semàntica relacional que correspon als nuclis sintàctics relacionals de (14) es pot formalitzar de la següent manera (cf. Moreno Cabrera 2004 per a una proposta alternativa): els trets [+*T*] i [-*T*] associats al nucli verbal inacusatiu X_1 de (14a) codifiquen les funcions semàntiques de «transició positiva» i «transició negativa», respectivament (cf. també Pustejovsky 1991 per a la rellevància de la noció aspectual de «transició» en la caracterització semàntica dels verbs inacusatius). Mentre que els verbs amb el tret [+*T*] expressen un canvi o moviment, els verbs amb el tret [-*T*] expressen un estat. D'altra banda, els trets [+*r*] i [-*r*] es corresponen, respectivament, amb la «relació de coincidència terminal» i la «relació de coincidència central», dues nocions semanticorelacionals proposades per Hale (1986) i Hale i Keyser (1993, 2002); l'element birelacional X_2 relaciona dos elements no relacionals Z_2 i Y_2, «figura» (*Figure*) i «fons» (*Ground*), respectivament; aquests dos darrers termes han estat manllevats de la semàntica cognitiva de Talmy (1978, 2000). La figura és l'element que està en moviment o en repòs respecte d'un marc de referència, i.e., el fons. Lligant les dues tradicions, la de Hale i Keyser (1993, 2002) i la de Talmy (1978, 2000), direm, doncs, que una relació de coincidència terminal implica una coincidència entre el terme final del trajecte d'una figura i el fons (cf. *En Joan* –figura– *va sortir de casa* –fons–), mentre que una relació de coincidència central implica una coincidència entre el centre de la figura i el centre del fons (cf. *En Joan* –figura– *va romandre a casa* –fons–).[14]

D'altra banda, a (14b) el tret [+*R*] codifica la funció agentiva (i.e., hi ha implicada una acció que es fa de de manera deliberada o conscient), mentre que el tret [-*R*] codifica qualsevol funció semàntica assignada als verbs inergatius no agentius. Els elements no relacionals Z_1 i Y_1 s'interpreten com «originador» (Borer 1994, 2004) i «tema incremental» (Harley 2003), respectivament. El primer argument, com el seu

14. Vegeu les aportacions de Rigau (1997) i Mateu i Rigau (2002) per a una aplicació de la noció de «relació de coincidència central» a l'anàlisi de l'estructura argumental d'oracions locatives i existencials del català.

nom indica, és el que origina, causa o crea un esdeveniment intern, i.e., que té lloc a l'interior de l'argument originador, mentre que el segon argument és l'esdeveniment o l'objecte creat que mesura el predicat d'acció: cf. el contrast mínim entre la forma analítica *fer feina* i la forma sintètica *treballar*. Seguint Hale i Keyser (1993, 2002), proposem que en aquest darrer cas l'element no relacional Y_1 (i.e., *treball-*) apareix fusionat o incorporat en el nucli verbal inergatiu X_1. *Treball-* s'interpreta com un tema incremental en el sentit que mesura l'esdeveniment causatiu de *fer*: e. gr., un cop s'acaba el *treball*, s'acaba també l'acció de *fer*.[15] En efecte, no cal dir que la hipòtesi de Hale i Keyser d'acord amb la qual els verbs inergatius incorporen un element no relacional tindrà validesa empírica en la mesura que la majoria d'aquests verbs siguin denominals, fet que sembla que és correcte (cf. Hale & Keyser 1993, 2002 i Mateu 2002 per a una discussió més detallada sobre l'estructura argumental dels verbs inergatius).

D'acord amb el que acabem de proposar, les possibles combinacions de trets semanticorelacionals que es poden associar a les estructures argumentals dels verbs inacusatius (cf. (14a)) i verbs inergatius (cf. (14b)) queden formalment limitades a les que apareixen a (15).[16] Certament, aquest pas suposa un gran avantatge respecte a la proposta merament descriptiva de Sorace, ja que hem pogut comprovar que el nombre rellevant de classes lexicosemàntiques que proposava aquesta autora no estava restringit per criteris formals i que, per tant, podia variar d'acord amb la llengua objecte d'estudi.[17]

(15)	a.	[[+*T*] [+*r*]]	(cf. «canvi tèlic de {lloc/estat»}: e. gr., *arribar, néixer*)
	b.	[[+*T*] [-*r*]]	(cf. «canvi atèlic de {lloc/estat»}: e. gr., *créixer, aparèixer*)
	c.	[[-*T*] [-*r*]]	(cf. {«continuació/existència} d'un estat»: e. gr., *romandre, existir*)
	d.	[-*R*]	(cf. «causa interna no volitiva»: e. gr., *brillar, dringar*)
	e.	[+*R*]	(cf. «causa interna volitiva»: e. gr., *treballar, parlar*)

15. Tenny (1994) i Borer (1994, 2004) aporten una discussió interessant sobre la rellevància de les nocions aspectuals (e. gr., la de «mesurador de l'esdeveniment») en la interfície sintaxi-semàntica.

16. La combinació [[-*T*] [+*r*]] queda exclosa en virtut del fet que tots els verbs inacusatius tèlics que impliquen el tret [+*r*] s'associen sempre amb una *T*ransició *positiva* (i.e., [+*T*]). En canvi, tal com defensa Mateu (2003, 2004), la combinació [[+*T*] [-*r*]] esdevé una combinació idònia per tal de donar compte dels verbs de canvi d'estat indefinit (cf. els anomenats «assoliments de grau» –*degree achievements*– en la terminologia clàssica de Dowty 1979): e. gr., cf. al. *Das Kind ist schnell gewachsen* 'L'infant ha crescut ràpidament' o it. *Mio figlio è cresciuto molto quest'anno.*

17. Vegeu el treball de Hale i Keyser (1997) per a una discussió interessant sobre el fet que el nombre de combinacions possibles d'estructures argumentals és, en efecte, molt limitat.

Els trets semanticorelacionals de (15) s'associen amb les estructures argumentals de (16). A l'hora de representar les estructures de (16) hem decidit marcar també «les línies de tall» (*cut-off points* en la terminologia de Sorace 2000) que trobem en algunes llengües properes que mantenen la doble possibilitat de selecció de l'auxiliar en la formació dels temps compostos (cf. Mateu 2003, 2004 per a una discussió preliminar sobre les diferències entre l'italià, el francès, l'alemany i el neerlandès).

(16) a. $[_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[+T]}\ [_{X2}\ Z_2\ [_{X2}\ X_{2[+r]}\ Y_2]]]$ SELECCIÓ *D'ÉSSER*

«línia de tall» (francès)

b. $[_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[+T]}\ [_{X2}\ Z_2\ [_{X2}\ X_{2[-r]}\ Y_2]]]$

«línia de tall» (alemany/neerlandès)

c. $[_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[-T]}\ [_{X2}\ Z_2\ [_{X2}\ X_{2[-r]}\ Y_2]]]$

«línia de tall» (italià)

d. $[_{v}\ Z_1\ [_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[-R]}\ Y_1]]]$

e. $[_{v}\ Z_1\ [_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[+R]}\ Y_1]]]$ SELECCIÓ D' *HAVER*

Mateu (2003, 2004)

Així, per exemple, a (16) queda reflectit el fet que en francès l'àmbit de l'auxiliar *ésser* és molt més reduït que no pas en italià: típicament, mentre que *être* apareix només seleccionat en els verbs tèlics de canvi de lloc o d'estat (e. gr., *sortir* o *morir*), *essere* apareix seleccionat en aquests verbs (e. gr., *uscire* o *morire*), però també en el verbs atèlics, tant en els verbs de canvi atèlic (e. gr., *crescere*) com en els verbs d'existència (e. gr., *esistere*). En canvi, en francès aquestes dues darreres classes de verbs (e. gr., cf. *grandir* i *exister*) seleccionen *avoir*. D'altra banda, en alemany i en neerlandès els verbs estatius es comporten com en francès i, típicament, seleccionen *haver*. A diferència, però, del que passa en francès, en aquestes dues llengües germàniques els verbs de canvi atèlic seleccionen *ésser* i, per tant, es comporten com en italià (cf. Hoekstra 1999; Sorace 2000; Keller & Sorace 2003; Bentley & Eythórsson 2003; Mateu 2003, 2004, entre d'altres).

Tornant al català antic, és interessant destacar que, a partir dels estudis diacrònics de Batlle (2002) i Aranovich (2003), es pot comprovar també que les línies de tall implicades en la jerarquia de la selecció de l'auxiliar es fixen de manera gradual. Això fa que no sigui estrany que ens trobem en situacions en què coexisteixen els dos auxiliars *ésser* i *haver* per a una mateixa classe verbal (cf. *supra* les dades de (9)-(11)). La jerarquia de (8) sobre la selecció d'auxiliar en català antic es pot expressar formalment de la manera següent:

(17) a. $[_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[+T]}\ [_{X2}\ Z_2\ [_{X2}\ X_{2[+r]}\ Y_2]]]$ SELECCIÓ *D'ÉSSER*

«línia de tall» estable (V tèlics)

b. $[_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[+T]}\ [_{X2}\ Z_2\ [_{X2}\ X_{2[-r]}\ Y_2]]]$

«línia de tall» variable (V esdevenimentals)

c. $[_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[-T]}\ [_{X2}\ Z_2\ [_{X2}\ X_{2[-r]}\ Y_2]]]$

«línia de tall» variable (V estatius)

d. $[_{v} Z_1\ [_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[-R]}\ Y_1]]]$

e. $[_{v} Z_1\ [_{v}\ v\ [_{X1}\ X_{1[+R]}\ Y_1]]]$ SELECCIÓ D'*HAVER*

Tal com es pot veure en la taula numèrica que representa el corpus de Batlle (2002) (cf. *supra*), els verbs tèlics de canvi de lloc o d'estat, i.e., els verbs que ella anomena «verbs intransitius de moviment» i «verbs intransitius de canvi d'estat», seleccionen *ésser* de manera sistemàtica i formen, per tant, la classe més estable dels verbs inacusatius, i.e., la classe que més va resisitir a acceptar la substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver*. La nostra proposta és que aquests verbs (e. gr., *anar, arribar, néixer, morir,* etc.) estan associats amb la combinació de trets [[+*T*] [+*r*]], és a dir, impliquen una transició positiva (hi ha, en efecte, un moviment o canvi) i també un *telos* final, amb la qual cosa podem dir que hi ha també un estat resultant implicat.

En canvi, tal com demostra Batlle (2002), els verbs esdevenimentals (e. gr., *esdevenir, ocórrer,* etc.) i els verbs estatius (e. gr., *romandre, restar*, etc.) ja mostren un comportament més inestable. La nostra proposta de formalització d'aquestes classes de verbs és la següent: els verbs esdevenimentals estan associats amb la combinació de trets [[+*T*] [-*r*]], ja que impliquen també una transició o un canvi, però no pas un terme final o un estat resultant final (cf. Aranovich 2003: 12). D'altra banda, els verbs estatius s'associen amb la combinació [[-*T*] [-*r*]], ja que ni impliquen una transició o canvi (i.e., són estats) ni, per tant, impliquen tampoc un terme final.

Vegem, doncs, a continuació en quin sentit es pot explicar en la nostra teoria el fet que els verbs associats amb la combinació de trets [[+*T*] [+*r*]] formin el prototip de la categoria de verb inacusatiu, mentre que els verbs associats amb la combinació de trets [[+*T*] [-*r*]] i [[-*T*] [-*r*]] formin la perifèria d'aquesta categoria. Certament, algunes conseqüències teòriques i empíriques se segueixen del fet d'adoptar un enfocament semanticorelacional com el que hem presentat fins aquí: en primer lloc, cal destacar que aquest enfocament ens permet de digitalitzar (i, per tant, fins a cert punt formalitzar) algunes de les idees de caire descriptiu de Sorace (2000, 2004) respecte de la distinció entre verbs nuclears (*core verbs*) i verbs intermedis (*intermediate verbs*). En l'enfocament que hem adoptat aquí, els verbs inacusatius i inergatius

nuclears o protípics es defineixen mitjançant els trets semàntics que estan *especificats positivament*: cf. [[+*T*] [+*r*]] i [+*R*], respectivament. La primera combinació de trets és vàlida per als verbs de canvi tèlic, mentre que el segon tret semanticorelacional és vàlid per als verbs de causa interna que impliquen un agent volitiu. D'altra banda, els verbs intermedis o perifèrics es representen mitjançant les combinacions restants de trets semàntics que, com a mínim, contenen algun tret *especificat negativament*.

És important notar també que la combinació [[+*T*] [+*r*]] i el tret [+*R*] expressen *situacions màximament diferents*, per la qual cosa figuren en els extrems de la jerarquia. En canvi, la combinació [[-*T*] [-*r*]] i el tret [-*R*] expressen *situacions mínimament diferents*, per la qual cosa «es toquen» en la jerarquia. De fet, una especificació totalment negativa dels trets es podria interpretar també com el darrer pas cap a la «neutralització» de les diferències mínimes que separen les dues classes. Finalment, cal notar també que la combinació de trets [[+*T*] [-*r*]] és també intermèdia en el sentit que combina un tret positiu (el de [+*T*]) amb un de negatiu (el de [-*r*]).

D'acord amb el que hem proposat, doncs, ja estem en condicions de donar una resposta formal a la qüestió que la mateixa Sorace (2000: 861) admetia que no podia respondre (cf. *supra* la seva citació, amb la qual hem començat aquest apartat quart): els components més importants en la selecció de l'auxiliar són precisament aquells que expressen situacions màximament diferents, mentre que els components menys importants són precisament aquells que expressen situacions mínimament diferents o situacions intermèdies.

5. CONCLUSIONS

En aquest article sobre la selecció de l'auxiliar en els verbs intransitius del català antic, hem defensat que l'enfocament descriptiu de Sorace (2000, 2004) pot donar compte de manera força natural d'algunes de les principals aportacions contingudes en els estudis diacrònics de Batlle (2002) per al català antic i també d'Aranovich (2003) per al castellà antic. Hem destacat la importància del fet que les línies de tall entre les classes lexicosemàntiques implicades en la selecció de l'auxiliar es fixen de manera *gradual*. Això fa que no sigui estrany que ens trobem en situacions en què coexisteixen els dos auxiliars *haver* i *ésser* per a una mateixa classe lexicosemàntica (cf. les dades de (9)-(11))). Concretament, tot adaptant idees de l'excel·lent treball descriptiu de Sorace (2000), hem proposat que la jerarquia de la selecció de l'auxiliar vàlida per al català antic seria la següent:

(18) La *jerarquia de la selecció d'auxiliar* en català antic

CANVI TÈLIC DE {LLOC/ESTAT}	SELECCIÓ *D'ÉSSER*	(variació mínima)
_____ «línia de tall»	estable	(V tèlics)
CANVI ATÈLIC DE {LLOC/ESTAT }		
_____ «línia de tall»	variable	(V esdevenimentals)
APARICIÓ D'UN ESTAT		
_____ «línia de tall»	variable	(V estatius)
EXISTÈNCIA D'UN ESTAT		
PROCÉS NO CONTROLAT		
PROCÉS CONTROLAT (AMB MOVIMENT)		
PROCÉS CONTROLAT (SENSE MOVIMENT)	SELECCIÓ D' *HAVER*	(VARIACIÓ MÍNIMA)

Tot i els aspectes positius que implica adoptar el model de Sorace per a l'estudi del català antic, no obstant això, no hem d'oblidar que, tal com aquesta mateixa autora reconeix, un enfocament descriptiu com el seu no pot explicar per què uns determinats components semàntics són més crucials que d'altres en la selecció d'un auxiliar o l'altre. D'altra banda, no és trivial donar una explicació raonada de per què, per exemple, a l'hora de decidir la selecció de l'auxiliar *ésser* en català antic, la semàntica lèxica implicada en els verbs de canvi tèlic de lloc o d'estat sigui més important (i.e., «pesi més») que la que està implicada en els verbs que expressen existència o aparició. Aquest és un problema que no sembla que es pugui resoldre fàcilment si no és apel·lant a un major grau de formalització de la teoria lingüística. En aquest cas concret, hem demostrat que la solució al problema bàsic de l'enfocament descriptiu de Sorace passa per esbrinar quins trets semàntics es poden codificar de manera transparent en la sintaxi de l'estructura argumental (Mateu 2002): els components semanticorelacionals més importants (i.e., «que pesen més») en la selecció de l'auxiliar són precisament aquells que expressen situacions màximament diferents (cf. la combinació [[+*T*] [+*r*]] i el tret [+*R*]), mentre que els menys importants són precisament aquells que expressen situacions mínimament diferents (cf. la combinació [[-*T*] [-*r*]] i el tret [-*R*]) o situacions intermèdies (i.e., que combinen un tret positiu (e. gr., el de [+T]) amb un de negatiu (e. gr., el de [-*r*])). Concretament, a (17) hem representat la nostra proposta preliminar de formalització de la jerarquia de la selecció d'auxiliar per al català antic.

JAUME MATEU FONTANALS
Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALEXIADOU A., E. ANAGNOSTOPOULOU & M. EVERAERT (2004) «Introduction» dins A. ALEXIADOU, E. ANAGNOSTOPOULOU i M. EVERAERT (eds.), *The Unaccusativity Puzzle. Explorations of the Syntax-Lexicon Interface,* Oxford / New York, Oxford University Press.

ARANOVICH, R. (2003) «The semantics of auxiliary selection in Old Spanish», *Studies in Language*, 27/1, pp. 1-37.

BADIA I MARGARIT, A. (1951) *Gramática histórica catalana*, Madrid, Gredos. [Trad. cat.: *Gramàtica històrica catalana*, València, Edicions Tres i Quatre, 1981.]

BATLLE, M. (2002) *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal. El procés de substitució de l'auxiliar 'ésser' per 'haver'*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BENTLEY, D. & T. EYTHÓRSSON (2003) «Auxiliary selection and the semantics of unaccusativity», *Lingua*, 114, pp. 447-471.

BENZING, J. (1931) «Zur Geschichte von ser als Hilfszeitwort bei den intransitiven Verben im Spanischen», *Zeitschrift für romanische Philologie*, LI, pp. 385-460.

BORER, H. (1994) «The Projection of Arguments» dins E. BENEDICTO & J. RUNNER (eds.), *Functional Projections*, UMOP 17, Amherst, UMass.

— (2004) *Structuring sense*, Oxford / New York, Oxford University Press.

BOWERS, J. (2001) «Predication» dins M. BALTIN & C. COLLINS (eds.), *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Malden (MA) / Oxford, Blackwell.

BURZIO, L. (1986) *Italian Syntax. A Government and Binding Approach*, Dordrecht, Reidel.

CASTILLO, M. E. (2002) *Inacusatividad y aspecto léxico en los verbos de movimiento. Estudio diacrónico*, Girona, Edicions a Petició SL («Documenta Universitaria. Scripta», I).

CENAMO, M. (1999) «Inaccusatività tardo-latina e suoi riflessi in testi italiani antichi centro-meridionali», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 115, pp. 300-331.

CHOMSKY, N. (1995) *The Minimalist Program*, Cambridge (MA), MIT Press.

CIFUENTES, J. L., (1999) «Inacusatividad y movimiento», *Revista Española de Lingüística*, 29/1, pp. 35-61.

DOWTY, D. (1979) *Word Meaning and Montague Grammar*, Dordrecht, Reidel.

GOLDBERG, A. (1995) *Constructions: A Constructional Approach to Argument Structure Constructions*, Chicago / London, The University of Chicago Press.

GRÀCIA, L. (1989) *Els verbs ergatius en català*, Maó, Institut Menorquí d'Estudis.

GRIMSHAW, J. (1987) «Unaccusatives: an overview», *NELS*, 17, pp. 244-259.

HAIDER, H. & R. RINDLER-SCHJERVE (1987) «The parameter of auxiliary selection: Italian-German contrasts», *Linguistics*, 25, pp. 1029-1055.

HALE, K. (1986) «Notes on World View and Semantic Categories: Some Warlpiri Examples» dins P. MUYSKEN & H. VAN RIEMSDIJK (eds.), *Features and Projections,* Dordrecht, Foris.

HALE, K. & S. J. KEYSER (1993) «On Argument Structure and the Lexical Expression of Syntactic Relations» dins K. HALE & S. J. KEYSER (eds.), *A View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*, Cambridge (MA), MIT Press.

— (1997) «The Limits of Argument Structure» dins A. MENDIKOETXEA & M. URIBE-ETXEBARRIA (eds.), *Theoretical Issues at the Morphology-Syntax Interface*, Bizkaia, Servicio Editorial de la UPV.

— (2002) *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure*, Cambridge (MA), MIT Press.

HARLEY, H. (2003) «How do verbs get their names?», manuscrit inèdit, University of Arizona. [Apareixerà properament dins T. RAPOPORT & N. ERTESCHIK-SHIR (eds.), *The syntax of aspect*, Oxford / New York, Oxford University Press.]

HOEKSTRA, T. (1984) *Transitivity: Grammatical Relations in Government-Binding Theory*, Dordrecht, Foris.

— (1999) «Auxiliary Selection in Dutch», *Natural Language & Linguistic Theory*, 17, pp. 67-84.

HOPPER, P. & S. THOMPSON (1980) «Transitivity grammar and discourse», *Language*, 56, pp. 251-299.

KAYNE, R. (1993) «Toward a modular theory of auxiliary selection», *Studia linguistica*, 47, pp. 3-31.

KELLER, F. & A. SORACE (2003) «Gradient Auxiliary Selection and Impersonal Passivization in German: An Experimental Investigation», *Journal of Linguistics*, 39, pp. 57-108.

LABELLE, M. (1992) «Change of State and Valency», *Journal of Linguistics*, 28, pp. 375-414.

LANGACKER, R. W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*, Stanford, Stanford University Press.

— (1991) *Foundations of Cognitive Grammar. Descriptive Application*, Stanford, Stanford University Press.

— (1999) *Grammar and Conceptualization,* Berlin, Mouton de Gruyter.

LEGENDRE, G. (1989) «Unaccusativity in French», *Lingua*, 79, pp. 95-164.

LEVIN, B. (1993) *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*, Chicago, The University of Chicago Press.

LEVIN, B. & M. RAPPAPORT HOVAV (1995) *Unaccusativity. At the Syntax-Lexical Semantics Interface*, Cambridge (MA), MIT Press.

MASSANELL, M. & J. MATEU (en preparació), «Els auxiliars *ésser* i *haver* en la formació dels temps compostos del català antic». Ms. Universitat Autònoma de Barcelona.

MATEU, J. (2002) «Argument Structure: Relational Construal at the Syntax-Semantics Interface», tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona. [<http://www.tdx.cesca.es/TDX-1021103-173806>]

— (2003) «Argument Structure and Auxiliary Selection in Germanic and Romance», treball presentat al *18th Comparative Germanic Syntax Workshop*, University of Durham, 18-20 de setembre.

— (2004) «The Aspectual Determinants of Auxiliary Selection Revisited: A Syntactic Approach», treball presentat al *27th GLOW. Workshop on Tense, Aspect and Modality,* Universitat de Salònica, 18-21 d'abril.

MATEU, J. & RIGAU, G. (2002) «A Minimalist Account of Conflation Processes: Parametric Variation at the Lexicon-Syntax Interface» dins A. ALEXIADOU (ed.), *Theoretical Approaches to Universals*, Amsterdam, John Benjamins.

MOLL, F. de B. (1952) *Gramática histórica catalana*, Madrid, Gredos. [Trad. cat.: *Gramàtica històrica catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València, 1991.]

MORENO CABRERA, J. C. (2004) *Semántica y gramática. Sucesos, papeles semánticos y relaciones sintácticas*, Madrid, Antonio Machado Libros.

PAR, A. (1923) *Sintaxi Catalana: segons los Escrits en Prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle (Saale), Verlag von Max Niemeyer.

PÉREZ SALDANYA, M. (1998) *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Servei de Publicacions Universitat de València.

PERLMUTTER, D. (1978) «Impersonal passives and the unaccusativity hypothesis», *Papers from the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 4, pp. 157-189.

PERLMUTTER, D. (1989) «Multiattachment and the unaccusative hypothesis: the perfect auxiliary in Italian», *Probus*, 1, pp. 63-119.

POUNTAIN, C. (1985) «Copulas, verbs of possession, and auxiliaries in Old Spanish: The evidence for structurally interdependent changes», *Bulletin of Hispanic Studies* LXII, pp. 337-355.

PUSTEJOVSKY, J. (1991) «The syntax of event structure», *Cognition*, 41, pp. 47-81.

RAMOS, J. R. (2000) *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu,* València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2003) Ressenya de Mar Batlle (2002) *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal. El procés de substitució de l'auxiliar 'ésser' per 'haver'*, *Catalan Review* XVII/1, pp. 143-145. [Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.]

RIGAU, G. (1997) «Locative sentences and related constructions in Catalan: *ésser/haver* alternation» dins A. MENDIKOETXEA & M. URIBE-ETXEBARRIA (eds.), *Theoretical Issues at the Morphology-Syntax Interface*, Bizkaia, Servicio Editorial de la UPV.

ROMANI, P. (2006) «Tiempos de formación romance I: los tiempos compuestos» dins C. COMPANY (dir.), *Sintaxis histórica del español. Tomo I. La frase verbal*, Universidad Nacional Autónoma de México, México, Fondo de Cultura Económica, pp. 243-346.

ROSEN, S. T. (1996) «Events and verb classification», *Linguistics*, 34, pp. 191-223.

SORACE, A. (2000) «Gradients in Auxiliary Selection with Intransitive Verbs», *Language*, 76, pp. 859-890.

— (2004) «Gradience at the Lexicon-Syntax Interface: Evidence from Auxiliary Selection and Implications for Unaccusativity» dins A. ALEXIADOU, E. ANAGNOSTOPOULOU & M. EVERAERT (eds.), *The Unaccusativity Puzzle. Explorations of the Syntax-Lexicon Interface,* Oxford / New York, Oxford University Press.

TALMY, L. (1978) «Figure and ground in complex sentences» dins J. H. GREENBERG (ed.), *Universals of human language; IV Syntax,* Stanford, Stanford University Press.

— (2000) *Toward a Cognitive Semantics*, Cambridge (MA), MIT Press.

TENNY, C. (1994) *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*, Dordrecht, Kluwer.

VAN HOUT, A. (2004) «Unaccusativity as Telicity Checking» dins A. ALEXIADOU, E. ANAGNOSTOPOULOU & M. EVERAERT (eds.), *The Unaccusativity Puzzle.*

Explorations of the Syntax-Lexicon Interface, Oxford / New York, Oxford University Press.

VINCENT, N. (1982) «The development of the auxiliaries *habere* et *esse* in Romance» dins N. VINCENT & M. HARRIS (eds.), *Studies in the Romance verb,* London, Croom Helm.

ZAENEN, A. (1993) «Unaccusativity in Dutch: Integrating Syntax and Lexical Semantics» dins J. PUSTEJOVSKY (ed.), *Semantics and the Lexicon*, Dordrecht, Kluwer.

GEMMA RIGAU

ESTUDI MICROSINTÀCTIC DEL VERB *CALDRE* EN EL CATALÀ ANTIC I EN L'ACTUAL*

1. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest article és comparar el comportament sintàctic dels verbs existencials deòntics en el català antic i en el català actual. Els predicats existencials deòntics són predicats que expressen l'existència d'una necessitat, obligació o permís, com ara els actuals verbs *caldre, urgir, pertocar* o *tocar,* que trobem a (1a-c). Hi hem d'afegir també *lleure* (format a partir de *licere* 'ser permès, ser lícit'), actualment només usat en alguns parlars i encara per la gent gran, i *restar* (del llatí *restare*, en el sentit de *quedar*), propi avui dia de la llengua culta. Aquests dos darrers verbs s'exemplifiquen a (1d) i (1e).

(1) a. No li cal saber informàtica.
b. Ens urgeix agafar aquest tren.
c. Et toca fer això.

(*) Dono les gràcies als col·legues presents al *I Simposi internacional «Vers una sintaxi històrica del català: Metodologia i objectius»,* organitzat per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i la Universitat d'Alacant a la Nucia, 12-14 de novembre del 2003. Per haver-me ajudat a obtenir i a interpretar les dades, estic en deute amb Manuel Pérez Saldanya i Josep Antoni Aguilar de la Universitat de València, amb Montserrat Batllori de la Universitat de Girona, amb Jordi Suïls de la Universitat de Lleida i amb els meus col·legues de la Universitat Autònoma de Barcelona Anna Bartra, Lluís Cabré, Joan Mascaró, Josep Pujol i Joan Torruella. Algunes de les qüestions tractades a §§ 1-3 ja havien estat estudiades per Rigau (1998a, 1998b i 1999). Aquest treball s'ha beneficiat de l'ajut al projecte de recerca BFF2003-08364-C02-01 del Ministerio de Educación y Ciencia-FEDER i de l'ajut 2005SGR00753 de la Generalitat de Catalunya.

d. Mai no em lleu d'anar-la a veure.
e. Els resta només saber com assolir-ho.

Tots aquests verbs formen una subclasse dels verbs que Anfós Par (1923) anomena *verbs impersonals relatius*. Par, seguint de prop la *Gramática filosófica de la lengua castellana* d'Eduardo Benot (1910), distingeix dos tipus de predicats impersonals: els *impersonals absoluts* i els *impersonals relatius.* Els verbs impersonals absoluts són verbs que, com els de (2), no tenen agent ni subjecte gramatical. Par repeteix la definició de Benot i afirma que els verbs impersonals absoluts expressen fenòmens deslligats de tota personalitat. En canvi, els verbs impersonals relatius, expressen d'alguna manera persona gramatical. Són els verbs de (3).

(2) VERBS IMPERSONALS ABSOLUTS (Par 1923: 144 i ss.): *ploure*, *nevar*, *llampegar*, etc.

(3) VERBS IMPERSONALS RELATIUS (Par 1923: 147 i ss.):

(*a*) Verbs que denoten afectes emotius de la sensibilitat (*doldre*, *plaure*, *repugnar, punyir,* etc.);

(*b*) Verbs que denoten deure, conveniència, manca: (*caldre*, *lleure*, *convenir*, *mancar*, *bastar*, etc.);

(*c*) Verbs que expressen sensació intel·lectiva, recordança, oblit (*ocórrer*, *revenir*, etc.).

Els verbs impersonals relatius –recalca Par (1923: 147)– són «verbs qui precisament se referexen a persona, sens que aquesta sigui expressada com a agent, ans al contrari, ne rep l'efecte independentment de sa volentat». En les oracions amb verbs impersonals relatius, la persona implicada no apareix en nominatiu sinó en datiu. Aquest és el cas dels exemples de (1), on un pronom de datiu expressa la persona afectada per l'existència d'una necessitat o permís.

En aquest treball, ens centrarem en el segon tipus de verbs impersonals relatius, en els verbs que expressen un valor modal de necessitat o possibilitat i que anomenem predicats deòntics. Especialment, ens fixarem en el verb *caldre* (*calre* o *caler*). Ens interessarem principalment pel funcionament sintàctic d'aquest verb en el català antic i en el català actual. Veurem que el comportament d'aquest verb ha canviat al llarg del temps en una part del domini català, mentre que en altres parts ha desaparegut gairebé del tot i ha estat substituït per altres predicats, com ara *fer falta*, *ser necessari, importar*

o *haver de mester*. No obstant això, veurem que en ribargorçà el funcionament de *caldre* coincideix encara ara amb el que presentava en la llengua antiga.

2. VERBS IMPERSONALS DEÒNTICS

Segons indica Anfós Par (1923: 147, n.1), els verbs impersonals deòntics «són estat formats sots un patró llatí», el patró dels verbs llatins de significat modal com *licet*, *oportet*, *interest*, etc. Tal com es mostra a (4), aquests verbs apareixen amb una oració d'infinitiu i un argument en datiu (*civi Romano* a (4a) i el pronom *mihi* a (4b)).

(4) a. Civi Romano licet esse gaditanum (Cic., *Balb.*, 29).
ciutadà$_{dat}$ romà$_{dat}$ està-permès ser gadità$_{ac}$
'Un ciutadà romà pot esdevenir gadità'
b. In re publica mihi negligenti esse non licet (Cic., *Att.* 1, 17, 16).
en qüestions d'estat a mi negligent ser no està-permès
'En qüestions d'estat no m'està permès ser negligent'
c. Ex malis eligere minima oportet.
entre els mals elegir els menors convé
'Entre els mals cal elegir els menors'

A (4a) i (4b) el verb *licet* apareix amb una oració d'infinitiu i amb un argument en datiu, semblantment al verb deòntic *caldre* dels exemples de (5).

(5) a. *Ens* calia arribar-hi aviat.
b. Del pare sant no·*m* cal haver perdó (March, *Poesies*, p. 22, l. 25).
c. a cells *a qui* saber no cal (Llull, *De sciencia*, 270).
d. De mi no us cal çercar com aver major grat (Llull, *Blanquerna*, I, 44).

En el seu tractat de sintaxi llatina, Ernout i Thomas (1951 : § 231, 272) analitzen l'oració d'infinitiu, i també la completiva introduïda per *ut,* que apareix amb els verbs llatins deòntics com el seu complement d'objecte i no pas com el seu subjecte. En realitat, l'estructura de les oracions llatines de (4) és la de les oracions catalanes de (5). En totes aquestes oracions, el caràcter impersonal del verb queda suavitzat per la presència d'un argument que expressa la persona afectada per la necessitat, l'argument en datiu. Seguint el lingüista francès Brunot (1926: 289 i ss.), podem considerar que el subjecte lògic de l'oració és aquest pronom o sintagma nominal en datiu.

Tot i això, l'argument en datiu pot ser silenciat, com es veu en la construcció llatina de (4c) o en les catalanes de (6). En aquests casos, s'interpreta que hi ha alguna persona implicada. El datiu el·líptic pren, doncs, un valor arbitrari.

(6) a. Caldrà insistir-hi més.
b. Si Deu no és, no cal be far (Llull, *Que Deus sia de necessitat*, 71).
c. ffes-me saber si pregar per tu cal (March, *Poesies*, p. 95, l. 76).[1]

També podem trobar en el lloc del pronom de datiu representant la persona implicada en la necessitat expressada pel verb *caldre* el pronom *hi*, representant una entitat no animada. Aquest pronom pot ser analitzat com un locatiu o bé com un datiu inanimat. Ara no entrarem en aquesta qüestió. Direm només que la proximitat semàntica entre el datiu i el locatiu ha estat assenyalada per molts autors (Jespersen 1924, Lyons 1977 i, per al català, per Par 1923 i Ferrater 1981, entre altres). En tenim exemples a (7):

(7) a. A la seva empresa, no *hi* caleva això. (ribagorçà)
b. A la seva empresa, no {*hi, li*} calia això.[2] (central)
c. Metge no *y* cal! (Roig, *Spill*, 7049).
d. e no *y* cal suptilesa (March, *Poesies*, p. 105, l. 131).

1. En March predomina l'ús negatiu de la construcció amb *caldre*, però aquí aquest verb no va acompanyat de la negació. Hi ha, però, la conjunció interrogativa *si*, que expressa una disjunció (*si cal pregar per tu o no*). Altres exemples extrets de March, on *caldre* no coapareix amb la negació, són els següents:

(i) a. ¿Què m'ha calgut contemplar en Amor, / e bé sentir sos amagats secrets? (March, *Poesies*, p. 10, l. 22).
b. aytant és dolç que l'ha calgut abatre (March, *Poesies*, p. 27, l. 3).

També en Muntaner trobem *caldre* sense la presència de la negació *no*. Es tracta de contextos interrogatius (iia) o d'oracions en què el valor quasi negatiu s'expressa mitjançant l'adverbi *poc* o, en posició preverbal, el quantificador *poques* + N (iib).

(ii) a. que sabés [...] de qui lo calria guardar (Muntaner, *Crònica*, 69).
b. qui savi missatge envia, poques paraules li cal dir (Muntaner, *Crònica*, 134).

2. La vacil·lació entre *li* i *hi* en català central es decanta a favor del pronom de datiu animat. Sobre *hi* com a pronom de datiu inanimat, vegeu el treball de Rigau (1978).

Els verbs impersonals relatius també poden aparèixer, ja en català antic, amb una oració finita,[3] com a (8a-b), o amb un sintagma nominal –(8c-d)–, en lloc d'anar acompanyats d'infinitiu.[4]

(8) a. No cal *que n'i aja mes* (Llull, *Deus ab vostra pietat,* 2233).
b. No calia *que calgués negun tembre que aquèn passassen* (Muntaner, *Crònica*, 191).
c. *consell* no·m cal, si·m deig per foll escriure (March, *Poesies*, p. 35, l. 24).
d. Novena·s diu d'atorgament a qui no cal *repreniment* (Llull, *Deus per far a vos honrament,* 388-389).

No obstant això, no és pas del tot cert que els verbs que Par i Benot anomenen impersonals relatius de conveniència o deure (els de (3b)) no puguin aparèixer en forma personal. Alguns dels verbs que Bernat Metge empra com a impersonals relatius poden presentar-se en totes les persones gramaticals i no pas només en tercera persona, que és la forma morfològica que reservem per a les construccions impersonals. És el cas de *convenir*, *bastar* o *fallir*:

(9) a. Jo no et convinc com a marit.
b. Tu ja no li bastaràs.
c. nós mateix no bastam a conéixer, e quan pensam [...] (March, *Poesies*, p. 113, l. 25).
d. e qui trobar-te vol dolça com bresca, no li falràs (March, *Poesies*, p. 112, l. 128).

Certament, el verb *convenir* presentava en Metge el comportament d'un verb impersonal, però ha desenvolupat la capacitat de portar un subjecte gramatical en nominatiu, tal com es mostra a (9a). Par ja parla de la inclinació dels impersonals relatius a deixar de ser verbs impersonals i a acceptar que la persona afectada aparegui en nominatiu (i no pas en datiu). Ernout i Thomas (1951: § 231) parlen de la tendència a la *tournure personnelle* (al gir personal), dels verbs llatins propers als de (4) –*licet*, *oportet*, *decet*, etc. Aquests verbs, doncs, ja no apareixen només en tercera persona i accepten subjectes clarament nominatius. El mateix Par dóna una llista dels verbs que Bernat Metge empra com a impersonals i que a poc a poc han fet el gir personal. De fet, molts dels impersonals relatius de Metge o són clarament arcaics avui dia (com ara

3. La subordinada finita pot quedar sobreentesa pel discurs: *No cal –dix Stephania–, que lo meu mal tost serà guarit* (Martorell, *Tirant*, 391).

4. A (7c) i (7d) també hi trobem exemples de *caldre* acompanyat de sintagma nominal.

lleure) o han deixat de ser impersonals (com ara *convenir*). Fins i tot el verb *caldre*, tan freqüent en altres temps, ara cedeix el lloc a predicats com *fer falta* o *ser necessari*, predicats que admeten un subjecte en nominatiu (vg. Aramon 1957). I, en els parlars en què *caldre* és viu, s'hi troben mostres d'un ús personal, tal com s'exemplifica a (10) amb les oracions recollides per Giralt (1998) a la Llitera.[5]

(10) a. No hi *cals* pa esta faena.
b. *Io* no *haguesa calgut* pa n'això.

3. VARIACIÓ DIALECTAL EN EL CATALÀ ACTUAL

Analitzarem tot seguit el comportament del verb *caldre* en aquells parlars on actualment és viu. Ens centrarem en primer lloc en els casos en què *caldre* segueix més de prop el patró llatí exemplificat a (4); és a dir, en aquelles construccions en què aquest verb selecciona un datiu, que designa la persona que experimenta la necessitat expressada pel predicat, i una oració subordinada d'infinitiu, que expressa la situació que es presenta com a necessària. Compararem dos dialectes extrems; d'una banda, el català central (principalment el de les comarques gironines de la Garrotxa i el Pla de l'Estany) i, de l'altra, el ribagorçà.[6]

A (11) la divergència entre els dos parlars és morfològica. La diferència sintàctica es fa visible quan el verb en infinitiu porta un complement representat per un pronom feble (o pronom clític), com és el cas de les oracions de (12) i (13).

(11) a. Ens calia tenir paciència. (central)
b. Mos caleva tenir paciència. (ribagorçà)

(12) a. Us cal insistir-*hi* més. (central)
b. *Us *hi* cal insistir més
c. No et caldria visitar-*la* (, la catedral).
d. Ens caldrà fer-*lo* (, aquest viatge).

5. Hi ha gramàtics, com ara Bouzet (1946), que anomenen els verbs de la classe de *convenir* «verbs accidentalment impersonals», perquè ja han fet el gir personal.

6. Les dades del ribagorçà m'han estat generosament proporcionades per Jordi Suïls, de la Universitat de Lleida. El fet que ens centrem en aquests dos dialectes no implica que les construccions que analitzarem no existeixin també en altres parlars o en la llengua estàndard.

(13) a. Vos *hi* cal insistir més. (ribagorçà)
b. *Vos cal insistir-*hi* més
c. No te *la* caldria visitar (, la catedral).
d. Mos *el* caldrà fer (, aquest viatge).

Les oracions de (12) tenen el mateix significat que les de (13). Ara bé, en català central el complement pronominal del verb en infinitiu cliticitza (o s'adjunta) en el verb que l'ha seleccionat i del qual és complement. En ribagorçà, en canvi, el complement pronominal del verb en infinitiu cliticitza en el verb *caldre*. Així, doncs, a (13a), per exemple, el pronom de datiu *vos,* seleccionat per *caldre,* i el clitic *hi*, seleccionat pel verb *insistir*, són elements proclítics del verb *caldre*.

El català ribagorçà és coincident en aquest punt de la gramàtica amb l'occità aranès, tal com es mostra a (14), oració paral·lela a (13d):

(14) Mos-lo calerà hèr (, aquest viatge). (occità aranès)

El català central, en canvi, presenta la mateixa estratègia sintàctica que el castellà. A (15) cada verb deòntic porta adjacents només els seus propis complements clítics.

(15) a. Sólo nos cabe convencerles. (castellà)
b. No le acucia resolverlo.

D'aquests dos parlars –el central i el ribagorçà– n'hi ha un que és més proper al català antic en aquest punt de la gramàtica: és el ribagorçà.

4. LA POSICIÓ DELS CLÍTICS EN LES ORACIONS AMB *CALDRE* EN EL CATALÀ ANTIC

Tal com podem veure a (16), el català antic segueix l'estratègia sintàctica que actualment caracteritza el parlar ribagorçà. En català antic, si un dels complements del verb que apareix en infinitiu en les oracions amb el verb *caldre* és un pronom feble (o clític), aquest pronom apareix davant del verb *caldre* i no pas al costat del verb en infinitiu, que és el predicat que l'ha seleccionat. És el que es coneix amb el nom d'elevació de clític. Així, a (16a) el pronom acusatiu complement del verb en infinitiu *punir* apareix adjacent a *caldre*. El mateix s'observa en els altres exemples de (16): el

pronom que apareix en posició proclítica al costat de *caldre* és, de fet, complement del predicat en infinitiu.

(16) a. E qui·s penet e·s jutja, no·*l* cal dues vegades punir (Llull, *Blanquerna*, II, 68.14; citat per Coromines 1980-1995).
b. tot i sera de mal escull: | no *y* cal anar Ramon Llull (Llull, *De oració*, 791-792).
c. que sabés [...] de qui *lo* calria guardar (Muntaner, *Crònica*, 69).
d. e lo més bo delit major, no *u* cal provar (March, *Poesies*, p. 128, l. 432).
e. No *el* calia més fatigar en combatre [...], que entràs per lo portal de la juheria (Martorell, *Tirant*, I, 370, 26-27).
f. No·*n* cal cercar, | car no n'i ha (Roig, *Spill*, 6629-6630).
g. no *u* cal dir ara (Roig, *Spill*, 7048).

No hem de confondre aquest fet amb el que, des de la llengua actual, pot ser vist com una major llibertat dels constituents oracionals en català antic. En la llengua antiga trobem complements no clítics de l'infinitiu (e. gr., un sintagma nominal o preposicional) precedint el verb *caldre*, complements que en el català actual haurien de quedar en la zona del predicat que els ha seleccionat (el verb en infinitiu) o bé ser representats per un pronom de represa. Així a (17a) *dels sarraïns* és el complement del verb *parlar* i apareix a l'inici de l'oració per raons que responen a la manera com es dóna la informació. Semblantment passa a (17b), on el complement de règim del verb *usar* apareix en posició preverbal.[7] Amb aquest desplaçament cap al davant de l'oració, el sintagma preposicional se'ns presenta com l'element del discurs que l'emissor vol reprendre momentàniament. En els exemples de March de (17) la reordenació d'elements pot ser causada per la conveniència d'assignar més rellevància a l'element oracional o per una major llibertat pròpia del llenguatge poètic.

(17) a. Del sarraïns no em cal parlar (Muntaner, *Crònica*, I, 81).
b. e jatsia ella daquestes coses no us (Metge, 314; citat a Par 1923: § 133).
c. de gran remor duptar un punt no cal (March, *Poesies*, p. 54, l. 43).
d. ffes-me saber si pregar per tu cal (March, *Poesies*, p. 95, l. 76).

Les posicions que ocupen aquests sintagmes anteposats són perifèriques, són o bé posicions de focus o bé de tema oracional. Es tracta de posicions que permeten

7. Par (1923: 133) comenta que Metge empra el verb *usar* com un verb de règim. L'empra, per tant, de manera més acostada al llatí, on *utor* regia ablatiu, que no pas al català actual.

emfasitzar o centrar discursivament un constituent. Aquestes ordenacions dels constituents oracionals responen, doncs, a necessitats discursives, de prominència prosòdica o de presentació de la informació que es vol transmetre.

El cas dels pronoms febles és diferent. Les seves propietats morfosintàctiques els porten a adjuntar-se a una forma verbal. Dit d'altra manera, només el fet de coaparèixer amb el verb pot legitimar la seva aparició dins l'oració. Així doncs, la seva posició no ve regida per les condicions discursives, sinó per la seva naturalesa morfosintàctica i també per les seves característiques fonològiques, ja que fonològicament depenen sempre d'un hoste.[8] Aquest fet limita molt l'ordre sintàctic en què apareixeran: hauran d'anar sempre al costat d'un verb.[9]

Precisament és interessant constatar que, en les oracions amb *caldre*, els pronoms febles s'eleven a la principal en el català antic i en ribagorçà, mentre que en el català central els pronoms febles que complementen el verb en infinitiu es queden a la subordinada.

A (18) hi veiem exemples d'oracions del català antic amb dos pronoms adjuntats al verb *caldre*. L'un és el pronom de datiu que expressa la persona afectada per l'existència d'una necessitat (el subjecte lògic de *caldre*) i l'altre pronom és el que fa de complement del verb de la subordinada en infinitiu. Tots dos pronoms apareixen a la zona del verb principal.

(18) a. si hac goig no *m'ho* cal dir (Muntaner, *Crònica*, I,103).
b. Plauria'ns –sap Déu- que res no·*ns hi* calgués dir (*Epistolari*, II, carta 6, des. [1380]).
c. perquè no *men* cal pus scriura (Eiximenis, *Carta* [1392]).
d. No *m'hi* cal pensar (Metge, *Somni*, 53).
e. de Castella no·*ns hen* cal fer compte (*Epistolari*, II, carta 71 [1421]).
f. dels passats compte no *me'n* cal fer (March, *Poesies*, p. 85, l. 11).

A (18e-f) el clític *en* representa el sintagma preposicional *de Castella / dels passats* que és el complement dislocat del nom *compte*, nom que complementa *fer*.

8. Sobre les propietats gramaticals dels clítics i els diferents tractaments proposats, vegeu l'obra de Manzini (1998) i els estudis publicats per Mascaró & Rigau (2002). Pel que fa al català, Bonet (1991) fa una anàlisi morfològica dels clítics en el català actual. Sobre els clítics en el català antic, comptem, per citar els estudis més recents, els de Fischer (2002) i Batllori, Iglésias i Martins (2004).

9. Segons Fisher (2002: 52), no es troben casos d'interpolació de cap tipus d'element entre els clítics i el verb en català antic.

5. ESBÓS D'ANÀLISI SINTÀCTICA

Mirem ara d'apuntar una explicació del fet que en català antic –i encara en ribagorçà– el pronom àton complement del verb en infinitiu aparegui adjacent al verb *caldre* i que, en canvi, aquesta elevació del clític no sigui possible en els parlars del central. La pregunta que ens fem és: per què l'elevació del pronom clític complement directe de *dir* és obligatòria a (19a) i (19b) i és impossible a (19c)? Ens preguntem, doncs, en què ha canviat el català central.

(19) a. no u cal dir ara (Roig, *Spill*, 7048).
b. No ho cal dir ara. (català ribagorçà)
c. No cal dir-ho ara. (català central)

Una via d'explicació d'aquesta diferència és considerar que la construcció en infinitiu seleccionada pel verb *caldre* té una naturalesa diferent en aquests dos casos. Podríem dir que és com si l'estructura de l'oració d'infinitiu del català central fos completa –és a dir, un sintagma complementador–, mentre que en ribagorçà i en català antic fos defectiva i no arribés a constituir un sintagma complementador. Dit d'altra manera: en central hi ha una frontera molt clara entre principal i subordinada que impedeix que el clític de la subordinada s'elevi a la principal; en canvi, en català antic i en ribagorçà, aquesta frontera rígida no hi és. Postularem que, en el català central actual, les oracions en què *caldre* selecciona un argument en datiu i un altre argument realitzat com una subordinada d'infinitiu presenten l'estructura que esquematitzem a (20).

(20) [... cal [$_{\text{Or. infinitiu}}$ **C** $_{\text{irrealis}}$ posició per a clítics **T** $_{\text{inf}}$ ... **V**...]]

Encapçalant l'oració subordinada d'infinitiu hi hauria la posició del complementador (C), que és la posició que pot ser ocupada per un element de nexe entre principal i subordinada (com ara la conjunció *que* a *Ja cal que hi vagis* o la preposició *de* a *Intenta de fer-ho*). Tot seguit hi postulem una posició per a clítics on s'haurien de desplaçar els pronoms febles (si n'hi ha) que complementen el predicat. Més avall trobem la posició per a expressar les propietats temporals de l'oració (T), que en el cas de les subordinades d'infinitiu seria un temps no realitzat (per tant, ni present,

ni passat, ni futur) i finalment el sintagma verbal amb el verb.[10] Seguint una idea de Rooryck (1992), assumim que el verb *caldre*, donat el seu contingut modal, selecciona oracions que expressen una proposició de modalitat «irrealis». Per això, les subordinades de *caldre* no van mai en indicatiu: o són d'infinitiu o, si són finites, van en mode subjuntiu.[11] Podem pensar que la posició C és la que recull aquest valor de proposició «irrealis». Això tindria com a conseqüència que el verb en infinitiu es desplacés, passant pel node T, fins al node C per recollir aquest valor, que és de fet una propietat gramatical de tota subordinada.[12]

Segons l'estructura de (20) els clítics que complementen el verb subordinat restarien en la subordinada perquè hi trobarien una posició on desplaçar-se i així acabar cliticitzant damunt el verb. Aquests clítics seran sempre elements enclítics, ja que el verb subordinat puja fins a C per recollir el valor de modalitat «irrealis». Dit d'altra manera, la presència activa del node C fa de frontera i no deixa passar els clítics de la subordinada cap a la principal. Vegem-ho a (21) per a (10c), on *t* simbolitza la traça que ha deixat el verb per desplaçar-se a la posició de temps (T) i de complementador (C).

(21) [*no cal* [[$_{\text{C irrealis}}$ *dir*] [$_{\text{posició per a clítics}}$ *ho*] [$_{\text{T}}$ *t*] ... [$_{\text{V}}$ *t*] *ara*]]

En ribagorçà la situació és diferent. Els clítics de la subordinada pugen cap a la principal. Això ens fa pensar que no troben un lloc dins la seva oració i que, d'altra banda, no hi ha cap element que actuï de frontera entre principal i subordinada. Postularem que les posicions ratllades de (22), que generalment són actives en la subordinades del ribagorçà, són inactives en les subordinades d'infinitiu de *caldre*.

(22) [... *cal* [$_{\text{Or. inf.}}$ ~~C~~ $_{\text{irrealis}}$ ~~posició per a clítics~~ **T** $_{\text{inf}}$ ... **V**...]]

10. Encara altres posicions són possibles, com ara una posició per a la negació, que és una posició alta, per sobre de T(emps).

11. Quan *caldre* apareix amb una oració finita no selecciona un argument en datiu: *Ja cal que no facis tard* /*Ja em cal que no facis tard*. A Rigau (1988b) s'argumenta que, en aquest cas, l'estructura lèxica de *caldre* és lleugerament diferent dels altres usos d'aquest verb. Quan la subordinada és de subjuntiu, *caldre* expressa una necessitat o obligació, mentre que en els altres usos (seguit d'oració d'infinitiu o de sintagma nominal), el verb té un valor existencial afegit: expressa l'existència d'una necessitat o obligació.

12. Podem assumir que, en el català actual, quan l'oració és d'infinitiu, T i C tenen, en general, la propietat de ser «no realitzat» i «irreal» respectivament, sigui quin sigui el verb que l'ha seleccionat. Això explicaria que els clítics es quedin dins la subordinada no finita.

Aquesta estructura defectiva del ribagorçà té com a conseqüència que els clítics del predicat subordinat emigren cap a la posició de clítics de la principal, ja que no hi ha una posició per a clítics en la seva oració (o bé no està activada). Vegem-ho esquematitzat a (23) per a l'oració (19c).

(23) [*no* [$_{\text{posició per a clítics}}$ *ho*] *cal* [$_{\text{Or. inf.}}$ ~~€~~ $_{\text{irrealis}}$ ~~posició per a clítics~~ [$_{T}$ *dir*] ... [$_{V}$ *t*] *ara*]]

Si el verb principal porta el seu propi pronom clític de datiu, aquest apareixerà en la mateixa zona que el clític que prové de la subordinada. En central, en canvi, no es combinen mai.

(24) a. No mos ho cal dir. (ribagorçà)
b. No ens cal dir-ho. (central)

La defectivitat que el ribagorçà manifesta en les subordinades dels predicats deòntics pot ser aplicada a les oracions subordinades d'infinitiu del català antic, tant a les seleccionades per predicats deòntics com per altres verbs. Això vol dir que el ribagorçà hauria conservat l'estructura d'oració d'infinitiu del català antic, que és la proposada a (23). Fisher (2002), que presenta una explicació que divergeix de la nostra sobre la causa que provoca l'elevació de clític, arriba a la conclusió que el pas dels clítics cap a la principal és obligatori en totes les oracions d'infinitiu del català antic.[13] Segons aquest supòsit, doncs, allò que era general en les oracions d'infinitiu del català antic encara és visible ara en les construccions amb *caldre* + infinitiu en ribagorçà.

La agramaticalitat de (25a) ens ofereix un argument a favor de la hipòtesi que les posicions per damunt de T(emps), que inclouen la corresponent a la negació, no estan activades en ribagorçà. Aquest parlar, contràriament al central, no té cap posició disponible per a la negació en la subordinada del verb *caldre*.

(25) a. *Mos el caldrà no fer. (Cf. Caldrà que no el fem) (ribagorçà)
b. Ens caldrà no fer-lo. (central)

De moment no hem trobat tampoc cap exemple del català antic amb el verb en infinitiu negat i el seu complement pronominal elevat. Fixeu-vos que a (25a) la

13. No obstant això, en aquest mateix volum Batllori, Iglésias i Martins (2005) mostren que l'elevació dels clítics no sempre és obligatòria en català medieval, tot i que aquesta és l'estratègia més general.

presència de la negació activa la zona de frontera entre la principal i la subordinada. Si aquesta zona està activada, com mostra la presència de la negació, aleshores el clític no pot elevar-se per anar a buscar el verb de la principal. La negació mostra que hi ha una barrera entre principal i subordinada.

La presència de l'auxiliar *haver*, a diferència de la negació, no activarà la frontera entre principal i subordinada en les oracions amb *caldre* en ribagorçà, ja que es tracta d'un verb, encara que no sigui el que fa de predicat de la subordinada. Per tant, és possible una oració com (26):

(26) No mos ho caleva haver estudiat. (ribagorçà)

Un contrast semblant al presentat a (25) es dóna actualment en altres verbs, els anomenats verbs de reestructuració: *voler*, *saber*, etc. La frontera entre principal i subordinada en les construccions que contenen aquests verbs pot estar activada o no estar-ho. En aquest darrer cas, els pronoms clítics que complementen el verb en infinitiu pugen a la principal. Compareu (27a) i (27b).

(27) a. Vull anar-hi.
b. Hi vull anar.

Ara bé, si la subordinada és negada, la negació activa la barrera entre principal i subordinada i ja no és possible l'elevació dels clítics, tal com es mostra a (28).

(28) a. Vull no anar-hi.
b. *Hi vull no anar.

És interessant constatar que, en català antic, l'elevació dels clítics de la subordinada cap a la principal està sotmesa a algunes restriccions. Observeu els exemples de (29):

(29) a. e no *ho* cal dir *a mi* (March, *Poesies*, p. 106, l. 100).
b. e no ·*m* cal dar-*hi* fe (March, *Poesies*, p. 20, l. 7).

A (29a) el verb de la subordinada (*dir*) té dos complements pronominals *(ho* i *a mi*). El pronom *ho* s'eleva i l'altre es queda, però en forma tònica. La raó pot ser que l'autor vulgui emfasitzar aquest complement i per això usi un pronom fort. Però també

podria ser que el pronom *a mi*, que és datiu, si s'elevés en forma àtona cap a la zona de *caldre*, podria ser confós amb un datiu seleccionat pel verb principal. Compareu (29a) amb (30):

(30) No m'ho cal dir.

En ribagorçà, l'oració (30) és equivalent a l'oració del català central *No em cal dir-ho*. Aquestes dues oracions signifiquen «No cal que ho digui»; en canvi, l'oració (29a) significa «No cal que m'ho diguin a mi». Probablement, el pronom de primera persona es queda a la subordinada de (29a) en forma tònica com a estratègia per evitar l'ambigüitat.

A (29b) veiem que el pronom *hi* apareix a l'oració subordinada en una posició enclítica. Aparentment, aquesta oració de March segueix l'estratègia del català central actual. No obstant això, amb els mateixos verbs (*caldre* i *dar*) trobem també en March l'oració de (31), on *hy* representa *en açò*.

(31) no·*ns hy* cal dar en açò gran crehença: de fortitud [...] (March, *Poesies*, p. 100, l. 106).

Una hipòtesi raonable és que a (29b) el clític *hi* no s'ha elevat perquè és un clític de datiu (de datiu inanimat) i això podria provocar ambigüitat o confusió, ja que el pronom seleccionat per *caldre* per expressar la persona afectada per l'existència d'una necessitat a (29b) és també un pronom de datiu (·*m*). No obstant el que acabem de dir, caldrà trobar més mostres per poder determinar quines són les causes que impedeixen l'elevació del clític en casos com els de (29).

Una altra feina important que s'ha de fer és resseguir el funcionament de *caldre* al llarg dels segles per poder esbrinar quan és que el català central fa el canvi que l'ha portat a l'estructura actual, la de (20). Però aquesta anàlisi només té sentit si es fa en un context més ampli: cal fer un estudi general de l'evolució de la subordinació no finita.[14]

14. Una altra qüestió que caldrà tenir en compte és la plantejada per un revisor anònim que suggereix que el fet de postular que el català central ha desenvolupat una categoria C *irrealis* és poc econòmic des de la perspectiva de la teoria del canvi lingüístic proposada per Roberts i Roussou (2003). S'haurà d'esbrinar, doncs, si hi ha prou arguments per postular que el català antic i el ribagorçà també disposen d'aquesta categoria C *irrealis*, categoria que es legitimaria d'una manera diferent de com es legitima en el català central, a més d'una altra categoria funcional superior els trets de la qual fan que els clítics es traslladin més amunt. Si fos així, la diferència entre el català antic i el català central potser es trobaria en el fet que en aquest segon parlar la projecció

6. *CALDRE* + SINTAGMA NOMINAL

El català central i el ribagorçà divergeixen també en un altre punt: en la presència o absència de concordança entre el verb i el sintagma nominal, quan *caldre* no selecciona una oració. Vegem-ho a (32):

(32) a. Sí que li cali*en* aquests llibres. (central)
b. Sí que li caleva aquests llibres. (ribagorçà)

Quan analitzem el funcionament de *caldre* seguit de sintagma nominal en el català antic, altre cop observem que el ribagorçà és un dialecte conservador i que el central va canviar de comportament pel que fa a la concordança en nombre entre el verb i el sintagma nominal que l'acompanya.

(33) a. en temps de pau no y *cal balestes* (Martorell, *Tirant*, I, p. 370).
b. no y *cal testimonis ni menys acte de notari* (Martorell, *Tirant*, II, p. 507).
d. il·luminava lo món, que no y *calie candeles* (St. Vicent F., *Quaresma*, 97/17; citat per Coromines 1980-1995).
c. e no·m *calrà consell ne arts* (March, *Poesies*, p. 128, l. 88).

Les oracions de (32) i (33) són totes impersonals. Cap no ha patit allò que a l'apartat 2, seguint Ernout i Thomas (1951), n'hem dit el gir personal. Però tot i ser impersonals, en el sentit que no podem posar-les ni en primera ni en segona persona, el català central fa concordar en nombre el verb i el sintagma nominal (v. Rigau 1998a, 1999.) Ara bé, també sobre aquesta qüestió cal fer un estudi més detallat. No tots els verbs que Anfós Par col·loca a la classe de *caldre* presenten el mateix comportament ni canvien al mateix ritme. Mirem el verb *bastar*.

(34) a. E si·*ls béns d'aquel hereu* no bastav*en* al deute o als deutes (*Furs*, 18/4).
b. A tots els negocis [...] bast*en II o III testimonis covinents* (*Furs*, 63/29).
c. tant quant hom veu no y bastav*en ses obres* (March, *Poesies*, p. 105, l. 30).

---

funcional més alta ja no es satisfaria per moviment o fins i tot potser podríem assumir que és inerta. Agraeixo al revisor anònim aquest suggeriment.

El verb *bastar* apareix en els *Furs de Jaume I* concordant amb el sintagma nominal que l'acompanya. I precisament hem vist a (9c) –repetit a (35)– que en March aquest verb ja havia fet el gir personal.

(35) nós mateix no bastam a conéixer, e quan pensam [...] (March, *Poesies*, p. 113, l. 25).

Això ens mostra que s'ha d'estudiar bé la relació entre aquests dos fenòmens gramaticals: (a) presència / absència de concordança en les oracions amb predicats deòntics i (b) possibilitat d'elevació dels pronoms clítics de la subordinada cap a la principal.

7. CONCLUSIÓ

Amb aquest article hem volgut convidar-vos a fer un tast del que pot donar de si un estudi sintàctic contrastiu del català antic i els dialectes actuals. I, per això, hem triat un microcosmos, el del verb *caldre*. Si aquesta línia sembla encertada, caldrà anar més enllà i estudiar bé l'evolució que ha seguit aquest verb abans no desaparegui del tot. Tots som conscients que les construccions que aquí hem descrit són desconegudes en molts parlars. Tenim, però, a favor nostre que és relativament fàcil seguir el rastre d'aquest predicat des del llatí *calere* (o des de l'indoeuropeu *kel*) fins a l'ús (i desús) actual com a verb d'obligació, usat principalment (però no exclusivament) en oracions negatives.

GEMMA RIGAU
Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARAMON I SERRA, R. (1957) «Notes sobre alguns calcs sintàctics en l'actual català literari», *Syntactica uns Stilistica: Festschrift für Ernst Gamillscheg zum 70. Geburtstag*, Tübingen, Max Niemeyer, pp. 1-33. [També dins R. ARAMON I SERRA (1997) *Estudis de llengua i literatura*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 721-754.]

BATLLORI, M., N. IGLÉSIAS & A. M. MARTINS (2005) «L'ordre dels clítics en català antic (morfologia i sintaxi dels clitics pronominals en català medieval)», Universitat de Girona / Universidade de Lisboa.

BENOT, E. (1910) *Arte de hablar. Gramática filosófica de la lengua castellana*, Barcelona, Anthropos. [Reproducció facsímil.]

— (1991) «Morphology after Syntax: Pronominal Clitics in Romance», tesi doctoral, MIT.

BOUZET, J. (1946) *Grammaire espagnole*, París, Belin.

BRUNOT, F. (1926) *La pensée et la langue*, París, Masson et Cie Éditeurs, 1965.

COROMINES, J. (1980-1995) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial.

Diccionari català-valencià-balear, Palma de Mallorca, 1976.

ERNOUT A. & F. THOMAS (1951) *Syntaxe Latine*, París, Klinscksieck. [1989.]

FERRATER, G. (1981) *Sobre el llenguatge*, Barcelona, Quaderns Crema.

FISCHER, S. (2002) *The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, Berlín, Mouton de Gruyter.

GIRALT, Latorre, J. (1998) *Aspectos gramaticales de las hablas de la Litera* (*Huesca*), Zaragoza, Diputación de Zaragoza.

JESPERSEN, O., (1924) *The Philosophy of Grammar*, Londres, George Allen & Unwin Ltd.

MASCARÓ, J. & G. RIGAU, eds. (2002) *Catalan Journal of Linguistics, 1. «The grammar of Clitics»*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.

LYONS, J. (1977) *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.

PAR, Anfós, (1923) *Sintaxi catalana, segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle, Verlag von Max Niemeyer.

MANZINI, M. R. (1998) «Syntactic Approaches to Cliticization», *GLOT International*, 3, 3, pp. 3-7.

RAMSDEN, H. (1963) *Weak-Pronoun Position in the Early Romance Languages*, Manchester, Manchester University Press.

RIGAU, G. (1978) «*Hi* datiu inanimat», *Els Marges*, 12, pp. 99-102.

— (1998a) «La variació sintàctica: uniformitat en la diversitat», *Caplletra*, 25, pp. 63-82.

— (1998b) «Del lèxic a la sintaxi: estructura i funcionament del verb *caldre*» dins T. CABRÉ (ed.), *Lèxic, Corpus i Diccionaris: Cicle de conferències 1996-1997*, Barcelona, IULA/UPF, pp. 13-38.

— (1999) «Los predicados impersonales relativos en las lenguas romànicas», *Revista Española de Lingüística*, 29/2, pp. 317-355.

ROBERTS, I. & A. ROUSSOU (2003) *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

ROORYCK, J. (1992) «Romance Enclitic Ordering and Universal Grammar», *The Linguistic Review*, 9, pp. 219-250.

TEXTOS CONSULTATS

Eiximenis, *Carta*: Francesc Eiximenis, «Les cartes autògrafes de Francesc Eiximenis» edició de S. Martí. [Article aplegat a Narpan.]

Epistolari: *Epistolari de la València medieval* (I) i (II), edició d'A. Rubio Vela, Barcelona/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2003.

Furs: *Furs de Jaume I*, concordança dels Furs per M. A. Diéguez i J. Torruella, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2003. [Se cita per la rúbrica.]

Llull: Ramon Llull, *Rims*, edició de S. Galmés, 2 vol., Palma de Mallorca, Diputació Provincial de Balears, 1936, 1938.

Llull, *Blanquerna*: Ramon Llull, *Llibre de Evast e Blanquerna*, I, edició a cura de S. Galmés, Barcelona, Barcino, 1935.

March, Ausiàs. *Poesies*. Edició de P. Bohigas, Barcelona, Barcino, 2000. [Se cita pel poema i el número de vers.]

Martorell, *Tirant*: Joanot Martorell i M. J. de Galba, *Tirant lo Blanch*, edició coordinada per Albert Hauf, 2 vol., València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat de València, 1990.

Muntaner, *Crònica*: Ramon Muntaner, *Crònica*, vol. 1, edició d'A. Cortadellas, Barcelona, Edicions 62, 1994.

Roig, *Spill*: Jaume Roig, *Spill*, edició a cura de M. I. Peirats (en premsa).

MARIA JOSEP CUENCA & ÀNGELS MASSIP

CONNECTORS I PROCESSOS DE GRAMATICALITZACIÓ

1. INTRODUCCIÓ

Com assenyalàvem en un treball anterior (Cuenca 1992-1993: 172), la formació de nexes conjuntius en català pot ser el resultat de tres processos, progressivament incloents (vegeu figura 1):

(*a*) Nexes resultants de l'evolució fonètica des del llatí: ET > *e* > *i*; AUT >*o*.

(*b*) Nexes resultants d'un canvi de significació, que generalment també han experimentat una transformació fonètica des de l'ètim llatí: llat. INTERIM, temporal > *mentre (que)*, temporal > adversatiu.

(*c*) Nexes resultants d'una gramaticalització d'elements no conjuntius (adverbis, sintagmes preposicionals, participis, etc.), la qual implica un canvi de significat i una modificació fonètica: *ans*, conjunció adversativa (< llat. *ANTIUS, adverbi temporal).

Modificació fonètica		
	+ Canvi de significat (semàntic i pragmàtic)	
		+ Canvi de categoria (reanàlisi)

Figura 1. Processos en la formació de connectors

Des de la perspectiva funcional i cognitiva, que incorpora i supera la teoria clàssica de la gramaticalització, aquest procés no implica només conversió d'elements lèxics en gramaticals (o menys gramaticals en més gramaticals, fins a arribar a ser afixos), sinó que és un fenomen més complex que implica modificacions en la funció discursiva i en l'estructura sintàctica de les llengües.[1] Com apunten Heine *et al.* (1991: 23-24), «la gramaticalització s'inicia a partir de forces que se situen fora de l'estructura del llenguatge», en un nivell intermedi entre la llengua i el món extern o «real», el món «experimentat» o, en paraules de Jackendoff, «projectat».

En aquest article, prenent com a base el treball de Massip (2004), ens ocuparem de conjuncions que contenen algun element temporal que ha evolucionat cap a significats vinculats amb estructures binàries, de naturalesa interordinada, com les causals, les condicionals, les concessives, les consecutives i les adversatives. El corpus d'exemples prové del text *Costums de Tortosa*, editat a la primera columna del treball de Massip, Duarte i Massip (1996). *Costums de Tortosa* és el primer llibre de lleis escrit en català originàriament; el manuscrit, de 1272, es troba a l'Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre, a Tortosa, i té tres-cents folis.[2]

2. CANVI DE SIGNIFICAT

Tots els estudiosos del canvi semàntic coincideixen a dir que aquest procés implica un pas des de significats més concrets a significats més abstractes. Així, es constaten nombrosos canvis des de conceptes basats en la persona o en l'espai cap a altres dominis. La temporalitat és un domini intermedi, que sovint rep conceptes procedents del domini de l'espai i alhora és a la base de conceptes més abstractes com els que estudiarem a continuació.

Hi ha diferents teories sobre la naturalesa i els motius del canvi semàntic, entre les quals podem destacar els treballs de Sweetser i de Traugott. Sweetser (1990) entén

1. Sobre la gramaticalització i la relació amb els connectors, es poden consultar els treballs de Cuenca i Hilferty (1999: cap. 6) i Cuenca (2000, 2001a).

2. El text ha estat escanejat i arxivat en format Word per Xavier Martorell. Vam elaborar una llista de les conjuncions temporals objecte d'estudi, amb les possibles variants formals en què podien aparèixer en el text i hi vam aplicar el programa de concordances Hyperbase, que ens dóna un context prou ample (de paràgraf com a mínim). Les dades s'han obtingut amb l'ajut de la Unitat Tècnica de Lexicometria de la Universitat de Barcelona.

el canvi com el pas d'un domini conceptual a un altre a partir d'un increment dels valors pragmàtics. Aquesta autora diferencia tres dominis bàsics, que impliquen un major grau d'abstracció: el domini del contingut –percepció física–, el domini epistèmic –percepció intel·lectual i emoció– i el domini conversacional o dels actes de parla –organització discursiva.

En una línia semblant, Traugott ha analitzat el procés de pragmatització del significat, que atribueix a un canvi de naturalesa metonímica basat en un principi d'informació o rellevància d'inspiració griceana.[3] Traugott i König (1991: 191) defensen que hi ha una tensió entre la tendència de l'emissor a no dir més del que cal (principi d'economia) i la del receptor a seleccionar la interpretació més informativa del que es diu, la més rellevant. Aquesta tensió fa que els parlants intentin ser cada vegada més específics a través de la codificació gramatical, és a dir, incorporant marques formals que manifesten els diferents valors que es consideren rellevants (Traugott & König 1991: 192).

La teoria de Traugott s'ha modificat i enriquit al llarg dels anys i ha passat de centrar-se només en el parlant/escriptor (teoria de la subjectivació) a considerar casos en què també l'oient/lector està implicat en el canvi semàntic associat amb la gramaticalització. El nou model, que es denomina *Invited Inference Theory of Semantic Change* (cf. Traugott & Dasher 2002: § 1.2.3), proposa un camí de canvi de naturalesa metonímica (canvi per contigüitat o associació):

(1) coded meanings > utterance-token meanings (invited inferences)
> utterance-type meanings (generalized invited inferences) > new coded meanings

El pas d'un significat codificat (*coded meaning*) a un nou significat codificat (*new coded meaning*) es produeix a través de significats vinculats a usos concrets (*utterance-token*), als quals s'associa una inferència invitada; la inferència invitada pot convertir-se en generalitzada sempre que es doni en un tipus de construcció concret (*utterance-type*), pas immediatament previ a una convencionalització de la inferència, que passa a constituir un nou significat codificat.

La novetat del model respecte a la teoria de la subjectivació és que no només es parla de la codificació explícita del punt de vista del parlant, sinó també de la influència

3. A diferència de Traugott, la proposta de Sweetser entén el canvi com un procediment de naturalesa metafòrica (projecció des d'un nivell més concret cap a un nivell més abstracte).

del receptor, com a motor del canvi per la voluntat de l'emissor d'explicitar les actituds respecte als interlocutors i com a participant que activa les inferències induïdes. La intersubjectivitat s'entén com un tipus de subjectivitat amb què l'atenció del parlant/escriptor cap a l'oient/lector fa sorgir inferències que, una vegada convencionalitzades, donen lloc a nous significats.[4]

Un exemple ben conegut de canvi de significat és el trànsit del significat espàcio-temporal de ANTE al substitutiu de *ans* i el del comparatiu MAGIS al contrastiu *mas*. Com hem assenyalat en el treball citat abans (Cuenca 1992-1993), la temporalitat i l'espacialitat s'estructuren, igual com la comparació i l'adversativitat, amb un esquema doblement binari que podria considerar-se, atès el seu extens ús i les diverses aplicacions que presenta en la llengua, una mena d'esquema perceptiu bàsic que ens permet organitzar un nombre elevat de relacions.

domini espacial	domini temporal	domini de la comparació	domini del contrast
precedència espacial	> anterioritat	> superioritat	> antítesi
davant en l'espai	davant en el temps	prioritat en les preferències (comparació)	prioritat argumentativa (adversatitivat)
ANTE ——> *ans* ——> *ans*			
		MAGIS ——> *mas*	

Figura 2. Relació davant/darrere en diferents dominis

Així, podem dir que una mateixa relació (davant/darrere) es pot observar en diferents dominis cognitius: l'espacial, el temporal, el de la comparació i el del contrast. El pas de l'un a l'altre implica un canvi de significat que sovint va unit a un canvi categorial. En el cas de *ans*, l'anterioritat/precedència, es correspon amb la superioritat: en introduir el terme ANTE al segon membre, es produeix un contrast marcadíssim entre

4. Traugott i Dasher (2002: 30) defineixen la subjectivació de la manera següent: «Subjectification is the semasiological process whereby SP/Ws [speakers/writers] come over time to develop meanings for Ls [lexemes] that encode or externalize their perspectives and attitudes as constrained by the communicative world of speech event, rather than by the so-called «real world» characteristics of the event or situation referred to». La intersubjectivació s'entén com un tipus de subjectivació per la qual es tendeix a codificar inferències invitades generalitzades relatives a l'atenció que l'emissor presta al receptor en un sentit epistemic i social.

la linealitat de l'estructura (on el primer terme és espacialment i temporalment anterior) i el significat que aquest element nexual introdueix, marcant el segon membre com a «anterior». La relació de comparació es reinterpreta com a primer-preferit, segon-no preferit. Comunicativament, es reverteix la linealitat: per al parlant, el segon membre és informativament i argumentativament anterior, és a dir, superior. La presència de *ans* precedint el segon membre el marca com a superior al primer, amb el qual contrasta (contrargument o antítesi).[5] Per tant, com indica també Garachana (1998: 602), passem de precedència física a prioritat avaluativa i a preferència argumentativa. Semblantment, en el cas de *mas* passem d'una relació comparativa de superioritat a una relació de superioritat argumentativa, és a dir, de contrast adversatiu.

3. DE LA TEMPORALITAT A LES RELACIONS BINÀRIES

En aquest treball, ens centrem en el canvi que té com a domini origen la temporalitat, la qual se situa dins de l'àmbit general de relacions de contingut o proposicional, i com a domini meta relacions binàries de diferent tipus, les quals ens condueixen a l'àmbit epistèmic i, en alguns usos, a l'àmbit de l'organització discursiva, amb un increment del valor subjectiu del significat. Adaptant la proposta classificatòria de Kortmann (1997) per a l'estudi de les subordinades temporals de quaranta-nou llengües, hem identificat en *Costums* les formes que mostrem en la taula 1: [6]

5. Garachana (1998: 601) descriu aquest procés així: «se recurre a la noción de anterioridad espacio-temporal para expresar la noción de preferencia o de prioridad de un hecho sobre otro. La motivación de esta proyección metafórica se basa en el supuesto de que lo que está antes es mejor, preferible, a lo que viene después, que resulta secundario».

6. Les formes que apareixen entre claudàtors no són conjuncions sinó connectors parentètics (v. Cuenca 2001b, 2002 i 2006: cap. 3) o, en el cas de *si doncs*, una conjunció més un connector parentètic.

	anterioritat	simultaneïtat		posterioritat
		durada	coincidència/ coextensió	
causal				pus (que)
condicional		dementre que	totes ores que tota ora que sempre que [tota via]	[si doncs]
concessiu	jasia so que jasia que ja fos so que	encara que		
adversatiu	ans			
consecutiu				[ladoncs]

Taula 1. Formes temporals amb significats causatius identificades en *Costums*

Els significats d'arribada pertanyen al grup de les oracions interordinades (les tradicionalment denominades adverbials no circumstancials causatives i les adversatives), que constitueixen un grup semànticament homogeni, en el sentit que són concrecions diferents de relacions binàries.[7] Així, podem definir aquestes oracions de la manera següent (on el primer element és el precedit per la conjunció, és a dir, el destacat):

(*a*) Causal: **causa real** → efecte real
(*b*) Consecutiva: causa real → **efecte real**
(*c*) Condicional: **causa hipotètica** → efecte hipotètic
(*d*) Final: causa hipotètica → **efecte hipotètic**
(*e*) Concessiva: **causa no eficient (tesi)** → efecte (antítesi)
(*f*) Adversativa: tesi → **antítesi**

7. Cuenca (2006: cap. 4) ha tractat recentment el tema de la interordinació.

Els sis tipus d'oracions compostes, com es veu per les definicions esquemàtiques, es poden associar per parelles: la primera parella (causal-consecutiva) remet a una relació causa-efecte real, és a dir, basada en el contingut proposicional de les clàusules connectades; la segona parella (condicional-final) remet a una relació causa-efecte hipotètica, és a dir, una implicació basada en el domini epistèmic; la tercera parella (concessiva-adversativa) remet a una relació de contraposició entre dos continguts (tesi-antítesi), que en el cas de la concessiva es nega en un món possible. Igualment, és possible relacionar les que indiquen l'origen, la causa de la relació (causals, condicionals, concessives) i les que indiquen la fi, l'efecte de la relació (consecutives, finals i, de manera més distant, adversatives).

Adjuntem, a continuació, diferents exemples de les formes temporals amb significat binari identificades en *Costums*:

(2) E de pleyt fermat no cau negun en pena de LX sous, si ben no és a la cort, **jasia so que** manament li'n sia feyt que i sia (L1, 20).
(3) és novela cosa, **ans** és justa e dreturera, que si el demanat a provar son enteniment vol que·n juy sien mostrades cartes públiques o actes o escriptures comunes o privades de son actor, que u pot fer (L2, 78).

En els exemples anteriors, tenim elements temporals d'anterioritat (*ja, ans*) usats amb significats contrastius, de concessió i adversativitat respectivament.

(4) Pot-se fer **encara que** la I meta tot lo cabal e l'altre que no n'i meta jens, mas meta la presona qui en percas e guaayn ab aquel cabal (L4, 235).
(5) **Dementre** lo catiu o la cativa, o servu o serva dégia ren de la reensó per què serà taylat ab son seynor, **tota via** reman-lo la seynoria devés lo seynor ab qui·s serà avengut, enaxí que él e totz los seus béns són e remanen obligatz devés lo seynor, que catiu o cativa, servu o serva de si ne de ren que ajen no poden donar ne servir a nul hom sens volentat d' aquel seynor (L2, 83).
(6) E ans de plet comensat, pot ésser revocat **totes ores que**·l seynor del plet se vula, e pot-lo menar per si o establir altre procurador (L2, 104).
(7) Però aquel procurador, **sempre que** la apellació aurà feta, és tengut e obligat que·n deu denunciar al seynor del plet, sis vol, que men la apellació o se'n lex, que él d'als no és tengut si no·s vol (L7, 364).

Els exemples previs mostren formes de simultaneïtat (*encara, dementre, tota via, totes ores, sempre*) amb valors concessiu (4) i condicional (5-7). Finalment, els exemples

següents inclouen formes temporals de posterioritat (*pus, doncs*) amb ús causal (8) i com a reforçament de condicional i consecutiva (9).

(8) no deven gardar si les coses se venen per poch preu o per gran, mas que faça la venda per lo preu que offert li serà, **pus que** no·n trop plus, la qual venda és ferma e estable axí com si lo deutor la avia feyta de grat e per son preu complit (L1, 26).
(9) E negun ban ne establiment no val d'un ayn a enant, **si doncs** espressat no és e escrit que vala e s'estena plus, e **ladoncs** val tro a son termen posat (L1, 53).

Una vegada hem revisat breument el canvi semàntic, entrarem a estudiar els canvis morfosintàctics associats amb la reanàlisi.

4. REANÀLISI

La gramaticalització implica canvi semàntic però només es verifica si hi ha canvi de categoria gramatical o reanàlisi (cf. Cuenca & Hilferty 1999: cap. 6; Cuenca 2001a). Per exemple, *ans* era usat com a adverbi o preposició temporal (10) i com a conjunció temporal (11) i va passar a gramaticalitzar-se com a conjunció adversativa (12):

(10) E encara és mils e primera que negun creedor que el marit **ans del** matrimoni agés, de què lo marit no aja feta carta (L8, 382).
(11) si·l demanat, **ans que** jur, vol tornar o referre lo sagrament al demanador e que·l pagarà, lo demanador és tengut de fer lo sagrament... (L2, 127).
(12) ne deu ésser reebut al bautisme... **ans** deu ésser gitat de l'esglea (L1, 72).

Segons les dades que deriven de l'anàlisi del nostre corpus, les característiques formals relacionades amb la reanàlisi són: polimorfisme, presència de díctics, connectors complexos, correlacions i tendència a l'especialització formal.

(*a*) Polimorfisme. És força freqüent trobar diferents variants d'un mateix connector, per exemple: *jasia so que, jasia que, ja fos so que, jasia ço que, jasia açò que, jasia assò que*. Aquest polimorfisme està típicament lligat al caràcter no completament gramaticalitzat de la forma.

(*b*) Presència de díctics. Sovint les formes contenen un díctic, com veiem en el cas de *jasia so que* i de moltes de les seues variants. Els díctics indiquen un estat de transició entre els mecanismes de referència i els de connexió: en estadis en què el

sistema connectiu no està del tot desenvolupat, els díctics tot sovint fan la funció connectiva o la reforcen.

(*c*) Connectors complexos. En el corpus hem identificat diversos connectors complexos, suma d'una conjunció i un connector parentètic d'origen temporal com *encara* (*e encara (plus), ne encara, item encara, o encara, mas encara*) o *doncs* (*si doncs, si donques, car ladoncs*), com il·lustrem tot seguit:

(13) E si alcun o alcuna se clamarà d' altre d' enjúria, que sia peccuniària, deu-se seguir en totes coses axí com de la comanda en lo sobredit proximan paràgraf, si la citació li serà feta que sia en la cort, [e·l juy donat en la cort]. **E encara plus** oltra açò sobredit, que si la enjúria serà grant que munt a gran quantitat la emena, que li deu tolre el coltel e comanar a alcun dels ciutadans tro lo pleyt sia fenit (L1, 23).

(14) Alò metex ç'és si era feta contra aquel en qui poder serà trobada, **si donques** él ab sa pròpia man no la avia feta; **car ladoncs** val, **si doncs** no provava que·l deute fos pagat (L4, 204).

(*d*) Correlacions. En *Costums*, també destaquen elements d'origen temporal en correlació amb una conjunció, generalment encapçalant la clàusula prèvia. Així, en els exemples següents *pus* i *ladoncs* reforcen l'apòdosi, la segona clàusula, en una relació de naturalesa causal/condicional marcada per una conjunció o una locució conjuntiva (*jasia so que, car, si*):

(15) **jasia so que** no remanga màs I dia o menys del temps en què·l cens se deu pagar, **pus** lo dia no és vengut en què pagar se deu (L4, 243).

(16) [...] si doncs lurs seynors o lurs maestres que no·ls volguessen clamar a la cort e aquí pendre lur dret e menar lur plet, **car** en aquest cas a loc la cort, **pus** éls se'n clamen, e éls no·ls volen castigar (L6, 300).

(17) E **si** no poden provar o no u volran provar, **pus** la demanda serà començada e el pleyt contestat, deu ésser lo demanat absolt [...] (L1, 12).

(18) **Si** lo pare o la mare moren abintestatz, **ladoncs** la dita fila pot venir a successió... (L5, 279).

Observem que el mecanisme utilitzat il·lustra una tendència analítica que observem també en el cas dels díctics: es marca la clàusula que introdueix la informació temàtica (concessiva, causal o condicional) amb una conjunció i es fa precedir l'altra clàusula, la que introdueix la informació temàtica o efecte, per un connector parentètic (*pus, ladoncs*) que inclou un element originàriament temporal de posterioritat (llat. POSTEA, DUNQUE).

(*e*) Tendència a l'especialització. Un altre tret destacable en el procés de reanàlisi és la tendència a l'especialització de formes segons la funció i el significat que tenen. Per exemple, en *Costums* podem observar el predomini de *abans* com a adverbi temporal (18), mentre que el valor preposicional s'assigna a *ans de* (19) o *enans de*; com a conjunció temporal alternen *ans que* i *abans que* (20), mentre que *ans* només fa de conjunció adversativa (21).

(18) no·l ne pot hom forsar **abans** sinó tantost com li serà jugiat per los ciutadans (L2, 100).
(19) Procurador o defenedor no pot establir procurador **ans de** plet comensat... (L2, 100).
(20) no·n pendrà per si ne per altre ans de la fin del pleyt o depux, o **ans que** sia satisfet o pagat al demanador... (L1, 19).
(21) lo procurador no vol respondre a la reconvenció, **ans** si n'ha dada fermansa deu ésser absolta (L2, 101).

A més d'aquests trets formals, convé remarcar l'alt grau de complexitat sintàctica de *Costums*, com mostra l'exemple de (22), que en una única oració inclou tres concessives, a més d'altres estructures compostes.

(22) Item **jasia so que** en cartes públiques de deutes sia promés de la una part a l'altra, per covinença especial, de refer don, gréugies e mesions que·l creedor sofra per recobrar son deute oltra el termen, e sia contengut en les cartes, e que·n sia creegut per sa plana paraula e sens sagrament, e **encara que** sia fermat entr·éls per ferma estipulació, la cort de Tortosa aquestes messions, dons e greuges, **jasia so que** l deutor o els deutors assò ajen promés ab sagrament o fermat per fermances, no júgia ne mana pagar ne pot destréyner, ne acció ne demanda no se'n pot moure entr·éls, e si u fa, no val, ne li n'és tengut de respondre en aquesta cort ne en altra (L1, 48).

A continuació, il·lustrarem els processos de canvi de significat i de reanàlisi a partir dels connectors concessius *encara que* i *jasia so que*.

5. DE L'EIX ABANS-DESPRÉS AL SIGNIFICAT CONCESSIU: D'*ENCARA* A *ENCARA QUE*

En *Costums*, podem identificar tres grans usos de *encara:* tempoaspectual (nou exemples), additiu (noranta-quatre exemples: vint-i-sis d'oracionals i seixanta-vuit de textuals) i concessiu (set exemples).

(23) e **encara** ela reman e és tota via en possessió dels béns tro del tot sia pagada (L4, 283).
(24) Procurador pot ésser establit a I ora, a I dia, a I temps e a tot lo plet. E si a tot lo plet, és tengut, pus lo plet a encetat, de menar tro a sentència diffinitiva, e **encara** apelar, si necessari y serà (L2, 101).
(25) **Encara que** demanda·n fassa, no deu ésser oït ne·n pot fer demanda, que cassa és e vana (L3, 181).

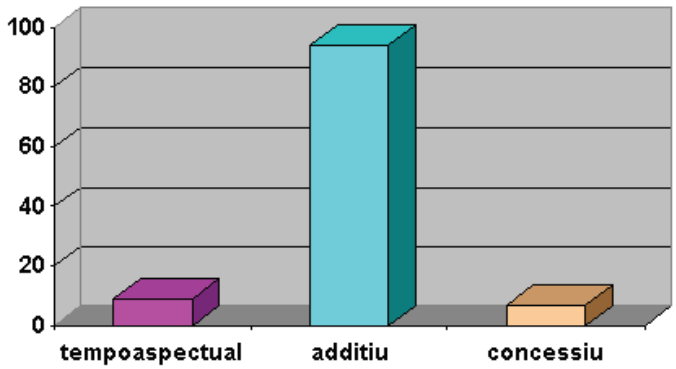

Figura 3. Freqüència dels usos d'*encara*

Aquests tres valors s'associen amb els tres estadis que proposava inicialment Traugott (1989) en els processos de gramaticalització: proposicional (tempoaspectual), textual (additiu) i expressiu (concessiu).

La fixació del valor concessiu és un procés complex. Com indiquen Pérez Saldanya i Salvador (1995: 88), els adverbis escalars duen associada informació semàntica de dos tipus: assertiva i pressuposada o implicativa. El caràcter assertiu es relaciona amb l'interval temporal de l'enunciat i el caràcter implicatiu, amb un interval immediatament anterior al de l'enunciat. En concret, amb *encara* s'assevera que en el moment de parla es produeix l'esdeveniment *e* i s'implica que en un moment anterior també es produïa *e*. Amb *ja*, s'assevera l'esdeveniment i s'implica que abans no es produïa *e*. En tots dos casos, ens situem en l'esfera del passat i hi ha una idea durativa, de continuïtat temporal.[8]

8. De la continuïtat temporal es passa a la continuïtat discursiva en el cas dels usos de *encara* com a operador escalar d'informativitat (cf. Pérez Saldanya & Salvador 1995).

Així, podem dir que la inferència de contrast deriva de la contraposició entre el que s'assevera i el que s'implica (Pérez Saldanya & Salvador 1995: 89):

> l'adverbi *encara* estableix una comparació –i un clar contrast– entre allò que realment s'esdevé (allò que s'assevera per al temps de l'enunciat) i allò que hom hauria esperat que s'esdevingués (allò que s'implica per al temps de l'enunciat).

És el que molts autors denominen «contraexpectativa». Garachana (1998: 205), referint-se als connectors parentètics *sin embargo, no obstante*, explica així el significat concessiu: «una operación mental que contraviene una relación causal que en función de nuestro conocimiento del mundo tendría que haberse cumplido».[9]

La dualitat que permet la inferència concessiva i posteriorment la convencionalització del nou significat, és inherent al significat temporal de *ja* i *encara*.[10]

D'acord amb la teoria de Traugott i Dasher (2002), el pas del significat codificat primitiu, tempoaspectual (26), al nou significat concessiu (29) es produeix a través d'una inferència invitada concessiva, com en (27), on la coocurrència amb la copulativa negativa *ne* crea aquest efecte contextual. El valor concessiu és més fixat en casos com (28), en què el verb està en subjuntiu, cosa que fa que la inferència concessiva sigui generalitzada en aquests contextos.[11]

(*a*) adverbi amb valor tempoaspectual ($Scat_1$)

(26) l'enfant **encara** no nat, axí bén és vençut d'aquel infant que **encara** no és nat, com és de la mare (L8, 398).

(*b*) valor secundari concessiu ($Scat_{1+}$ IInv)

(27) Item, fil famílias no pot fer testamentz per moltz ayns que aja, sens volentat de son pare, ne **encara** ab volentat ne ab consentiment de son pare, nisi de castrense pecculio vel quasi, car d' aquel (pot), contra volentat del pare, pot fer testament o derrera volentat (L6, 305).

(*c*) valor concessiu més fixat ($Scat_1$ + IInvG)

(28) **Encara** sies estrayn e privat de la lum de la sinagoga. AMÉN. (L8, 527)

9. Harris (1988: 81) ho explica de la manera següent: «the essence of a concessive sentence is that C is true despite the content of the antecedent, which is (by definition) generally incomnpatible with that particular consequent».

10. El *DCVB* defineix *ja*, com «d'abans; indica anterioritat d'un fet respecte d'un altre»; i defineix *encara* així: «que equival a 'en aqueix temps', 'malgrat del temps transcorregut', indica que una cosa continua subsistint o efectuant-se en temps en què podria haver cessat; i acompanyat de negació, indica que una cosa no ha tingut ja lloc».

11. De fet, com assenyala Ridruejo (2005), l'aparició del verb en indicatiu seguint aquesta mena de connectors és una marca clara d'opacitat i, per tant, de gramaticalització.

(*d*) locució concessiva ($Scat_2$): *encara que*

(29) **Encara que** sia fermat entr·éls per ferma estipulació, la cort de Tortosa aquestes messions, dons e greuges, jasia so que·l deutor o els deutors assò ajen promés ab sagrament o fermat per fermances, no júgia ne mana pagar ne pot destréyner [...] (L1, 48).

6. REANÀLISI D'ADVERBI A CONJUNCIÓ: DE *JA* A *JASIA SO QUE*

Un cas ben interessant de reanàlisi és el de l'estructura semigramaticalitzada *jassia que.* Segons el *DCVB* (s.v. *jassia*), es tracta d'una forma aglutinada de *ja's sia* (< llatí vulgar *IAM SE SIAT). Constitueix una estructura complexa que inclou una forma verbal en subjuntiu amb variabilitat quant al temps: present (*sia*) o passat (*fos*).

En *Costums*, podem identificar dos grans usos de *ja:* el tempoaspectual (30) i el concessiu (31).

(30) Rubrica de conditione indebiti. So és si alcun deute serà pagat e no era degut o **ja** l'havia pagat (L4, 185).

(31) Atressí paga meala tota persona qui aquí·s bayn, **jasia so que** no·y men servicial o no·l vula menar (L1, 13).

La figura 4 ens indica el predomini del valor concessiu de *ja* en connectors com *jasia so que* i variants (dos-cents cinquanta-nou exemples) sobre el valor tempoaspectual (vint-i-nou casos).

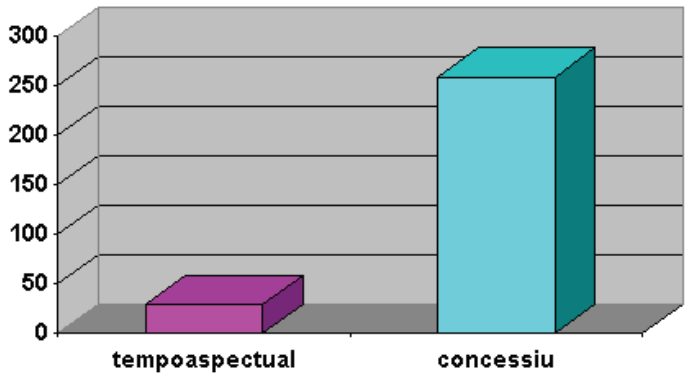

Figura 4. Freqüència d'usos de *ja*

Quant al valor tempoaspectual, cal destacar que en molts exemples trobem *ja* dins d'estructures metalingüístiques que es refereixen al text com a decurs temporal (32):

(32) Mas si clamat se'n serà, ans que posat se'n sia ab la part, la seynoria pot demanar la justícia, so és saber, lo qu [i] nt, axí com **ja** és dit (L1, 54).

Pel que fa al valor concessiu, l'estructura semifixada *jasia so que* exemplifica molt clarament les característiques que hem atribuït a la reanàlisi.[12] El polimorfisme i la presència de díctics són palesos en les formes identificades i la freqüència d'ús en *Costums*, com apareix en la taula 2*:*

formes	**ocurrències**
jasia so que	245
jasia que	1
ja fos so que	5
altres (variants de *jasia so que*):	8
jasia ço que, jasia açò que, jasia assò que	4
jasia so atressí que	1
jasia (la) cosa que	3

Taula 2. Formes i freqüència de *jasia so que* i variants

El polimorfisme ens indica un procés de gramaticalització de *ja* incomplet, que es manifesta en diferents aspectes:

12. Ridruejo (2005) apunta aspectes semblants en una anàlisi del connector del castellà medieval *ya sea que*, que considera un possible calc del català o de l'aragonès. Destaca que la desaparició d'aquesta forma a partir del segle XV es pot relacionar amb el fet que els usos semblen restringits a la llengua escrita culta, i per tant no devia ser conegut en la llengua col·loquial, i a la competència amb formes més simples. Aquesta hipòtesi és també aplicable al català, tot i que és difícil contrastar-la.

(*a*) La forma més freqüent inclou el verb en present i conté un díctic. El díctic encara deu mantenir, residualment, el valor de díctic textual, pel fet que apareix la forma plena *açò* i també el substantiu *cosa* que indica un caràcter més predicatiu de l'estructura.

(*b*) Hi ha una escassa tendència a la gramaticalització total, vist que només hi ha un cas de *jasia que*.

(*c*) La construcció té un caràcter semifixat, com mostren els fets següents:
i. la possibilitat d'usar el verb en passat (*ja fos so que*);
ii. el fet que *ja sia* / *fos so que* es combina amb construccions que repeteixen el verb atributiu: ***jasia so que**·ls **sia** vedat* (L8, 411), ***ja fos so que fos** peynora* (L4, 218);
iii. el fet que *ja sia so que* es combina amb construccions que repeteixen el díctic: ***jasia so que assò** entr·éls **no sia** enprés* (L8, 384).

En efecte, la variabilitat temporal, reduïda a l'alternança present/passat, ens indica que l'estructura no està del tot gramaticalitzada; tanmateix, l'ocurrència amb formes verbals idèntiques a les que conté la construcció i amb díctics, com en els exemples anteriors, indica un grau de gramaticalització força alt; altrament, aquestes estructures serien evitades pel conflicte creat per dos verbs o dos díctics idèntics. Deduïm, doncs, que verb i díctic ja han perdut de forma parcial el seu caràcter predicatiu i assenyalador, respectivament.

D'altra banda, aquesta estructura mostra també la importància dels díctics en estadis intermedis de la formació de connectors. Un dels trets característics dels connectors en els textos medievals és l'ús freqüent de díctics com a reforçament de la conjunció *que* i dels relatius o com a constituent de marcadors complexos estructuralment (cf. Marín & Cuenca 1998).[13] Es tracta d'una manifestació de la tendència a l'expressió analítica de formes que, posteriorment, tendiran cap a estructures sintètiques, més gramaticalitzades. Anfós Par (1923: 406) denomina aquest fenomen com a *copulació doble* i el defineix així:

> Mitjançant un pronom neutre, o un adverbi que preceheix la proposició principal, a voltes anunciem ja la proposició subordinada, en guisa qu'aquesta se troba lligada a la primera, no sols per sa conjuncció, ans aytambé per la dita partícula inicial.

13. En el mateix sentit es pronuncia Kortmann (1997: 347) referint-se a les llengües germàniques: «In Old English, as in other old Germanic dialects, the two most important source categories of adverbial subordinators are (deictic) adverbs and demonstratives».

Aquest és el cas de *jasia ço que*, on el díctic *ço* actua com a díctic textual catafòric. avança el contingut de la clàusula que introdueix. De fet, alguns demostratius es converteixen en díctics textuals en passar d'interpretar-se com a assenyaladors de l'espai real –espai de l'enunciació– a assenyaladors de l'espai textual –el text com a espai–, procés metafòric especialment relacionat amb el canvi de l'oral a l'escrit.

Observem, doncs, el mateix procés que hem identificat en Marín i Cuenca (1998) a partir de l'estudi dels *Sermons* de sant Vicent, és a dir, el pas de díctics a connectors. El procés inclou les etapes següents: díctic, díctic textual (anafòric o catafòric), correlatiu amb una conjunció o antecedent d'un relatiu i connector parentètic. Aquesta progressió gradual de la dixi a la connexió presenta un clar paral·lelisme amb les tres etapes en la formació de la frase complexa catalana que va proposar Badia (1951): etapa asindètica, transició i etapa sindètica. En el mateix sentit es pronuncien König i van der Auwera (1988: 127) quan, a partir del seu estudi de les condicionals, concessives i concessives-condicionals en alemany i holandès, conclouen que hi ha tres maneres de combinar les clàusules:

> (i) mere juxtaposition, (ii) juxtaposition and linking through a resumptive element introducing the main clause, and (iii) complete integration indicated by the initial position of the finite verb in the main clause, which thus takes second position in the overall complex sentence.

I afegeixen que aquestes estratègies constitueixen punts en un continu de la parataxi a la hipotaxi, gradació que ens indica el pas d'estructures no integrades (juxtaposades) a integrades (subordinades) a partir del procés de dixi textual, o copulació doble en termes de Par, que ells denominen *resumption*.

7. CONCLUSIONS

La gramaticalització dels connectors és un procés complex que implica:

(*a*) Un canvi semàntic, que va des de significats més objectius (temporalitat, en el cas que nosaltres estudiem) a significats més subjectius o intersubjectius (relacions causatives) a través de processos de naturalesa pragmàtica.

(*b*) Una reanàlisi sintàctica, que, en períodes en què encara no s'ha completat, es manifesta amb les característiques següents:

i. Polimorfisme

ii. Presència de díctics

iii. Correlacions i connectors complexos
iv. Tendència a l'especialització formal de funcions/significats diferents

En aquest article, hem identificat les formes temporals que s'han gramaticalitzat com a connectors interordinants (causals, consecutius, concessius, condicionals i adversatius) en el llibre de *Costums de Tortosa*. Com a il·lustració del procés general que pateixen aquests elements, hem observat el canvi semàntic en el cas de *encara* / *encara que* i la reanàlisi sintàctica del també concessiu *jasia so que*. Les nostres consideracions i l'anàlisi qualitativa i quantitativa dels exemples permeten establir un procediment general d'anàlisi diacrònica dels connectors que caldrà ampliar, perfeccionar i posar a prova en un estudi que tingui en compte variacions en l'eix temporal del català antic.

MARIA JOSEP CUENCA
Universitat de València
ÀNGELS MASSIP
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1951 [2ª ed. 1982]) «Els orígens de la frase catalana», *La llengua catalana ahir i avui*, Barcelona, Curial.

CUENCA, M. Josep (1992-1993) «Sobre l'evolució dels nexes conjuntius en català», *Llengua i Literatura*, 5, pp. 171-213.

— (2001a) «La gramaticalització com a teoria de la variació morfosintàctica» dins Mercè LORENTE *et alii* (eds.), *La gramàtica i la semàntica per a l'estudi de la variació*, Barcelona, PPU, pp. 151-185.

— (2001b) «Los conectores parentéticos como categoría gramatical», *Lingüística Española Actual*, XXIII, vol. 2, pp. 211-235.

— (2002) «Els connectors textuals i les interjeccions» dins Joan SOLÀ *et alii* (coords.), *Gramàtica del Català Contemporani*, Barcelona, Empúries, vol. 3, capítol 31, pp. 3173-3237.

— (2006) *La connexió i els connectors. Perspectiva oracional i textual*, Vic, Eumo.

CUENCA, M. Josep & Joseph HILFERTY (1999) *Introducció a la lingüística cognitiva*, Barcelona, Ariel, cap. 6.

Cuenca, M. Josep & Maria Josep Marín (1998) «On the boundaries of grammar: linking words and grammaticalization theory» dins B. Caron (ed.), *Actes du 16è. Congrès International des Linguistes* (París, 20-25 juliol, 1997), Oxford, Elsevier Sciences, publicat en CD-ROM, paper n. 0444.

Garachana, Mar (1998) «La evolución de los conectores contraargumentativos: la gramaticalización de *no obstante* y *sin embargo*» dins M. A. Martín Zorraquino & Estrella Montolío (coords.), *Los marcadores del discurso. Teoría y análisis*, Madrid, Arco Libros, pp. 193-212.

Harris, Martin (1988) «Concessive clauses in English and Romance» dins John Haiman & Sandra A. Thompson (eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*, Amsterdam/Filadèlfia, John Benjamins, pp. 71-99.

Heine, Bernd, Ulrike Claudi & Friederike Hünnemeyer (1991) *Grammaticalization: A Conceptual Framework,* Chicago, University of Chicago Press, 2 vol.

Hopper, Paul & Elizabeth C. Traugott (1993) *Grammaticalization,* Cambridge, Cambridge University Press.

König, Ekkehard & Johan van der Auwera (1988) «Clause integration in German and Dutch conditionals, concessive conditionals and concessives» dins John Haiman & Sandra A. Thompson (eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*, Amsterdam/Filadèlfia, John Benjamins, pp. 101-133.

Kortmann, Bernd (1997) *Adverbial Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages,* Berlin / New York, Mouton de Gruyter.

Marín, Maria Josep & Maria Josep Cuenca (1998) «La gramaticalització en els connectors: de l'oral a l'escrit», *Actes del l'XIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Palma, 8-12 de setembre, 1997), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1, pp. 383-401.

Massip, Àngels (2004) «Les conjonctions temporelles et leur changement syntaxico-sémantique vers les adversatives, concessives, conditionnelles, causales et consécutives», dins *Parole Romanze. Scritti per M. Contini*, Alessandria, Edizione dell'Orso, pp. 305-318.

Par, Anfós (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle, Max Niemeyer.

Pérez Saldanya, Manuel & Vicent Salvador (1995) «Fraseologia de l'*encara* i processos de gramaticalització», *Caplletra*, 18, pp. 85-108.

RIDRUEJO, Emilio (2005) «Opacidad discursiva e implicaturas conversacionales en el cambio gramatical», *Conferència presentada en Societas Linguistica Europaea 38, Formal, Functional and Typological Perspectives on Discourse and Grammar* (València, 7-10 de setembre 2005).

SWEETSER, Eve (1990) *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure,* Cambridge, Cambridge University Press.

TRAUGOTT, Elizabeth C. (1989) «On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change», *Language*, 65, pp. 31-55.

TRAUGOTT, Elizabeth C. & Ekkehard KÖNIG (1991) «The semantic-pragmatics of grammaticalization revisited» dins Elizabeth C. TRAUGOTT & Bernd HEINE (eds.), *Approaches to Grammaticalization,* Amsterdam, John Benjamins, vol. 1, pp. 189-218.

TRAUGOTT, Elizabeth C. & Richard B. DASHER (2002) *Regularity in Semantic Change,* Cambridge, Cambridge University Press.

REFERÈNCIA DEL CORPUS

MASSIP, Jesús, Carles DUARTE & Àngels MASSIP (1996) *Costums de Tortosa (1272). Edició i estudi*, Barcelona, Fundació Noguera.

MONTSERRAT BATLLORI
I AVEL·LINA SUÑER

VALORS ADVERBIALS ASSOCIATS A LA CONJUNCIÓ *QUE*: UN ESTUDI HISTÒRIC*

1. INTRODUCCIÓ[1]

En aquest article parlarem dels valors adverbials causal i final associats al nexe *que* en català i també en altres llengües romàniques. Dedicarem la primera part del treball a l'estudi de l'evolució del sistema de nexes complexos del llatí clàssic i dels usos orals posteriors en/de les llengües romàniques preliteràries. La segona part de l'article se centrarà en l'estudi de les subordinades causals i finals de les llengües romàniques introduïdes pel nexe *que*. Tal com passa avui dia, en les llengües romàniques medievals la modificació adverbial pot incidir en dos àmbits: el dels adjunts circumstancials i el dels adjunts oracionals. En el primer cas, l'adjunt és de tipus argumentatiu, està inclòs en el predicat i, a les causals, expressa la causa real. En el segon, en canvi, la modificació afecta tota l'oració, té valor explicatiu, per tant, la seva funció és discursiva i, a la subordinació causal, expressa la causa lògica. En l'època medieval, el nexe *que* podia introduir tots dos tipus d'adjunt. A partir del segle XIII la progressiva substitució de *que* per altres nexes afectarà les subordinades causals i finals circumstancials però, en canvi,

(*) Dediquem aquest article al professor Modest Prats.

1. Investigació subvencionada per 2001SGR00151 (CIRIT, Generalitat de Catalunya), BFF2002-04071-C02-02 (DGICYT), 2002XT00036 (CIRIT, Generalitat de Catalunya) per a Montse Batllori i BFF2000-1307-C03-03 (DGESIC) i 2001SGR 00288 per a Avel·lina Suñer. Les autores volen expressar el seu agraïment a en Xavier Renedo, en Sadurní Martí, en Nicolò Messina, en Rafael Ramos i en Joan Torruella.

que es conservarà fins a l'actualitat per a introduir causes o finalitats de caràcter discursiu, sobretot en la llengua oral.

2. DEL LLATÍ A LES LLENGÜES ROMÀNIQUES: VERS EL CARÀCTER POLISÈMIC DE *QUE*

Segons Väänänen (1968: 270), el llatí popular simplifica notablement la complexa formalització sintàctica que presenta el llatí literari en la subordinació substantiva i adverbial. Väänänen afegeix que a la llengua popular la *consecutio temporum* entre el verb de la principal i la subordinada té uns usos més reduïts i menys variats que els de la llengua literària:

> La prosa latina clásica ha desarrollado en medida considerable un sistema de subordinación, mientras que el habla familiar y popular, aun sin ignorar la sintaxis de la subordinación, ha hecho de ella un uso relativamente reducido y poco variado, sobre todo por cuanto se refiere a las oraciones completivas y circunstanciales; y, por supuesto, queda al margen de la complicadísima máquina de la concordancia de tiempos que caracteriza al latín clásico.

El contrast entre procediments sintàctics en llatí clàssic i mecanismes pragmàtics en llatí popular es pot il·lustrar fàcilment amb l'estudi de la gènesi del nexe *que*. Segons Meyer-Lübke (1890-1906 [1974], III: 643-667) *que* és l'única conjunció –amb l'excepció de *ca* en el sud d'Itàlia– que aplega els usos del *quod* completiu i causal, de l'*ut* completiu, concessiu, consecutiu i final, i també del connector de les antigues oracions completives d'infinitiu en les llengües romàniques. Aquesta simplificació sintàctica comporta, en conseqüència, una major complexitat en la informació pragmàtica que ha de deduir el receptor.

En llatí literari, *quod* ja podia tenir dos valors: completiu i causal. La conjunció *quia*, que era causal en un principi, es va anar fent servir també per a introduir oracions completives.[2] Cal afegir, a més, que en llatí popular les completives introduïdes per *quod* i també les introduïdes per *quia* van substituint progressivament les construccions d'infinitiu del llatí literari. Segons Väänänen (1968: 275), la construcció amb *quod* i *quia* es generalitza tant en autors cristians com en altres del baix llatí. D'acord amb

2. Prova d'aquesta vacil·lació és l'ús alternatiu que fa Ciceró entre *laudo quod* i *laudo quia*, tal com observa Väänänen (1968: 275).

aquest filòleg, la influència grega fa un paper determinant en aquesta progressiva simplificació del sistema. En els exemples de (1) queda clara l'alternança entre *quod* i *quia* en un mateix context.

(1) a. scis *quod* epulum dedi (*Petr.*, 71, 9; 'saps que he ofert un àpat').
b. Scimus *quia* hic est filius noster (*Vulg*. Ioh., 9, 20; 'sabem que aquest és el nostre fill').

A partir del segle III, l'ús de *quia* en lloc de *quod* és cada cop més freqüent –amb l'excepció de la Gàl·lia Merovíngia on preval la segona conjunció. Així mateix, *quod* substitueix també l'*ut* consecutiu i final, com es pot veure en els exemples de (2).

(2) a. uulnus ita insanabile facit, *quod* totus pes amputandus sit (*De ueterinaria medicina*, 31.4; 'això produeix una ferida tan incurable que tot el peu ha de ser amputat').
b. non uelle dicit sanctum ante quam sit, sed prius esse, *quod* uerius dicatur (*Regula monachorum*, 4; 'no s'ha de voler ser anomenat sant abans de ser-ho, sinó ser-ho primer, per tal de rebre aquest nom amb més certesa').

En èpoques posteriors, en llatí merovingi del segle VI, apareix una nova conjunció completiva i causal suposadament pronunciada com a /ke/ (< QUAE, QUEM o QUID) que alterna amb *quod* en un primer moment i arriba a substituir-lo més endavant. En els primers textos romànics, en contextos on la paraula següent comença per vocal, trobem *ched* en italià, *qued* en francès i *quez* en provençal. Aquestes formes palesen que l'ètim *quid*, del qual procedeixen, ha anat substituint de forma progressiva *quod*. Segons Meyer-Lübke, aquest procés de substitució de *quod* per *quid* és afavorit perquè *quia,* el nexe que alterna amb *quod*, es redueix a *qui* davant de vocal (Diez 1874-1876 (1973), III, 315-325; Ernout & Thomas 1953[2]: 295-312; Bassols 1956: II, cap. IX, i Herman 1997 (1a ed. 1975): 104-113). A més, segons Meyer-Lübke, el nexe *que* no sols recull els usos de les conjuncions subordinants *quod*, *quare* i *quia* que encapçalen les frases on s'expressa la causa real sense cap mena de pausa respecte a la principal, sinó també les conjuncions coordinants llatines *nam* i *enim* introductores d'oracions independents amb valor d'explicació addicional o incidental, separades de la frase principal per una pausa.

És per tot això que no resulta estrany que des dels inicis –tal com veurem en els apartats següents– la conjunció *que* aplegui, a més del completiu, els valors adverbials causal i final, entre d'altres.[3]

3. *QUE* A LES LLENGÜES ROMÀNIQUES MEDIEVALS: DEL PREDOMINI DE L'ORALITAT DELS INICIS A LA CODIFICACIÓ SINTÀCTICA DE NEXES COMPLEXOS.

Segons Nadal i Prats (1982: § 9.3.2) la recreació de la sintaxi de la frase que han de dur a terme les llengües romàniques passa en els segles X, XI i XII per un predomini de la parataxi sobre la hipotaxi. Per a expressar la relació entre les frases sense nexes conjuntius o només amb un nexe polisèmic, es feia servir el ritme i la melodia, el *tempo* i el to, als qual caldria afegir la relació d'implicació entre les clàusules, cosa que comporta en tots els casos un predomini de les característiques de l'expressió oral. Així doncs, en la primera època del català medieval, i de forma residual, en èpoques posteriors el nexe *que* té diverses lectures adverbials que depenen de l'acte d'enunciació. Això és possible gràcies al valor no marcat de *que*, que funciona com una espècie de conjunció «comodí», aspecte que ha estat ressaltat per molts autors (Par 1923, Alcover & Moll 1930-1961, Coromines 1980-1991, per al català; Bello 1874 (1988), Cuervo 1953-1994, Rivarola 1976: 43, Fuentes 1985, per al castellà; Foulet 1928 (1974), Anglade 1965[4], Grevisse 1993, Moignet 1984: 336-339, Moignet 1988[2]: 233-254, Étienne 1895 (1980), i Buridant (2000), per al francès; i Battaglia 1966-1995 i Rohlfs 1969, per a l'italià).

En els dos apartats que segueixen tractarem l'evolució dels esquemes sintàctics bipolars corresponents a causals (§ 4) i finals (§ 5) introduïdes pel nexe *que*.

4. CAUSALS

Les estructures causals s'organitzen entorn de dues proposicions que mantenen una relació d'implicació mútua: la causa i la conseqüència. Des dels orígens, es documenta una gradació des de la simple juxtaposició de la causa i la conseqüència fins

3. Per a altres valors adverbials del nexe *que* en castellà medieval vegeu els treballs de Bartol (1988) i Batllori, Sánchez i Suñer (2000).

a l'articulació d'estructures més complexes. En un primer moment, l'oralitat afavorirà que es marqui la causa simplement amb ordenadors discursius com *E per ço*, *E per akesta cosa* –vegeu (3)–, on es manté encara una estructura bàsicament paratàctica.[4]

(3) a. E ssó rancurós de Guilelm Arnal quar fed conveniència de la mia onor ab suo fratre senes lo men consel e·l men sobud, et non·olaud ne non·o hautorg. *E per ço* non·o rancuré in vita de Guilelm Arnal quar non·o sub entrò mortuum fuerit Guilelm (*Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet,* Moran & Rabella 2001: 59).

b. Contencion an molts hòmens si dei hereditar lo enfant ki de feesch és nad et akí elexs de prob és mort. *E per akesta cosa* ke sia adabert als proxmes parents la succesion de la hereditat d'akel enfant (*Liber iudiciorum*, Moran & Rabella 2001: 78).

L'ús preferent de la parataxi implica conservar la successió temporal dels esdeveniments de la qual es deriva la relació implicativa de causalitat. Per contra, la creació de nexes semànticament més especialitzats, com *perquè*, permet l'alteració de l'ordre temporal amb finalitats discursives.

En una fase evolutiva posterior, es desenvoluparà l'ús de nexes causals subordinants: el nexe *que* polisèmic i altres nexes amb un contingut específic (*perquè*, *pus que*, *car*, etc.). La selecció d'un nexe o altre té a veure amb la posició de la subordinada respecte a la principal i també amb l'expressió d'una causa real o d'una causa lògica.[5]

La construcció causal precedida de *que* pot ser un adjunt circumstancial –com es pot veure a (4)– o un adjunt oracional –vegeu (5). En tots dos casos, la clàusula va posposada i el verb està en indicatiu. Deixant de banda aquests paral·lelismes, hi ha força diferències entre ambdues construccions.

(4) a. E nós, quan hoïm la paraula, plach-nos molt, *que* ben semblava que de gran amor li venia (Jaume I, *Crònica*, cap. 140, 137).

b. En semblant manera es de mentida, *que* no pot hom saber veritat, que ab temprança ha concordança (Ramon Llull, *Llibre de Virtuts e de Pecats*, escrita entre 1312 i 1313: 232).

4. Aquest tipus d'estructura sintàcticament menys complexa es dóna encara en el discurs oral i és una fase prèvia a la subordinació en el procés d'aprenentatge.

5. Deixem per a futurs treballs l'estudi de la relació que hi ha entre l'ordre en què apareixen les proposicions dintre d'una oració bipolar causal i l'elecció del nexe.

c. totes quantes albergades l'orde de l'Espital ha en la senyoria del senyor rey són dirruïdes e dissipades, *que* no fan fruyt alcú (*Epistolari de la València medieval (I)*, 13; cristianització urbanística d'una antiga ciutat musulmana [18 juliol 1393]).
d. Altres vénen a la gràcia de Déu de mig jorn, e és vent calt e humit, e açò signifique prosperitat, *que* pochs són que·s tornen a déu dels richs (Sant Vicent, *Sermons*, 166).

(5) a. E dixeren los cavallers: «Lo rey vos mana que vingats, *que* ell ha apparaylat de menjar, e *que* mils e pus alegrament menjarets là ab ell que no faríets aquí» (Jaume I, *Crònica*, cap. 248, 212)
b. Ve en mal guany, vilana traydora, *que* no est bona sino a scatar peix (Metge, 2378; Par 1923: 361).
c. E feren la letra e donaren-li un ca negre, [...] e donaren-li tres doctrines: la primera que no.s senyàs: «*Que*, si·t senyes, cauries del ca» (Sant Vicent, *Sermons*, III, 225, 22).
d. E l'endemà, la dita dona, extrajudicialment, hoc e puys en juhí e denant lo consell, qui·s tenia per la elecció de jurats, dix que·ls dits Metge e Montó no y merien mal, *que* ella sola ho havia fet. (*Epistolari de la València medieval (I)*, 161; [...] i castig [24 maig 1399]).
e. Ço és, no anem avant, *que* gran perill és, car lo leó stà el camí (Eiximenis, *Terç Crestià*, cap. 429).
f. Calla, *que* ets folla: –dix la princesa (*Tirant*, cap. 231).

A la primera construcció –la dels exemples de (4)–, la causal va encapçalada per un *que* subordinant i tota la clàusula té un significat argumentatiu que indica el motiu o la causa real perquè té lloc l'acció o l'estat de coses a què al·ludeix la principal. A la segona –la dels exemples de (5)– els adjunts oracionals fan referència a una causa incidental lligada a l'enunciació, anomenada també causa lògica, i aporten un matís explicatiu respecte al que s'ha dit anteriorment. En aquest segon cas, el nexe té un valor coordinant o discursiu, que recull els usos coordinants que tenien en llatí *nam* i *enim*. Els adjunts oracionals es combinen preferentment amb frases que contenen un verb de volició, un imperatiu, un desig o una interrogació, actes de parla més propers a la llengua oral.[6]

La caracterització sintàctica i semàntica dels adjunts de predicat o circumstancials i dels adjunts oracionals o no circumstancials apareix a Rigau (2002: 2045 i següents).

6. Garachana i Vila (en premsa) analitzen la formació dels valors discursius del nexe *porque* del castellà medieval i observen que a l'Edat mitjana aquesta conjunció va lligada a causes reals i que a partir del segle XIV es documenta també com a introductora de causes lògiques (funció que anteriorment corresponia a *ca*). Es pot constatar un reajustament del sistema en l'expressió de la causa: d'una banda, les oracions introduïdes per *porque*

La diferència entre uns i altres rau principalment en l'àmbit d'incidència de l'adjunt. Els adjunts circumstancials formen part de l'esdeveniment expressat pel predicat, adduint-ne una circumstància com lloc, temps, causa, finalitat, etc. En el cas dels adjunts causals, per exemple, s'exposa el motiu o raó perquè s'ha produït el que s'esmenta a la predicació verbal. Per aquest motiu la negació o els adverbis que tenen àmbit sobre el sintagma verbal afecten també aquests adjunts i en alguns casos es pot recuperar l'adjunt mitjançant un clític associat al verb.

Els adjunts oracionals, no predicacionals o no circumstancials, sempre en termes de Rigau (2002: 2051-2053), no cauen dintre de l'àmbit de la predicació. Incideixen sobre la totalitat del que s'esmenta a la frase, expressant condicions de veritat o bé qüestions lligades al discurs o enunciació. Donat el seu valor perifèric, la negació oracional no els afecta i no poden aparèixer mai en forma de clític. Per aquest mateix motiu solen anar separats per comes en el discurs escrit o per pauses a la llengua parlada, i es poden avantposar o tenir caràcter parentètic segons l'organització del discurs que decideix el parlant.

Els adjunts circumstancials introduïts per un nexe *que* argumentatiu apareixen freqüentment recollint el valor d'un altre connector causal anterior, *perquè*, *per ço*, entre d'altres (6b) –com una mena de recurs estilístic anafòric que evita el pleonasme de la partícula preposicional o adverbial. També sovintegen darrere una subordinada causal *per* + infinitiu (6c), o bé quan en el discurs anterior s'ha esmentat un sintagma com *raó* (6a).[7]

(6) a. E dixeren-nos, per ell, lo maestre d'Uclés e Don Diego de Viscaya que l'infant era vengut *per aquesta raó*: *que* era casat ab nostra fiyla e que creÿa ell que nós no la poríem mils casar ab nuyl hom del món que ab ell (Jaume I, *Crònica*, cap. 345, 266).

---

passen d'ocupar sistemàticament la primera posició a situar-se després de la principal. D'altra banda, passen de tenir significat argumentatiu a tenir significat discursiu.

(i) a. Porque se tarda el rrey non lo ha sabor (*Cid*, v. 3014).
b. Dadlas a qui quisiéredes, ca yo pagado so (*Cid*, v. 2089).
c. oydo he dezir que es peligro abrir o apremiar las postemas duras, porque más se enconan (*Celestina*, Auto I, 89-90).

7. El mateix documenta Bartol (1988) per al castellà. Tot i que *porque* és el nexe causal predominant a *Las Siete Partidas*, la conjunció *que* es fa servir en moltes coordinacions en què la primera oració causal que apareix en el discurs va encapçalada per *porque*:

(i) et acaesciese despues quel testamento fuese revocado por alguna razon derecha, asi como si fuese falso, ó *porque* aquel que lo fizo non podie con derecho facer testamento nin mandas, ó *que* era quebrantado por otro testamento que fuese fecho despues (*Siete Partidas*, V-14-XLII: 343).

Sobre el procés d'extensió de la partícula des de les construccions en infinitiu a les de *que* amb verb flexionat, vegeu la nota 11.

b. E *per açò* enviam per vós, *que* volem més lo regne per a vós que per ell ni per altre hom en lo món (Jaume I, *Crònica*, cap. 139, 137).
c. En açò, senyora, farets ço que devets *per* embellir la ciutat, com l'interés sia fort poch, *que* no és alcun qui·n compràs sots aquestes condicions (*Epistolari de la València medieval (I)*, 15; Bellesa i salubritat, objectius de l'urbanisme municipal [6 febrer 1402]).

A finals del segle XIII, la codificació sintàctica del valor causal mitjançant la inserció de marques prepositives o adverbials afecta més els adjunts circumstancials que els oracionals. Això comportarà la substitució sistemàtica del *que* subordinant argumentatiu per nexes com *car* o *perquè* en oracions causals circumstancials. Aquest procés es pot observar de forma clara si s'examinen edicions successives d'un mateix text medieval, tal com s'evidencia a dues còpies d'Eiximenis on *que* és substituït per *car* sistemàticament:

(7) a. La II és *que* en l'estiu donen a hom treball e enuyg mosques, puces e pudors
a'. La II és *car* en l'estiu donen a hom treball e enuyg mosques, puces e pudors (Eiximenis, *Dotzè Llibre del Crestià*, cap. 36).
b. ¿Tu ets posat rey *que*·ns regesques reyalment
b'. ¿Tu ets posat rey *perquè*·ns regesques reyalment (Eiximenis, *Dotzè Llibre del Crestià*, cap. 53).

Per contra, l'ús de *que* com a nexe de causals lògiques lligades a l'enunciació ha perdurat fins avui dia, sobretot en la llengua oral, tal com mostren els exemples de (9).

(8) a. Tanca la finestra, *que* tinc fred.
b. Deixa'm diners, *que* m'he oblidat la cartera.

Quant al castellà, com s'explica a Batllori, Sánchez i Suñer (2000), l'ús del nexe *que* causal està ben documentat en els textos medievals. Carrera de la Red (1982: 75) fa palès el fet que a l'obra de Berceo aquest valor de *que* ocupa el segon lloc pel que fa a la freqüència d'ús de les conjuncions (en primer lloc Berceo empra *ca* –quatre-cents casos–, en segon lloc, *que* –no passa dels setanta casos–, i en tercer lloc *porque*). Bartol (1988: 86) troba vint-i-cinc exemples de *que* causal a *Las Siete Partidas* i explica que hi ha més de dos mil exemples de *ca* i dos mil dos-cents setanta de *porque*. A continuació es pot observar el fet que en castellà medieval tant les causes reals (10) com les lògiques (11) poden anar introduïdes per *que*.

(9) a. Tóvose la Gloriosa que era afontada *que* tan villana mientre la avién despoiada (Berceo, *Milag.*, v. 882ab).
b. Ovo de ti Dios duelo *que* eres tan lazrada (Berceo, *St. Doming.*, v. 682c).
c. e fizieron cibdat yuso en lo lanno, *que* non quisieron poblar suso o eran los castiellos (*Primera Crónica General*, 15a).
d. La culpa fue en aquel que los conbido, *que* non cato la leche que les dava a comer (*Sendebar*, González Ollé 1993: 116).

(10) a. En prestan les delo ageno, *que* non les cumple lo suyo (*Cid*, v. 3248).
b. et díxole: –Fabla quedo, *que* yo he sentido ladrones que andan ençima de nuestro tejado [*Calila e Dimna*: 109]
c. «Çertas», dixo el vno dellos, «conosçernos deuiedes, *que* muchas malas sonochadas e malas matinadas auedes de nos resçebidas en este logar» (*Zifar*, 44-45).
d. CELESTINA: Pues alégrate, vieja, *que* más sacarás de este pleyto que de quinze virgos que renovaras (*Celestina*, 171).

Quant al castellà medieval, la conclusió a què arriben Batllori, Sánchez i Suñer (2000) és que l'obra d'Alfons X representa un moment d'inflexió en el registre escrit. Les estratègies pragmaticodiscursives típiques de la llengua oral que s'havien reflectit fins aleshores de manera fidel en els textos s'abandonen progressivament davant l'ús cada cop més freqüent de nexes adverbials constituïts per delimitadors sintàctics dels diversos valors causals (o sia, preposicions i/o adverbis + *que*). Les conjuncions *porque*, *pues que*, etc. passen a especialitzar-se amb aquest valor a la llengua escrita, mentre que el nexe *que* es reservarà únicament per a introduir causes lligades a l'enunciació.

En aquest sentit, els exemples del *Calila e Dimna*, el *Zifar* i, sobretot, *La Celestina* evidencien que des del segle XIII *que* causal apareix en diàlegs (sia estil directe, sia estil indirecte) en contrast amb la part narrativa on alternen *pues que*, *porque*, *ca* o altres nexes. Això confirma, per tant, l'especialització de *que* com a nexe causal típic de la llengua oral, on el valor causal es pot deduir de les inferències o implicatures discursives pròpies de l'acte de parla. A la llengua escrita, aquest valor s'obtindrà a partir de la presència dels marcadors o delimitadors que hauran codificat sintàcticament aquest significat, la funció dels quals consisteix a orientar temporalment i/o aspectual la frase subordinada en relació a la principal.

Tal com succeïa en català, en castellà medieval el nexe *que* dels adjunts circumstancials recull freqüentment el valor d'un connector causal anterior. Així, *que*

pot aparèixer en enumeracions darrere d'una subordinada causal introduïda per *porque* (11b) i també en casos en què en el discurs anterior hi ha un sintagma com *razón* (11a).

(11) a. Nos bien la sabemos aquesta *Razon*, / *Que* derecho demanda el Çid Campeador (*Cid*, vv. 3229-3230).
b. et ninguno de vos non encubra ninguna cosa de loque sopiere *por muchas razones*: *la primera*, *porque* vós non devedes aver pesar que el juizio caya contra quien deve [...] et *la segunda* es *que*, quando el malfechor es [...] (*Calila*, 191).

Pel que fa al francès antic (c. 842-1350), l'expressió de la relació causa-conseqüència es podia fer –tal com s'ha documentat per al català i el castellà– amb estructures paratàctiques –vegeu (12). En aquest exemple les proposicions apareixen juxtaposades i és el parlant qui té la responsabilitat de deduir la relació causal entre els dos fets mitjançant una inferència pragmàtica.

(12) Li empereres se fait e balz e liez, Cordres a prise e o les murs peceiez (*Roland*, 96-7; Buridant 2000: 614; 'L'emperador es mostra tot joiós, ha sotmès Cordres i ha fet miques els murs').

D'altra banda, les subordinades causals també podien anar introduïdes per *que*, *quant* (puisque), *puisque*, *por o que*, *por ço que*, *de ço que*, etc. i es construïen sempre amb el verb en indicatiu, excepte quan expressaven una causa falsa. En aquests casos, el nexe era *non que* o *non pas que* i el verb anava en subjuntiu, com en francès actual (Anglade 1965[4]:217-218). En la mateixa línia, Foulet (1928 [1974]: 290-292) ofereix una descripció de la formació de les conjuncions del francès mitjançant preposicions o adverbis i la partícula *que* o *com*, on explica que el nexe *que* del francès antic també podia tenir valor causal. A més, en francès antic, com en altres llengües romàniques, *que* causal alternava amb la conjunció *car* / *quar* en els textos escrits.[8] Actualment, aquests

8. El més sorprenent, però, és que Foulet atribueix l'ús de *que* a la llengua escrita i el de *quar* a la llengua corrent. El seu argument es basa en el fet que troba vint-i-sis exemples de *que* i tretze de *quar* a *La Chastelaine de Vergi* (segons ell, el més aristocràtic dels textos de què disposa). D'altra banda, troba curiós el fet que *quar* hagi desaparegut de la llengua oral i només es faci servir en la llengua escrita:

(i) Il semble toutefois que *quar* appartînt plus nettement à la langue courante, que à la langue littéraire [...] Aujourd'hui *que* au sens de «car» a complètement disparu et *car* lui-même, chose curieuse, n'est plus guère employé que par la langue écrite. Dans la conversation on lui préfère en général *parce que*, *vu que*, *attendu que*.

usos s'han perdut i *que* ha passat a formar part de nexes més complexos com ara *parce que*, *vu que*, etc.

> If faut noter un emploi de *que*, marquant cause, où se complaît la vieille langue. On aime à se servir de ce mot pour relancer une phrase au moment où on la croyait finie. On voit qu'ainsi employé le mot est synonyme de «car», et en effet les deux mots étaient au moyen âge sur le même pied.

Així doncs, tal com succeïa en català i en castellà medievals, en francès antic *que* podia tenir significat argumentatiu i, per tant, introduir causes reals, segons es pot veure a (13):

(13) Molt er ombrages / en cele part li granz boschages / *que* molt parfons estoit li vaus (*V. P.*, 1027-1029; Foulet 1928 (1974): 292; 'Tenia moltes ombres en aquella part el gran bosc, perquè era molt profunda la vall').

De la mateixa manera, en francès antic el *que*, a més del valor argumentatiu, pot introduir una causal discursiva, vegeu (14a). Pel que fa al francès mitjà (c.1350-1600), Marchello-Nizia (1997: 368) considera que aquest *que* és problemàtic i conclou que es tracta d'un nexe molt utilitzat en els diàlegs. Segons l'autora, podria ser un element de represa de *pour quoy* o potser un nexe explicatiu.[9]

(14) a. Mais soies bien creans ens ou vrai Sauveour / Et en saint Nicolai, / *Que* jou de verté sai que sen secours aras (*Nicolas*, 551-53; Buridant 2000: 511; 'doncs sigues

(ii)

La Chastelaine de Vergi	26 *que* vs. 13 *quar*
Vair Palefroi	41 *quar* vs. 10 *que*
La Male Honte (2a. versió)	6 *quar* vs. 1 *que*
Courtois d'Arras	15 *quar* vs. 4 *que*
Le Garçon et l'Aveugle	6 *quar* vs. 1 *que*
Le Jeu de la Feuillée	19 *quar* vs. 1 *que*

Caldria veure els exemples concrets d'aquests textos per tal de poder establir si *que* apareix més freqüentment en diàlegs o bé en la part narrativa.

9. «Il est enfin trois emplois de *que* qui font problème. Il s'agit d'abord d'un *que* utilisé en dialogue, dont il est difficile de définir le statut: reprise de l'interrogatif *por quoy*? ''explicatif''? ou bien sert-il à nominaliser la proposition qu'il introduit, ou à en faire la complétive d'un verbe sous-entendu? [...] Il s'agit ensuite du *que* ''explicatif'' qui, très fréquent en ancien français, subsiste encore au XVe siècle».

ben creient en el veritable saber i en sant Nicolau, perquè amb tota certesa sé que t'ajudarà').

b. et il leur demandoit: «*Pour quoy* ne prenez vous ce que nos gens vous offrent?» Et il disoient: «Sire, *que* il nous offrent pou» (Joinville, *Vie de Saint Louis*, § 58; Marchello-Nizia 1997: 368; 'i ell els va demanar: «Per què no preneu vós el que la nostra gent us ofereix?» I ells li van dir: «Senyor, perquè ens ofereixen poc»).

En italià, les causals introduïdes pel nexe *que* també segueixen els patrons sintàctics descrits anteriorment. Segons Battaglia (1966-1995) i Tekavèic (1980: 465-473) hi ha una extensa documentació del nexe *che* causal. També trobem conjuncions formades per *che* precedit de *da*, *da poi*, *già*, *perciò*, *siccome* i *però*, i locucions causals més modernes formades a partir de construccions absolutes lexicalitzades com *visto che* o *dato che*. Com fa notar Tekavèic (1980: 470), el *che* sobreviu actualment escrit com a *ché*. Així doncs, com les altres llengües romàniques, l'italià compta amb dos tipus de causals: les argumentatives o circumstancials adjuntes al predicat –vegeu (15)– i les discursives o adjuntes a l'oració –vegeu (16).

(15) a. Feciono duca di Puglia il conte Cammone, ma poco regnò, *che* poi tornò la signoria al figliuolo di Ruggeri (G. Villani, 4-34; Battaglia 1966-1995: 27; 'Van fer duc de Puglia el comte Cammone, però va regnar poc, perquè després el poder va tornar al fill de Ruggeri').

b. Adonque le tre scienze sono bisogno a parlare et al dittare, che sanza loro sarebbe neente (Latini, *Rettor*., 34-20; Battaglia 1966-1995: 27; 'Així doncs, a totes tres ciències els manca la parla i l'escrit, perquè sense ells no serien res').

c. E io anima trista non son sola, / ché tutte queste a simil pena stanno (Dante, *Inf.*, VI, 55; Tekavèic 1980: 470; 'I jo ànima trista no sóc sola, perquè totes aquestes tenen una pena semblant a la meva').

(16) a. Dimmi ove sono, e fa ch'io li conosca; / ché gran disio mi stringe di savere / se 'l ciel li addolcia o lo 'nferno li attosca (Dante, *Inf.*, 6-82; Battaglia 1966-1995: 26; 'Digues-me on són, i fes perquè jo els conegui perquè un gran desig em demana saber-ho, si el cel l'endolceix o l'infern el fastigueja').

b. Andiam che la via lunga ne sospigne (Dante, *Inf.*, IV, 22; Tekavèic 1980: 465; 'Anem, que la vida llarga ens empeny').

c. Dunque molto ti guarda di non seguire le voglie de la gola, *che* se tu comperrai oggi un pollastro, domane ti chiederà il cappone, e cosi sempre l'appetito cresce (Paolo da Certaldo, 344; Battaglia 1966-1995: 27; 'Així doncs, guarda't molt de seguir els

desitjos de la gola, perquè si tu avui compres un pollastre, demà et demanarà el capó, i així la gana sempre creix'

d. Oh ringraziato sia Dio, *che* pur lo dicesti (Galileo, 3-4-514; Battaglia 1966-1995: 27; 'Oh gràcies a Déu, perquè malgrat tot ho vas dir').

Queda clar, doncs, que en italià medieval la causa lògica es pot expressar mitjançant els adjunts discursius causals introduïts pel nexe *que*. Cal afegir, però, que aquests usos no sols s'han mantingut als segles XVIII i XIX –vegeu (17)–, sinó que també han perdurat fins als nostres dies –vegeu (18).

(17) a. Meno ciarle, signora, vada a casa, *che* farà meglio (Goldoni, III-33; Battaglia 1966-1995: 27; 'Menys xerrameca, senyora, se'n vagi a casa, que farà millor').

b. Piange, *che* ben hai donde, Italia mia, / le genti a vincer nata / e nella fausta sorte e nell ria (Leopardi, I-18; Battaglia 1966-1995: 27; 'Plora, perquè tens raó per fer-ho, Itàlia meva [...]').

(18) a. Chiudi la finestra, *che* fa freddo ('Tanca la finestra, que fa fred').

b. Non correre, *che* ti farai male ('No corris, que et faràs mal').

5. FINALS

Contràriament al que havíem observat per a les causals, la finalitat no es pot expressar mitjançant la parataxi. La finalitat és una relació implicativa en què el segon membre de l'oració bipolar té caràcter prospectiu i, per tant, s'ha d'expressar en subjuntiu, mode que requereix la presència obligatòria d'un nexe subordinant. L'expressió de la finalitat anirà, doncs, associada a estructures hipotàctiques i al desenvolupament del mode subjuntiu.[10]

En les èpoques primerenques del català escrit es poden expressar finalitats amb el nexe subordinant polisèmic *que* i amb les locucions conjuntives *per ço que* i, posteriorment, *per tal que*.

(19) a. Aquesta remembransa à feita P. de Canet *per so que* li-o puscha negar (*Reconeixement de deutes a Pere de Canet*, Moran & Rabella 2001: 107).

10. «En latín tardío […] el subjuntivo sufrió un proceso de desemantización debido al desarrollo anterior que esta categoría había alcanzado en la subordinación. Se desdibujó su contenido modal y, en ciertos contextos, dejó de oponerse significativamente al indicativo» (Porcar 1993: 175).

b. Trencar manda lo cor *per aizò que* om se tola les males cogitacions e·ls pecatz de si (*Homilies d'Organyà,* feria IIII en cap. de jejunio; Moran & Rabella 2001: 93).

Com passava en les causals, l'evolució d'un sistema de nexes semànticament més específics a partir del segle XIII farà recular l'ús del *que* només com a introductor de finalitats de caràcter discursiu, ús que ha perdurat fins avui dia.

(20) a. Porta'm el rebut, *que* vegi bé què ha costat
b. Posa't l'abric, *que* no agafis fred

De forma paral·lela al que s'havia vist per a les causals, les clàusules finals introduïdes per *que* poden ser adjuntes al predicat –vegeu (21)– o bé adjuntes a l'oració –vegeu (22). En tots dos casos són clàusules en subjuntiu posposades a la principal però les primeres al·ludeixen a una finalitat derivada del predicat principal, que ha de ser per força agentiu, mentre que les segones, que tenen caràcter explicatiu o discursiu, expressen finalitats lligades a l'enunciació. Aquestes últimes es combinen preferentment amb oracions en imperatiu, fórmules volitives o d'obligació. És molt probable que en la llengua oral les finals adjuntes al predicat formessin un sol grup fònic amb la principal mentre que les segones –com passa avui dia– constituirien un grup fònic independent amb una entonació més baixa que el cos de l'oració principal. Aquesta ruptura en l'entonació dels adjunts oracionals queda reflectida en les edicions actuals mitjançant una coma.

(21) a. Vera cosa és e certa que nostre avi, el rei Don Amfós, feu parlar matrimoni a l'emperador de Constantinoble *que* li donàs sa filla per muyler (Jaume I, *Crònica*, 2, 7).
b. Posà-les nostre senyor en lo firmament del cel *que* il·luminassen la terra e *que* senyoreressen lo dia e la nit (*Serra Gèn*, 4; Alcover & Moll 1930-1961).
c. puys remet les a Radamantus *que*ls do la sentencia que merexen (Metge, 1968; Par 1923: 366).
d. feula aportar ab gran diligencia a Bolunya a sa germana [...] *que* la nodris e que la instruis (Metge, v. 304; Par 1923: 366).
e. han feyt enguany de fet establiment penal *que* alcú no gosàs traure o fer traure de la dita vila o terme d'aquella alcuns blats, sots certa pena (*Epistolari de la València medieval (I)*, 26; El blat de la Ribera, motiu de conflictes [3 agost 1380]).

(22) a. Donchs, veus ací què vol dir intel·ligència; mas specialment jutges la han més mester, *que* no vullats fer injustícies, ni jutjar segons l'enteniment, ni segons la vista (Sant Vicent Ferrer, 151).
b. «Hee, sènyer! E tenit ·XII· diners per a una missa, e pregau a Déu per mi *que*·m do pau ab mon marit» (Sant Vicent Ferrer, 166).
c. Adobam lalfarda *que* nom cobra tant los pits (Metge, 2373; Par 1923: 366).

A diferència del que passa avui dia, un *que* d'una oració adjunta final pot recuperar anafòricament el valor d'una preposició o partícula que ha aparegut abans en el discurs. Aquesta situació és la que podem trobar en un exemple com el següent –vegeu (23)– en què la completiva *que nos fossem seyor de Montpesler* està coordinada amb l'oració d'infinitiu introduïda per la preposició *per*.[11]

(23) Dona Maria anà a la cort de Roma *per* mantenir son dret, e *que* nos fossem seyor de Montpesler (Jaume I, *Crònica*, 4).

Com s'ha observat per a les causals, creiem que les dades de què disposem indiquen clarament que la codificació sintàctica del valor final mitjançant la inserció de marques prepositives o adverbials afecta més els adjunts circumstancials que els oracionals. És a dir que, a partir del segle XIII, el nexe *que* subordinant s'anirà substituint per nexes com *perque o per que* preferentment en les oracions finals circumstancials.

S'ha d'afegir que la freqüència d'ús de clàusules precedides per *que* amb valor final és molt menor que amb valor causal, no sols en català, sinó també en les altres llengües romàniques. Hi ha molts factors que podrien explicar aquesta diferència però creiem que un d'ells és l'ús minvat que es fa del subjuntiu en les èpoques primerenques.

En castellà, segons documenten Batllori, Sánchez i Suñer (2000), la construcció amb *que* final –més minoritària que la causal– també pot introduir finalitats amb valor circumstancial (24) i finalitats lligades a l'acte d'enunciació (25). En tots dos casos el verb de la subordinada ha de ser el subjuntiu.

11. Noteu que els infinitius amb interpretacions adverbials han d'anar per força introduïts per una partícula o una preposició que codifiqui el valor adverbial. En el cas de l'infinitiu *mantenir* de (25), aquest paper el faria la preposició *per*. En canvi, com hem anat veient al llarg d'aquest article, la preposició té caràcter facultatiu davant d'una subordinada adverbial introduïda per *que*. És probable que la codificació sintàctica de la implicatura s'hagi produït a partir d'un procés d'extensió de la partícula des de les construccions en què precedeix un infinitiu a les de *que* amb verb flexionat. Deixem aquest aspecte per a futures investigacions.

(24) a. Quando era chiquiello, fizolo encantar,/ *que* non pudiese fierro en el nunca entrar;/ e fizolo en orden de sorores entrar,/ *que* maguer lo buscasen, non lo pudiesen fallar (*Libro de Alexandre*, vv. 411a-d; González Ollé 1993: 105).
b. Conbidar te uenjmos, [Oria], nuestra hermana, / [...] / *que* subas a los çielos e *que* ueas que gana / el serujicio que fazes e la saya de lana (Berceo, *Santa Oria*, v. 33 a-d; Menéndez Pidal 1982 (1965, 1ª ed.), I, 134).
c. un sombrero tien en la tiesta / *que* nol fiziese mal la siesta (*Razón de Amor*, vv. 72-73; Menéndez Pidal 1982 (1965, 1ª ed.), I, 94).

(25) a. De noche lo lieuen, *que* non lo vean cristianos (*Cid*, v. 93).
b. Ponga en él su graçia Dios el Nuestro Señor, / *Que* vea la su gloria en el Regno Mayor (Berceo, *Santa Oria*, vv. 184b-c; González Ollé 1993: 98).
c. Gánam' gracia e bendición / e de Jhesú consolaçión, / *que* pueda con devoçión / cantar de tu alegría (Juan Ruiz, *Buen Amor*, vv. 21a-d).
d. Perico, ve en un salto al vicario del arçobispo, que te de vna carta de descomunjon, *que* muera maldito e descomulgado el traydor malo que me la comjo (*Corbacho*, cap. 39; Menéndez Pidal 1982 (1965, 1ª ed.), II, 625).
e. Llamame, Juanjllo, al pregonero, *que* me la pregone por toda esta vezjndad (*Corbacho*, cap. 39; Menéndez Pidal 1982 (1965, 1ª ed.), II, 625).

Segons els textos citats anteriorment, es pot observar –sobretot en la llengua escrita posterior al segle XIII– un retrocés en l'ús de *que* com a introductor de finalitats circumstancials mentre que es manté en els usos lligats a l'enunciació.

En el cas del francès antic, com observen diferents autors, com Étienne (1895 [1980]: 287), Anglade (1965[4]: 220-221), Moignet (1988, 2a ed.: 237), o Buridant (2000: 520), les subordinades finals van introduïdes per la conjunció «comodí» *que* i per locucions conjuntives com *por (ce) que, por quoi* i, en èpoques més recents per *par (ce) que, à la/ cele fin* o *a fin que.*[12] A (26) es pot veure una relació d'exemples on la finalitat s'introdueix amb una conjunció composta.

12. Segons Marchello-Nizia (1997), la llengua francesa dels segles XIV i XV va introduint progressivament nexes formats a partir de *que* i el verb en subjuntiu per a expressar finalitat. La conjunció *afin que*, documentada per primera vegada en els textos del segle XIII, serà segons aquesta autora, la més freqüent des del segle XVI fins al XVII.

(i) Un petit nombre de locutions marquen le but, toutes suivies du subjunctif: *pour ce que*, qui n'est plus employé après le XIVe siècle, *si que* et *par si que* [...] *a ce que*, *a celle fin que*, et *afin que* qui est apparu au XIIIe siècle et sera du XVe au XVIIe siècle la locution la plus fréquemment utilisée pur indiquer le but.

(26) a. Sunen mil grailles *por ço que* plus bel seit (*Roland*, 1004; Buridant 2000: 624; 'Sonen mil gralles a fi i efecte que sigui millor').
b. baptisez la, *pur quei* Deus en ait l'anme (*Roland*, 3981; Buridant 2000: 624; 'bategeu-la per tal que Déu en tingui l'ànima').
c. Dunkes *par ce ke* mostreit soit com fut sainte la pense del bieneurous Job, si est dit que il fut juste (*Moralité sur Job*, 301, 2; Buridant 2000: 625; 'Així, per tal que sigui demostrat com va ser de sant el pensament del benaventurat Job, s'ha dit que ell va ser just').
d. Toutes ytelz choses doiz fere *a la fin que* li puisses plere (*ClefA*, 880-881; Buridant 2000: 625; 'Totes aquelles coses has de fer a fi que el puguis complaure').

Com s'ha exposat per a les altres llengües romàniques examinades, la conjunció «comodí» *que* pot introduir en francès, d'una banda, finalitats associades al predicat principal (adjunts circumstancials) i, de l'altra, finalitats que depenen de l'acte de parla en què es manifesta la principal (adjunts oracionals). En els dos grups d'exemples que relacionem a continuació podem veure tots dos tipus de subordinades.

(27) a. Il siet aguetanz dejuste les porches en repostailles, *que* il ociet le nient nuisant (*PsautierC*, IX, 28; Buridant 2000: 624; 'ell està amagat al cantó del porxo, per tal de matar l'innocent').
b. Prist l'olifan, *que* reproce n'en ait (*Roland*, 2263; Buridant 2000: 624; 'va agafar el corn a fi i efecte de no rebre cap retret').
c. e prist les armes Deu, que seürs peüst estre (Saint Thom., 3280; Étienne 1895 (1980): 287; 'i Déu va prendre les armes a fi que poguéssiu estar segurs').

(28) a. El camp estez, que ne seium vencuz (*Roland*, 1046; Moignet 1988[2]: 237; 'Quedeu-vos al camp de batalla, que no siguem vençuts').
b. A l'altre voiz lor fait altre somonse / *Que* l'ome Deu quiergent (Alexis, 297; 'l'altre veu els va fer un altre advertiment, que preguessin a Déu').

La possibilitat d'utilitzar *que* amb valor final es manté a la llengua oral perquè en francès actual encara es pot emprar el nexe *que* seguit de subjuntiu per a expressar finalitat amb verbs de voluntat i amb imperatius. Es tracta d'usos clarament lligats a l'enunciació. En altres contextos, el significat final ha estat codificat mitjançant preposicions i adverbis: *afin que*, *pour que*, etc.

(29) a. Deshabillez-vous, *que* je vous examine ('Desvestiu-vos, a fi que us examini').
b. Approchez-vous, *que* je vous parle ('Acosteu-vos, a fi que pugui parlar-vos').

Segons Battaglia (1966-1995) el nexe *che* seguit de subjuntiu pot introduir proposicions finals en italià. També es documenten conjuncions finals complexes com *perché* o *acciocché*. En italià antic, a més, la conjunció *come* podia tenir significat final, com documenta Tekavèic (1980: 472). En els exemples de (30) es poden veure els casos en què la subordinada introduïda pel nexe *que* argumentatiu funciona com a adjunt circumstancial i en els de (31) el nexe és discursiu i la subordinada funciona com adjunt oracional.

(30) a. Di doppio peso il detto scudo, e mazza si dava, che quando il cavaliere pigliasse le veraci, e le più leggiere armi, siccome liberato di più grave peso, più sicuramente combattesse, e con maggiore allegrezza (Giamboni, 7-19; Battaglia 1966-1995: 26; 'Es donava l'esmentat escut de doble pes i una maça, per tal que quan el cavaller prengués les armes de veritat i les més lleugeres, fos alliberat del pes més gran, i combatés amb més seguretat i major alegria').
b. Saria stato impossibile retenerli che non corressino a capitulare (Guicciardini, 54; Battaglia 1966-1995: 26; 'Hauria estat impossible de retenir-los per tal que no correguessin a capitular').

(31) a. Si li g'averse la scriptura ked illi creçan con la mente (P. de Barsegapè, Tekavèic 1980: 465; 'Descobriu-los l'escriptura, que ells creixin mentalment').
b. Voi potete ungere la finanza, che chiuda l'occhio (Bacchelli, I-III-188; Battaglia 1966-1995: 26; 'Ja podeu untar la policia, que faci la vista grossa').

5. CONCLUSIÓ

En aquest treball, s'ha analitzat la història dels valors adverbials causal i final associats al nexe *que* en català i també en altres llengües romàniques. Com s'ha pogut veure, del complex sistema de nexes adverbials del llatí clàssic es passa en els primers textos romànics a *que*, una conjunció «comodí» extreta de la llengua oral. La interpretació final o causal (però també consecutiva, condicional o concessiva) de la frase introduïda per *que* es deduïa –com passa actualment en la llengua oral– a partir de la relació d'implicació entre les clàusules i també per marques gramaticals com l'alternança modal indicatiu/subjuntiu del verb de la subordinada, la modalitat o el

tipus de verb de la principal. La manca d'una norma única i l'existència de diferents normes locals afavoreixen que les pautes de la llengua oral s'apliquin amb naturalitat a l'escriptura. És justament per això que els primers textos romànics s'ajusten de manera molt clara als procediments de cohesió oracional utilitzats en la llengua oral.

A partir del segle XIII, els valors causal i final de les subordinades, que s'interpretaven abans gràcies a factors pragmàtics, es codifiquen a la sintaxi mitjançant partícules i la parcel·la que ocupava *que* com a nexe polisèmic es va reduint a mesura que avança l'ús de nexes complexos i semànticament especialitzats com ara *pus que*, *perquè*, *per que*, etc. Com s'observa en tot l'àmbit romànic, la progressiva substitució de *que* per altres nexes afectarà les subordinades causals i finals lligades al predicat principal com a adjunts circumstancials però, en canvi, *que* es conservarà fins a l'actualitat per a introduir causes o finalitats de caràcter discursiu sobretot en la llengua oral.

MONTSERRAT BATLLORI
AVEL·LINA SUÑER
Universitat de Girona

REFERÈNCIES BILIOGRÀFIQUES

ALCOVER, A. M. & F. de B. MOLL (1930-1961) *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexical i etimològic de la llengua catalana*, Palma de Mallorca, Moll. [<http://dcvb.iecat.net>]

ANGLADE, J. (1965[4]) *Grammaire élémentaire de l'ancien français,* París, Armand Colin.

BADIA I MARGARIT, A. M. (1973) «Els orígens de la frase catalana» dins A. M. BADIA I MARGARIT, *La llengua catalana ahir i avui*, Barcelona, Curial, pp. 11-28.

— (1973) «Ramon Llull, creador de la prosa catalana» dins A. M. Badia i Margarit, *La llengua catalana ahir i avui*, Barcelona, Curial, pp. 29-43.

— (1981) *Gramàtica històrica catalana*, València, Edicions Tres i Quatre, pp. 321-324.

— (1994) *Gramàtica de la llengua catalana,* Barcelona, Enciclopèdia Catalana, §§ 145.4-146.4.

BARTOL HERNÁNDEZ, J. A. (1986) *Oraciones consecutivas y concesivas en las «Siete Partidas»,* Salamanca, Universidad de Salamanca.

BARTOL HERNÁNDEZ, J. A. (1988) *Las oraciones causales en la Edad Media,* Madrid, Paraninfo.

BATLLORI, M., C. SÁNCHEZ & A. SUÑER (2000) «La evolución del sistema de nexes adverbiales del español: un proceso cíclico entre pragmàtica y sintaxis (el caso de *que*)» dins *Lengua, discurso, texto (I Simposio Internacional de Análisis del Discurso),* Madrid, Visor Libros, vol. I, pp. 227-239.

BASSOLS DE CLIMENT, M. (1956) *Sintaxis latina*, Madrid, CSIC, 2 vol.

BATTAGLIA, S. (1966-1995) *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, UTET.

BELLO, A. (1874 [1988]) *Gramática de la lengua castellana*, Madrid, Arco/Libros.

BURIDANT, CL. (2000) *Grammaire nouvelle de l'ancien français*, París, S. I., SEDES.

CUENCA, M. J. (1991) *L'oració composta: la subordinació*, Valencia, Publicacions de la Universitat de Valencia.

CARRERA DE LA RED, F. (1982) *Las expresiones causativas en las obras de Gonzalo de Berceo*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos.

COROMINES, J. (1980-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial/ La Caixa

CUERVO, R. J. (1953-1994) *Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana,* Santa Fe de Bogotá, Instituto Caro y Cuervo.

DIEZ, F. (1874-1876 [1973]) *Grammaire des langues romanes*, 3 vol., París, Laffitte Reprints.

ERNOUT, A. & F. THOMAS (1953²) *Syntaxe latine*, París, Klincksieck.

ÉTIENNE, E. (1895 [1980]) *Essai de Grammaire de l'Ancien Français (IXe-XIVe siècles)*, Genève, Latkine Reprints, réimpression de l'édition de Paris.

FOULET, L. (1928 [1974]) *Petite Syntaxe de l'ancien français*, París, Champion («Les classiques français du Moyen Age», Manuels).

FUENTES RODRÍGUEZ, C. (1985) *Sintaxis oracional: las oraciones consecutivas en español,* Sevilla, Alfar.

GALÁN, C. (1999) «La subordinación causal y final» dins I. BOSQUE & V. DEMONTE (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, RAE/Espasa Calpe, cap. 56, pp. 3597-3642.

GARACHANA, M. & M. R. VILA (en premsa) «Formación de los valores discursivos de *porque*» dins *Actas del VI Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid / Universidad Autónoma de Madrid / Universidad de Alcalá de Henares.

GARCÍA, S. (1996) *Las expresiones causales y finales*, Madrid, Arco/Libros.

GREVISSE, M. (1993) *Le Bon Usage. Grammaire française*, París, Duculot.

HERMAN, J. (1997 [1ª ed. 1975]) *El latín vulgar*, Barcelona, Ariel.

MARCHELLO-NIZIA, CH. (1997) *La langue française aux XIVe et XVe siècles*, París, Nathan.

MEYER-LÜBKE, W. (1890-1906 [1974]) *Grammaire des langues romanes*, París, Laffitte Reprints, 4 vol. [Reimpressió.]

MOIGNET, G. (1984) *Grammaire de l'ancien français. Morphologie - Syntaxe*, París, Klincksieck.

— (1988) *Grammaire de l'ancien français. Morphologie - Syntaxe*, París, Klincksieck, Deuxième édition revue et corrigée.

NADAL, J. M. & M. PRATS (1982) *Història de la Llengua Catalana*, Barcelona, Edicions 62.

PAR, A. (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag, Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie (Begründet von Prof. Dr. Gustav Gröber).

PÉREZ SALDANYA, M. (1999) «El modo en las subordinadas relativas y adverbiales» dins I. BOSQUE & V. DEMONTE (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, RAE/Espasa Calpe, cap. 50, pp. 3308-3311.

PORCAR MIRALLES, M. (1993) *La oración condicional. La evolución de los esquemas verbales condicionales desde el latín al español actual*, Castelló, Universitat Jaume I.

SOLÀ, J. (2001) «Relatives i consecutives, comparatives, causals, etc.» dins J. SOLÀ *et alii* (eds.), *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, § 21.6.2, pp. 2538-2540.

RENZI, L. & G. SALVI (1991) *Grande Grammatica Italiana di consultazione*, Bologna, Il Mulino, vol. 2, pp. 818-822.

RIGAU, G. (2002) «Els complements adjunts» dins J. SOLÀ *et alii* (eds.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 2, Barcelona, Empúries, cap. 15, § 15.2.

RIVAROLA, J. L. (1976) *Las conjunciones concesivas en español medieval y clásico. Contribución a la sintaxis histórica del español,* Tübingen, Niemeyer.

ROHLFS, G. (1969) *Grammatica storica della Lingua Italiana e dei suoi dialetti*, Torino, Einaudi.

TEKAVÈIC, P. (1980), *Grammatica Storica dell'italiano*, Bologna, Il Mulino, 3 vol.

VÄÄNÄNEN, V. (1968) *Introducción al latín vulgar*, Madrid, Gredos.

VILLALBA, X. (2001) «La subordinació» dins J. SOLÀ *et alii* (eds.), *Gramática del català contemporani*, Barcelona, Empúries, cap. 18, pp. 2251-2322.

Corpus

Català

Ausiàs March, *Poesies*, a cura de Pere Bohigas, edició revisada per Amadeu-J. Soberanas i Noemí Espinàs, Barcelona, Editorial Barcino, 2000.

Bernat Metge = Par, A. (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag, Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie (Begründet von Prof. Dr. Gustav Gröber).

Eiximenis, F. *Dotzè*, edició coordinada per Xavier Renedo i Sadurní Martí (en premsa).

Eiximenis, F. *Terç*, edició de treball de Xavier Renedo per a les OFE (en premsa).

Epistolari de la València medieval (I), Introducció, edició, notes i apèndixs a cura d'Agustín Rubio Vela, Barcelona/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2002, 2a edició.

Epistolari de la València medieval (II) Introducció, edició, notes i apèndixs a cura d'Agustín Rubio Vela, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1998.

Jaume I, Rei de Catalunya – Aragó, *Llibre dels fets del Rei en Jaume*, edició, estudi introductori i concordances a cura de J. Bruguera, Barcelona, Barcino (Col·lecció «Els Nostres Clàssics» B, 10 i 11), 1991.

Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc* i altres escrits de Joanot Martorell, edició, introducció i bibliografia a cura de M. de Riquer, Barcelona, Ariel, 1990.

Primers textos de la llengua catalana, Barcelona, Proa, Clàssics Catalans, a cura de J. Moran i J. A. Rabella, 2001.

Ramon Llull, *Llibre de Virtuts e de Pecats*, Palma de Mallorca, Nova edició de les obres de Ramon Llull (NEORL), vol. I, Patronat Ramon Llull, 1990.

Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, edició i estudi introductori a cura de T. Martínez, València, Edicions Tres i Quatre, 1993.

Castellà

Calila e Dimna, Madrid, Castalia («Clásicos Castalia», 133), edició de J. M. Cacho Blecua i M. J. Lacarra, 1987.

El Libro del Cauallero Zifar (El Libro del Cauallero de Dios), University of Michigan, Ann Arbor / Kraus Reprint, edició de Ch. Ph. Wagner, 1929.

Fernando de Rojas, *La Celestina*, Madrid, Cátedra («Letras Hispánicas», 4), edició de D. S. Severin, 1989.

González Ollé, F. (1993) *Lengua y literatura españolas medievales*, Madrid, Arco/Libros.

Juan Ruiz, Arcipreste de Hita, *Libro de Buen Amor*, Madrid, Espasa-Calpe, 2 vol., edició de Jacques Joset, 1984.

Menéndez Pidal, R. (1982[3]) *Crestomatía del español medieval*, Madrid, Gredos, 2 vol. [1965, 1ª ed.]

Poema de Mio Cid. Facsímil de la edición paleográfica, Madrid, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, edició de Ramon Menéndez Pidal, 1961.

Joan Mas i Vives, *Domini fosc (Assaigs sobre poesia)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 20, p. 228.

Encapçalats amb un suggerent sintagma-títol que prové de Bartomeu Rosselló-Pòrcel (del primer vers del darrer poema, «En la meva mort», d'*Imitació del foc* i que al capdavall remet a l'àmbit profund de la intensa experiència de l'escriptura poètica) Joan Mas reuneix i revisa una sèrie d'interessants estudis, esparsos i publicats durant diversos anys (des de 1883 fins a 2002), considerats ara com a assaigs —en plural— o aproximacions sobre poesia. Això no obstant, en ajuntar-los ordenadament, l'autor busca i aconsegueix una coherència i unitat monogràfica innegable per al conjunt: de fet ens trobem amb un treball sobre tres poetes en llengua catalana bàsics en la poesia insular del segle xx: Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Marià Villangómez i Josep Maria Llompart, als quals ret homenatge —i de forma especial al darrer en el desè aniversari de la mort. El resultat, doncs, és un llibre important per a la bibliografia dels tres poetes estudiats.

L'obra s'organitza coherentment en dues parts; respectivament, a «La tensió de la llum», on hi ha els treballs sobre Rosselló i sobre Villangómez, i «La densitat de la fosca», on es troben els capítols sobre Llompart. El motiu d'aquesta divisió i reunió, explicat per l'autor en la introducció, respon al fet que els dos primers poetes, nascuts tots dos el 1913, es donaren a conèixer durant la Segona República, una generació —segons fixa l'autor al primer estudi de la primera part, la generació de 1936— malguanyada per la guerra d'Espanya que, tanmateix, havia significat l'aparició d'una gran promoció de poetes seduïts per la tradició del simbolisme, poetes caracteritzats per la tensió poètica permanent i la seua aspiració a un món superior, tendent cap a la llum. La segona part, en canvi, es troba més marcada per la foscúria i la penúria moral del franquisme, la tragèdia i la misèria existencial i social, des de la qual s'inicià la reconstrucció necessària: és, doncs, la part que tracta de Llompart, un poeta representatiu de condicionaments, elements i aspectes compartits generacionalment pels nous

poetes dels cinquanta, com es caracteritza també al primer capítol d'aquesta segona part. Convé observar que ambdues parts que estructuren el llibre organitzen l'anàlisi amb coherència de manera paral·lela: contenen, en primer lloc, estudis panoràmics sobre l'estètica generacional; en segon lloc, articles globals de trajectòria i evolució sobre els poetes estudiats en cada part, i, finalment, treballs més específics i puntuals sobre la interpretació d'aspectes de l'obra d'aquests poetes.

Els set capítols de la primera part es reparteixen en el primer, més generacional i estètic, quatre sobre Rosselló-Pòrcel i dos sobre Marià Villangómez. El primer capítol revisa, com hem assenyalat, autors de la generació del 1936: certament, aquesta fou no sols la promoció de Rosselló o Villángómez, sinó també de Màrius Torres, tres anys major, o Joan Vinyoli, un any més jove, noms també absolutament imprescindibles per a la poesia catalana del XX i que es revisen en un capítol sobre el gènere i l'estètica generacional compartida, poetes que l'autor vincula amb la tradició simbolista i a l'ascendència que hi tingué la figura de Riba, *el poeta* per als joves d'aleshores segons Joan Teixidor, o, per exemple, a la coneixença de textos de R. M. Rilke. La vivència de la guerra, sens dubte, condicionà la dedicació i l'evolució de llurs obres, interrompudes bruscament en Rosselló i Torres a causa de les seues morts prematures, respectivament el 1938 i el 1942.

Els quatre capítols següents tracten sobre Rosselló-Pòrcel. El primer, més extens i panoràmic, amb voluntat introductòria com diu l'autor, caracteritza la vida i el context del poeta i els relaciona amb el conjunt de la seua trajectòria. De fet hi ha un recorregut i comentari del conjunt de la seua breu producció: *Nou poemes, Quadern de sonets* i *Imitació del foc*, un dels llibres essencials de «tota la poesia escrita a Mallorca». Joan Mas mostra amb lucidesa i precisió com la passió per l'escriptura que sentia Rosselló aconseguí de construir una realitat per mitjans lírics. Els altres tres articles són més específics. Els segon conté nombroses consideracions d'aprofundiment d'aspectes d'aquesta obra lírica a partir del comentari o la reflexió de textos com «Sonet marí», «Cursa», «Nu» o «Espatlla», que palesen una obra diversa i de factura multiforme, de vegades més circumstancial i d'altres més elevada i profunda, amb la revisió d'influències, entre d'altres, de Valéry, el Barroc o Guillén. Els altres dos capítols sobre Rosselló aporten noves consideracions motivades per dues publicacions. Un és la revisió crítica del plantejament de relació literària i personal del poeta amb Espriu a partir del llibre que publicà Rosa M. Delor sobre tots dos, i, tot reconeixent els mèrits d'aquest treball, Joan Mas argumenta amb claredat les discrepàncies en la lectura i la interpretació.

L'altre conté reflexions afegides —sovint a partir de dades biogràfiques— motivades per la publicació de documents nous sobre el poeta al llibre —i a l'exposició originària— de Xavier Abraham i Pere Rosselló, per exemple sobre la formació del poeta, sobre les estades a Madrid i a Barcelona, sobre les seues expectatives personals i professionals, o sobre els darrers anys. Tot plegat el conjunt de treballs sobre Rosselló-Pòrcel són una bibliografia fonamental per entendre millor la poesia d'aquest original poeta.

Els dos últims capítols de la primera part es refereixen a Marià Villangómez, aquell poeta que sobretot es consolidà definitivament en aquella promoció de poetes insulars que Manuel Sanchis Guarner aplegà i constatà en la seua antologia de 1951, que sabé emmudir com a poeta des de 1963 quan considerà que tot ho havia dit ja, i que malauradament el 2002 ens deixà. Mas hi supera, definitivament, els tòpics de «poeta d'Eivissa» o del lligam —discutible, gratuït i enutjós— amb l'Escola Mallorquina. El primer capítol, el sisè de la part, presenta de manera exhaustiva i amb claredat i encert la trajectòria poètica de Villangómez: la tradició simbolista, el seu personal i fortuït realisme i la fi de la seua creació en vers. També s'hi revisa la resta de la seua producció: les versions poètiques —més que no pas traduccions—, els assaigs i la prosa, o el teatre. L'altre capítol, en canvi, és ben específic: tracta de la construcció del refugi personal de Villangómez, enllaçada amb la del poeta irlandès W.B.Yeats —amb nombrosos trets comuns i d'altres divergents—, en l'espai construït literàriament del paisatge de la seua illa. Tot plegat dos treballs, un important i l'altre més complementari, sobre aquest admirable poeta eivissenc.

«La densitat de la fosca» ens apropa al període més difícil de les lletres catalanes durant el segle XX, un període en què la poesia fou resistència i alhora manifestació amb voluntat artística i compromís. Els quatre articles que configuren aquesta part presenten l'estudi sobre el seu admirat Josep Maria Llompart. El primer capítol, el vuitè del llibre, és un estudi rigorós i ben documentat sobre la importància de la poesia d'alguns membres de la generació del 27 —com sobretot Lorca, o en menor grau Alberti i Guillén, entre d'altres— per a la renovació estètica i la formació de poetes insulars com Blai Bonet o d'altres com Jaume Vidal Alcover, Llorenç Moyà o Llompart, una influència determinant per a la vocació i l'aprenentatge d'aquella promoció d'escriptors en un temps de silencis, restriccions i incomunicacions, en què la vida cultural a Mallorca es trobava prou tancada en ella mateixa.

Els altres tres capítols són exclusivament sobre la poesia de Josep Maria Llompart. Una breu introducció al conjunt de la seua producció diversa, poesia, prosa,

versions, activisme... es presenta al novè, una producció caracteritzada com a íntegra malgrat la diversitat de tons i formes, i manifestacions, i l'evolució i el dinamisme constant. La poesia es recorre exhaustivament al capítol desè: un estudi minuciós de la trajectòria del poeta, l'anàlisi del tractament d'alguns motius temàtics i símbols, com el paisatge i el temps, o la infantesa, i del llenguatge poètic que el caracteritza en aquest esdevenir des de *Poemes de Mondragó* (editat el 1961) fins a *La capella dels dolors i altres poemes* (1981), el conjunt dels poemaris que es reuniren el 1983 a *Obra poètica* d'Edicions del Mall. Com que els dos darrers poemaris de l'escriptor no s'hi tracten, l'últim capítol del llibre aprofundeix sobre aspectes del penúltim poemari *Jerusalem* (1990) —no pas sobre el darrer, *Spiritual* (1992), posterior a l'article de Mas—, i estableix connexions anteriors sobretot amb *Mandràgola* (1980) mitjançant la singularització de poemes i de títols coincidents en ambdós conjunts, com «Raval de senectut», sobre el viatge de l'anihilació definitiva, o «Athànatos», sobre la immortalitat, textos que palesen la saviesa i el control poètics de l'autor.

Els interessants estudis sobre Llompart completen, finalment, el conjunt de la proposta que ofereix Joan Mas i confirmen l'encert de la reunió coherent i cohesionada: un llibre sobre poesia, sobre poesia catalana i sobre poesia insular; un treball essencial sobre tres dels poetes importants del nostre segle XX.

FERRAN CARBÓ
Universitat de València

Maria do Carmo HENRÍQUEZ SALIDO, *El vocabulario jurídico en el «Dicionário da Academia das Ciências de Lisboa» y en el «Diccionario de la Real Academia Española»*, Academia das Ciências de Lisboa, Lisboa, 2002, 386 pàgines.

La frontera entre la terminologia i el lèxic general no sempre està suficientment delimitada. Al contrari: ben sovint, en la pràctica, és una línia subtil, que fluctua molt d'un diccionari a un altre. Probablement, entre les causes que expliquen aquesta fluctuació està el fet que cada vegada hi ha més persones que tenen unes inquietuds de coneixements que van més enllà de la pròpia parcel·la de saber on cada u es troba ubicat. I és precisament aquesta curiositat la que permet mantenir en el mercat, amb gran vitalitat comercial, diverses revistes dedicades a la divulgació científica, i que pràcticament quasi tots els diaris hagen introduït seccions o suplements dedicats a la ciència,

l'economia o la salut. La mateixa Universitat de València manté també la revista *Mètode* amb aquest saludable propòsit de difondre coneixements especialitzats entre un públic culte, i pel mateix motiu va instituir amb Edicions Bromera el Premi Europeu de Divulgació Científica, que enguany farà precisament la desena edició.

Paral·lelament, com és lògic, els diccionaris generals han anat envaint el terreny de la terminologia. Més enllà de qualsevol disquisició teòrica tendent a delimitar la frontera entre el lèxic general i la terminologia especialitzada, els diccionaris han de donar respostes als dubtes dels consultants potencials. El que evidentment no té sentit és que els lectors d'aquest tipus d'articles o d'obres hagen d'adquirir un repertori variat de diccionaris especialitzats per a satisfer les seues necessitats d'informació. Potser, la diferència entre la lexicografia i la terminologia no ve determinada tant pel fet que les paraules pertanyen a un àmbit general o a un d'especialitzat, sinó per la manera de definir-les. Certament, el tipus d'explicacions que demana un lector general és ben distinta de la que reclama un especialista en la matèria. Encara que, en el fons, val a dir-ho, un diccionari és també un producte comercial. I ben sovint és el mercat el que en determina el contingut. Probablement, aquest és el factor determinant que explica, per exemple, les setze mil entrades de més que té el *Gran diccionari de la llengua catalana* de l'Enciclopèdia Catalana respecte a les que té el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans. Les editorials han de satisfer les necessitats dels seus usuaris. O, si més no, han de presentar els seus productes amb uns elements diferencials que els facen més atractius.

La realitat és que, per unes causes o altres, els diccionaris generals contenen, de fet, un autèntic repertori de subdiccionaris específics d'un valor considerable, fins i tot per als mateixos especialistes.

Així ho fa veure Maria do Carmo Henríquez Salido en el seu primmirat estudi sobre *El vocabulario jurídico en el «Dicionário da Academia das Ciências de Lisboa» y en el «Diccionario de la Real Academia Española»*. L'autora extrau tots els mots que pertanyen a l'àmbit del dret tant del *Dicionário da língua portuguesa contemporânea* de l'Academia das Ciências de Lisboa (*DACL*) com de la vint-i-dosena edició del *Diccionario de la lengua española* de la Real Academia Española (*DRAE*). La coincidència en la data de publicació de tots dos diccionaris, l'any 2001, fa que la confrontació entre aquestes dues obres resulte especialment productiva.

Més enllà de la temàtica particular que aborda aquest estudi —el vocabulari jurídic—, el llibre és també un valuós treball de lexicografia comparada. L'autora

analitza minuciosament les característiques amb què s'organitza la informació en un diccionari i l'altre: les entrades, les remissions, les accepcions, les diverses marques informatives referents al registre, a la vitalitat o al grau d'ús de cada paraula, a la distribució geogràfica i a l'àmbit temàtic a què pertanyen.

També incideix a bastament en un aspecte fonamental de la lexicografia contemporània, com són les fonts documentals que han servit de base per a l'elaboració del *DACL* i del *DRAE*. Així, tenim constància que l'Academia das Ciências de Lisboa ha partit d'obres literàries d'escriptors de llengua portuguesa de Portugal, de Brasil i de països africans lusòfons; però també d'obres de naturalesa científica i tècnica; de textos periodístics i jurídics, i fins i tot de discursos parlamentaris. I, pel que fa al *DRAE*, també es constata l'existència del Banc de Dades de l'Espanyol Actual, que, des del 1995, any en què es va crear, conté actualment més dos-cents setanta milions de registres electrònics, procedents de milers de textos representatius de l'espanyol corresponents als últims vint-i-cinc anys. Fet i fet, en un cas i en l'altre, s'ha partit d'una selecció molt representativa de les llengües respectives, tant pel que fa a la diversitat geogràfica com a la diversitat de registres. És evident la importància que aquestes dues institucions lingüístiques han concedit a la documentació lingüística. A hores d'ara, aquesta és realment l'única manera seriosa d'abordar un treball lexicogràfic.

D'altra banda, l'estudi de Maria do Carmo Henríquez també posa de manifest la concepció global de la llengua amb què s'han elaborat els diccionaris respectius. Així, en el cas del *DRAE* especialment, s'ha passat d'una perspectiva eurocèntrica a una de panhispànica, cosa que ha fet possible la incorporació de més de vint-i-huit mil americanismes a l'última edició del *DRAE*, fruit de la col·laboració intensa entre les diverses acadèmies de la llengua espanyola.

Sens dubte, la descripció detallada dels dos diccionaris que es fa en aquest treball és una informació fonamental per al coneixement de la lexicografia contemporània, per més que el treball se centre específicament en una comparació exhaustiva del subconjunt de termes jurídics que hi ha en el *DRAE* i en el *DACL*.

Josep Lacreu
Universitat de València

Jordi de SANT JORDI, *Poesies*, ed. Aniello Fratta, Barcelona, Editorial Barcino, 2005 («Els Nostres Clàssics», B26)

Quan des del consell de redacció de la revista *Caplletra* em van demanar ressenyar la nova edició crítica de les poesies de Jordi de Sant Jordi que havia publicat l'Editorial Barcino, vaig declinar l'oferiment. O millor dit, vaig intentar-ho. No sóc un especialista en la poesia d'aquest autor i no podia oferir més que la visió d'un medievalista que rep una nova edició crítica d'un poeta i que, lògicament, en té una opinió filològica. Però això que jo creia una bona excusa, finalment s'ha convertit en la raó per la qual he ressenyat aquesta edició: els lectors majoritaris d'aquest llibre seran especialistes en literatura catalana medieval i, des d'aquesta perspectiva, m'aprope al treball d'Aniello Fratta.

Reconeixeré el recel que vaig tenir en rebre aquesta edició crítica com a subscriptor d'«Els Nostres Clàssics», com un filòleg més que no sabia que mesos després l'havia de ressenyar: em qüestionava en quina mesura podria avançar respecte de la que havien fixat Martí de Riquer i Lola Badia. Aquesta ressenya m'ha permés formar-me'n un criteri més concret a partir d'un acarament de les dues edicions.

La principal diferència radica en el fet que, seguint les normes d'«Els Nostres Clàssics», Fratta accentua i separa les paraules segons la normativa actual. No obstant això, no és sistemàtica l'accentuació, que arriba a incloure faltes d'ortografia respecte a la normativa actual, que diu seguir: «ab que·m salvets la vida sens engan» (3, v. 43), malgrat que sí que accentua el relatiu precedit de preposició en altres contextos (3, v. 22). El que pot semblar un error menor és símptoma d'una manca de revisió escrupolosa del text editat.

En les últimes edicions, de manera molt encertada, «Els Nostres Clàssics» ha optat per respectar en l'accentuació gràfica el timbre vocàlic dels autors, segons la seua procedència. Adverteix Fratta aquest criteri: «Atesa, però, l'occitanitat de la seva llengua poètica —sovint coincident, pel que fa al timbre vocàlic, amb la valencianitat de la seva parla—, i a fi d'evitar la proliferació de rimes falses que només foren aparents, s'han adoptat en general aquelles solucions que la normativa catalana preveu per a les seves modalitats valencianes, conforme a una pràctica ja establerta en l'edició d'altres poetes catalans posttrobadorescos» (p. 45). Ara bé, hauria calgut que els criteris anunciats es corresponguerien amb els emprats efectivament en l'edició crítica, ja que Fratta edita alguns mots amb accentuació oriental: per exemple, «defèn» (3, v. 22),

«tramès» (5, v. 11) i, fins i tot, «mès» (5, v. 5 i v. 18), un participi de present que el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'IEC recull com a «mes», sense accent, que, com a arcaisme que és, no és viu a hores d'ara en el català oriental del Principat i que en valencià és amb *e* tancada.

Respecte a la separació de paraules segons la normativa actual, Fratta explica que «es desaglutinen les partícules pronominals en absència d'elisió (per exemple, els pronoms enclítics *u*, *us* i *y*, que els copistes sempre escriuen units al mot precedent)» (p. 45). Aquest criteri sí que sembla aplicat sistemàticament; no obstant això, quan es parla d'elisions vocàliques en els pronoms febles, s'evidencia un desconeixement del procés de cliticització de la llengua catalana, que, des de la gramàtica històrica de Duarte i Alsina, és acceptat majoritàriament pels lingüistes. Les vocals són epèntesis que es desenvolupen en contextos consonàntics en què els febles no poden cliticitzar. En aquest sentit, veieu l'actuació sobre el testimoni únic del poema 2, que divergeix de l'edició de Riquer i Badia: «ans, vulhats ho no, us amaray» (2, v. 44). En el manuscrit, trobem «ans, vulhats ho no, vos amaray». Efectivament, el més habitual és que la forma *us* cliticitze en contacte amb una vocal precedent, formant un diftong amb la *u* com a semivocal, i no cal la seua transformació en *vos*; no obstant això, aquesta sistematicitat desapareix amb el temps i no podem actuar lingüísticament de manera tan lleugera, perquè podríem mutilar dades de l'evolució del fet lingüístic. D'altra banda, també el caràcter parentètic de «vulhats ho no» pot haver produït una pausa forta que no permetera la fonètica sintàctica —o, millor, la cliticització— del pronom feble *us*.

La regularització de *i/j* tampoc és sistemàtica. Sorprén molt veure que es transcriu la rúbrica del poema 4 com a *Comjat* i, fins i tot, que aparega aquest mot així dins el cos del poema, en els versos 7 i 22. He buscat alguna explicació en els criteris d'edició i en les notes al poema i no n'he sabut trobar cap; potser, Fratta edita *comjat* per l'entrada que el *DCVB* dóna com a variant ortogràfica antiga de *comiat*. Però, si regularitza les *i/j*, què pensa Fratta que és la *i llarga* de *comjat*?

Sura al llarg del treball una obsessió sistemàtica per mantenir-se fidel al testimoni base i divergir de l'edició de Riquer i Badia quan és possible fer-ho. Perquè una edició supere una altra, cal acceptar els encerts i proposar les possibles millores. Si la quantitat de millores no compensa la reedició, no es reedita. Però no busquem la divergència com a mecanisme de justificació. Valga com a exemplificació el despropòsit de llegir *mescla* en la variant *mascle* del poema dels *Stramps*, que Fratta havia proposat en un article anterior i que no va arribar a aquesta edició gràcies a una nota de Di Girolamo, que

proposava mantenir la lectura de Riquer i Badia. En aquesta línia i amb argumentacions extenses, Fratta força més d'una divergència amb la tradició crítica prèvia, amb interpretacions que s'allunyen de les lectures filològiques que s'havien fet de la poesia de Jordi de Sant Jordi. Precisament, la forma *m'ascle* que edita en el poema 9 em serveix per a introduir el que em sembla una virtut d'aquesta edició: Fratta respecta les alternances vocàliques que devien respondre a trets lingüístics dels copistes orientals i tendeix a no reconstruir formes lingüístiques. No obstant això, aquest tret que el caracteritza, la dependència sistemàtica del testimoni base editat, és l'origen de moltes de les divergències amb Riquer i Badia i, per mantenir aquest respecte al manuscrit, reinterpreta els poemes, amb propostes, de vegades, una mica arriscades.

No entraré ara en la quantitat de pàgines de la introducció, tot i destacar-ne la brevetat, sinó que em centre en la qualitat filològica d'aquestes. L'estructura de la introducció és, a grans trets, la que trobem habitualment precedint una edició crítica, amb cinc apartats: biografia del poeta, anàlisi literària de l'obra, anàlisi lingüística de les poesies, manuscrits i edicions i, finalment, criteris d'edició. Però això no ens pot dur a engany: aquesta introducció és poc original, no molt rigorosa, descompensada i insuficient. De les quaranta-una pàgines de la introducció, dedica de la 9 a la 20 a fer un resum excessiu de la biografia de l'autor que té la virtut de recollir totes les dades biogràfiques que s'han aportat els últims anys sobre Jordi de Sant Jordi; fins i tot, ens fa un excurs de tres pàgines per a sintetitzar-nos les aventures italianes del Magnànim. El mateix espai o poc menys és el destinat a l'anàlisi literària dels poemes, amb una subestructura poc habitual. En primer lloc, analitza *alguns* dels poemes de manera juxtaposada, com un apropament improvisat a les composicions i una mica repetitiu respecte de la informació que dóna com a davantal dels textos en l'edició; no es fa de manera sistemàtica, ja que fa una síntesi —també descompensada— dels vuit primers poemes, després salta els *Stramps*, en fa el 10 i l'11 i, finalment, el 16, sense que justifique l'absència de l'estudi de la resta de poemes. En un segon apartat, parla breument dels *senhals* i passa, en darrer lloc, a un apartat de conclusions, que explica l'obra poètica en el seu conjunt i que, en certa mesura i amb més reflexió, hauria estat un bon apartat d'anàlisi poètica. Hi trobem a faltar també un apropament sistemàtic a la mètrica de Jordi de Sant Jordi.

L'apartat dedicat a la llengua literària de Jordi de Sant Jordi, l'encapçala Fratta així: «El present apartat s'ha de considerar un sondeig sobre la llengua poètica de Jordi de Sant Jordi circumscrit als mots en posició rima, que, com és sabut, és l'únic lloc on

els fenòmens lingüístics són difícilment alterables o manipulables» (p. 38). Un sondeig... Darrere d'això torna a aparéixer la improvisació d'aquesta investigació i, potser, la dificultat per a discernir trets filològics, que donen lloc a una manca d'exhaustivitat i de criteri filològic personal que sura al llarg de tot el treball. Això, a més a més, no és un estudi lingüístic, sinó de rimari. D'altra banda i sols a títol d'exemple, recordem el mot rima *m'ascle* (9, v. 33), amb confusió vocàlica per la neutra del copista, o bé la paraula rima que Fratta edita com a *spaules* (5, v. 7) perquè ha de rimar amb *retaules*, tot i que el testimoni únic P fa *spatlles*. Per tant, els mots rima són tan manipulables com la resta i aquesta edició crítica no en té un estudi lingüístic. Els dos apartats següents són molt breus i, de nou, destaca la manca d'originalitat respecte a l'estudi dels testimonis, la descripció dels quals és molt esquemàtica i depén d'altres autors, tot i la consulta directa que en deu haver fet Fratta.

A tot això, hem d'afegir un discurs massa modalitzat, amb trets discursius de subjectivitat que caracteritzen l'efusivitat de l'investigador poc avesat, amb connectors reiterats del tipus «a parer meu» i semblants, amb lèxic excessivament valoratiu del tipus «formidable», «atordidora», etc., amb comentaris com «una successió incessant que deixa l'oïdor, o el lector, sense alè i gairebé sense esma» (p. 34), «la seva intransigència moral, sobretot envers les dones, arriba fins a la misogínia i encara més enllà, fins a una mena de 'racisme cortès'» (p. 36) o «afanyem-nos de bon començament a desmentir la hipòtesi —sens dubte molt autoritzada— segons la qual 'Jordi de Sant Jordi usa indistintament solucions fonètiques d'ambdues llengües' (Riquer-Badia 1984, 306)» (p. 38).

En conclusió, aquesta edició crítica és millorable, però no per això és una tasca menystenible; sobretot, hi ha hores de treball d'edició al darrere, però hi calia més reflexió i més revisió. De segur, els crítics especialitzats en Jordi de Sant Jordi podran entrar més al detall de les reinterpretacions parcials que ha llançat Fratta i que, potser, no sempre són deutores de justificar una variant, de forçar-la.

Josep Lluís Martos
Universitat d'Alacant

Vicent SIMBOR, *El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

En els últims anys, vinculats al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, han aparegut alguns estudis que constitueixen una primera passa cap a una aproximació als corrents del realisme *engagé* en les lletres catalanes. Em referesc sobretot als volums col·lectius *Les literatures catalana i francesa: postguerra i engagement* (2000) i *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea* (2002). Ara, amb *El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*, el professor Vicent Simbor Roig, d'aquesta mateixa Universitat, ens aproxima a un dels moviments de la narrativa del segle XX fins ara més oblidats i menystinguts. Tant la crítica, universitària o no, com els creadors literaris des dels anys setanta ençà han anat arraconant un corrent que als cinquanta i seixanta va suposar una renovació important de la nostra literatura. En aquest oblit, però, no només hi han jugat factors de caire estètic o ideològic, sinó també d'ordre qualitatiu. No oblidem que, com bé apunta Simbor en el seu estudi, les millors obres de la narrativa dels seixanta pertanyen precisament als escriptors que s'allunyaren (o que, fins i tot, reaccionaren en contra) del realisme compromès: Mercè Rodoreda, Llorenç Villalonga, Pere Calders, Manuel de Pedrolo, etc. Sobretot la identificació del realisme compromès amb un tipus de literatura pamfletària, tot i que es tracti d'un tòpic que caldria desmentir, o almenys matisar, no ha afavorit precisament aquesta recuperació.

Vicent Simbor s'acara amb la complexitat d'un moviment divers i multiforme, en el qual coexistiren diverses tendències i que, a més, no es pot definir per uns trets formals específics. Una de les qualitats del seu estudi és el propòsit clarificador, passa prèvia i imprescindible a l'anàlisi de les obres i dels autors que l'integren. Simbor adopta el terme *realisme compromès* com una solució a la pluralitat de denominacions fins ara existents. Així, sota aquesta etiqueta pot englobar-hi corrents parcialment diferents com el neorealisme o el realisme històric. Tanmateix, queda ben clar que un i altre es donen en uns mateixos escriptors i que, fins i tot, coexisteixen sovint en diversos relats d'un mateix llibre. A més, el terme *realisme compromès* li permet distingir entre aquells autors que optaren per una literatura que es feia ressò dels problemes socials i aquells altres (com Pere Calders) que, tot i assumir la idea del compromís de l'escriptor amb la seva societat, portaren endavant una obra al marge d'aquesta opció

estètica i, tot i coincidir-hi ideològicament, decidiren lluitar en altres àmbits com qualsevol ciutadà.

Els quatre primers capítols del llibre estan destinats a la clarificació i a la delimitació dels conceptes i, a la vegada, a l'estudi dels orígens d'aquest denominat *realisme compromès*. No ens ha d'estranyar que Simbor estudiï els moviments semblants o coincidents que, amb una mica d'antelació, es produïren als països veïns d'Europa: els *neorealismes* portuguès, italià i espanyol (i, també, el *realismo social*, més proper al marxisme), etc. Ara bé, cercar-hi les arrels del realisme compromès català dels anys cinquanta i seixanta és, com el lector pot comprovar, una tasca dificultosa, no sempre fàcil de resoldre, atesa la confluència i els paral·lelismes amb altres corrents. És el cas dels narradors nord-americans de la denominada «Generació Perduda», que introduïren noves tècniques que conduïen a l'objectivisme. L'autor tampoc no podia obviar la relació amb el *realisme socialista*, l'estètica desenvolupada als països comunistes que, amb una intenció didàctica i ideològica, subordinava l'art a un ideari polític concret i, per tant, a unes directrius de partit. Ara bé, dins el realisme socialista també es donaren actituds diverses i, fins i tot, oposades: des del realisme estricte, imposat en el Primer Congrés d'Escriptors Soviètics l'any 1934 —que negava tota validesa a l'avantguarda— fins a Bertolt Brecht —que, en canvi, incorporava els avanços tècnics dels avantguardistes, en una concepció molt més progressista i oberta del fet artístic. Tanmateix, no sembla que hi hagi massa coincidències entre el *realisme socialista* i el *realisme compromès* que tengué lloc a casa nostra. En canvi, segons Simbor, és més important el pes de les idees de Claude-Edmonde Magny i, sobretot, de Jean-Paul Sartre, que va forjar el concepte d'*engagement*. Sartre formula l'obligació moral de l'artista i de l'escriptor de fer-se ressò dels problemes del seu temps, però tot reclamant el dret a una llibertat total, temàtica i formal, que aleshores en els països comunistes no era respectada. Sens dubte, aquesta idea és essencial per comprendre la posició dels nostres autors. Al capdavall, el concepte d'intel·lectual compromès comptava amb una tradició que es remuntava a Zola i que s'apartava del romanticisme, el qual presentava l'artista com un ésser superior, allunyat (o desentès) de l'humà i del quotidià.

Sens dubte, tal com explica *El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*, el ressò del neorealisme italià havia d'esser molt major. Cal tenir en compte que la seva penetració en el nostre territori es produí sobretot per mitjà del cinema, més que no pas per la via de la literatura. Simbor ressegueix les principals fites d'aquest corrent, en el qual conflueixen posicions ideològiques diverses, que van des de la

proximitat als ideals cristians fins al marxisme. L'interès pels pobres, pels sectors més marginats de la societat i pels obrers caracteritza una bona part dels films italians dels anys quaranta, que reflectien la pobresa en què es trobava Itàlia després de la Segona Guerra Mundial. Ara bé, només en alguns d'aquests cineastes (Visconti, per exemple) trobarem el plantejament dialèctic de la lluita de classes. Simbor analitza la recepció a Catalunya d'aquest neorealisme cinematogràfic italià, que contrasta amb el retard amb què, en canvi, ens arribà d'Itàlia el neorealisme literari. Tampoc les formulacions del *realisme històric* als Països Catalans de la mà de Josep M. Castellet i de Joaquim Molas no es podien oblidar, tot i que es tracti d'uns models de «mínims», més orientatius o referencials que no pas prescriptius. El fenomen és, per tant, molt ampli i complex, per la qual cosa Vicent Simbor el limita amb precisió, per poder-lo estudiar millor. Així, opta per excloure'n les novel·les documentals o testimonials dels autors de l'exili, juntament amb els llibres de viatge o els reportatges, i redueix el *neorealisme* a aquelles novel·les que, centrades en la societat present, des de la perspectiva dels humils i dels marginats, elaboren una denúncia de caire humanitarista. En canvi, inclou en el *realisme històric* aquelles altres obres en què aquesta crítica a les desigualtats socials és bastida des del concepte del *conflicte de classes* segons la dialèctica marxista.

Els capítols cinc i sis d'*El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra* són dedicats a l'estudi de les obres més representatives del *neorealisme* i del *realisme històric* en la narrativa catalana de l'època. Com hem assenyalat abans, en alguns llibres de relats i en alguns autors coincideixen alhora ambdós corrents, per la qual cosa trobarem Joaquim Carbó i Víctor Mora estudiats en aquests dos apartats del llibre. Quant al neorealisme, destaca, però, la importància de Josep M. Espinàs, autor d'una producció abundant, entre la qual sobresurt la novel·la *Combat de nit*. Juntament amb Espinàs, Simbor subratlla l'aportació d'altres narradors catalans al neorealisme: Estanislau Torres, Baltasar Porcel, Josep M. Palau i Camps i Maria Beneyto, a més de Mora i Carbó, ja esmentats. En el realisme històric situa Concepció G. Maluquer, Joaquim Carbó, Víctor Mora, Robert Saladrigas i Guillem Frontera. L'espai d'una ressenya no ens permet anotar els comentaris dedicats a aquests narradors, cadascun dels quals constitueix un cas diferent, amb unes singularitats pròpies. De l'humanitarisme de Torres a l'individualisme polsat d'existencialisme de Porcel, per exemple, hi ha força distància. A més, aquestes aportacions són més tost desiguals, tant pel volum com per la transcendència de l'obra de cada escriptor. Simbor analitza les obres representatives de cada corrent, tot estudiant les relacions entre la tècnica narrativa emprada i el

contingut, amb un especial interès vers les solucions lingüístiques adoptades a l'hora de reflectir l'ús del castellà per part dels personatges. Cal dir que, en molts de casos, les seves anàlisis també constitueixen una aportació important al coneixement d'unes obres poc estudiades i, a més, sovint desmunten tòpics i idees preconcebudes, que han pesat sobre alguns d'aquests escriptors.

Finalment, en un últim capítol, Vicent Simbor repassa alguns aspectes generals que havien quedat en suspens en els apartats anteriors. Sens dubte, l'actitud de la censura davant aquestes obres és un problema difícil d'explicar, almenys d'una manera del tot racional i coherent. Hom ha suggerit que l'ús de les tècniques objectivistes afavorí la superació de les traves de la censura. Es tracta d'una explicació, però, que sembla una mica ingènua, igualment com si creiem que la imperícia del censor en possibilità l'edició. Simbor conclou que tal volta «no n'hi ha "una", d'explicació, sinó una diversitat de raons heterogènies, que van des de la ignorància narratològica del censor fins a l'encert de tocar la ''tecla'' adequada del sistema repressiu o l'oportunitat d'una conjuntura històrica més favorable» (p. 302). Quant a les reaccions que l'aparició del realisme generà en les nostres lletres, Simbor assenyala que «al si del món literari català el conflicte entre partidaris i detractors del realisme compromès no va atènyer el nivell de virulència conegut entre els col·legues espanyols» (p. 303), si bé en el gènere poètic la pugna fou molt major. És cert que es donaren reaccions molt dures contra el realisme per part de Llorenç Villalonga, discrepàncies a nivell estètic per part de Pere Calders i distanciaments com el de Manuel de Pedrolo. Però també és cert que fins i tot algun crític d'ideologia cristiana, com Maurici Serrahima, s'adherí al *realisme compromès*. Al capdavall, els problemes de la cultura catalana de l'època eren prou seriosos com per no atiar les ruptures i les escissions.

En conjunt, cal avaluar positivament l'aparició d'aquests corrents de narrativa *engagée* en la literatura catalana, ja que va servir per actualitzar les nostres lletres en un moment, precisament, d'estancament, de rutina i de desconnexió amb Europa. Igualment, l'estudi *El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*, de Vicent Simbor, constitueix una eina vàlida per recuperar les principals fites d'aquest moviment, per desfer molts de tòpics i, per tant, per valorar amb més justícia el que, en conjunt, aquesta aportació va suposar per a la narrativa catalana.

Pere Rosselló Bover
Universitat de les Illes Balears

La missió en la vida. Notes sobre Camins de França *de Joan Puig i Ferreter*
Mission in life. Notes on Joan Puig i Ferreter's *Camins de França*

Enric Balaguer Pascual

This article approaches the task of analyzing the autobiographical activity of Joan Puig i Ferrater. Particular attention is paid to *Camins de França*, one of the most outstanding autobiographies of the twentieth century literature. The literary production of Puig i Ferreter turns around a series of basic characteristics: life like an initiation journey, life like a search of the affirmation of his own personality, and the sense of sensuality. All in all, the author conceives his office of artist as an adventure in search of his own essence.

Juli Francesc Guibernau: un escriptor popular de l'època de la restauració
Juli Francesc Guibernau: a popular writer of the time of the Restoration

Enric Cassany

The present article speaks about Juli Francesc Guibernau, a festive author who obtained a great popularity under the pseudonym of C. Gumà during the decades of 1880 and 1890. The articles published in *La Campana de Gràcia* and *L'Esquella de la Torratxa,* the comedy sketches and, particularly, the festive poetry notebooks given to the public by Llibreria Espanyola, which belonged to López publishers, conform the image of a popular writer at the close of the nineteenth century. They also attest the transformations of the popular culture and the social and moral changes of the society in Barcelona and Catalonia at the time of the Restoration. The article locates Guibernau in the popular trend that goes from Pitarra to Rusiñol, and uses it as a pretext to comment on the problematic relation between popular and highbrow literature in the industrial society, together with the denial or the demands of the popular inheritance made by later generations in the eighteenth century.

Gramaticalització i funció discursiva dels verbs de percepció
Grammaticalization and discourse function of perception verbs
Maria Josep Marín

This paper deals with Catalan perception verbs reanalyzed as discourse markers. The study focuses on the forms aviam, a veure (derived from veure 'to see'), miri (from mirar 'to look'), and escolti (from escoltar 'to listen'), in a corpus of electoral debate. The research shows the interrelation between semantic and morphosyntactic features, on the one hand, and between these formal aspects and the pragmatic functions of the markers, on the other hand. The analysis highlights that perception verbs as discourse markers indicate power and politeness relationships among the participants in political debates, and this use is closely related to their origin as (active/passive, visual/auditory) verbs of perception and the different degree of grammaticalization that they exhibit as discourse markers.

Panorama amb dona *i la guerra civil en la novel·lística de Miquel Àngel*
Panorama with woman and the Civil War in the novels of Miquel Àngel Riera
Pere Rosselló Bover

The article focuses upon the analysis of the treatment of the topic of the Civil War in the novel *Panorama with woman* (1983) by Miquel Àngel Riera. The search of the culprit of the death of the protagonist's husband becomes the reason that allows the discovery of the implication of diverse sectors of the people in the facist repression, from the popular classes to the aristocracy and even the Church, and to portray the mechanisms on which the exercise of the power is based.

La quantificació: estudi comparatiu castellà-català
Quantification: comparative study in Catalan and Spanish
Bruno Camus Bergareche

Taking as a point of departure the classification of modern Spanish quantifiers, the paper opens with a brief description of the inventory of these items in medieval language and the basic traits of their syntactic evolution. The same discussion is made for equivalents words in modern and medieval Catalan in order to establish a picture

of the significant evolutionary differences between both languages. Finally, for the sake of a future historical syntax of Catalan, we offer a little catalogue of research proposals on this area of Catalan quantifiers.

Construcciones con avance estilístico en el catalán antiguo
Stylistic Fronting Constructions in Old Catalan

Susann Fischer

Stylistic Fronting is a phenomenon that has been intensively studied with respect to the symmetric Germanic Verb Second languages: Old/Modern Icelandic, Old/Modern Faeroese but also Middle English and Modern Yiddish. Standardly Stylistic Fronting is seen as an operation that moves an element in front of the finite verb in order to rescue the verb second constraint, in sentences that contain a subject gap. With the claim that the Old Romance languages are symmetric verb second languages, it soon followed that inverted elements in embedded contexts were analysed analogously to the Germanic inverted elements, i.e. as displaying Stylistic Fronting (Cardinaletti & Roberts 1991, Fontana 1993). In this paper I will present examples that show an nearly identical case of inversion in Old Catalan; nearly identical, because in Old Catalan there are examples with stylistically fronted elements that don't obey one of the formulated constraints of Stylistic Fronting: they appear next to a full subject. Furthermore, we find an interesting interplay between Stylistic Fronting and enclitic pronouns: not only that they disappear exactly at the same time in the history of Catalan, they also exclude each other during the time they were possible in Old Catalan. In this paper I hope to show that contrary to recent opinions Stylistic Fronting in Old Romance does have an effect on the information structure of the sentence comparable to the effect that topicalisation has on the information structural interpretation.

Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval
Syntax of clitical pronouns in Medieval Catalan

Montserrat Batllori, Narcís Iglésias & Ana Maria Martins

In this article a classical topic of the studies on historical syntax is analysed: the enclitical or proclitical collocation of atonic pronouns in Catalan. From a Romanic

and comparative prespective, it is shown that the clitical pronouns in Old Catalan have a very similar behaviour to the atonic ones in other Romanic lenguages such as, for instance, medieval Spanish or Portuguese, on one hand, and French, on the other. Specifically, we analyse phenomena such as: (i) pronoun collocation in connection to the verb in main and subordinate propositions, in propositions where the verb is the main constituent, in negative propositions, (ii) duplication of clitics or (iii) clitic raising.

Els auxiliars dels temps compostos en català medieval
Auxiliary verbs in compound tenses in medieval catalan

Joan-Rafael Ramos

The study of auxiliary verbs in compound tenses (*haver* vs. *Ésser*) in Old Catalan is a topic discussed in many works. But no research deeply analysing literary works of the time and using an accurate methodology is available. Our purpose is to show that so significant medieval literary works such as *Llibre de Meravelles* by Ramon Llull, *Llibre dels Fets* by King James I & *Tirant lo Blanch*, can also provide very valuable information to understand the phenomenon of change of auxiliary. Referring to usage frequencies, we show that chronology plays a great role in these alternations and outline a whole series of factors that explain the observed evolutive tendencies.

La selecció de l'auxiliar en els verbs intransitius del català antic: alguns aspectes descriptius i explicatius
Auxiliary selection in connection to intransitive verbs in Old Catalan: some descriptive and explicative aspects

Jaume Mateu Fontanals

In this article it is shown that, taking into account the main ideas of Sorace's (2000, 2004) descriptive works on auxilary selection, you can explain in a natural way some of Batlle's (2002) main contributions in connection to Old Catalan. Therefore, for instance, it is expectable that stative and action verbs are the first kind of verbs to admit the substitution of the auxiliary *ésser* through *haver*, because these verbs are located in an intermediate position in the so-called *Auxiliary Selection Hierarchy*. It is also shown that the limits between the lexical semantic classes involved in auxiliary

selection are established in a *gradual* way. Finally, we outline that some of the basic problems descriptive perspectives have in connection to auxiliary selection can be solved by explaining and justifying which are the semantic correlational features that can be codified in the syntax of the argumentative structure in a transparent way (Mateu 2002).

Estudi microsintàctic del verb caldre *en el català antic i en l'actual*
Microsintactic study of verb *caldre* in old and present catalan

Gemma Rigau

The article offers a microsyntactic study about the clitics position in the sentences with impersonal existential verbs belonging to the class of *caldre* 'to be necessary'. We contrast the behavior of this deontic verb in Old Catalan and in two present dialects: Ribagorçan Catalan and Central Catalan. It is shown that Ribagorçan dialect is parallel to Old Catalan: clitics related to the infinitive subordinated verb appear adjoined to *caldre*, in the main clause. This is the case of the clitic *u* (= *ho*) in Old Catalan example *No u cal dir ara* (Roig, *Spill*, 7048) and its Ribagorçan equivalent: *No ho cal dir ara*. However, in Central Catalan, there is not clitic climbing. Clitic objects of the infinitive verb have to remain in the subordinate clause: *No cal dir-ho*. This type of microcomparative analysis reveal itself as a proper way to establish a solid base for future studies on comparative syntax.

Connectors i processos de gramaticalització
Connectors and grammaticalization processes

Maria Josep Cuenca & Àngels Massip

In this article, we analyse the characteristics of the grammaticalization process that originates connectors, taking as analysis corpus the book *Costums de Tortosa*. We have identified the temporal forms that became interordinate connectors (causal, consecutive, concessive, conditional and adversative), and have outlined the characteristics of the semantic change and of the sintactical reanalysis which can be observed in this process. As an example of this general process, we have analysed the semantic change in the case *encara/encara que* and the sintactical reanalysis in the semifixed structure *jasia ço que*.

Valors adverbials associats a la conjunció que*: un estudi històric*
Adverbial values connected to conjunction *que*: a historical study

Montse Batllori & Avel·lina Suñer

In this article we will discuss the causal and final adverbial values connected to the conjunction *que* in Catalan and in other Romanic languages. In the first part, we analyse the evolution of the complex conjunctions system in Classical Latin and the posterior oral usages which originated the preliterary Romanic languages. In the second, we study the causal and final subordinate propositions introduced by the nexus *que*. As we will try to show, in Medieval Time the nexus *que*, as it happens today, was used to introduce both argumentative adjuncts, integrated in the predicate, and propositional adjuncts, more external and with a discursive function. Since the 13th century, the progressive substitution of *que* through other conjunctions will affect causal subordinate and final circumstantial propositions, but otherwise *que* will maintain its function to introduce discursive causality and finality, specially in oral language.